

ГОДИШЊАК ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

<https://doi.org/10.46630/gsrj.21.2023>

ПЕРИОДИКА

Серија
Годишњаци

Департман за србистику
Филозофског факултета у Нишу

Оперативни уредник
Др Маја Д. Стојковић

Годишњак за српски језик

Уредник серије
Проф. др Татјана Трајковић

Адреса
Филозофски факултет у Нишу
18000 Ниш
Тирила и Методија 2

Copyright © Филозофски факултет у Нишу

Сва ауторска права задржана. Зобрањено је свако неовлашћено
умножавањe, фотокопирањe или репродуковањe делова текста

University of Niš
Faculty of Philosophy

ANNUAL REVIEW OF THE SERBIAN LANGUAGE

Vol. XXXIV, No. 21

Editorial Board

- Dr Nedeljko Bogdanović (University of Niš, Faculty of Philosophy)
Dr Jordana Marković (University of Niš, Faculty of Philosophy)
Dr Goran Maksimović (University of Niš, Faculty of Philosophy)
Dr Sofija Miloradović (SASA, Institute of the Serbian Language)
Dr Sreto Tanasić (SASA, Institute of the Serbian Language)
Dr Nadežda Jović (University of Niš, Faculty of Philosophy)
Dr Marina Janjić (University of Niš, Faculty of Philosophy)
Dr Mirjana Ilić (University of Niš, Faculty of Philosophy)
Dr Prvoslav Radić (University of Belgrade, Faculty of Philology)
Dr Nikola Ramić (University of Kragujevac, FILUM)
Dr Boban Arsenijević (Karl-Franzens-University of Graz, Institute for Slavic
Studies)
Dr Valentina Bonžolova (Veliko Tarnovo University of St. St. Cyril and Methodius,
Faculty of Philology)
Dr Mihaj Radan (West University of Timisoara, Faculty of Letters, History and
Theology)

Editor-in-Chief

Dr Tatjana Trajković (University of Niš, Faculty of Philosophy)

Secretary

Dr Ivana Mitić (University of Niš, Faculty of Philosophy)

Niš
2023

Универзитет у Нишу
Филозофски факултет

ГОДИШЊАК ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

Година XXXIV, бр. 21

Уредништво

Др Недељко Богдановић (Универзитет у Нишу, Филозофски факултет)
Др Јордана Марковић (Универзитет у Нишу, Филозофски факултет)
Др Горан Максимовић (Универзитет у Нишу, Филозофски факултет)
Др Софија Милорадовић (Институт за српски језик САНУ)
Др Срето Танасић (Институт за српски језик САНУ)
Др Надежда Јовић (Универзитет у Нишу, Филозофски факултет)
Др Марина Јањић (Универзитет у Нишу, Филозофски факултет)
Др Мирјана Илић (Универзитет у Нишу, Филозофски факултет)
Др Првослав Радић (Универзитет у Београду, Филолошки факултет)
Др Никола Рамић (Универзитет у Крагујевцу, ФИЛУМ)
Др Бобан Арсенијевић (Karl-Franzens-University of Graz, Institut für Slawistik)
Др Валентина Бонцолова (Великотърновски универзитет Св. Св. Кирил и
Методий, Филологически факултет)
Др Михај Радан (Universitatea de Vest din Timișoara, Facultatea de Litere, Istorie
și Teologie)

Главни уредник

Др Татјана Трајковић (Универзитет у Нишу, Филозофски факултет)

Секретар

Др Ивана Митић (Универзитет у Нишу, Филозофски факултет)

Ниш
2023

Универзитет у Нишу
Филозофски факултет

ГОДИШЊАК ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

Година XXXIV, број 21

Ниш
2023

САДРЖАЈ

Кристина М. Манојловић КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЈА ЛЕКСЕМА <i>ЂАВО</i> И <i>ВРАГ</i> У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ ...	9
Анђела Г. Митић СОЦИОЛИНГВИСТИЧКИ ПРИСТУП ГОВОРУ СЕЛА СТАЈКОВЦА	27
Александар М. Новаковић, Јована Р. Јаћимовић РАДНЕ БИОГРАФИЈЕ ПРЕДАВАЧА СРПСКОГ КАО СТРАНОГ ЈЕЗИКА НА ОНЛАЈН-ПЛАТФОРМИ <i>ПРЕПЛИ</i>	41
Првослав Т. Радић О СТАЊУ СРПСКОГ ЈЕЗИКА И ПИСМА У ОКУПИРАНОЈ СРБИЈИ ЗА ВРЕМЕ ВЕЛИКОГ РАТА (1915–1918) И О ПОТОЊИМ РЕЦИДИВИМА ТОГА СТАЊА	57
Емина З. Сарачевић ОСЛОВЉАВАЊА У БАЛАДАМА <i>ХАСНАГИНИЦА</i> И <i>СМРТ ОМЕРА И МЕРИМЕ</i>	81
Василиса Н. Серафимовић ПОЛИТИКА И ПОЕТИКА ГУНДУЛИЋЕВОГ <i>ОСМАНА</i>	99
Зоран М. Симић ЈОШ О ТЕМПОРАЛНИМ ПРЕДЛОШКО-ПАДЕЖНИМ ФОРМАМА У ГОВОРУ БАНАТСКЕ ЦРНЕ ГОРЕ	115
Јована С. Стевановић ТУРЦИЗМИ И ГЕРМАНИЗМИ У ЛЕКСИКОГРАФСКОМ РАДУ ЈАКШЕ ДИНИЋА: СЕМАНТИЧКА АДАПТАЦИЈА	129
Сања Д. Стевановић ПАРТИЦИП 1 ИЗ НЕМАЧКОГ ЈЕЗИКА КАО (НЕ)ПОСТОЈЕЋА ГРАМАТИЧКА КАТЕГОРИЈА У САВРЕМЕНОМ СРПСКОМ ЈЕЗИКУ	147
Ђорђе В. Шуњеварић ФРАЗЕОЛОГИЗМИ СА ЛЕКСЕМАМА <i>БОГ</i> И/ИЛИ <i>ЂАВО</i> У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ	163
ТЕМАТ (Учење у дигиталном окружењу – <i>summa</i> утисака)	
Мирјана Бојанић Ћирковић, Оливера Марковић МИМ У НАСТАВИ – КА ВИСОКООБРАЗОВНОМ КОНТЕКСТУ	185

Милица М. Дамјановић ДИГИТАЛНА НАСТАВА КЊИЖЕВНОСТИ ХОЛОКАУСТА – ИЗ УГЛА СТУДЕНТА НА РАЗМЕНИ НА УНИВЕРЗИТЕТУ ЈУСТУС-ЛИБИГ-ГИСЕН	203
Дарко М. Ковачевић ИЗАЗОВИ НАСТАВЕ ЕНГЛЕСКОГ ЈЕЗИКА СТРУКЕ У ДИГИТАЛНОМ ОКРУЖЕЊУ	219
Страхиња Н. Костадиновић УЧЕЊЕ У ДИГИТАЛНОМ ОКРУЖЕЊУ ИЗМЕЂУ ПРИВАТНЕ И ЈАВНЕ СФЕРЕ	231
Душан Ж. Петровић ИЛУСТРАЦИЈЕ КЊИЖЕВНОСТИ – ОДЛИКЕ И МОГУЋНОСТИ У НАСТАВИ ..	237
Сања Д. Стевановић ОНЛАЈН ЧАСОВИ ПРЕВОЂЕЊА НА СТУДИЈАМА ФИЛОЛОГИЈЕ – ПРЕДНОСТИ У ПОРЕЂЕЊУ СА ПРЕЗЕНТНОМ НАСТАВОМ	251

ОСВРТИ И ПРИКАЗИ

Слободан Реметић ЛЕГАТ ПРОФ. НЕДЕЉКА БОГДАНОВИЋА	261
Борислав М. Првуловић ЈЕДНО СЕЋАЊЕ НА СУСРЕТ СА АЛЕКСАНДРОМ БЕЛИЋЕМ	263
Марина Јањић НАУЧНА КОНФЕРЕНЦИЈА: <i>ЈЕЗИК НИШКИХ МЕДИЈА</i>	265
Александра Лончар Раичевић ПРИКАЗ ЗБОРНИКА СТУДЕНСКИХ РАДОВА <i>СТУДКОН 4</i>	271
Душан Р. Стефановић ПРИКАЗ АЛЕКСИНАЧКОГ ГОВОРА КРОЗ РЕЧНИК	277
Саша Ј. Костадиновић НОВИ ПРИСТУП У НОВИМ ОКОЛНОСТИМА: КОЛАБОРАЦИЈА ПУТЕМ ВИДЕА КАО НОВО СРЕДСТВО РАЗМЕНЕ ЗНАЊА	279
Јована Н. Антонијевић ПРЕГЛЕД МЕТАФИЗИКЕ МОДЕРНОГ: У ПОТРАЗИ ЗА ЕГЗИСТЕНЦИЈАЛНИМ	285
Ана Марија Б. Павловић О ЈЕДНОЈ НАУЧНОЈ СРБИСТИЧКОЈ ПАРАДИГМИ	291
IN MEMORIAM: ЈАКША ДИНИЋ (1929–2023)	299

КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЈА ЛЕКСЕМА ЂАВО И ВРАГ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Предмет рада јесте концептуализација појмова *ђаво* и *враг* у савременом српском језику. У раду је најпре дат кратак преглед досадашњих истраживања о теорији концептуалне метафоре као основном домену интересовања когнитивне лингвистике, са циљем стицања увида у проблем ове теорије, њеног расветљавања и примене на ексцерпираној грађи. Кроз теорију појмовних метафора указано је на концептуалне домене које лексеме *ђаво* и *враг* формирају у језику. Откривањем семантичког потенцијала дошло се до уочавања метафора које наведене појмове структурирају и учествују у њиховој концептуализацији, што је циљ анализе. Грађа је ексцерпирана и анализирана из електронског корпуса савременог српског језика (SrpKor). Утврђени су најтипичнији изворни домени и њихови поддомени: ЕНТИТЕТ, ЧОВЕК, ЖИВОТИЊА, ПРЕДМЕТ, МАТЕРИЈА и др., што је помогло при утврђивању појмовних метафора које су конструисане од општијих ка конкретизованијим (ЂАВО ЈЕ ЖИВИ ЕНТИТЕТ → ЂАВО ЈЕ ЧОВЕК → ЂАВО ЈЕ САВЕЗНИК / ГОСПОДАР КОМЕ СЕ РОБУЈЕ (СЛУЖИ) / СУДИЈА и сл.)

Кључне речи: ђаво, враг, когнитивна лингвистика, теорија појмовних метафора, концептуализација.

1. Уводна разматрања

Област когнитивне лингвистике несумњиво је постала актуелно истраживачко питање у протеклим деценијама. Крај XX века довео је до преусмеравања истраживачког интересовања лингвистичара ка домену семантике, и то између језичких значења и когнитивног процеса. Из овога произилази уверење да су „jezička značenja najdirektnije uslovljena funkcionisanjem ljudskih kognitivnih moći“ (IVIĆ 2001: 179). Једна од најутицајнијих књига која је произашла из когнитивне лингвистичке традиције је Лејкофова и Џонсонова књига *Metaphors we live by* (LAKOFF, JOHNSON 1980). Лејкоф и Џонсон су открили да су људски когнитивни процеси углавном метафорични, што даље значи да је већина нашег свакодневног концептуалног

¹ k.momcilovic-15746@filfak.ni.ac.rs

система у основи метафорична² (LAKOFF, JOHNSON 1980: 4, 56). Када то кажемо, мислимо на то да је људски концептуални систем метафорички структурисан и дефинисан. Когнитивно лингвистичко истраживање је показало да метафора, поред метонимије и неколико других релација, представља важан процес којим се различити концептуални домени речи повезују заједно како би се формирале језичке слике (GIBBS 1996: 312). Увидевши да се неке метафоре одражавају у нашем свакодневном језику кроз широк спектар израза, Лејкоф и Џонсон користе доказе из свакодневних конвенционалних језичких израза како би закључили постојање метафоричких односа или мапирања између концептуалних домена у људском уму. Лејкофов примарни циљ у развоју концептуалне теорије метафоре је да открије метафоричка пресликавања између домена и како су она водила људско расуђивање (CROFT, CRUSE 2004: 194). Притом, према Гибсовој тврдњи концепти су привремене, независне конструкције у радној меморији настале на лицу места од генеричких и епизодних информација у дугорочном памћењу (GIBBS 1996: 313).

У когнитивно-лингвистичком погледу, концептуална метафора се састоји од два концептуална домена, у којима се један домен схвата на основу другог. Концептуални домен је свако кохерентно организовање искуства (KÖVECSSES 2002: 4). Кевечеш још наводи да је стварање метафоричког значења део кооперативног процеса (језичког или неког другог) које се увек одвија у великом скупу контекста (у распону од непосредног до позадинског) (KÖVECSSES 2010: 740), наводећи ум, тј. мозак као главни орган у којем настају и складиште се алтернативни концептуални системи. Притом, концептуални систем је заснован на искуству говорника, налик наученим, унапред усвојеним метафоричким варијацијама.

Метафора се производи у одређеној (екстралингвистичкој) ситуацији и (језичком) контексту (PANTHER, THORNBURG 2017: 276). Посматрајући је као кључни механизам организовања појмова (RASULIĆ 2004: 27), појмовна метафора је, дакле, и један од основних механизма комуникације и одговорна је за формирање полисемичних језичких структура. Притом, „*u okviru kognitivne lingvistike značenje se izjednačava sa konceptualizacijom – obrazovanjem pojmova na osnovu čovekovog fizičkog, čulnog, emocionalnog i intelektualnog iskustva sa svetom koji ga okružuje*“ (KLIKOVAC 2004: 9). Према начелима когнитивистичког приступа, одређене апстрактне категорије бивају конкретизоване у лексичком (и граматичком) систему и обратно.

Ово истраживање бавиће се анализом концепта који лексеме *ђаво* и *враг* имају у српском језику, а то даље значи да ће се истраживање усмерити ка изналажењу појмовних метафора којима се ове две лексеме концептуализују. Сам термин појмовне метафоре указује нам на везу између језика и мишљења. Механизам метафоре састоји се у пресликавању структуре једног појмовног домена на други, при чему се домен који позајмљује своју

структуру назива *изворни* (*source domain* – чулно сазнатљив, конкретан), а онај који се на основу њега разуме – *циљни* (*target domain* – чулно несазнатљив, апстрактан) (KLIKOVAC 2004: 11–14; KÖVECSES 2002: 4; CROFT, CRUSE 2004: 195). Било каква конкретизација апстрактног домена врши се на основу искуства из физичке средине.

Према мишљењу Р. Драгићевић, концептуална метафора служи као „ментални механизам којим обликујемо реалност“ (ДРАГИЋЕВИЋ 2010: 89–90), што значи да једносмерно кретање метафоре, од конкретног до апстрактног домена, служи пресликавању једног (познатог) појма на други појам.

Крофт и Круз сумирају Лејкофову концептуалну теорију метафоре на следећи начин (CROFT, CRUSE: 2004: 198):

- 1) то је теорија конвенционализованих израза у свакодневном језику у којој су дословни и метафорички елементи међусобно (граматички) комбиновани;
- 2) метафорички изрази нису чисто лингвистички феномен, али је принцип концептуалног мапирања (*mapping*) општи и продуктиван (и претпоставља се да је карактеристичан за људски ум);
- 3) метафоричко пресликавање је асиметрично: израз се односи на ситуацију у једном домену (циљни домен) користећи концепте пресликане из другог домена (изворни домен);
- 4) метафоричко пресликавање се може користити за метафоричко резонавање о концептима у циљном домену.

Несумњиво је да су изворни и циљни домен унутар метафоре повезани на основу сличности појмова. Такође, закључили смо и да почивају на интеракцијама два домена, реконструисаних из свакодневног искуства. Међутим, од посебног значаја је тврдња да когнитивни лингвисти усвајају теорију да метафоричко значење није посебна врста значења, већ ће пре бити случај да је метафора резултат посебног процеса тумачења једног значења (CROFT, CRUSE 2004: 194). То значи да апстрактне појаве које нас окружују доживљавамо и разумемо помоћу искуствено познатих појава, у чему нам суштински помаже појмовна метафора. Овом тврдњом закључићемо даља теоријска разматрања о концептуалној метафори у овом раду.

2. Методологија истраживања

Предмет рада јесте концептуализација појмова *ђаво* и *враг* у савременом српском језику. Истраживање је засновано на когнитивно-семантичком приступу и базира се на теорији појмовних метафора. Истраживањем жели да се укаже на концептуалне домене које лексеме *ђаво* и *враг* подстичу. Откривањем семантичког потенцијала доћи ће се до низа метафоричких изра-

за. Овакав аналитички приступ доводи до уочавања метафора које наведене појмове структурирају и учествују у њиховој концептуализацији, што и јесте примарни циљ анализе.

Грађа је ексцерпирана и анализирана из електронског корпуса савременог српског језика (SrпKог³): корпус чине реченице и текстови различитих функционалних стилова (најпре књижевноуметнички, а потом и публицистички и научни), због чега смо овакав корпус сматрали репрезентативним извором грађе који нам може пружити резултате. Приликом анализе, лексеме су потврђене присуством у стандардизованим речницима савременог српског језика⁴, а дефиниције и примери из речника служе како би се стекао увид у комплетан семантички потенцијал лексема *ђаво* / *враг*. Овим поступком анализа бива усмеренија и конкретизованија.

Циљ истраживања појма *ђаво* и њему сродног појма *враг*, који су предмет анализе, је уочавање оних метафора које их структурирају. Изналажењем конкретних домена који учествују у њиховој концептуализацији, издвојили смо све оне метафоре којима се на наведени појам упућује, а свака од њих је егземплована из референтних извора. Анализом су обухваћене само оне реченице у којима се истраживане лексеме експлицитно помињу.

Спроведена анализа је квалитативног типа.

3. Анализа

3.1. Концептуализација појма ЂАВО

Анализа која следи обухвата лексему *ђаво* и лексичке спојеве у којима се она налази. *Речник српскохрватског књижевног и народног језика* (РСЈ V: 67) за лексему *ђаво* као основно значење речи наводи: 1.а. рлг. и празн. 'по народном веровању и религиозном учењу натприродно биће, које обично живи у паклу, замишљено као оличење зла, зли дух, сатана' и: 1.б. 'у емоционалним обртима (клетвама, псовкама, узречицама, љутњи и др.)', а затим и као додатна значења: 2. фиг. а. 'живахно, несташно створење, шаљивчија, враголан'; 2.б. 'изузетно, изванредно способна особа'; 2.в. 'рђаво, зло створење'; 2.г. 'зло, невоља, непријатност'. Под обележјем бр. 3, РСЈ дефинише појам *ђаво*: 3. (обично уз придевске заменице) 'као замена правога назива у емотивнијем изражавању, кад говорно лице не зна прави назив, неће да га помене, или не може да се сети' (V: 67).

И *Речник српскохрватског књижевног језика* (РМС I: 814) најпре нуди основно значење речи које је једнако оном које смо пронашли у РСЈ: 1. 'по религиозном схватању зао дух који човека заводи и наводи на грех, враг, сотона, нечастиви', а потом и секундарна значења: 2. фиг. а. 'жив, несташан момак'; 2.б. 'опака, зла особа'; 2.в. обесна, несташна, жива, немирна особа; 2.г. 'храбар, смео, спретан, окретан, сналажљив, довитљив човек'; 2.д. 'нешто

неодређено, непознато, неко, нешто⁵; 2.ђ. 'зло, несрећа, невоља, опасност'; 2.е. 'удес, зао случај'; 2.ж. 'хирови, мушице'; 3. 'узвик у чуђењу или узбуђењу, клетва'; 4. (као поредба) 'у великој мери, јако, веома' (РМС I: 814).

У оба речника прво значење можемо тумачити као дословно, онако како га религијски контекст предочава у човековом искуству: *ђаво* је религијски појам, натприродно метафизичко биће одређеног изгледа и особина (в. РСЈ: 1.а; РМС: 1). Међутим, примећујемо да су остала дата значења метафорична. Потенцијална семантичка интерпретација лексеме *ђаво* коју РСЈ и РМС нуде, указује нам на пресликавање карактеристика појма из једног домена у други, а самим тим, отвара нам могућности за уочавање и дефинисање одређених метафора. Фигуративна употреба овог појма указује нам на могућност исказивања човековог карактера кроз призму ђавола. Тако ће живахна, несташна особа бити поређена са ђаволом, али и она која је способна и изузетна. Са друге стране, ђаволом се уопштавају и негативне човекове особине, па је зла, опака, препредена особа окарактерисана ђаволом, односно структурирана метафоричким путем.

Поред семантичког нивоа у реченицама су наведени сви они идиомаатизовани лексички спојеви, што нам је у великој мери помогло да закључимо да је метафоричка употреба ове лексеме у савременом српском језику једнако присутна, колико и дословна.

Екскерпирана грађа која припада концепту ђавола мотивисана је изолованим или повезаним деловањем метафора са другим когнитивним механизмима, тј. доменима. Најпре ћемо, на основу анализе корпуса коришћеног за потребе овог рада, набројати и прокоментарисати уочене и издвојене метафоре које стоје у основи појма ЂАВО.

3.1.1. Метафора ЂАВО ЈЕ ЕНТИТЕТ (НАЛАЗИ СЕ / НЕ НАЛАЗИ СЕ У САДРЖАТЕЉУ), при чему је садржатељ – човек, односи се на већ установљену метафору у савременом српском језику. Ђаво се као жива или нежива појава, дух, предмет или материја налази у односу на особу (садржатеља) која га укључује у себе. Ентитет може ући у човека, запоседнути га, управљати њиме и сл.

(1) Па, усуди се само да још једном дигнеш руку на ово дете, и обећавам ти да ћеш веома брзо сазнати какав је то ђаво у мени⁵ (ЕК, Г. Адамс); (2) Претпостављам да им Хенк прича како је сам ђаво ушао у мене (ЕК, Г. Адамс); (3) Рекао би човек да су ђаволи у њој (ЕК, Р. Петровић); (4) Понекад ђаво прави у срцу нам се јави! (ЕК, И. Иљф, Е. Петров); (5) Иако носи ђавола у телу, ипак је племић [...] (ЕК, Ј. Потоцки).

⁵ Овај пример могуће је тумачити и метафором ЂАВО ЈЕ (ДИВЉА) ЖИВОТИЊА (в. одељак: 3.1.1.1.2.), али с обзиром на недостатак контекста, у тексту није јасно предочена семантичка вредност беса, љутње или срџбе, те смо овај пример тумачили као бивствовање ђавола унутар човека.

3.1.1.1. Метафора која је приликом истраживања дала највише резултата⁶: у великом броју случајева ђаво је окарактерисан као ЖИВИ ЕНТИТЕТ. Ова метафора даље може бити конкретизирана издвајањем ужих метафоричких равни, уколико узмемо у обзир чињеницу да је један од начина концептуализације ове лексеме путем човека и животиња као доминантних изворних домена, те издвајамо: ЂАВО ЈЕ ЧОВЕК, ЂАВО ЈЕ (ДИВЉА) ЖИВОТИЊА.

3.1.1.1.1. ЂАВО ЈЕ ЧОВЕК:

(1) Окренуо сам се према огледалу и са њега ме је погледао сам ђаво. Муња је севнула. Наклонио сам се и рекао: – Дозволите да се представим [...] (ЕК, М. Новаковић); (2) Зашто би ђаво лагао? Ђаво једини увек и свугде говори истину, једино њему истина одговара (ЕК, М. Новаковић); (3) Баш си луд, где ђавола уводиш под кров! Ђаво је овде лош човек (ЕК, Р. Петровић); (4) Тај убоги ђаво правио је са мношвом заједно најлепши пар рага који сам икада видео (ЕК, О. Де Балзак); (5) Левак се насмеја: – Мали, ти си велики ђаво (ЕК, М. Савић); (6) Некада несташан као ђаво (ЕК, И. Секулић).

Као једна од најчешћих конкретизација метафоре ЂАВО ЈЕ ЖИВИ ЕНТИТЕТ, издвојили смо – ЂАВО ЈЕ ЧОВЕК. Оваква конкретизација упућује на чињеницу да ђаво може имати особине и обављати функције својствене човеку. Тиме се даље указује на спектар добрих и лоших особина код човека и ђавола, али првенствено на функционисање ђавола међу живим светом: натерати на нешто, ући у некога, учинити злим, покварити и сл. У наведеним примерима (1) и (3) ђаво је оличење зла у човеку. Са друге стране, ђаво може бити и праведно биће (2), али и сналажљиво, враголасто и несташно створење (5), (6), на основу чега закључујемо да ђаво не мора нужно бити концептуализован негативним конотацијама. Често се ђаво конкретизује као још једна људска особина: беда, сиромаштво (4). Ова конкретизација идиоматизовала се у савременом српском језику, што потврђују и стандардизовани речници које смо проучили (РСЈ V: 68, РМС I: 815).

У оваквим конкретизацијама ђаволу се приписују људске особине, а од посебног значаја је његово делање међу живим светом. Издвајамо конкретизације: ЂАВО ЈЕ ГОСПОДАР КОМЕ СЕ СЛУЖИ (РОБУЈЕ), ЂАВО ЈЕ ПРОТИВНИК У БОРБИ, ЂАВО ЈЕ НЕПРИЈАТЕЉ, ЂАВО ЈЕ СУДИЈА, ЂАВО ЈЕ КУШАЧ, ЂАВО ЈЕ САВЕЗНИК.

Метафора ЂАВО ЈЕ ГОСПОДАР КОМЕ СЕ СЛУЖИ (РОБУЈЕ), може бити исказана још једном, наизглед, општијом метафором, која је већ усвојена у когнитивистичким студијама – ЂАВО ЈЕ ВЛАДАР. Определили смо се за прву варијанту метафоре, јер је њена концептуална раван нешто конкретнија. Обе метафоре наглашавају постизање супериорности над човеком:

(1) Један ђаволски шегрт, причало се, везао таљигашком коњу оквир од старих наочари (ЕК, И. Секулић); (2) Туга ме гура у гроб; лећи ћу у њега

⁶ С обзиром на обимност корпуса, како не бисмо додатно оптерећивали рад, одлучили смо да за сваку издвојену појмовну метафору наведемо по један пример одређене структуре и нећемо га даље понављати.

пре но што ми пође за руком да се избавим из ђаволске власти (ЕК, Ј. Потоцки); (3) Да му није сам ђаво родоначелник? (ЕК, Волтер); (4) [...] лажни свештеници продавали су лажне реликвије верницима без разума, ђавољим слугама (ЕК, Ф. Давид).

На основу забележених примера увиђамо да концептуализација ђавола као господара, односно владара носи негативну конотацију. Преузимање власти над човеком је оличење његове супериорности, али и победе зла – што у потпуности одговара језичким представама у искуству говорника.

Метафора **ЂАВО ЈЕ ПРОТИВНИК У БОРБИ** огледа се у дуелу доброг и злог, који се поставља пред човеком:

(1) Нека милостиви господин има двобој макар и са старим ђаволом! (ЕК, Б. Прус).

Ово даље имплицира изналажење метафора **ЂАВО ЈЕ НЕПРИЈАТЕЉ** и **ЂАВО ЈЕ КУШАЧ**, које у основи представљају покушај успостављања контроле над човеком:

(1) Јер је ђаво олакшао путове да се до њега дође, а Бог није хтео још ни стазе своје да осигурава. Требало је знати све путове ђавоље да се не погреша на оним божијим (ЕК, Р. Петровић); (2) После извесног времена увиде да је на њега био уперен ђаволов мамац (ЕК, Р. Петровић); (3) Али право је ђаволско [да искушава], а правда је божја (ЕК, М. Новаковић); (4) Али ђаво му није давао мира (ЕК, Политика: 15.12.2000.); (5) Те речи су ми толико личиле на ђаволска кушања да сам стално гледао [...] (ЕК, Ј. Потоцки); (6) Пријатељу, помисли да је ђаво вечни човеков непријатељ и није потребно позивати га и звати по имену да би му нашкодио (ЕК, Ј. Потоцки).

Конкретизација **ЂАВО ЈЕ САВЕЗНИК** потврђена је великим бројем примера и односи се на склапање уговора, савеза или пакта са човеком, такође са циљем стицања власти над њим. У апсолутном броју забележених примера односи се на негативну конотацију:

(1) Ко, дакле, продаје душу ђаволу? (ЕК, М. Новаковић); (2) Колико сам чуо, због уговора са ђаволом. Погодба беше оваква: ђаво Гросману докторат, Гросман ђаволу душу (ЕК, С. Басара); (3) Кажем вам, направио је договор са самим ђаволом (ЕК, Г. Адамс); (4) Инквизиција оптужује најугледније братственике за савез са ђаволом (ЕК, С. Басара); (5) Ђаво је сарађивао са својим омиљеним помоћником...ЖЕНОМ (ЕК, Д. Браун); (6) Клингсор постаје чаробњак и склапа савез са ђаволом (ЕК, Х. Прат).

У малом броју забележених примера примећујемо да ђаво преузима улогу Бога у виду судије или, условно речено, праведника који наплаћује човеку заслужене грехе, те тако издвајамо метафору **ЂАВО ЈЕ СУДИЈА**:

(1) [...] знао је како је најзад уловљен, ђаво је дошао по своје (ЕК, Р. Трифковић); (2) А кад није, онда ђаво дође по своје кад му се нико не нада (ЕК, Политика 15.09.2000.); (3) Бог је казнио тог лупежа, а ђаво је подавио оне остале (ЕК, Волтер).

3.1.1.1.2. Унутар метафоре ЂАВО ЈЕ ЖИВИ ЕНТИТЕТ учавамо још једну конкретнију раван – ЂАВО ЈЕ (ДИВЉА) ЖИВОТИЊА, али је ова метафора забележена у мањем броју примера:

(1) Да сам стиг’о, верујем да би истер’о тог ђавола из ње (ЕК, Г. Адамс); (2) Ишли су рационалном линијом да је боље договором створити добросуседске односе, него ђавола потезати за реп (ЕК, Политика 28.09.2000.); (3) Борба између животињско-ђаволског Ја и божанско-доброг Ја чине да изгледа као да једно постоји на рачун другог (ЕК, Ч. Мингус).

У забележеној грађи ђаво је концептуализован као звер која бесни унутар човека (1), (3) и која се испољава на површину, осим у примеру (2), када се дивља звер не односи на појединца, већ на колектив. Ова конкретизација врло је блиска још једној метафори у којој се ђаво концептуализује као ЕНТИТЕТ унутар самог човека.

Како је ђаво примарно ексцерпиран из религијског контекста, честа је појава религијског бића као изворног домена, па се тако ђаво јавља као МОЋНА СИЛА и као НАТПРИРОДНО БИЋЕ. Оваква концептуализација може бити обухваћена и објашњена општијом метафором ЗЛО ЈЕ СИЛА КОЈА ЧОВЕКА ТЕРА ДА ПАДНЕ (KLIKOVAC 2004: 18). У оба случаја наглашен је метафизички и религијски контекст, чиме се на изванредан начин истиче у први план чињеница да ђаво постоји изван човекове моћи, алудирајући на његов негативан карактер и негативан утицај на човека.

(1) Не сметају Борском народном покрету „Отпор“ да свакодневно, све док се из Дома културе не иселе социјалисти, спроводи акцију истеривања ђавола (ЕК, Политика 08.12.2000.); (2) Истина, није се говорило да су вампири, али се сматрало да се њихова тела, оживљена ђавољом моћи, често ноћу спуштају са вешала и узнемиравају живе (ЕК, Ј. Потоцки); (3) Ђаволи који су били опсели Пачека могли су му опчинити чула и помутити их свакојаким обманама (ЕК, Ј. Потоцки).

Кључни аспекти религије укључују наш поглед на Бога и ђавола и наш однос према Богу и ђаволу. Ови појмови се, слично појмовима друштва и нације, концептуализују као личност, или у себе укључују концептуализацију метафоричких појмова. Кевечеш нуди неке примере случајева где се концептуални домени као што је МОРАЛ манифестују или реализују углавном на нелингвистичке начине (KÖVECSSES 2002: 9). Дискурс о моралу често укључује две темељне концептуалне подметафоре: ЧИНИТИ ЗЛО ЈЕ ПАД (DOING EVIL IS FALLING) и ЗЛО ЈЕ СИЛА (EVIL IS FORCE) (KÖVECSSES 2002: 9), које су значајне за ово истраживање. Према метафоричком систему морала, зло (ЂАВО) може деловати на „исправну“ особу (ЧОВЕК), која може или „пасти“ (постати лоша) или остати усправна (остати добра). Зло може бити или спољашња или унутрашња сила. У овом случају, реч је о унутрашњем злу.

У оквиру домена ЖИВИ ЕНТИТЕТ проналазимо још једну потен-

цијалну конкретизацију у равни непознатог, неодређеног, чулно и физички далеког, те издавајмо подметафору ЂАВО ЈЕ НЕПОЗНАТ ЕНТИТЕТ. Њена концептуализација се огледа кроз употребу појма *ђаво* уз придевске заменице са семантичком конотацијом *неодређеног, непознатог*.

(1) Једино су наша неискусна деца питала који се то *ђаво* чује одозго од Мраморка (ЕК, В. Стевановић);

3.1.2. У оквиру метафоре ЂАВО ЈЕ НЕЖИВИ ЕНТИТЕТ издвојили смо неколико конкретнијих метафора:

3.1.2.1. Метафору ЂАВО ЈЕ ЕНТИТЕТ већ срећемо у истраживањима Д. Кликовац, те је због своје транспарентности била лако уочљива у корпусу. Међутим, Кликовац говори о присуству материје у садржатељу, која може бити *течност, маса*, или нешто друго (KLIKOVAC 2004: 207), везујући човека унутрашња стања и емоције за овај домен. У складу са нашим истраживањем, појава *ђавола* у човеку се не може сматрати емоцијом, али је, свакако, један вид *унутрашњег стања бића*, те се у том случају *ђаво* може концептуализовати као метафизичко биће. У складу са овом тврдњом ентитет се може концептуализовати као (НЕТИПИЧНА) МАТЕРИЈА.

(1) Нуклеарна енергија више није *ђаво*. *Ђаво* је угаљ (ЕК, Политика 16.01.2008.);

3.1.2.2. Метафора ЂАВО ЈЕ ПРЕДМЕТ појављује се у конкретизованијим метафорама у којима је главно обележје предмета његова *вредност*, те смо тако издвојили подметафоре ЂАВО ЈЕ СКУП ПРЕДМЕТ и ЂАВО ЈЕ ЈЕФТИН ПРЕДМЕТ.

(1) Коштала ме је *ђаво* и по (ЕК, Д. Браун); (2) Бољи од њих пре нас су већ отишли под земљу, а најмлађи – не вреде ни *ђавола*! (ЕК, Б. Прус).

У наведеним примерима овим конкретним метафорама (у оквиру опште ЂАВО ЈЕ ПРЕДМЕТ) појам *ђавола* се концептуализује као РОБА, скупа и јефтина.

3.2. Како когнитивна лингвистика претпоставља примат просторног домена у организовању појмовног система (RASULIĆ 2004: 31), осврнућемо се и на просторна значења, односно локалистичке домene који се истраживаним појмом исказују. Проучивши грађу, учили смо неколико могућих начина концептуализовања и дистрибуције лексичких реализација у просторној димензији. Метафора кретања и положаја испољена је трима варијантама: ЂАВО ЈЕ ДОЛЕ, ЂАВО ЈЕ ЦИЉ, ЂАВО ЈЕ ДАЛЕКО. Ове оријентационе метафоре су утемељене на спацијалним изворним доменима ДОЛЕ и ДАЛЕКО. У оквиру ових метафора концептуализује се положај *ђавола* кроз негативне асоцијације – конвенционалну појмовну метафору ЛОШЕ ЈЕ ДОЛЕ (KLIKOVAC 2004: 23; KÖVECSSES 2002: 36).

3.2.1. Оријентациона метафора ЋАВО ЈЕ ДОЛЕ потиче из просторне оријентације чији је изворни домен појам ДОЛЕ, а изведена је од већ установљене метафоре општијег карактера:

(1) Или сам запао у ђаволско коло? Тонем у понор. Крај. Збогом! (ЕК, Д. Васић); (2) Замишља да је негде између Исуса и ђавола – ближе ђаволу [...] (ЕК, Ч. Мингус).

3.2.2. Вођени општим језичким исуством и у складу са религијским контекстом да је божанско у рају, а ђаволско у паклу, као и чињеницом да се оно што је добро налази ГОРЕ, а оно што је лоше налази ДОЛЕ, уврстили смо забележене примере у ову метафору. Међутим, претраживањем корпуса смо дошли до јединственог (ретког) примера којим се положај ђавола концептуализује као узвишена тачка, те установили још једну оријентациону метафору ЋАВО ЈЕ ГОРЕ. Како је ова концептуализација примећена у само једном примеру, закључујемо да је њена мотивисаност слаба, а употреба нефреквентна:

(1) Ни ђаво није хтео да сиђе са брда изнад Ајвалика које гледа на 29 острва Егејског мора и које због тога, по легенди, и носи назив Ћавоља софра (ЕК, Политика 02.06.2010.)

3.2.3. Овим метафорама придружујемо и ЋАВО ЈЕ ЦИЉ која упућује на кретање ка ђаволу и положај ђавола. На основу контекста закључујемо да је реч о негативној конотацији, с обзиром на идиоматизовани статус у савременом српском језику, те се и у овом случају конкретизована метафора може подвести под општију – ЛОШЕ ЈЕ ДОЛЕ.

3.2.4. У оквиру концептуализације циља учачамо могућност да се положај ђавола концептуализује адвербијалом ДАЛЕКО. Појам даљине заснован је на перцепцији посматрача о удаљеним просторима. У забележеним примерима даљина је концептуализована као изворни домен и означава место до којег се тешко или дуготрајним путовањем стиже:

(1) Куда ја то, до ђавола, идем? (ЕК, В. Милићевић); (2) Идите до сто ђавола, глупе животиње! (ЕК, О. Де Балзак); (3) Брат и ја смо животарили повучено, далеко од сељака, у густој шуми, у коју је и ђавоља нога ретко залазила (ЕК, М. Савић); (4) Дозвољавате ли, месире, да га отерам из Москве до сто ђавола? (ЕК, М. Булгаков).

Већина забележених израза овог концептуалног поља сачувала се у савременом српском језику у облику идиоматских израза, те се данас често употребљава без чвршће повезаности са примарним значењем.

3.3. Концептуализација појма ВРАГ

У *Речнику српскохрватског књижевног и народног језика* (РСЈ II: 793) лексему *враг* претражујемо по угледу на одредницу *ђаво*. РСЈ овај појам при-

марно објашњава као: 1. а. рлг. и празн. 'по народном веровању натприродно биће које живи обично у паклу, замишљено као оличење зла'; 2. фиг. а. 'несташно, немирно, обесно створење'; б. 'зло, опако, бесно створење'; в. 'зло, невоља, незгода'; г. 'назив за било какво биће, предмет, појаву'; 3. арх. 'непријатељ, противник'; 4. зоол. а. 'голуб'; б. 'грдобина' (риба); в. 'грдобинка' (РСЈ II: 793).

У *Речнику српскохрватског књижевног језика* (РМС I: 420–421) лексема *враг* је објашњена: 1. празн. 'по народном веровању натприродно биће које је оличење зла, ђаво, сотона'; 2. заст. 'непријатељ'; 3. нар. а. 'назив за било које биће, предмет и др. у љутњи, грдњи, негдовању и сл.'; б. 'несташно, немирно дете, немирна особа, враголан'; 4. 'враголија, псина, вражји посао' (РМС I: 420–421).

Како је реч о синонимима, то подразумева „однос између две лексеме различитог облика, а истог или сличног значења“⁷ (ДРАГИЋЕВИЋ 2010: 246). Узимањем у обзир ову тврдњу, пред нама су се створиле нове могућности проучавања појма *враг*. Управо због синонимног односа појмова, као и једнаких семантичких равни лексема *ђаво* и *враг*, покушали смо да истражимо оне когнитивне домене којима се лексема *враг* концептуализује, са циљем изналажења сличности и разлика у поимању ових двају појмова. Забележене метафоре смо представили табеларно, у односу на појам *ђаво*, те прокоментарисали оне које су најфреквентније у језичкој употреби.

3.3.1. Сличности и разлике у концептуализацији појмова ЂАВО и ВРАГ

ЂАВО ЈЕ ЧОВЕК / ВРАГ ЈЕ ЧОВЕК	
(1) Пошло му је за руком да заузме високи положај међу ђаволима ове земље (ЕК, Р. Сафрански); (2) Била сам прави ђаво и никад ме није држало место (ЕК, Политика 03.1.2010.); (3) И данас, чини ми се, ђаво има много више искуства, и у стању је да изгради читава нова друштва [...] (ЕК, Политика 08.10.2009.);	(1) Један му се враг приближава и сече чланке на ногама (ЕК, Р. Петровић); (2) То је дан када [...] крене улицама да дели деци бомбоне као утеху, јер су их испрепадали несташни врагови из Миклавжеве пратње (ЕК, Политика 09.12.2007.); (3) Стрпаћемо мале врагове у Иловачу (ЕЈ, Политика 12.04.2008.); (4) Ето како су врагови постали дрски! (ЕК, М. Шолохов);
ЂАВО ЈЕ ПРОТИВНИК У БРОБИ / ВРАГ ЈЕ ПРОТИВНИК У БОРБИ	
(1) Још један пораз ђавола који покушава да влада светом (ЕК, Политика 17.12.2006.); (3) Кад човек води борбу са ђаволом, понекад нису довољни кандило и свећа (ЕК, НИН 29.04.2002.);	(1) Заједно смо бојак били против врага супостата (ЕК, Н. Митић); (2) [...] носили српске заставе и транспаренте са натписима „Слога биће пораз врагу“ (ЕК, Политика 06.02.2008.);

⁷ Ова тврдња је од значаја за наше истраживање због изналажења сличности и разлика у концептуализацији појмова *ђаво* и *враг*. Како бисмо избегли преоптерећеност рада и промену правца истраживања, у раду ћемо се само дотаћи проблема синонимије као семантичке категорије у савременој лингвистици.

ЂАВО ЈЕ САВЕЗНИК / ВРАГ ЈЕ САВЕЗНИК	
(1) Он је наравно морао да игра једну другу улогу, улогу српског Фауста, који је морао да има уговор и са ђаволом (ЕК, Пешчаник); (2) Оно што је тој влади важно то је да буду влада [...] а да им у том смислу и црни ђаво може бити савезник (ЕК, Пешчаник); (3) [...] што представља посредно упућивање на пакт са ђаволом (ЕК, Р. Сафрански);	(1) Преговарао би и с црним врагом ако би то довело до мирног решења (ЕК, Политика 11.06.2009.); (2) с врагом ручати/вечерати (РМС I: 421); (3) врагу душу записати (РМС I: 421); (4) предати се врагу (РМС I: 421);
ЂАВО ЈЕ НЕПРИЈАТЕЉ / ВРАГ ЈЕ НЕПРИЈАТЕЉ	
(1) Мој конкурент је ђаво (ЕК, П. Симић); (2) Ђаво који је својим рукама и без туђе помоћи уништио Југославију (ЕК, Политика 22.03.2006.);	(1) Ако враг [човеку] није разбио колевку, разбиће гроб (ЕК, Ж. Требјешанин);
ЂАВО ЈЕ ПРИЈАТЕЉ / ВРАГ ЈЕ ПРИЈАТЕЉ	
(1) Ђаво је мој друг (ЕК, М. Видојковић); (2) Но, иако сигуран стрелац у свом дуговечном дружењу са ђаволом, није усмрћен противничким метком (ЕК, Политика 26.05.2008.);	(1) врагу свећу палити (РМС I: 421); (2) И зато се Андре зачудио кад је чуо да се он тако рано одрекао друговања с врагом [...] (ЕК, П. Луис);
ЂАВО ЈЕ СУДИЈА / ВРАГ ЈЕ СУДИЈА	
(1) Доћи ће ђаво по своје (ЕК, Политика 03.09.2010.);	(1) дошао враг по своје (РМС I: 421);
ЂАВО ЈЕ КУШАЧ / ВРАГ ЈЕ КУШАЧ	
(1) Ако ђаво куша младе на уживања, да не наговара исти тај старе да због уживања проклињу младе? (ЕК, Б. Расел); (2) [...] у ђаволовим речима види лукаву замку (ЕК, Даница); (3) [...] кад им је ђаво сејао зрна сумње (ЕК, Православље); (4) Ђаво је овде поставио своје мреже (ЕК, Православље);	(1) Ђаво је враг који радећи наопако доводи човека у искушење на које може да одговори (ЕК, Политика 31.12.2007.); (2) Идила, и у њој прст врага који не мирује [...] (ЕК, Политика 28.04.2007.);
ЂАВО ЈЕ ДИВЉА ЖИВОТИЊА / ВРАГ ЈЕ ДИВЉА ЖИВОТИЊА	
(1) Србија повукла ђавола за реп (ЕК, www.rts.rs 23.05.2009.);	(1) Срећи нигде краја. Али не да враг. Пробудила се дивљакуша у њој (ЕК, Илустрована политика);
ЂАВО ЈЕ ЕНТИТЕТ У САДРЖАТЕЉУ / ВРАГ ЈЕ ЕНТИТЕТ У САДРЖАТЕЉУ	
(1) А он рече: – легеон – легија – јер многи ђаволи бијаху ушли у њ (ЕК, Република); (2) да би [...] потпуно преселила ђавола у човека (ЕК, Р. Сафрански);	(1) Тражи баба троструку канџију да истера врага из Богдана (ЕК, Даница); (2) Враг, међутим, лежи у једном детаљу (ЕК, Политика 23.07.2001.);

ЂАВО ЈЕ НЕПОЗНАТ ЕНТИТЕТ / ВРАГ ЈЕ НЕПОЗНАТ ЕНТИТЕТ	
(1) Једино су наша неискусна деца питала који се то ђаво чује одозго од Мраморка (ЕК, В. Стевановић);	(1) Видиш, и тај ваш Спасоје и данас неког врага тражи (ЕК, М. Булатовић);
ЂАВО ЈЕ (НЕТИПИЧНА) МАТЕРИЈА / ВРАГ ЈЕ (НЕТИПИЧНА) МАТЕРИЈА	
(1) Нуклеарна енергија више није ђаво. Ђаво је угалј (ЕК, Политика 16.01.2008.);	(1) Међу студентима се опет неки враг кува (ЕК, П. Симић); (2) Чиме ли се тај враг држи у ваздуху (ЕК, Ж. Верн);
ЂАВО ЈЕ МОЋНА СИЛА / ВРАГ ЈЕ МОЋНА СИЛА	
(1) Узалудни покушаји да помири Бога и ђавола (ЕК, М. Поповић);	(1) [...] једно од осјетљивијих питања с којим не треба тражити врага [...], то јест бога у институцији која није овлаштени дилер вјере за Републику Хрватску (ЕК, www.rts.rs 01.08.2010.);
ЂАВО ЈЕ НАТПРИРОДНО БИЋЕ / ВРАГ ЈЕ НАТПРИРОДНО БИЋЕ	
(1) Не може се веровати у ђавола, а да се не верује у Бога (ЕК, Р. Сафрански); (2) Оно [биће] је изнутра подељено тако да му је једна страна окренута светом, друга профаном, једна Богу, друга ђаволу (ЕК, Ј. Колаковски);	(1) Елем, једни веле да је ова биљка „дрво свих демона“ и да се под њом окупљају врагови (ЕК, Политика 23.04.2009.); (2) Зашто смо се клали, маги моја драга, кад ничега нема, ни Бога ни врага (ЕК, Политика 01.07.2001.);
ЂАВО ЈЕ СКУП ПРЕДМЕТ / ВРАГ ЈЕ СКУП ПРЕДМЕТ	
(1) [...] кад су подови њених канцеларија прекривали слоновачом, а цео тим [...] коштао као сам ђаво (ЕК, Политика 01.07.2010.);	(1) Чинимо све да обезбедимо пренос, али неко је некеме продао права и цене су отишле к врагу (ЕК, www.rts.rs 11.10.2010.);
ЂАВО ЈЕ ЦИЉ / ВРАГ ЈЕ ЦИЉ	
(1) То је био један од тренутака кад сам видела да све иде до ђавола, да његови из ДС-а не примете то и пусте тако (ЕК, Пешчаник); (2) Некако тако весело зазвжди у два прста, као да ђавола сустиже после првих петлова (ЕК, Р. Сафрански).	(1) Жена се насмеја. – Ма иди до врага, цицијо! (ЕК, М. Булгаков); (2) Послах до врага и њих и словенску тугу (ЕК, М. Булатовић); (3) То ме охрабрује да ипак није све отишло к врагу (ЕК, Политика 07.12.2007.); (4) Овде ће све отићи к врагу! (ЕК, М. Шолохов).

Закључили смо, најпре, да су појмови *ђаво* и *враг* изједначени у одређеним семантичким доменима. На основну дефиницију речника закључили смо и да се ове лексеме сматрају синонимичним, те да им је већи број концептуализованих представа о појму једнак. Да је реч о лексемама које садрже исту архисему, можемо доказати и примером ексцерпираним из корпуса, који најбоље показује синонимију истраживаних појмова:

(1) Видевши да нешто јури друмом, а да се иза њега вије облак прашине, помислили су да је међу њих бануо *ђаво*. – *Враг* на путу! – повика [...] (ЕК, П. Симић).

Наводећи различите критеријуме синонимности, као и бројна гледишта дефинисања синонимије (Блумфилд, Тафра, Круз и др.) Р. Драгићевић пружа детаљан увид у проблем синонимије (ДРАГИЋЕВИЋ 2010: 244–264). На основу скале синонимности А. Круза (1991: 265) (према: ДРАГИЋЕВИЋ 2010: 245) „ако се две лексеме могу заменити у већини контекста, онда су то дескриптивни синоними“ (2010: 245), закључујемо да и појмове *ђаво* и *враг* можемо сврстати у ову категорију.

Такође, уз тврдњу Д. Гортан-Премк да се синонимија односи на лексички механизам повезивања истих или сличних семантичких садржаја, те да су синоними „речи исте или сличне референцијалне вредности“⁸ (1997: 141) можемо уочити заједничке једнаке семантичке елементе које су саставни део поменутих лексема.

Табела бр. 1 приказује метафорички потенцијал појма *враг* и степен сличности са метафоричким потенцијалом појма *ђаво*. Како је реч о синонимним појмовима, потпуно је оправдана чињеница да се оба појма концептуализују путем једнаких домена: отуда је и велики број утврђених метафора истоветан у концептуализацији оба појма. Прокоментарисаћемо само неколицину: ВРАГ као и ЋАВО може носити обележје живог бића – у највећем броју забележених примера ВРАГ је концептуализован као ЧОВЕК и то различитих особина, које су, углавном носиоци негативних конотација. Тако се враг може односити на немирно, несташно дете (2), (3), способног човека, злу, дрску особу (4), али се може описати и као прљаво биће (5). Концептуализација ВРАГА као САВЕЗНИКА или ИСКУШАВАЧА једнако је заступљена у истраживаним текстовима и дословце одговара појмовним вредностима као и лексема *ђаво*. Изрази као што су 'склопити пакт са врагом', 'преговарати са врагом' и сл. упућују на ауторитативност зле силе, односно остварење моћи над човеком. Напомињемо да појам ВРАГ у концептуализацији владара, односно ГОСПОДАРА КОМЕ СЕ СЛУЖИ (РОБУЈЕ) није пронађен, нити забележен у овом раду. Метафоре као што су ЋАВО/ВРАГ ЈЕ ПРИЈАТЕЉ/НЕПРИЈАТЕЉ надовезују се на претходну метафору и упућују на позитиван и негативан однос између врага и човека, при чему је први далеко мање заступљен у актуелној језичкој употреби. ВРАГ је концептуализован и као (ДИВЉА) ЖИВОТИЊА, али у запажено мањем броју примера од домена ЧОВЕК. Метафора положаја присутна је у једнакој

⁸ Важно је направити разлику међу појмовима *синонимски ред* и *синонимски низ*, који најбоље указују на дистикцију између група речи сличног или истог значења, а о којима детаљније говори Д. Гортан-Премк у књизи *Полисемија и организација лексичког система у српском језику* (1997: 140). У овом истраживању се нисмо бавили питањем да ли је реч о делимичним или идентичним синонимима. Лексеме *ђаво* и *враг* смо посматрали као самосталне лексичке јединице чије смо истоветне семантичке садржаје настојали да уочимо и истакнемо.

варијанти ВРАГ ЈЕ ЦИЉ и односи се на лексичке спојеве који су подлегли процесу идиоматизације у српском језику, те се тако семантика израза 'послати некога к врагу' преображава у пренесено значење 'зажелети коме зло', или отерати кога (РМС I: 421).

3.3.2. Када је реч о разликама у концептуализацији поменутих појмова, важно је напоменути да ће у овом поглављу бити речи само о оним доменима који су при концептуализацији појма *враг* изостали. Појам *враг* је у корпусу забележен у далеко мањем броју примера него појам *ђаво*. Ово упућује на чињеницу да је појам *ђаво* заступљенији у савременој језичкој употреби, те су и његове могућности концептуализације разноврсније и фреквентније.

Иако смо установили да се искуствене корелације и сличности обрађиваних појмова односе на стварање општих метафора које су исте за оба случаја (ВРАГ ЈЕ САВЕЗНИК једнако фреквентно као и ЂАВО ЈЕ САВЕЗНИК), примећујемо да су конкретизације одређених општијих метафора у вези са појмом *враг* изостале. Пример за то је конкретна метафора у оквиру општије ЂАВО ЈЕ ПРЕДМЕТ / ВРАГ ЈЕ ПРЕДМЕТ: налазимо да се појам ВРАГ концептуализује као РОБА, али само као СКУПА. У оквиру концептуализације циља, није пронађена могућност да се положај врага концептуализује адвербијалом ДАЛЕКО, већ је присутна само метафора ВРАГ ЈЕ ЦИЉ. У речницима савременог српског језика смо пронашли изразе 'онде где је враг рекао лаку ноћ', 'бити при врагу', као и 'врагу за леђима' са значењем запуштеног, забитног, веома далеког краја, у којем лексема враг функционира са лексемом *ђаво* у виду синонима (РМС I: 421, РСЈ II: 794). Међутим, како нисмо пронашли одговарајуће примере у ЕК који би ово потврдили, одлучили смо да метафоре ЂАВО ЈЕ ДАЛЕКО / ВРАГ ЈЕ ДАЛЕКО не уврстимо у табелу.

Из наведеног можемо закључити да је при концептуализацији појма ВРАГ, у односу на појам ЂАВО, веома мали број когнитивних домена изостао. Разлог томе је готово истоветан семантички потенцијал, као и истоветан спектар искуствених структура које се метафорички даље разрађују и омогућавају нам да увидимо сличност између ових двају појмова и њихових концептуализација.

4. Закључак

Увидели смо да су многи појмови, посебно они апстрактни, структурисани и ментално представљени у оквирима метафора. Пошто смо установили да концепте посматрамо као динамичне, привремене репрезентације, онда можемо и лако разумети како различита метафоричка мапирања могу да функционишу како би помогла људима да дефинишу своја когнитивна

искуства. Отуда су, очекивано, поједини концепти подређени једнаким когнитивним представама. Закључићемо: сличности у поимању ова два појма, чак и у случају њихове различите концептуализације и конкретизације, постоје као последица заједничког деловања које могу имати у односу на човека. Као последица когнитивног искуства и језичког наслеђа човека, оба појма производе једнак ефекат у односу на човека. Отуда издвајамо – наведени примери су нам указали на исту основу у човековом когнитивном домену када је реч о концептуализацији ова два појма. Њихова концептуализација разрађена је у многобројним језичким изразима – од поетских (књижевноуметничких), преко публицистичких, па и научних текстова, што је потврђено обимом корпусне грађе. Утврдили смо најтипичније изворне домене, а то су: (ЖИВИ / НЕЖИВИ) ЕНТИТЕТ – ЧОВЕК, ЖИВОТИЊА, ПРЕДМЕТ, МАТЕРИЈА и др., што нам је помогло при утврђивању појмовних метафора. Оформљене метафоре конструисали смо од општијих ка конкретизованијим, као на пример: ЋАВО ЈЕ ЖИВИ ЕНТИТЕТ→ЋАВО ЈЕ ЧОВЕК→ЋАВО ЈЕ САВЕЗНИК/ГОСПОДАР КОМЕ СЕ РОБУЈЕ (СЛУЖИ) / СУДИЈА и сл. Констатовали смо да се одређене метафоре могу реализовати и на општијем нивоу апстракције (ЋАВО ЈЕ ДОЛЕ←ЛОШЕ ЈЕ ДОЛЕ).

Истражујући морални и религијски аспект појмова *ђаво* и *враг*, уочили смо да се аспекти религиозног и моралног искуства темеље на два метафорама: БИТИ ЛОШ ЗНАЧИ БИТИ НИЗАК и ЧИНИТИ ЗЛО ЈЕ ПАД (KÖVECSSES 2002: 9). Према метафоричком систему морала и религије, оба појма једнако фунгирају у савременом језичком систему. Такође, важно је нагласити да кроз сваки наведени метафорички систем *ђаво* и *враг* носе негативну конотацију, а у језичкој слици представљени су као зло које негативно утиче на човека и тежи да га надвлада.

Цитирана литература

- ГОРТАН-ПРЕМК, Даринка. *Полисемија и организација лексичког система у српској језику*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 1997.
- ДРАГИЋЕВИЋ, Рајна. *Лексикологија српског језика*. Београд: ЗУНС, 2010.
- РМС I–V: *Речник српскохрватског књижевног језика I–VI (1967–1976)*. Нови Сад (– Загреб): Матица српска (– Матица хрватска).
- РСЈ I– : *Речник српскохрватског књижевног и народног језика (1959–)*. Београд: САНУ.
- CROFT, William, Alan D. Cruse. *Cognitive linguistics*. Cambridge university press, 2004.
- GIBBS, Raymond W. „Why many concepts are metaphorical“. *Cognition*, 61 (1996): pp. 309–319. Santa Cruz: University of California, Department of Psychology.
- IVIĆ, Milka. *Pravci u lingvistici II*. Beograd: Biblioteka XX vek, 2001.

- KLIKOVAC, Duška. *Metafore u mišljenju i jeziku*. Beograd: Biblioteka XX vek, 2004.
- KÖVECSES, Zoltan. *Metaphor: a Practical Introduction*. Oxford university press, 2002.
- KÖVECSES, Zoltan. "Metaphor and Culture". *Acta Universitatis Sapientiae, Philologica*, 2,2 (2010): pp. 197–220. Research Gate 20.2.2022.
- LAKOFF, George, Mark Johnson. *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press, 1980.
- PANTHER, Klaus-Uwe, Linda L. Thornburg. „Metaphor and Metonymy in Language and Thought: A Cognitive Linguistic Approach“. *SYNTHESIS PHILOSOPHICA*, 64 (2/2017): pp. 271–294. Hamburg: University of Hamburg, Institute of English and American Studies.
- RASULIĆ, Katarina. *Jezik i prostorno iskustvo: konceptualizacija vertikalne dimenzije u engleskom i srpskohrvatskom jeziku*. Beograd: Čigoja štampa, 2004.

Извори

- EK: Korpus savremenog srpskog jezika (verzija: SrpKor2013, autori verzije: D. Vitas, M. Utvić). Copyright: Društvo za jezičke resurse i tehnologije (JeRTeh, <http://jerteh.rs>), <<http://www.korpus.matf.bg.ac.rs/korpus/login.php>> , 11.09.2022.

Summary

The subject of the work is the conceptualization of the terms *đavo* and *vrag* in the modern Serbian language. The paper gives a brief overview of previous research on the theory of conceptual metaphor as a basic domain of interest in cognitive linguistics, with the aim of gaining insight into the problem of this theory, its clarification and application to extracted material. The conceptual domains that the lexemes *đavo* and *vrag* form in language were pointed out through the theory of conceptual metaphors. Discovering the semantic potential led to the observation of metaphors that structure the mentioned terms and participate in their conceptualization, which is the goal of this analysis. The material was excerpted and analyzed from the electronic corpus of the contemporary Serbian language (SrpKor). The most typical source domains that were determined: ENTITY, HUMAN, ANIMAL, OBJECT, MATTER, etc., helped in establishing conceptual metaphors that were constructed from more general to more concrete (THE DEVIL IS A LIVING BEING→THE DEVIL IS A HUMAN→THE DEVIL IS AN ALLY / MASTER TO WHOM WE SERVE / JUDGE, etc.)

Key words: *đavo*, *vrag*, cognitive linguistics, theory of conceptual metaphors, conceptualization

СОЦИОЛИНГВИСТИЧКИ ПРИСТУП ГОВОРУ СЕЛА СТАЈКОВЦА²

У раду су представљени резултати социолингвистичких истраживања говора села Стајковца. Говор села Стајковца припада призренско-јужноморавском дијалекту. Циљ је представити заступљеност четири најважније дијалекатске црте кроз полне, узрасне и образовне нивое говорника из села Стајковца, како би се утврдио статус дијалекта код различитих говорника. Истраживање је спроведено уз помоћ снимања спонтаног говора испитаника у коме је учествовало шеснаест говорника различитог узраста, образовања и пола. Сви говорници су сврстани у четири узрасне групе, где су били подједнако заступљени испитаници оба пола, и у три образовне групе. Транскрибован и акцентован материјал је анализиран квантитативном анализом. Резултати показују да је најмања очуваност дијалекатских црта у издвојеним старосним групама јавила код испитаника од 15 до 20 година старости, док се највећа очуваност дијалекатских црта јавила код испитаника од 40 до 60 година старости. Поред тога, постоје разлике у заступљености дијалекатских црта код говорника различитог пола у оквиру истих старосних група. Најмање индексе фреквенције је имала група говорника са основношколским образовањем, а највеће индексе је имала група говорника са средњошколским образовањем. На крају су понуђени и закључци о угрожености посматраних дијалекатских црта.

Кључне речи: призренско-јужноморавски дијалекат, општина Власотинце, село Стајковце, социолингвистички приступ, старосне групе, полне групе, образовне групе, језичке варијабле.

1. Увод

„За разлику од проучавања руралних дијалеката, која имају значајно дужу традицију, модерна урбана или социјална дијалектологија развија се

¹ a.mitic-19606@filfak.ni.ac.rs

² Овај рад је настао на основу истраживања у оквиру припрема мастер рада „Говор села Стајковца – социолингвистички приступ” одбрањеног 21. 10. 2022. године на Филозофском факултету Универзитета у Нишу. Рад је представљен на међународној конференцији „Прозор на југ – интердисциплинарно о Јужним Словенима” у организацији *Студенског научног кружока Људи*, одржаној у онлајн формату 21. 4. 2023. године.

тек почев од двадесетих и тридесетих година XX века” (БУГАРСКИ 2009: 13). У поређењу са традиционалном дијалектологијом, социјална дијалектологија има значајно мањи стаж, али то не значи да је мање значајна. Говор села не мора нужно бити истраживан из угла традиционалне дијалектологије, већ се могу примењивати различити поступци урбане дијалектологије за откривање стања које влада у говору одређеног села. Јављају се бројне могућности за социолингвистичка истраживања на територији призренско-тимочке говорне области. Нас занима део територије призренско-јужноморавског дијалекта, тј. територија села Стајковца у општини Власотинце.

Станковић (2008: 13) за Власотинце истиче: „Ова србијанска област има две природне целине: горњи или источни део, који обухвата њене брдско-планинске пределе; и доњи или западни део, који је смештен на источној страни Лесковачко-власотиначке равнице, на западним падинама Крушевице и северозападним огранцима планине Острозуб са венцем и обронцима Јастрепца.” Село Стајковце је збијеног типа, припада равничарском делу општине Власотинце, лежи на реци Власини, и то у њеном доњем току. Локално становништво се претежно бави пољопривредом, што им омогућава плодно и обрадиво земљиште овог простора.

„На власотиначком земљишту сучељавају се три говорна типа призренско-тимочке дијалекатске говорне области: лужнички, заплањски и јужноморавски идиом. Према Александру Белићу, власотиначка лужничка села леже на левој обали Пусте реке и на десној обали Власине (од ушћа пусте реке у Власину до ушћа Тегошнице у Власину); заплањски говор обухвата насеља источно од линије Лопушња – Брезовица – Бољаре – Доња Ломница; јужноморавскоме поддијалекту припадају села у долини Мораве, на падинама Крушевице и на крајњим огранцима Острозуба са Јастрепцем, као и сама варош Власотинце” (СТАНКОВИЋ 2008: 23). Према овој подели село Стајковце припада јужноморавском идиому.

Општина Власотинце је због свог положаја на месту спајања више језичких струја погодна за различита проучавања. До сада су углавном вршена проучавања говора становништва из саме вароши Власотинце, као и становништва одумирућих планинских села. Због свега овога одлучили смо да извршимо испитивање села у равничарском делу општине Власотинце. Одабрано је село Стајковце као највеће село у поменутој општини, што отвара могућност за већу варијабилност и већи број испитаника. Истраживању говора овог подручја приступили смо из социолингвистичког угла.

Овај рад је организован на следећи начин: након увода, следи поглавље у коме дајемо преглед досадашњих истраживања. У трећем поглављу дефинишемо предмет, циљ, задатке, те хипотезе нашег истраживања. У овом поглављу смо објаснили како је спроведено истраживање. У четвртном поглављу износимо квантитативну анализу прикупљеног материјала. Пето поглавље је Закључак. Након овог поглавља следи део Литература.

2. Претходна истраживања

Простор који је територијално најближи простору нашег интересовања, а социолингвистички је проучаван, јесте Власотинце. Станислав Станковић (1997) се приликом проучавања градских власотиначких говора осврнуо на историјат и положај ове вароши, као и на структуру становништва и миграције. Све то има дубљи значај за тему, јер сваки од помених елемената утиче на диференцијацију у говору становника на језички комплексном простору. На овом подручју егзистирају 2 језика и 6 подсистема српског језика. Аутор је анализирао дијалекатске типове у Власотинцу и њихове реализације код различитих група говорника. Станковић закључује да средња и млађа популација све ређе чувају особене дијалекатске црте. Посебно су значајне генерацијске разлике у лексици. Док код старијих говорника остају очуване лексеме из дијалекта, код млађих говорника преовладавају елементи београдског жаргона. Што се тиче типа акцента, он је код свих испитаника експираторни, али се код образованих говорника може померати према слогу који је носилац акцента у стандардном језику. Аутор се донекле осврнуо на социолингвистичку проблематику у датој средини, али је позитивна страна рада то што аутор износи могућности за наставак истраживања у овој научној области на поменутом простору.

Поменућемо и истраживање новијег датума. Такво је проучавање прешевског говора на социјалној равни Татјане Трајковић (2015). Циљ овог истраживања је да се представи градски прешевски говор кроз узрасне и образовне нивое говорника, као и да се испита заступљеност дијалекатских црта кроз тринаест језичких варијабли. Према узрасту говорници су подељени у пет група, а према образовању у три. Спроведена је квантитативна анализа посредством импликацијске скале и индекса фреквенције дијалекатског лика. Ауторка закључује да најмлађа група има најмање индексе фреквенције дијалекатских ликова, док су дијалекатске црте најзаступљеније код најстаријих говорника. У групама које су формиране на основу образовања најчешће варирају у напоредној употреби дијалекатске и стандардне форме код заменичких облика и деklinације. Јавља се и опадање индекса фреквенције дијалекатских ликова од мање образоване ка образованијој групи уз издвојене изузетке.

3. Методологија рада

Предмет овог истраживања је испитивање социолингвистичких карактеристика говора села Стајковца. Циљ је представити заступљеност четири дијалекатске црте кроз полне, узрасне и образовне нивое говорника из села Стајковца. Методологија примењена у овом раду је заснована на методологији примењеној у Тајковић (2015), чија је примена детаљније објашњена у Трајковић (2016) и Тајковић (2021).

Варијабле на којима се заснива ово истраживање можемо сврстати у две групе. Прву групу чине друштвене варијабле, а другу језичке варијабле. У друштвене варијабле спадају: порекло, пол, узраст и образовање испитаника. Сви испитаници су пореклом из села Стајковца, тачније ту живе од рођења или, уколико су се доселили у ово село, ту живе дуже од двадесет година. Подједнако су заступљени мушки и женски испитаници. Према узрасту говорници су подељени у четири групе:

1. од 15 до 20 година,
2. од 20 до 40 година,
3. од 40 до 60 година,
4. преко 60 година.

Према образовању говорници су подељени у три групе:

1. са потпуним или непотпуним основношколским образовањем,
2. са средњошколским образовањем,
3. са високим образовањем.

Издвојене су четири језичке црте које представљају језичке варијабле. Те језичке црте су:

1. полугласник,
2. аналитичка деклинација,
3. аналитичка компарација,
4. радни глаголски придев мушког рода једине на *-(j)a*.

Поменуте дијалекатске црте, али и неке друге, су се, на основу досадашњих дијалектолошких и социolingвистичких истраживања, наметнуле као битна обележија ових српских говора. Заступљеност ових језичких црта је праћена у оквиру издвојених узрасних и образовних група, као и према полу испитаника.

У ово истраживање је укључено шеснаест испитаника³. Пошто се ради о области која је језички компактна и нема већих одступања у говору становништва, уз то је и сам простор истраживања мали, сматрамо да је било довољно по четири испитаника (два мушког и два женског пола) у оквиру сваке старосне групе. Ти испитаници су касније разврставани у образовне групе.

Задаци овог истраживања су:

Установити код које старосне групе су највише, а код које најмање, изражене издвојене дијалекатске црте.

Утврдити код које образовне групе су највише, а код које најмање, изражене издвојене дијалекатске црте.

Утврдити да ли постоји разлика у заступљености дијалекатских црта код говорника различитог пола у оквиру истих старосних група.

³ Иницијали испитаника који су учествовали у овом истраживању су: Т.З., Е.М., Д.Л., Н.К., М.М, М.И., Ј.Т., Г.С., Г.М., С.Ц., Г.М., С.Ц., С.И., Д.И., В.М., З.И.

Очекујемо да ће највећи степен очувања дијалекатских црта бити код групе изнад 60 година старости, као и код оних испитаника који спадају у образовну групу са потпуним или непотпуним основношколским образовањем. Са друге стране, верујемо да ће се најмањи степен очувања дијалекатских црта јавити код испитаника који спадају у старосну групу од 20 до 40 година и код испитаника са високим образовањем. Очекујемо да се неће јавити велике разлике у заступљености дијалекатских црта код говорника различитог пола у оквиру истих старосних група. Ове хипотезе су постављене на основу досадашњих социолингвистичких истраживања.

Након утврђивања методолошких оквира рада, уследио је рад на терену. Материјал је прикупљан снимањем спонтаног говора испитаника. Пре снимања аутор је упутио испитанике у сврху истраживања и замолио их да не исправљају сопствени говор. Испитаници су дали свој пристанак да буду снимани и да тај материјал буде коришћен у научне сврхе уз заштиту њихових идентитета. За малолетне испитанике су њихови родитељи дали пристанак да буду снимани. Када је разговор одмакао од почетка и испитаници превазишли почетну нелагоду због снимања, могао се чути немодификовани говор мештана. Такав материјал је био валидан и коришћен је за истраживање.

Након обављених теренских снимања материјал је транскрибован, акцентован и издвајани су примери који спадају у издвојене језичке црте. Након издвајања и класификовања материјала, извршена је квантитативна анализа материјала. Овом анализом добијени су индекси фреквенције, скале фреквенције и дијаграми заступљености језичких црта у издвојеним полним, узрасним и образовним категоријама. На основу добијених вредности извршена је квалитативна анализа.

4. Резултати

Овај део наше анализе укључује преглед свих издвојених језичких црта које смо посматрали у снимљеном материјалу. У раду су приложене две импликацијске скале са истим језичким варијаблама и са трима друштвеним варијаблама. На овај начин видимо у којим групама су заступљене издвојене дијалекатске форме, а у којим стандардне форме. Степен заступљености дијалекатских црта код свих друштвених група проверавамо индексима фреквенције.

У табели (1) је приказана заступљеност појединих дијалекатских форми код група према узрасту и, у оквиру тих узрасних група, према полу.

Табела 1. *Заступљеност издвојених језичких црта код група према узрасту и према . полу.*

Језичка веријабла	Узраст испитаника							
	од 15 до 20 година		од 20 до 40 година		од 40 до 60 година		преко 60 година	
	женски испитаници	мушки испитаници	женски испитаници	мушки испитаници	женски испитаници	мушки испитаници	женски испитаници	мушки испитаници
сэд	+	+	+	+	+	+	+	+
сад	+	+	+	+	+	+	+	+
С мене	+	+	+	+	+	+	+	+
Са мноm	+	+	+	+	-	-	-	-
повише	-	-	+	-	+	-	-	+
више	+	-	+	+	+	+	+	+
бија	-	-	+	+	+	+	+	+
био	+	+	+	-	-	-	+	-

Подаци из табеле сугеришу следеће закључке:

Категорија која показује напоредну употребу дијалекатских и стандардних форми у свим узрастним групама код женских и код мушких испитаника је полугласник.

Све остале форме варирају у употреби дијалекатске и стандардне форме у издвојеним групама према узрасту и полу:

Јавља се уједначена употреба дијалекатских и стандардних форми за издвојене примере у оквиру категорије аналитичке деклинације. У прве две старосне групе (од 15 до 20 и од 20 до 40 година) код испитаника оба пола јављају се потврде и за дијалекатску и за стандардну форму. Са друге стране, у друге две старосне групе (од 40 до 60 и преко 60 година) код испитаника оба пола јављају се само потврде за издвојену дијалекатску форму.

Аналитичка компарација се у упоредној употреби јавила код женских испитаника старости од 20 до 40 година и од 40 до 60 година, као и код мушких испитаника изнад 60 година. Употреба само стандардног облика се јавила код мушких испитаника од 20 до 40 година и од 40 до 60 година, као и код женских испитаника од 15 до 20 година и старијих од 60 година.

Код оба пола испитаника од 15 до 20 година старости јавила се само употреба стандарде форме на *-o* за издвојени пример радног глаголског придева мушког рода једине, док су се код свих испитаника старости од 40 до 60 година јавили само примери на *-(j)a*. Женски испитаници осталих двеју група (од 20 до 40 година и изнад 60 година) су имали напоредну употребу дијалекатске и стандардне форме, док су мушки испитаници тих група имали само потврде дијалекатске форме.

Ово нам показује да однос мушких и женских испитаника у оквиру старосних група незнатно варира. Већи број потврђених дијалекатских форми имамо у групама женских говорника.

На графику (1) је приказан однос индекса фреквенције издвојених дијалекатских црта по старосним групама.

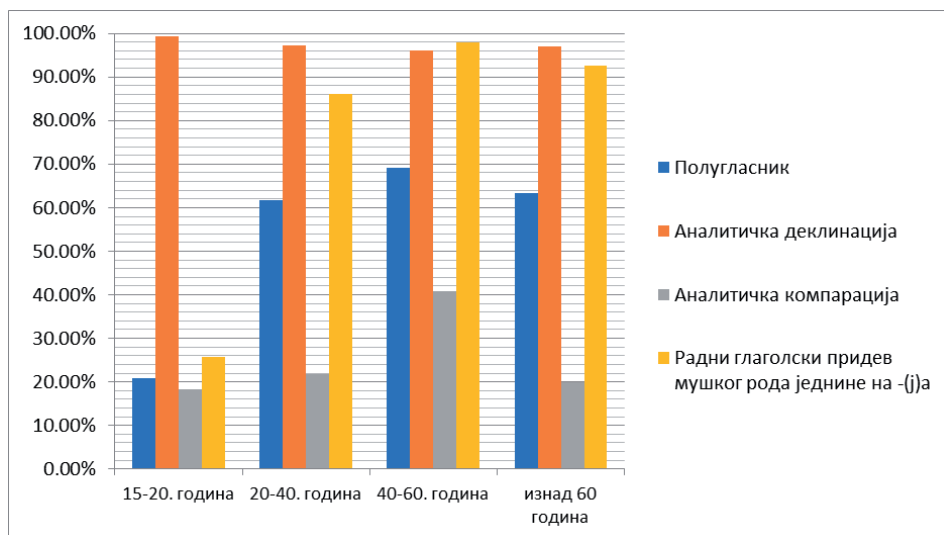

График 1. Односи дијалекатских црта по старосним групама.

Константни раст у прве три групе, а онда опадање индекса фреквенције у последњој групи говорника, тј. код говорника старијих од 60 година, показују индекси фреквенције полугласника, аналитичке компарације и радног глаголског придева мушког рода једине на *-(j)a*. Што значи да највеће индексе фреквенције за ове три дијалекатске црте има група говорника старости од 40 до 60 година. Група говорника старости од 15 до 20 година само у једној категорији има највећи индекс фреквенције, и то у категорији аналитичке деκлинације.

Ни у једној узрасној групи нисмо имали случај да се јавио индекс фреквенције 100%. Међутим, овакве вредности су се јављале за поједине језичке варијабле посматрајући сваког испитаника посебно.

Приказано стање нас доводи до закључка да је најугроженија дијалекатска црта на овом простору аналитичка компарација, чији највећи индекс фреквенције у оквиру једне групе једва прелази 40%. Са друге стране, језичке категорије које су стабилне на овом простору и којима не прети опасност од скоријег губљења јесу аналитичка деκлинација и радни глаголски придев мушког рода једине на *-(j)a*. Поред њих, као тренутно стабилну категорију издвајамо полугласник.

Како бисмо сагледали однос међу говорницима различитог пола у оквиру издвојених старосних група, прилажемо график са вредностима индекса фреквенције за сваку старосну групу подељену на говорнике женског и мушког пола. На графику (2) је приказан однос дијалекатских црта по старосним и полним групама.

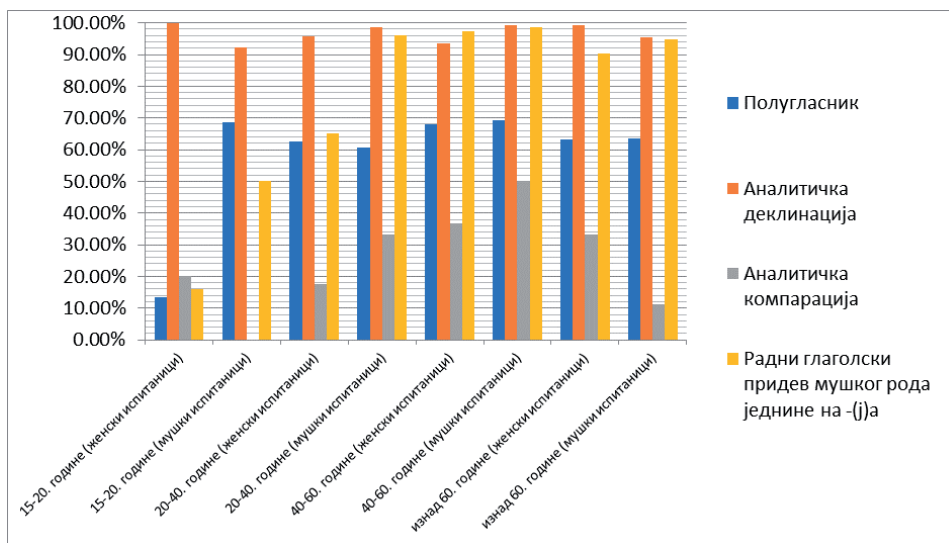

График 2. Односи дијалекатских црта по старосним и полним групама.

На графику можемо да видимо да у категоријама полугласника и аналитичке деклинације имамо подељену ситуацију са индексима фреквенције код мушких и женских испитаника. Што се тиче полугласника, забележен је већи индекс фреквенције ове дијалекатске форме код женских испитаника старости од 20 до 40 година, док је у осталим старосним групама већи индекс фреквенције забележен код мушких испитаника. Са друге стране, женски испитаници у старосним групама од 15 до 20 година и преко 60 година старости имају већи индекс фреквенције за аналитичку деклинацију од мушких испитаника, док је у другим двама групама већи индекс фреквенције ове дијалекатске црте код мушких испитаника.

Драстичне разлике у индексима фреквенције, које могу да износе близу 30% или више, код мушких и женских испитаника у оквиру старосних група јавили су се код испитаника старости од 15 до 20 година и од 20 до 40 година у категорији радног глаголског придева мушког рода јединице на *-(j)a*. У овој групи мушки испитаници имају далеко веће вредности индекса фреквенције у односу на женске испитанике. Поред тога, драстична разлика у индексима фреквенције се јавила и за категорију полугласника код испитаника старости од 15 до 20 година, и то са већим индексом код мушких испитаника. Ово нас доводи до закључка да се драстичне разлике јављају у првим двама старосним групама и то не за све категорије.

У групама испитаника старости од 40 до 60 и од 20 до 40 година, мушки испитаници имају веће индексе фреквенције за аналитичку компарацију од женских испитаника, док је у преосталим узрасним групама стање обрнуто, па женски испитаници имају веће индексе од мушких.

У табели (2) приказана је заступљеност издвојених дијалекатских форми код група према образовању.

Табела 2. Заступљеност издвојених језичких црта код група према образовању.

Језичка веријабла	Образовање испитаника		
	са основношколским образовањем	са средњошколским образовањем	са високим образовањем
сэд	+	+	+
сад	+	+	+
С мене	+	+	+
са мном	+	+	+
повише	-	+	+
више	+	+	+
бија	-	+	+
био	+	+	+

Ови подаци сугеришу следеће закључке:

Категорије које показују напоредну употребу дијалекатских и стандардних форми у свим образовним групама су полугласник и аналитичка деκлинација.

Само у образовној групи са основношколским образовањем јавља се одсуство издвојених дијалекатских облика категорија аналитичке компарације и радног глаголског придева мушког рода јединине на *-(j)a*, док код осталих образовних група имамо напоредну употребу ових категорија.

У наставку наводимо податке о фреквентности издвојених дијалекатских црта код образовних група. Група испитаника са потпуним или непотпуним основношколским образовањем броји 3 испитаника, група са средњошколским образовањем има 11 испитаника, а група испитаника са високим образовањем има 2 саговорника. На графику (3) приказан је однос дијалекатских црта по образовним групама.

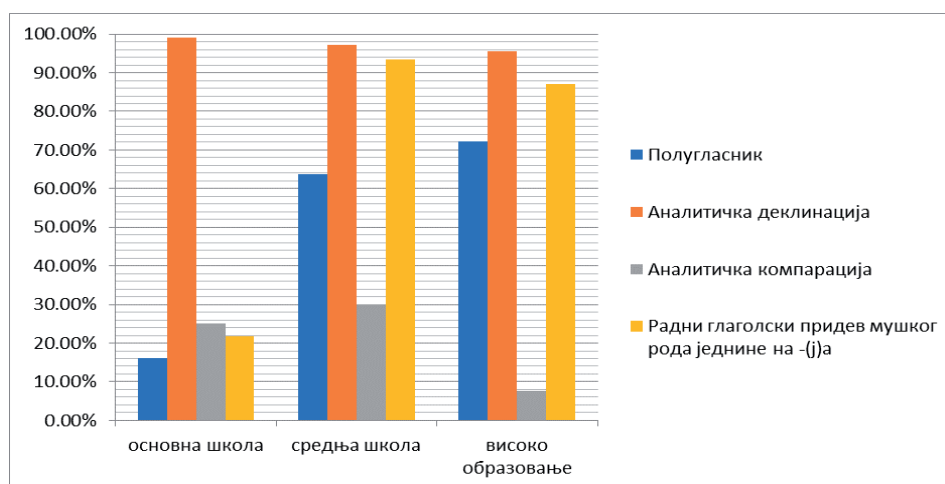

График 3. Односи дијалекатских црта по образовним групама.

Из приложених резултата видимо да тенденцију раста показује само категорија полугласника. Самим тим, у тој категорији се јавља највећа вредност индекса фреквенције у групи испитаника са високим образовањем. Док се највеће вредности индекса фреквенције за категорије аналитичке компарације и радног глаголског придева мушког рода једнине на *-(j)a* јављају код испитаника са средњошколским образовањем. Код испитаника са основношколским образовањем јавља се највећи индекс фреквенције за аналитичку деклинацију. У овој групи налазимо и најмање индексе за категорије полугласника и радног глаголског придева мушког рода једнине на *-(j)a*. Разлог оваквом стању можемо тражити у томе што ову групу чине испитаници који су тренутно ученици на почетку средње школе, па самим тим се код њих јавила потреба да више говоре стандардним језиком него дијалектом. Високи проценти индекса фреквенције код најобразованије групе говорника упућују на лојалност заједници у којој живе. У овој групи се само у категорији полугласника јавља највећи индекс фреквенције, док се у категоријама аналитичке деклинације и аналитичке компарације јављају најмањи индекси фреквенција. Група испитаника са средњошколским образовањем ни у једној категорији није забележила најмањи индекс фреквенције. Морамо напоменути да ову групу говорника чине углавном испитаници који нису у скорије време похађали средњу школу па је самим тим и разумљиво оволико присуство дијалекатских црта.

5. Закључак

Предмет овог истраживања је испитивање социолингвистичких карактеристика говора села Стајковца. Циљ је представити заступљеност четири дијалекатске црте кроз полне, узрасне и образовне нивое говорника из села Стајковца. Коришћен је материјал када су се испитаници ослободили почетне нелагоде због снимања. Транскрибован, акцензован и подељен материјал према издвојеним друштвеним варијаблама анализиран је квантитативним методама. Скале фреквенције су нам помогле да сагледамо распрострањеност одређених дијалекатских форми у издвојеним друштвеним групама. Са друге стране, индекси фреквенције и дијаграми су нам помогли да сагледамо заступљеност издвојених језичких црта.

Из анализираниог материјала видели смо да се издвојила једна старосна група која предњачи у употреби дијалекатских карактеристика, и то је старосна група од 40 до 60 година. Поменута група има највеће индексе фреквенције за полугласник, аналитичку компарацију и радни глаголски придев мушког рода једнине на *-(j)a*. Група говорника старости од 15 до 20 година има само у категорији аналитичке деклинације највећи индекс фреквенције, док су у свим осталим категоријама у овој групи забележени најмањи ин-

декси фреквениције. Овакви резултати нам показују да су одбачене хипотезе како ће највећи степен очувања дијалекатских црта бити код групе изнад 60 година старости, а да ће најмањи степен очувања бити код испитаника из старосне групе од 20 до 40 година.

Преглед односа индекса фреквенције код испитаника различитог пола доводи нас до закључка да постоје разлике у заступљености дијалекатских црта код говорника различитог пола у оквиру истих старосних група. Та разлика није константна у корист једног од полова, већ варира у зависности од узраста и језичке варијабле која се посматра. Дрasticне разлике се јављају у првим двама старосним групама, и то не за све категорије. Ово нам сугерише да је хипотеза, да се неће јавити велике разлике у заступљености дијалекатских црта код говорника различитог пола у оквиру истих старосних група, одбачена.

Што се тиче истраживања заступљености издвојених дијалекатских црта код образовних група говорника, можемо констатовати да је у две језичке категорије најмање индексе фреквенције имала група говорника са основношколским образовањем. Ова група је највећи индекс фреквенције забележила само у категорији аналитичке деклинације. Поменута категорија у свим групама бележи изузетно високе вредности индекса фреквенције. Највеће индексе фреквенције за већину издвојених дијалекатских црта показује група говорника са средњошколским образовањем, а при том ни у једној језичкој категорији није забележила најмањи индекс фреквенције. Трећа група говорника, у коју се убрајају они са високошколским образовањем, изражава тенденцију очувања и употребе дијалекатских форми, што се види у највећем индексу фреквенције полугласника. У овој групи су у две категорије забележени најмањи индекси фреквенције, и то у категоријама аналитичке деклинације (овде су се јавиле високе вредности за све три групе испитаника и минималне разлике између издвојених образовних група) и аналитичке компарације.

Сагледавши ове податке, закључујемо да хипотезе како ће се најмањи степен очувања дијалекатских црта јавити код испитаника са високим образовањем, а највећи код испитаника са основношколским образовањем, бивају одбачене.

Свих пет постављених хипотеза овим истраживањем су одбачене, али то не значи да наши подаци не доприносе разумевању стања на терену. Можемо закључити да истраживање социолингвистичких карактеристика говора једног уско омеђеног простора може допринети стварању шире слике о кретању говора на већем простору. Поред не малог обима разговора који су обављени на терену, сматрамо да овакво истраживање треба додатно проширити и усложнити како би се дошло до детаљнијих података. Верујемо да бисмо на тај начин могли да претпоставимо кретање развоја овог дела дијалекта у будућности. За сада можемо понудити закључке да постоји дија-

лекатска црта која је угрожена на истраживаном простору и то је аналитичка компарација.

Са друге стране, сагледавши све групе испитаника, можемо закључити да су на истраживаном простору стабилне дијалекатске црте полугласник, аналитичка деклинација и радни глаголски придев мушког рода једине на *-(j)a*. Међутим, у појединим групама, посебно код најмлађих испитаника, долази до мањег степена употребе полугласника и радног глаголског придева мушког рода једине на *-(j)a*.

Понуђени закључци се ради ширег увида у досадашња постигнућа на пољу социолингвистичких истраживања призренско-јужноморавског дијалекта могу упоредити са монографијом *Говор Прешева* Татјане Трајковић. У овој монографији социолингвистичким истраживањем градског прешевског говора дошло се до закључка да се најмањи индекси фреквенције дијалекатских форми бележе код предшколаца и да се они сматрају заштићеном групом. У старијој узрасној категорији (од 7 до 20 година) почиње интензивно прилагођавање говору средине како би се јединка поистоветила са својим окружењем и постала део њега. Дијалекатске црте у овом говору су најзаступљеније код најстаријих говорника. Поред тога, у поменутој монографији истиче се да су нестабилне дијалекатске форме аналитичке компарације и радног глаголског придева мушког рода једине на *-(j)a*. У *Говору Прешева* „индекс фреквенције дијалекатских ликова код група према образовању показује да долази до његовог опадања од мање образоване ка образованијој групи” (ТРАЈКОВИЋ 2015: 401).

Поређењем резултата из монографије Татјане Трајковић (2015) *Говор Прешева* са резултатима које смо ми добили, увиђамо да у различитим деловима простора који обухвата призренско-јужноморавски дијалекат долази до појаве одступања у начину развоја и употребе самог дијалекта. Самим тим, у будућности можемо очекивати јављање разлика унутар истог дијалекта. У различитим деловима се јавља различити степен употребе и угрожености истих дијалекатских црта. Самим тим, ово значи да су то главне тачке могућих измена овог дијалекатског подручја у будућности.

Јављају се бројне могућности за наставак истраживања на овом научном пољу на говорима призренско-јужноморавског дијалекта. Усложњавањем варијабли које испитујемо као и повећањем испитиваног простора добићемо ширу и детаљнију слику о дијалекатским кретањима на подручју поменутог дијалекта, као што су већ наводили други аутори у сличним истраживањима. Поред тога, могуће је проверити да ли долази до разлика у утицају социјалних параметара на употребу дијалекатских црта поредећи стање у сеоским и градским срединама

Цитирана литература

- БЕЛИЋ, Александар. *Дијалекти источне и јужне Србије*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1999.
- БУГАРСКИ, Ранко. „Теоријске основе урбане дијалектологије”. *Говор Новог Сада: Фонетске особине*, Нови Сад: Филозофски факултет, Одсек за српски језик и лингвистику, 2009.
- ВУКАДИНОВИЋ, Вилотије. *Говор Црне Траве и Власине*, СДЗб, ХЛП, Београд, 1996: 1–317.
- ИВИЋ, Павле. *Дијалектологија српскохрватског језика, Увод у штокавско наречје*, Нови Сад: Матица српска, 1956.
- ИВИЋ, Павле. „Дијалектолошка проучавања говора призренско-тимочке зоне”. *Говори призренско-тимочке области и суседних дијалеката*, Зборник радова са научног скупа (Нишка Бања, јуна 1992), Ниш: Филозофски факултет у Нишу – Институт за српски језик САНУ, Београд – Центар за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу, 1994: стр. 55–71.
- ИВИЋ, Павле. *Српски дијалекти и њихова класификација*. Сремски Карловци, Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2009.
- ЈУТРОНИЋ-ТИХОМИРОВИЋ, Дуња. „Дијалекат или вернакулар”. *Раздио филолошких заности*, бр. 17, св. 27, 1988: стр. 5–16.
- МОСКОВЉЕВИЋ, Милош. „Неколико речи о београдском говору”. *Зборник филолошких и лингвистичких студија: Александру Белићу поводом 25-годишњице његова научна рада посвећују његови пријатељи и ученици*, 1921: стр. 132–140.
- ПЕЦО, Асим. *Преглед српскохрватских дијалеката*. Четврто издање. Београд: Научна књига, 1989.
- РЕМЕТИЋ, Слободан. „Српска дијалектологија јуче, данас и сутра”. *Јужнословенски филолог*, Академија наука и умјетности Републике Србије, 2017: 86–112.
- СТАНКОВИЋ, Станислав. „Градски власотиначки говор(и) – социолингвистички процеси (опште карактеристике)”. *О српским народним говорима*, Дани духовног преображења IV (21–22. 8. 1997), Деспотовац, стр. 167–179.
- СТАНКОВИЋ, Станислав. *Границе призренско-тимочких говора у власотиначком крају*. Београд: Институт за српски језик, 2008.
- ТРАЈКОВИЋ, Тајјана. *Говор Прешева*. <https://nardus.mpn.gov.rs/handle/123456789/5537?locale-attribute=sr_RS> 20.3.2022.
- ТРАЈКОВИЋ, Тајјана. „Ка истраживањима урбаних веријетета и призренско-тимочкој дијалекатској области”. *Зборник радова: Драган Лалић између лингвистике и стилистике*, Косовска Митровица, 2021: стр. 327–343.
- LABOV, William. *The Social Stratification of English in New York City*, Washington: Center for Applied Linguistics, 1966.
- LABOV, William. ”The intersection of sex and social class in the course of linguistic change”. *Language Variation and Change*, 2, 1990: pp. 205–254.

MILROY, Lesley. *Language and Social Networks*, Oxford: Blackwell, 1987

TRAJKOVIĆ, Tatjana. "Socio-linguistic research of the dialect of Preševo in the south of Serbia". *Baltistica* LI (2), 2016: pp. 379–396.

SOCIOLINGUISTIC APPROACH TO THE SPEECH OF THE VILLAGE OF STAJKOVCE

The paper presents the results of sociolinguistic research on the speech of Stajkovce village. The speech of Stajkovce village belongs to the Prizren-South Moravian dialect. The goal is to present the representation of four most important dialectal features through gender, age and educational levels of speakers from the village of Stajkovce, in order to determine the status of the dialect among different speakers. The research was conducted with the help of recording the spontaneous speech of the respondents, in which participated sixteen speakers of different age, education and gender. All speakers were classified into four age groups, where respondents of both sexes were equally represented, and into three educational groups. Four dialectal features were observed. The transcribed and accented material was analyzed by quantitative analysis. Quantitative analysis resulted in frequency indices, frequency scales and diagrams. Based on the obtained values, a qualitative analysis was performed. The results show that the lowest preservation of dialect features in the separated age groups occurred in subjects aged 15 to 20 years, while the highest preservation of dialect features occurred in subjects aged 40 to 60 years. In addition, there are differences in the representation of dialect features among speakers of different genders within the same age groups. The group of speakers with primary school education had the lowest frequency indices, and the group of speakers with secondary school education had the highest indices. At the end, conclusions are offered about the threat of observed dialectic traits.

Keywords: Prizren-South Moravian dialect, Vlasotince municipality, Stajkovce village, sociolinguistic approach, age groups, gender groups, educational groups, language variables.

Александар М. Новаковић¹
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет
Департман за србистику

Јована Р. Јаћимовић
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет
МАС србистике

УДК 004.738.5:37.064.2

371.213.3:929

Оригинални научни рад

Примљено: 12. 1. 2023.

Прихваћено: 15. 5. 2023.

DOI: <https://doi.org/10.46630/gsrj.21.2023.03>

РАДНЕ БИОГРАФИЈЕ ПРЕДАВАЧА СРПСКОГ КАО СТРАНОГ ЈЕЗИКА НА ОНЛАЈН-ПЛАТФОРМИ *ПРЕПЛИ*

У раду се анализирају радне биографије предавача српског као страног језика на платформи *Препли*, са циљем стварања јасније слике о квалификацијама које поседују, али и о начинима на који се представљају потенцијалним ученицима. За потребе реализације истраживања коришћене су метода опсервирања, дескриптивна метода и метода теоријске анализе са техником анализе садржаја. Грађу за ово истраживање чинило је укупно 67 радних биографија. Анализа прикупљених података је показала да се у улози наставника појављују професори српског као матерњег и српског као страног, затим професори страног језика (руског, енглеског, италијанског, арапског, француског и шпанског) професори хемије, музике, медицине, математике, затим економисти, инжењери, психолози, рукометаши, тенисери, па чак и они који, осим што су матерњи говорници српског језика, немају посебне професионалне квалификације. У вези са тим уочене су одговарајуће законитости у писању радних биографија и обликовању њихових саставних делова.

Кључне речи: српски као страни језик, предавач(и), платформе за учење језика, *Препли*, фриленсер(и)

1. Увод

Настава српског као страног језика се, од својих почетака па до дана данашњег, суочава са великим бројем изазова и промена. Њен историјски развитак, организација и реализација првенствено су се везивали за: центре за српски као страни језик при србистичким катедрама, народне/радничке универзитете, приватне школе и друге организације. Међутим, услед

¹ aleksandar.novakovic@filfak.ni.ac.rs

гашења народних универзитета, као важних места у реализацији наставе српског као страног језика у прошлости, али и већег развоја и утицаја савремених информационо-комуникационих технологија, запажамо да значајнију улогу у повезивању предавача и ученика све више добијају електронске платформе за учење језика – *Preply*, *AmazingTalker*, *iTalki* и сл.

С обзиром на неспорну чињеницу да постоји заинтересованост за учење српског као страног језика, велики број предавача се одлучује да своје знање и вештине подели са ученицима путем интернета, добијајући статус *фриленсера* (енгл. *freelancer*). У *Српском речнику новијих англицизама* реч *фриленсер* има два значења: 1. *интернет особа* која своје стручне услуге пружа путем интернета, често страном наручиоцу = радник на интернету и 2. *хонорарац* – који се издржава од хонорарних или повремених послова. За предаваче српског као страног језика реализација часова путем електронских интерактивних платформи је комерцијалне природе и представља главни или алтернативни извор прихода. Но, имајући у виду да било који заинтересовани појединац може бити/постати предавач српског као страног језика на поменутиим платформама, настојали смо да спроведемо истраживање које ће нас ближе упознати са професионалним компетенцијама предавача и начинима на који је пожељно обликовати радне биографије за представљање потенцијалним ученицима.

Рад се састоји из пет поглавља. Након уводних напомени, детаљно је образложена методологија истраживања. У трећем поглављу истакнуте су основне карактеристике платформе *Препли*, док је у четвртом поглављу представљена анализа резултата спроведеног истраживања. У петом поглављу су изведени најважнији закључци.

2. Методолошке поставке истраживања предмет и циљ истраживања

Развој савремених информационо-комуникационих технологија је, као што нам је добро познато, утицао на промену начина на који учимо и подучавамо, обезбеђујући нове могућности за организацију и реализацију наставног процеса. Иако је настави српског као страног језика било потребно више деценија да се успостави и осамостали, са отварањем центара при србистичким катедрама у Београду, Новом Саду, Нишу и Крагујевцу, повећањем броја заинтересованих истраживача и предавача, али и захваљујући приливу већег броја странаца услед отворене друштвене, економске и политичке активности Републике Србије, данас показује потенцијал да се у блиској будућности својим квалитетом (и у теоријском и у методолошком смислу) приближи наставама других страних језика. У вези са тим, последњих година се све више пажње посвећује питањима могућности њене реали-

зације путем интернета. Осим о употреби добро познатих електронских платформи за реализацију наставе на даљину, имплементацији дигиталних уџбеника, све више се говори о платформама комерцијалне природе за рад од куће, какве су *Preply*², *AmazingTalker*, *iTalki* и сл. Пракса нам показује да наставници српског језика и књижевности на поменутиим платформама проналазе могућност (алтернативног) запослења држањем часове српског као страног језика, показујући наклоност ка платформи *Prepli*. Но, осим школованих предавача, часове српског као страног језика реализују и предавачи другачијег професионалног усмерења, о чему постоје појединачни записи у научним радовима – Кремзер 1984; Новаковић 2022а; 2022б. Имајући у виду да се на поменутој платформи могу пронаћи подаци о професионалним компетенцијама предавача, предмет овога рада је анализа њихових радних биографија, са циљем стварања јасније слике о квалификацијама које поседују, али и о начинима на који се представљају потенцијалним ученицима.

Задаци истраживања

У складу са постављеним предметом и циљем истраживања издвојили смо следеће истраживачке задатке:

Утврдити број предавача српског као страног језика на платформи *Prepli*.

Анализирати професионалне компетенције предавача на основу доступних радних биографија.

Сагледати могуће везе између начина писања радних биографија и броја ученика.

Издвојити примере добро написаних радних биографија и/или њихових делова на платформи *Prepli*.

Методe и узорак истраживања

У складу са одређеним предметом, циљем и задацима истраживања у раду смо користили методу опсервирања, дескриптивну методу и методу теоријске анализе са техником анализе садржаја. Грађу за ово истраживање чинило је укупно 67 радних биографија предавача српског као страног језика на платформи *Prepli*. За одабир радних биографија на наведеној платформи користили смо интегрисану могућност претраге садржаја према кључним речима: „Serbian”. Истраживање је реализовано средином новембра 2022. године, а сви подаци су дескриптивно објашњени и представљени помоћу табела и графикона.

² У даљем тексту ћемо користити транскрибовану варијанту – *Prepli*.

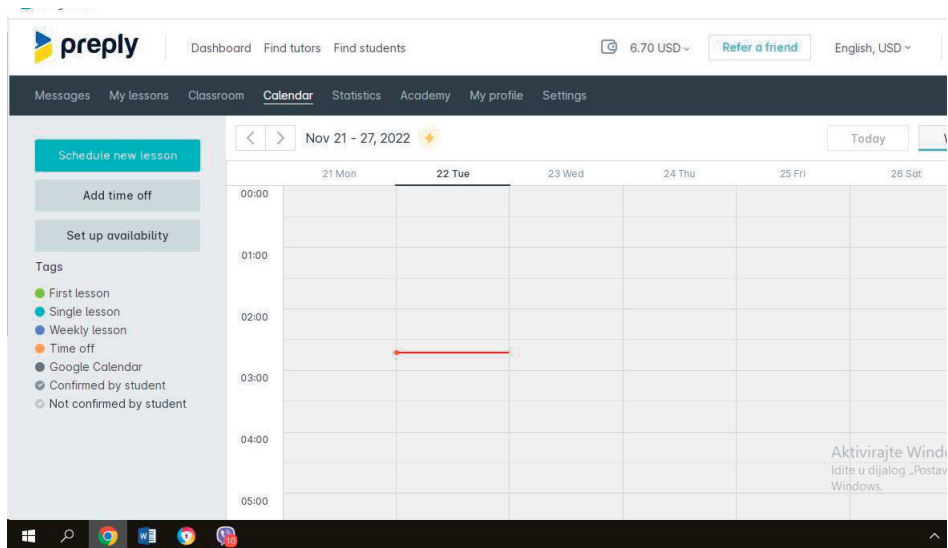
3. Шта је *Препли*?

Препли (енг. *Preply*) представља платформу за учење језика путем интернета,³ чији је основни циљ повезивање предавача и ученика заинтересованих за савладавање страног језика.⁴ Иако је првобитна замисао била учење језика, о чему сведочи мотивацона порука *Учите језик на лак начин*, данас се на овој платформи, осим језика, може изучавати велики број предмета – од уметности до математике и компјутерских наука. Платформу су 2012. године покренули у виду стартап-компаније украјински стручњаци са визијом да обликују будућност ефикасног учења, као и са задатком да „покажу свету како изгледа добро учење језика” (preply.com/en/about-us). Према подацима на званичном веб-сајту, платформа је усмерена на неговање одређених вредности: људскости, хуманости, прагматичности, амбициозности, скромности и радозналости. Ипак, реч је о платформи комерцијалне природе, која функционише на бази процентуалне зараде за пружену могућност комуникације и сарадње између предавача и ученика.⁵ Другим речима, платформа *Препли* представља онлајн-окружење за успостављање комуникације између предавача и заинтересованих ученика путем интегрисаних алата за остваривање текстуалног, аудио-видео контакта и размену материјала. Може се покренути на свим врстама мобилних уређаја – од мобилних телефона, преко таблета до рачунара. Корисничко окружење је врло једноставно за употребу и омогућава наставницима ефикасно сналажење и рад унутар саме платформе. Захваљујући пажљиво осмишљеној навигацији, предавач врло лако долази до интегрисаних функција – порука, заказаних лекција, календара, учioniце за реализацију наставе, статистичких параметара о раду, усавршавањима, подешавања и ажурирању сопственог профила (в. фотографију 1). Свака од побројаних функција, како јој и само име казује, требало би да предавачу олакша припрему, заказивање и реализацију наставе, односно комуникацију са ученицима. Осим успостављања контакта са учеником („један-на-један”), и прихватања/заказивања часова, платформа омогућава директну реализацију часова кроз остваривање аудио, видео и текстуалне комуникације и уз коришћење електронске „беле табле”.

³ Званична интернет адреса платформе је: preply.com.

⁴ И предавачи и ученици се називају *Преплери*.

⁵ Доступни подаци на платформи показују да се проценат креће и до 30% зараде сваког појединачног предавача, уз могућност смањења провизије за већи број реализованих часова.

Фотографија 1. Изглед корисничког окружења на платформи Препли

На платформи се могу учити многи језици света (енглески, шпански, француски, немачки, јапански, италијански, корејски, арапски, кинески, руски, португалски, пољски, турски, немачки, украјински, шведски, јерменски, норвешки, грчки, хебрејски, чешки, грузијски, мађарски, фински, хинду, персијски, литвански, словачки, вијетнамски, дански, белоруски, румунски, ирски, бугарски, бенгалски, индонежански, латински и сл.), укључујући и српски језик. И предавачи и заинтересовани ученици се на платформу пријављују кроз неколико једноставних корака, при чему, како се наглашава на самој платформи, нема посебних захтева у погледу образовања и искуства предавача (и ученика). Дакле, свако ко пожели да постане предавач (и/или ученик), то може учинити на платформи *Препли*, креирајући сопствену радну биографију додавањем фотографије, двоминутног видео-представљања, кратког и дугог описа, искуства, диплома, описивањем вештина, предмета и одређивањем цене часа и радног времена. Пракса нам показује да управо од начина креирања и представљања радне биографије зависи и успех у проналажењу заинтересованих ученика, због чега су се запослени у компанији *Препли* потрудили да корисним упутствима посао пријављивања, креирања радне биографије и рада у виртуелном окружењу олакшају и наставницима и ученицима (<https://help.preply.com>).

4. Анализа и дискусија резултата истраживања

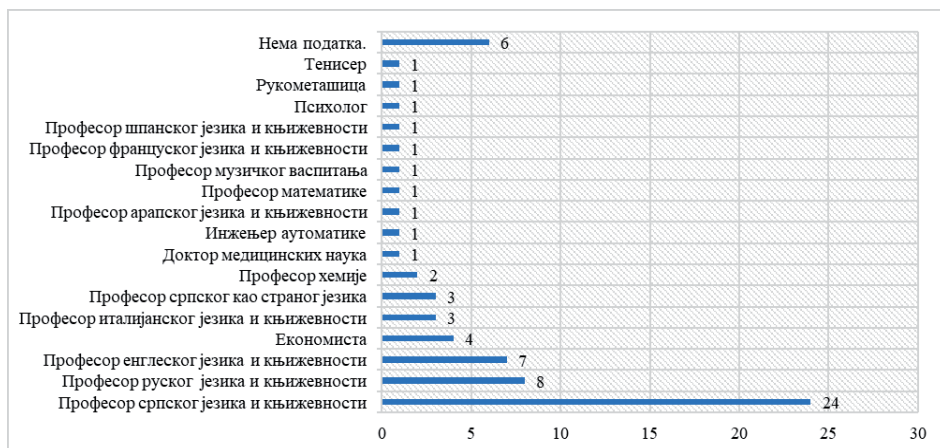
У тренутку реализације истраживања (од 14. до 20. новембра 2022. године) укупно 67 наставника подучавало је српски језик путем платформе *Препли* (енгл. *Preply*), од чега 14 особа мушког пола и 53 особе женског

пола. Предавачи су пореклом из Србије – 61 (89,71%), Босне и Херцеговине – 5 (7,35%), односно Црне Горе – 1 (1,47%). Важно место у обликовању своје радне биографије на профилу предавача заузимају информације о школској спреми и познавању страних језика. Анализа јавних радних биографија показала нам је да се у улози предавача налазе: професори српског језика и књижевности (24; 35,82%), професори руског језика и књижевности (8; 11,94%), професори енглеског језика и књижевности (7; 10,45%), професори италијанског језика и књижевности (3; 4,48%), професори српског као страног језика (3; 4,48%), професор арапског језика и књижевности (1; 1,49%), професор француског језика и књижевности (1; 1,49%), професор шпанског језика и књижевности (1; 1,49%).⁶ Но, приметно је да се као предавачи појављују и: економисти (4; 5,97%), професори хемије (2; 2,99%), математике (1; 1,49%) и музичког васпитања (1; 1,49%), доктор медицинских наука (1; 1,49%), инжењер аутоматике (1; 1,49%), психолог (1; 1,49%), рукометаша (1; 1,49%) и професионални тенисер (1; 1,49%). Такође, није занемарљив број оних који немају посебно стручно и професионално образовање, већ српски предају зато што им је матерњи језик – 6; 8,96% (в. графички приказ 1). У вези са питањем образовања предавача српског као страног језика, у литератури је раније писано о пожељним професионалним карактеристикама. Александар Новаковић (2022а) у први план ставља професоре српског као страног језика и професоре српског као матерњег језика, сматрајући их најкомпетентнијим за реализацију ове врсте наставе. Ипак, у литератури се могу пронаћи и другачији погледи на наведено питање. Тако је 1984. године Никола Кремзер на прво место ставио професоре страних језика, јер познају и матерњи и, врло често, језик својих ученика (Крезмер 1984: 31). Са друге стране, сматрамо да квалификација „матерњи говорник” не може бити довољна за реализацију наставе српског као страног језика, јер „не може сваки говорник српскога језика да буде и одговарајући наставник” (Велимирац 2016: 28).⁷ „У учioniчком типу часа, предавач је реализатор свих метода и захваљујући њему сваки језички садржај може да се креира у духу добре атмосфере и плодне подлоге за стицање нових знања. Али, исто тако, не постоји довољно добра метода ни довољно добар инструмент које немотивисан и недовољно стручан предавач не може упропастити” (Крајишник 2016: 16). У вези са тим, добром делу предавача, који су реализовали наставу српског језика у тренутку истраживања, рад на платформи представља примарни извор прихода. Са једне стране, велики број предавача (посебно професора српског језика и књижевности) наводи је искуство рада у државним и приватним школама у прошлости, док

⁶ Професори страних језика, уз наставу српског као страног језика, реализују и наставу страног језика који су студирали.

⁷ Некада је било уврежено мишљење да било који изворни говорник може бити најбољи учитељ свог матерњег језика (Новаковић 2022а).

их је, са друге стране, свега неколико који имају званични радни статус и којима рад на платформи представља додатни извор прихода. Из тог разлога закључујемо да рад на платформи *Препли* представља вид алтернативног запослења (пре свих, професора српског језика и књижевности, те и професора страних језика).

Графички приказ 1. Стручна спрема предавача српског као страног језика на платформи *Препли*

Неизоставан сегмент у представљању своје радне биографије јесте и навођење знања страног језика. Иако у литератури постоје опречна мишљења у вези са тим да ли у настави страних језика треба користити *језик који се учи* или *језик посредник* (Трнбул, Арнет 2002; Литлвуд, Ју 2009), пракса нам показује да се на анализираној платформи употреба страног језика сматра предношћу која може утицати на одлуку ученика да изабере оног предавача који познаје или матерњи језик самог ученика или други страни језик који ученик користи. Реч је управо о западној методолошкој традицији, која је доминантна на платформама ове врсте. Према правилу, највећи број предавача на платформи *Препли* навео је да познаје: енглески језик – 46 потврда, руски језик – 12 потврда, немачки језик – 8 потврда, шпански језик – 8 потврда, француски језик – 7 потврда, италијански језик – 3 потврде, грчки језик – 3 потврде, мађарски језик – 2 потврде, кинески језик – 2 потврде, те арапски језик – 2 потврде. Наведени подаци нам сведоче да предавачи ангажовани на анализираној платформи познају више од једног страног језика,⁸ што у условима конкурентности на тржишту представља један од средстава за привлачење пажње потенцијалних ученика.⁹ До тренутка реализације ис-

⁸ Приметно је да предавачи наводе врло високе нивое познавања страног језика, од којих многи своје знање нису потврдили достављањем одговарајућег документа/дипломе.

⁹ Врло је интересантан податак да (у настојању да дођу до већег броја ученика) поједини

траживања предавачи су, посматрајући укупан збир часова, одржали преко педесет хиљада часова, при чему има оних који су имали свега десетак, али и оних који су реализовали преко три и четири хиљаде часова. Узев у начелу, предавачи који су наводили познавање два или три страна језика на анализираној платформи имају преко хиљаду реализованих часова. Ипак, међу њима има и оних који су прешли границу од хиљаду одржаних часова, а да су притом навели познавање само једног страног језика. Наведени податак нам говори у прилог чињеници да, осим познавања страног језика, број реализованих часова (и ученика) зависи и од: дужине „радног стажа” и начина (и метода) представљања самог предавача.

Неопходан сегмент обликовања радне биографије на платформи *Препли* представља и уводно представљање кандидата у свега неколико (дозвољених) речи и фотографијом¹⁰. Да би остварио позитивне резултате у учioniци, наставник мора поседовати одређене личне и професионалне квалитете. У вези са тим, Вукасовић наводи да је важно да наставник има педагошко и предметно-стручно образовање¹¹, свестрану општу културу, да буде морално изграђена личност, да има моралне и интелектуалне квалитете, да има позитиван однос према раду, да воли своје звање, да поседује интелектуалне и говорне способности, да влада собом, да је оптимистичан, да има смисао за хумор, да уважава ученикову личност, да буде доследан и правичан (Вукасовић 1990: 25). Сугестије предавачима у горепоменутом упутству саме компаније *Препли* поклапају се са теоријским знањима о очекиваном професионалном лику. Наиме, у њему се наводи да је пожељно да предавачи одговоре на три питања: *Шта је главни квалитет предавача?*,

наставници српскога језика наводе познавање хрватског језика. Поштујући искључиво лингвистичке критеријуме (генетски, структурни и комуникативни), аутор овога рада не сматра да је хрватски језик засебни језик, заступајући ставове Одбора за стандардизацију српског језика као најмеродавније институције за проучавање језичке ситуације на простору Републике Србије. Историјски гледано, у Европи је у XIX веку искључиво коришћен назив *српски језик* (Ковачевић 2014: 13). На просторима на којима је званично био у употреби српски језик дошло је до формирања различитих нација и држава, што је испраћено усложњавањем језичке политике и честим занемаривањем научних критеријума зарад политичких пројеката (в. Радовановић 1997). Српски, хрватски и бошњачки језик представљају један те исти језик.

¹⁰ Кандидати у упутству за креирање сопственог профила добијају савете за стварање „идеалне фотографије”, које су у великој мери испоштовали сви предавачи српског као страног језика: 1. осмехните се и гледајте директно у камеру; 2. опсците главу и рамена; 3. поравнајте по средини усправну фотографију; 4. користите неупадљиво светло и позадину; 5. дозволите да ваше лице и очи у потпуности буду видљиви; 6. избегавајте коришћење логота и информација о контакту; 7. будите једини на фотографији.

¹¹ Зобеница и Стипанчевић говоре о улози и месту наставника у процесима глобализације, истичући важност квалитетне припреме и образовања. Ауторке говоре о важности развоја предметних, дидактичко-методичких и психолошких компетенција, као и компетенција за комуникацију и сарадњу, општих и интеркултуралних компетенција (Зобеница, Стипанчевић 2017: 110).

Који су посебни квалитети (као што су године искуства, број ученика, дипломе)?, односно *Шта предавача разликује од свих осталих?*. Арсић запажа да „од личности наставника у великој мери зависе квалитативни и квантитативни аспекти учења, интерперсонални односи и клима у разреду, васпитни и наставни поступци, методе и резултати руковођења” (Арсић 1996: 98). Анализа радних биографија нам је показала да се предавачи најрадије одлучују да поштују поменуте предлоге и представе себе кроз стечену титулу након завршеног факултета¹² (професор руског језика и књижевности; професор српског језика и књижевности; доктор хемијских наука), додајући и податке о стеченом искуству (*онлајн тутор са пет година искуства; професор српског језика са искуством*), личним особинама (*ентузијастичан професор српског језика са 16 година искуства*), познавању страног језика (*Српски језик је мој матерњи, али говорим и разумем енглески врло добро; Лиценцирани TEFL предавач са 4 године искуства*) или положеном испиту за лиценцу (*лиценцирани професор српског језика и књижевности са 10+ година искуства; лиценцирани професор српског језика; лиценцирани професор италијанског језика*), указујући на: чињеницу да им је српски језик матерњи (*матерњи говорник српскога језика са пет година искуства; лиценцирани професор енглеског језика из Србије*) или на сопствене хобије (*тенис, аеродроми, књиге, филмови*).¹³ Последња два наведена поступка својствена су посебно онима који нису школовани професори српског језика и књижевности, већ су другачијег професионалног усмерења. Ипак, као врло функционални поступци представљања радне биографије предавача појављују се и: кратка директна питања упућена ученику (*Да ли желите да имате способности да течно говорите српски?*), изреке (*Хајде да учимо српски!, Учење не мора да буде досадно!; Српски за све!*) или досетке (*Учим вас како да пијете ракију од 2020. године*¹⁴; *Научићу вас како да искажете себе помоћу српског језика*). Запажамо да је у многим радним биографијама предавача дошло до појаве различитих комбинација горенаведених поступака за кратко представљање.

Уз кратко представљање, од предавача се очекује да потенцијалним ученицима саопшти нешто више о себи: професионалним компетенцијама, радном искуству, стеченим вештинама, начинима подучавања, наставним материјалима и посебним областима интересовања. С обзиром на чињеницу да радне биографије подлежу провери, предавачи су у обавези да прате

¹² Докторанди српског језика и књижевности, према неписаном правилу, наводе и свој статус студената докторских студија.

¹³ Рајанс издваја три базична фактора који чине три димензије личности наставника: димензију топлине, разумевања и пријатељства; димензију одговорности, пословности и систематичности; димензију стимулативности, имагинативности и ентузијазма (Рајанс 1970: 20).

¹⁴ Предавач који користи досетку у свом кратком представљању има преко четири хиљаде одржаних часова.

дате инструкције, водећи рачуна да: 1) не објављују своје личне податке и информације о могућностима сарадње ван платформе, 2) пишу о себи у првом лицу (не у трећем!), 3) не позивају ученике на бесплатне часове (јер то нису!), 4) не копирају садржаје својих професионалних биографија и 5) обавезно користе само један језик. Анализа описаног одељка у радним биографијама предавача показала нам је да се готово сви предавачи, без изузетка, придржавају горенаведених смерница. Уочљиво је постојање општих места као што су: 1) кратко представљање (име, стручност, године искуства и личне особине) (*Ја сам Јелена и желела бих да Вам помогнем да побољшате своје језичке вештине. Дипломирала сам на Филолошком факултету и професор сам италијанског и шпанског језика, културе и литературе. Тренутно се усавршавам на мастерским студијама на пољу примењене лингвистике зато што сам опчињена подучавањем и дељењем свога знања са осталима! Почела сам да подучавам пре две године, док сам још увек била студент.*)¹⁵; 2) изражавање веровања ефикасности учења кроз игру (*Верујем у интерактивно подучавање кроз игру и желим да поделим своје знање са људима који су заинтересовани за учење српског језика; граматика је неизоставни део процеса учења, али не мора да буде замарајућа. моји часови су забавни и опуштајући и покушавам да користим индивидуализовани приступ сваком ученику у складу са његовом личношћу, жељи и нивоу познавања језика.*); 3) истицање могућности за прилагођавање метода потребама студената¹⁶ (*Прилагођавам методе и лекције потребама студената, те могу да радим са почетницима, али и напредним говорницима.*); 4) окретање ка учењу граматике у историјско-културном контексту (*Осим граматике и речника, покушаћу да обезбедим ученицима информације о културној и историјској основи српског језика.*); 5) истицање личне жеље са успостављањем нове сарадње (*Једва чекам да упознам нове људе заинтересоване да уче српски.*) и 6) упућивање снажног позива за сарадњу (*Очекујем да Вас упознам ускоро; Рецимо „Живели!“; Будите слободни да ме контактирате у вези са било којим питањем на мојим часовима!*). Од шездесет и седморо предавача српског као страног језика чак шездесет и шесторо је своју радну биографију представило на енглеском језику, док је само један предавач то учинио користећи руски језик. У вези са познавањем страних језика, више предавача је у овом одељку посебно истакло поседовање званичних сертификата о познавању енглеског језика. Такође, неколико предавача је у своме представљању користило и симболе (популарно, „смајлије“), како би изречени и

¹⁵ У заградама је дат превод аутора са енглеског на српски језик.

¹⁶ Емпатија доприноси томе да се студенти осећају пријатно, слободно, прихваћено, уважено и схваћено (Бјекић 2000: 499–520). Наравно, емпатичност није нешто што већина наставника поседује. Због тога се емпатија вежба и свесно развија. Захваљујући таквим напорима наставник уједно развија особину толерантности и стрпљивости, дајући свим студентима (а и колегама) довољно времена, простора и прилике да се искажу, разумевајући њихове потребе, жеље и могућности.

написани садржај повезали са њиховом визуелном представом: 🎓 – образовање; 📅 – године искуства; 😊 – изражавање наде за успостављање нове сарадње; 📞, 📧 – исказивање спремности да посвећено раде; 📱 – позив за заказивање првог часа и сл.

Табела 1. *Кораци у кратком и дугом представљању предавача на платформи Препли*

Кратко представљање	Дуго представљање
Титула/занимање	Име
Године искуства у настави	Стручност
Личне особине предавача	Године искуства у настави
Познавање страног језика	Личне особине предавача
Информација о поседовању лиценце	Методe подучавања
Истицање чињенице да је српски матерњи језик	учење кроз игру прилагођавање метода потребама самих ученика
Упознавање са хобијима	учење језика у одговарајућем историјско- културном контексту
Кратка директна питања упућена ученику	
Изреке	Истицање жеље за успостављањем нове сарадње
Досетке	Упућивање снажног позива за сарадњу

Осим наративног представљања, платформа *Препли* очекује да се предавачи потенцијалним ученицима представе и путем видео-садржаја, који је саставни део у креирању радне биографије. Физички изглед професора важна је компонента која утиче на перцепцију његовог професионалног лика. Осим по раду и понашању, професор треба бити студентима узор и својом појавом, остварујући садејство духовног и физичког живота. Фрибург и Воркман долазе до закључка да захваљујући свом физичком изгледу професори постају узор понашања својим студентима (Фрибург, Воркман 2017: 32). Поштовање физичког изгледа представља професионалну особину, јер директно утиче на репутацију професора у учионици и изван ње и доприноси постизању ауторитативности и поштовања. Оснивачки тим компаније сматра да је „*уводни видео-запис* одличан начин да се успостави контакт са ученицима кроз обезбеђивање интерактивног прегледа јединствених вештина и особина предавача” (<http://skr.rs/zXn3>). Имајући у виду важност овог начина представљања, предавачима се у оквиру одељка *помоћ* дају смернице и кораци за креирање видео-записа. У погледу садржаја очекује се да се предавач представи (само именом), каже одакле је, шта подучава и које стране језике зна, упозна студенте са професионалним вештинама, годинама искуства, стилем и методама подучавања, укаже на наставне материјале (које ће користити) и типове курсева које ће реализовати,¹⁷ односно да ох-

¹⁷ Већина наставника у одељку за представљање курсева српског језика наводи следеће: српски језик за почетнике, српски у конверзацији, интезивни српски језик, српски језик за одрасле, пословни српски језик, српски језик за децу, српска књижевност.

рабри ученике да се пријаве за час, уз одговарајући (мотивациони) поздрав. Уз наведено, од предавача се очекује да се осмехују и исказују пријатељски став, сниме свој видео из делова, водећи рачуна да у сваком делу користи страни језик који познаје, те и да открије своје хобије и животна интересовања значајна за наставу. Анализа видео-представљања предавача српског језика нам је показала да већина предавача поштује дате смернице. Предавачи који имају највећи број одржаних часова у потпуности поштују форму коју су предложили оснивачи компаније, уз повремено мењање (за)датог редоследа. Три су ствари уочљиве у већини анализираних видео-записа: 1) наставници се представљају на страном језику (или страним језицима) које познају¹⁸, 2) у први план истичу стручност (кроз навођење завршеног факултета), године искуства, познавање страног језика (уз навођење стечених диплома) и 3) указују на могућност прилагођавања часова потребама, жељама и могућностима својих ученика.¹⁹ С обзиром на чињеницу да видео-записе снимају водећи рачуна о обрасцу, приметна је доза нелагодности у фацијалним експресијама и говору, те постизање природности представља приоритетни задатак коме се предавачи морају посветити.²⁰ Наиме, предавачи са одржаним великим бројем часова на платформи су у томе успели, због чега се поставља логично питање у којој мери видео-записи помажу успостављању првог контакта са ученицима. Рекли бисмо, по свему судећи, изузетну. Уз наведено, неколико предавача настоји да расположиво време у видео-запису демонстрира део часа у вези са неким интересантним питањем из граматике српскога језика.²¹

С обзиром на чињеницу да је пријава и коришћење платформе комерцијалне природе, предавачима је остављена могућност да самостално одреде цену свога часа. Анализа доступних података на платформи нам је показала да предавачи настоје да понуде цену која ће се, у датим друштвено-економским околностима, ученицима учинити најприхватљивијом. Најнижа забележена цена часа у тренутку реализације истраживања је била 6 долара, а највиша 54 долара по часу, при чему је просечна вредност часа процењена на 18,63 долара. Најнижу цену часа понудио је предавач који

¹⁸ Велики број предавача се, након представљања на страном језику, представља или бар поздравља своје ученике на српском.

¹⁹ Ретки су случајеви у којима предавачи одступају од обрасца, наводећи сопствене утиске о језику (његовој лепоти и сложености), времену, искуствима рада у другим областима и сл.

²⁰ Ране студије су показале да физички изглед и облачење представља битну форму невербалне комуникације, која је изузетно важна приликом доживљаја одређене личности (Донсон 1982; Бикман 1974: 49), јер није могуће носити одећу без одавања социјалних сигнала. Од професора се очекује да има развијену свест о важности усавршавања невербалне, али и вербалне комуникације, јер је говор друга компонента професорове личности са којом се студенти упознају.

²¹ Нажалост, реч је о спорадичним случајевима, те нисмо могли да истражимо везу између таквог вида представљања и званичног броја ученика.

је експлицитно навео да нема завршен факултет, већ је матерњи говорник српскога језика, док је највишу цену поставио професор природних наука – математике. Узимајући у обзир професионално усмерење предавача, запажамо да су просечне цене часова следеће: професори српског језика и књижевности своје часове у просеку цене 19,61, професори српског као страног језика 21, професори руског језика и књижевности 18,29, професори италијанског језика и књижевности 25, професори енглеског језика и књижевности 18,57, професори шпанског језика и књижевности 18, професори француског језика и књижевности 20, док сви остали своје часове вреднују испод наведених просека. Уколико упоредимо број реализованих часова на платформи са предложеним ценама часа, приметимо да предавач који има преко четири хиљаде одржаних часова свој час наплаћује 29 долара, док велики део предавача који имају између хиљаду и три хиљаде реализованих часова цени између 12 и 25 долара (водећи рачуна и осталим факторима какви су: професионална оријентација, године искуства у настави и на самој платформи, познавање страног језика и сл.).

5. Закључак

Анализа резултата истраживања нам је показала да се настава српског као страног језика у XXI веку не реализује само у званичним центрима и приватним школама, већ и путем комерцијалних онлајн-платформи. Њихова основна функција је повезивање предавача и ученика који би желели да на брз и ефикасан начин овладају српским језиком. Реч је о тржишно оријентисаном виртуелном простору за подучавање и учење у коме се одвија својеврсна трка између предавача за успостављање контакта са новим ученицима, при чему се као легитимно средство тржишног делања појављују начини исписивања радне биографије. Пракса нам показује да наставници који приликом њеног стварања унесу и најмању промену у односу на платформом задати образац остварују интеракцију са већим бројем ученика. Као неизоставни делови радне биографије појављују се: 1) професионалне компетенције; 2) познавање страног језика; 3) наративно представљање предавача; 4) избор фотографије и видео-записа и 5) цена часа.

Анализирајући радне биографије предавача утврдили смо да међу њима има, наравно професора српског као матерњег и српског као страног језика, професора страних језика (руског, енглеског, италијанског, арапског, француског и шпанског), затим професора хемије, музике, медицине, математике, али и економиста, инжењера, психолога, рукометашица и тенисера, па чак и оних који се налазе у улози предавача само зато што им је српски матерњи језик. С обзиром на професионалне компетенције предавача, можемо закључити да рад на платформи *Препли* представља главни или алтернативни извор

прихода, при чему је у првом плану њена комерцијална природа. Израчунали смо да је у последње две године путем платформе одржано преко педесет хиљада часова. У вези са тим, интересантно је да своје часове највише вреднују они који и нису професионално оријентисани ка настави српског (као матерњег или страног) језика. Важан сегмент представљања радне биографије јесте навођење и познавања страног/страних језика, при чему највећи број предавача познаје енглески језик, а затим руски, немачки, шпански, француски, италијански, грчки, мађарски, кинески и арапски. У сврху постизања конкурентности на платформи, предавачи врло често наводе све језике које су током школовања учили, истичући наведени податак на више места у радној биографији. Тако се уз навођење страног језика у кратком представљању наводе и подаци о личним особинама, стеченој лиценци, искуству и сопственим хобијима. Осим кратког представљања, предавачи у радној биографији имају и могућност да ученике подробније упознају са својим вештинама и компетенцијама, придржавајући се обрасца својих колега: име, стручност, године искуства, личне особине, методи учења и подучавања, са нагласком на учење граматике у историјско-културном контексту, истицање личне жеље за успостављањем нове сарадње и упућивање снажног позива за сарадњу. У настојању да привуку пажњу потенцијалних ученика неретко користе и симболичке представе („смајлије”). Такође, важно место заузима и видео-представљање, при чему је уочљиво да у већини радних биографија постоји доза нелагодности у фацијалним експресијама и говору предавача, услед настојања да се испоштује платформом предочена форма.

Из свега наведеног примећујемо да платформа *Препли* привлачи пажњу све већег броја предавача, којима ова врста рада представља примарни извор прихода. С обзиром на чињеницу да до сада није реализовано, а ни објављено слично истраживање, овим радом смо настојали да пружи­мо општи поглед на платформу и спознамо који су начини (ис)пис(ив)ања радних биографија на електронским платформама за подучавање и учење српског као страног језика. Верујемо да ће се развој анализираних и других сличних платформи у блиској будућности интензивирати, те да овај рад може бити користан путоказ младим предавачима за стицање основних знања о начину њиховог функционисања.

Цитирана литература

- ЗОБЕНИЦА, Николина, Ана, Стипанчевић. Улога и компетенције наставника у глобализованом друштву. *Педагошка стварност*, Год 63, Бр. 2: 107–119, 2017.
- КОВАЧЕВИЋ, Милош. Са крњим српским језиком у Европску унију. *Српски језик, књижевност и култура у процесу евроинтеграција*. Крагујевац: ФИЛУМ, 2014.

- КРАЈИШНИК, Весна. Нека питања из методике наставе српског као страног језика. У: *Српски као страни језик у теорији и пракси III* (ур. Весна Крајишник). Београд: Филолошки факултет, Центар за српски као страни језик, 7–26, 2016.
- НОВАКОВИЋ, Александар. *Увод у методiku наставе српског као страног језика*. Ниш: Филозофски факултет, 2022.
- НОВАКОВИЋ, Александар. „Најчешће недоумице предавача у вези са наставом српског као страног језика”. *Филолог*, 25, стр. 115–142, 2022. ISSN 1986-5864 e-ISSN 2233-1158 УДК 811.163.41:378.147 DOI: 10.21618/fil2225115n
- АРСИЋ, Miroslav *Kako (ne) ocenjivati učenike*, Kruševac: Viša škola za obrazovanje vaspitača, 1996.
- BICKMAN, Leonard. Social roles and uniforms: Clothes make the person”. *Psychology Today*, 7(11), 49–51, 1974.
- BJEKIĆ, Dragana. Uspešnost u nastavi i empatija nastavnika. *Psihologija*, Vol. 33, br. 3–4, 499–520, 2000.
- FREEBURG, Beth Wrinfey, Workman, Jane E. Media frames regarding teacher dress: Implications for career and technical education teacher preparation. *Career and Technical Education Research*, 35(1), 29–45, 2010.
- JOHNSON, Norris Brock. *Clothing and dress-symbols of stratification in schools and in society: A descriptive study*. Chapel Hill, NC: University of North Carolina, 1982. RADOVANOVIĆ, Milorad. *Spisi iz kontekstualne lingvistike*. Novi Sad – Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 1997.
- KREMER, Nikola. *Didaktičko-metodski aspekt nastave srpskohrvatskog kao stranog*. U: *Okrugli sto „Srpskohrvatski jezik kao strani”*, Institut za strane jezike, Beograd, 29–33, 1984.
- LITTLEWOOD, William & Yu, Baohua. First language and target language in the foreign language classroom. *Language Teaching - LANG TEACH*. 2009. 42. 10.1017/S0261444809990310.
- PRĆIĆ, T., Dražić, J., Milić, M., Ajdžanović, M., Filipović-Kovačević, S., Panić-Kavgić, O., Stepanov, S. (2021). *Srpski rečnik novijih anglicizama* (1. elektronsko izd.). Novi Sad: Filozofski fakultet, 2021. <http://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2021/978-86-6065-636-2>
- RYANS, D. G. *Characteristics of teachers*. Washington D.C.: American Council on Education, 1970.
- TURNBULL, M., Arnett K. Teachers’ uses of the target and first languages in second and foreign language classrooms. *Annual Review of Applied Linguistics* 22, 204–218, 2002.
- VELIMIRAC, Svetlana. Uloga nastavnika srpskog kao stranog jezika. У: *Српски као страни језику теорији и пракси III* (ур. Весна Крајишник). Београд: Филолошки факултет, Центар за српски као страни језик, 27–35, 2016.
- VUKASOVIĆ, Ante. *Pedagogija*. Samobor: Zagreb, 1990.

Aleksandar M. Novaković

Jovana R. Jaćimović

WORK BIOGRAPHIES OF TEACHERS OF SERBIAN AS A FOREIGN LANGUAGE ON THE ONLINE PLATFORM PREPLY

The paper analyzes the work biographies of Serbian as a foreign language lecturers on the platform *Preply*, with the aim of creating a clearer picture of the qualifications they possess, but also of the ways in which they present themselves to potential students. For the purposes of the research, the observation method, the descriptive method and the theoretical analysis method with the content analysis technique were used. The material for this research consisted of a total of 67 work biographies. The analysis of the collected data showed that the role of teachers is played by professors of Serbian as a mother tongue and Serbian as a foreign language, then professors of foreign languages (Russian, English, Italian, Arabic, French and Spanish), professors of chemistry, music, medicine, mathematics, then economists, engineers, psychologists, handball players, tennis players, and even those who, apart from being native speakers of the Serbian language, have no special professional qualifications. In this connection, appropriate legalities were observed in the writing of work biographies and the design of their constituent parts.

Keywords: Serbian as a foreign language, lecturer(s), language learning platforms, *Preply*, freelancer(s).

Првослав Т. Радић¹
 Универзитет у Београду
 Филолошки факултет
 Катедра за српски језик
 са јужнословенским језицима

О СТАЊУ СРПСКОГ ЈЕЗИКА И ПИСМА У ОКУПИРАНОЈ СРБИЈИ ЗА ВРЕМЕ ВЕЛИКОГ РАТА (1915–1918) И О ПОТОЊИМ РЕЦИДИВИМА ТОГА СТАЊА

За време Великог рата (Првог светског рата) аустроугарски је окупатор Србију поделио војним управама на две окупационе зоне: западну, аустроугарску, и источну, бугарску, која је додељена Бугарској као аустроугарском савезнику. Окупациона влада је посегла за уништењем политичке и националне самосвести Србијанаца тако што је, након забране свих домаћих новина, покренула своје пропагандне *Beogradске novine*, на „српско-хрватском” језику, ијекавици и латиници, под уредништвом странаца, тј. немачких и аустроугарских поданика. Кроз језичку редактуру ових новина наметани су облици загребачке (хрватске) варијанте српског језика. У областима које су припале бугарској окупационој зони спровођен је сличан програм као у аустроугарској, само не у правцу хрватизације већ бугаризације српског становништва (забрана употребе српског језика и писма, српских књига, српских личних имена, српске славе и др.). Но, поједини окупациони поступци из Првог светског рата и пређашњих времена, садржани у борби против српског народа кроз подривање српског језика и културе, наставиће да унеколико истрајавају и у каснијим периодима на српским етничким просторима, укључујући и Србију. То ће се и надаље, у новим политичким околностима, у много чему подударати с аустроугарским окупационим плановима из Првог светског рата.

Кључне речи: Велики рат (Први светски рат), окупација Србије, „Београдске новине”, српски језик, „српско-хрватски” језички конструкт, ћирилица, идеологија југословенства.

1. Уводне белешке

Сарајевски атентат (1914) на аустроугарског престолонаследника Ф. Фердинанда, који су на српски Видовдан извели припадници револуционарне организације Млада Босна, показао се као успешан повод и добра прили-

¹ prvoslavr@yahoo.com

ка за већ припреману аустроугарску агресију на Краљевину Србију, али се ова агресија, којом је Србија требало да нестане с политичке мапе Балкана, укључивањем других држава у сукоб врло брзо извргла у рат неслућених и невиђених светских размера – тзв. Велики рат (Први светски рат). После почетних сјајних војничких успеха (Цер, Колубара и др.), српска се војска није успела одупрети појачаним нападима аустроугарске армаде и њених савезника (Немачка, Бугарска),² након чега се са својим државним врхом и делом народа преко Црне Горе и Албаније повукла према северној Грчкој. Србија је, тако, од краја 1915. године била препуштена окупаторима и њиховој освети, уз бројна њихова кршења ратног и међународног права, укључујући и окупаторове денационализаторске и геноцидне поступке,³ који, иначе, нису одликовали друга окупирана подручја у овом рату.

Посебно неповољна околност по Србијанце била је чињеница да су у аустроугарској војсци на овом фронту „Хрвати представљали преко половину састава и неретко заузимали командне положаје” (ЈАРОШЕВИЧ 2012: 30). Десило се, тако, да ни Србијин завет на жртву ради ослобођења српског и других западнојужнословенских народа из аустроугарског ропства, који је утемељивао гласнији део српске политичке и научне елите с почетка рата,⁴ није успео иступити оштрицу антисрпства на хрватској страни. Оно је у делу тамошње елите било већ поодавно исказивано презиром према српском становништву, најпре оном западно од Дрине, његовој православној вери и култури, укључујући и његов српски језик – заправо сам тај назив, – као и српско ћирилично писмо (исп. нпр. РАДИЋ 2021: 547–549, в. фус. 5, 8, 13, 20). А управо се ово писмо на широким просторима западног Балкана (Босна, Славонија, Далмација), најпре од стране домаћег становништва, вековима називало „српским” (ИВИЋ 1971: 153–155), што не може а да већином не сведочи и о исто таквој етничкој основи тих области. Зато се на војничком плану сада то хрватско антисрпство добро читовало не само у високој заступљености Хрвата у аустријским војним редовима приликом напада на Србију, него и у дотад невиђеним њиховим зверствима над српским цивилним становништвом и нејачи,⁵ најпре у Мачви и Подрињу. Има података да

² Св. Столица је отворено стала на страну Аустроугара (50 милиона) у сукобу са србијанским „варварима” (4 милиона), а аустроугарски пораз у овом рату је ставио римокатолички Ватикан у позицију вечитог српског непријатеља (ЖИВОЈИНОВИЋ 2016: 822 /2008/).

³ Вероватно идући за западњачком политичком парадигмом, ЈАРОШЕВИЧ (2012: 30) сматра да је „по избијању ратних дејстава, Беч [...] предузео план широког *културног уништавања Срба*” (курз. П.Р.), иако бољи познаваоци ових повесних дешавања сведоче о *геноциду* над Србима (исп. „принцип уништења расе”, РАЈС 1918: 74), као примеру „германо-аустро-угарског варварства” над једним европским народом (70, исп. РАДИЋ 2005).

⁴ Кроз филологију је за то посебно агитовао најпознатији југословенски лингвист А. БЕЛИЋ (1915: 167–168, исп. о томе РАДИЋ 2022).

⁵ Далека повест указује на снажан бечко-ватикански удео у стварању, одн. јачању хрватске нације (тзв. политичких Новохрвата / Младохрвата), која би након повлачења Турске с

се управо у овим војним редовима налазио и ревносни аустријски каплар, Хрват Ј. Броз, будући комунистички лидер и доживотни председник потоње СФР Југославије, а његов врховни командант био је тада маршал О. Поћорек, корушки Словенац, главнокомандујући аустроугарске војске за Балкан.⁶ Ј. Дучић је у вези с тим забележио да „Загреб није ни дана чекао да тај рат против Србије прими као свети рат за Католичанство против Православља”, те да су у хрватским одредима на Дрини, „у којима је био цвет Загреба, били [...] најогорченији војници аустријски на фронту” (ДУЧИЋ 2018: 200). Повести је општепозната срчана борба хрватског војничког кадра под хабзбуршком заставом и на другим бојиштима, на пример у Галицији против Руса, или на западном фронту против Италијана.

2. Српски језик и писмо под окупацијом (1915–1918)

2.1. Аустроугарски окупатор је Србију поделио војним управама на две окупационе зоне: западну, аустроугарску, и источну, бугарску, која је додељена Бугарској као аустроугарском савезнику. Поред терора над становништвом и пљачкашког односа према туђим националним добрима, окупационе власти нису губиле време ни када је о културном плану реч, па се међу првим задацима окупаторовим по уласку у Београд нашло насилно скидање ћириличких табли и натписа и њихово замењивање латиничким. То је, уосталом, најављивано већ аустроугарским ултиматумима упућеним Србији након Принципове акције у Сарајеву, који су у оквиру крупних и нереалних политичких захтева имали чак и оне који се тичу наметања аустроугарске контроле садржаја у области јавног образовања, културе и издаваштва у Србији. А то је и у претходним временима, уз сталне притиске за прелазак становништва на „царску веру”, било испробавано и у другим српским областима које је окупирао Аустроугарска, на пример у Босни, где су циљно увођене школске књиге и професори из хрватских крајева, као беч-

Балкана као бечко-ватикански сателит преузела главну политичку и културну улогу на овим просторима, посебно с обзиром на „опасност” која се појавила стварањем слободне Србије почетком XIX столећа (исп. фус. 2). Као споредан производ оваквог грађења нације, јавља се и њена етнопатолошка димензија, лако исказива у сукобима и ратовима са суседима, а најпре с народом из којег је изведен већински део те нације. Западначки манир конструисања нових (вештачких) нација из истих, геополитичких разлога наставиће се на Балкану до у наше време.

⁶ Међу аустријском војском је било и мобилисаних Срба, па Љ. Стојановић према сопственим ратним искуствима помиње како су се они „одлично тукли против нас, Србијанаца”, без много вере у могући аустријски пораз (СТОЈАНОВИЋ 1924: 746). Делове босанскохерцеговачких Срба као грађане одане Монархији представљају и неки страни аутори (в. о томе ЕКМЕЧИЋ 1999: 209).

ко-ватиканско средство у борби против тамошњих бројних православних Срба (исп. БОГИЋЕВИЋ 1908: 83). Посредно или непосредно, хрватска подршка аустроугарској управи у овоме била је присутна и у тим временима (А. Старчевић, Ј. Ј. Штросмајер, В. Јагић и др.), а утолико се пре сада, у условима окупације Србије, могло рачунати на издашну помоћ хрватскога кадра у спровођењу окупаторових планова за денационализацију Србијиног становништва.

Пређашњи векови нису донели јаснију кристализацију етничких и политичких односа на западном Балкану између Срба и осталих народа, па је сада, у ово ратно време, исказана снажнија супротстављеност и непреврелост тих процеса, појачаних, унеколико, и неизвесношћу самог исхода рата. Део западнобалканске елите је, на пример, и током самога рата исказивао жељу за наставком аустроугарскога господарења западним Балканом, па је тако и *Мајска декларација* (1917) дела словеначких интелектуалаца јасно исказала тежњу за политичким обједињењем аустроугарских територија насељених Словенцима, Хрватима и Србима (рачунајући и српско становништво Срема). Иза овога је свакако стајала идеја неке врсте „југословенства” унутар Аустроугарске и под њеним старатељством (својеврсни неоилиризам), заступана и од самог престолонаследника Ф. Фердинанда, што је свакако био један од разлога његове непопуларности међу Србима, посебно западнима. Требало је да се овом декларацијом преуреди, а тиме и евентуално спаси хабзбуршка монархија од распада у овом рату (исп. ШЕ-МЈАКИН 1997: 372–373, STAVRIJANOS 2005: 520).⁷ Окосница те идеје било је тзв. хрватско државно право, хрватска књижевнојезичка варијанта (тј. загребачка / хрватска варијанта српског језика) и Загреб као политички центар западног Балкана (ЕКМЕЧИЋ 1999: 215). Она је, заправо, подразумевала унитарну хрватску државу с јединственим „хрватским језиком” на овом простору, што је било на линији не тако давно обнародованих планова Првог хрватског католичког конгреса у Загребу (1900) о темељитом покатоличавању, тачније похрваћивању српског становништва западно од Дрине до краја XX столећа,⁸ што је укључивало и тада самосталну Црну Гору (исп.

⁷ Управо је као одговор на *Мајску декларацију* дошла *Крфска декларација* (1917) Владе Краљевине Србије и Југословенског одбора, у којој је истакнута спремност „троименог народа” (Срба, Хрвата и Словенаца, тј. „Југословена”), – који је „један исти по крви, по језику говорном и писаном”, – на живот у заједничкој југословенској држави (Yu historiја 1917).

⁸ Тако је правашки лист *Hrvatska* крајем XIX ст. у србомрзитељском духу, наводно у циљу борбе против српске идеје о „умишљеном великом царству српском”, писао о некадашњим примитивним и „окрутним ’Власима’” („грчко-источне вјере”), који су се сада претворили у тзв. Србе и којима нема места у Хрватској уколико не прихвате хрватско име. Они би, наиме, „морали и сами увидити, да у једној земљи не могу живити два народа, који говоре један те исти језик” (КРЕСТИЋ 2019: 448–450, в. фус. 5). На такве екстремистичке планове реаговала је српска штампа у Далмацији (нпр. *Srpski list / Srpski glas*, Zadar, 1880–1905), скрећући пажњу на домете српских етничких простора, као и на само постојање Срба римокатолика у Далмацији, Хрватској, Славонији и Истри (исп. ŽUTIĆ 2020: 93).

МЕДАКОВИЋ 1901, МИЛОВАНОВИЋ 1903: 499–500, ПЕТРОВИЋ 2018: 116, ŽUTIĆ 2020: 59–60). Из овога се дало лако сагледати и шта је чекало Србијанце и Црногорце након по Аустроугарску евентуално повољног завршетка рата, јер су тренутни успеси Црно-жуте монархије на јужним деловима ратишта и окупација Србије и Црне Горе већ били осоколили окупатора и дали му наде у успех својих денационализаторских циљева над српским становништвом. А то је расрбљавање и у овом случају имао спровести пре свега хрватски кадар, наравно преко својеврсне хрватизације српске културе. У ту сврху је ћирилица („српско писмо”), поред тога што је због непопуларности српског имена пред рат била забрањивана у аустроугарским областима у којима су живели Срби (Босна, Херцеговина, Дубровник и др.), сада могла бити коначно забрањена и у самој Србији и Црној Гори. С обзиром на то да је хрватска страна, као католичка, била ударна песница у овим аустроугарским подухватима (в. фус. 5), хитно и безусловно натурање латинице и општи прогон ћирилице пропраћени су и „хрватизацијом” српског језика у Србији, као и потискивањем српског имена из назива језика и другде (ОКУКА 2006: 98, КОВАЧЕВИЋ 2016: 288–290, АРСИЋ 2019: 339, исп. ЛУКАЧ 1998: 79–87). Уосталом, пред рат је најпре у Хрватској, поред укидања ћирилице, назив „hrvatski ili srpski jezik” замењен називом „hrvatski jezik” (ОКУКА 2006: 95).

2.2. Отуда је окупациона влада посегла за уништењем политичке и националне самосвести Србијанаца тако што је, након забране свих домаћих новина, покренула своје пропагандне *Beogradске novine* (15. XII 1915), једине дневне новине у окупираној Србији. Оне су штампане латиницом, под уредништвом странаца, тј. немачких и аустроугарских поданика (Немац В. Ухер, Хрвати Ј. Нестор Оршић и М. Огризовић), а у њима су се у оквиру културних рубрика као аутори појављивали и поједини српски књижевници.⁹ Кроз језичку редактуру ових новина видно су наметане лексеме, изрази и конструкције неуобичајени за српски, посебно србијански (београдски) језички и књижевнојезички миље, тј. облици укључени у стандард загребачке (хрватске) варијанте српског језика,¹⁰ као: *skrb, časnik, menaža, na koncu* (изр.), *svatko, osobito, obraniti, posjet, prijavka, historija, barun, bataljun* (1), *kolodvor, stroj, lubanja, utecište, sasma, sretno, odnošaj, fronta, centrum, obalni* (2), *inozemstvo, zadaća, utjecaj, monarkija, reformni, teritorij*

⁹ Међу најпознатијима је био Б. Станковић, који ће касније негодовати због поштравања језичке уређивачке политике листа, као и све чешћег појављивања новина само у издању на немачком. Можда је то био израз тежње за наметањем немачког као неке врсте престижног језика, што је он и био у Загребу те уопште међу Словенима Аустројског царства и у претходним вековима.

¹⁰ У колоквијалном смислу ће, тако, поједини савремени истраживачи забележити како је у аустроугарском окупационом делу Србије „уведен [...] хрватски, као службени језик” (ДЕДИЋ 2022: 6).

(3), *dapače, pučanstvo, opskrba, zračni, ignoriraju se, utvrda, prodavaonica, sol, općinski, plaća, doplatak, Atena* (4), *ništica, razviće, pekarna, mesarna, rumunjski, koncentrirali* (5), *uporaba, uputa, kemički, čistiona, bojadisaona* (6) и др.¹¹ Као тада у Хрвата, и овде је појачано присуство етимолошкога правописа, различитог од караџићевског, фонетског (*podpukovnik 1, irakška fronta 2, predpostavilo se 3, otpadke 4, obćina, razpita se 5*, исп. и писање футурских конструкција типа *izvršiti će se 4, biti će pušteni 5*), страна имена се преносе изворним правописом (*Salis-Seewis, Otto Gellinek, Rhön 1, Paris, Hadley, Cottingham 2, Jean Weiss 3, Falmouth 5*), а присутне су и латиничке посебности (*nagjen, tvrgjava 1, takogjer, povrijegjeno 2, izmegju, megjutim 3, gragjanstvo, Karagjorgjević 4, sa čugjenjem, uregjavati 5*). Уз доста језичкога шаренила и језичких недоследности, које се свакако крећу од аутора до аутора и од редактора до редактора, није пролазило ни без дијалектизама, углавном западних (исп. *odavle, nijesu 1, omogućilo 4, dućan 5* и др.) (*Beogradske novine 1916*).¹²

Новине су, како се види и из овдашњих примера (нпр. *posjet, povrijegjeno*), излазиле на ијекавици, чиме је вероватно требало да буде јавно манифестована, али и као истина представљена лаж да је ијекавица, и не само та језичка одлика, (првенствено) хрватско обележје,¹³ те и да она долази из цивилизацијски напреднијих крајева. За језик је наметнут назив „српско-хрватски” (МИЛКИЋ 2015: 9, в. 2.3), што је, заједно с гушењем и забрањивањем српске ћирилице, такође већ одавно био део аустроугарске (и аустријске) лингвополитичке кухиње намењене српским етничким просторима (в. 1).

Назив „српско-хрватски” је, тако, био наметан и српској Босни, али се прва одредба („српски”) као „велеиздајничка” све теже одржавала како се рат приближавао (ОКУКА 2006: 97). Овде је аустроугарска власт покушавала наметнути и „хрватски језик” (КРАЉАЋИЋ 1987: 231, ЕКМЕЧИЋ 1999: 360), а у борби против српског елемента сматрао се корисним и термин „босански језик”, као што се то у готово истим центрима и још којегде сматра и данас. У превасходно католичком Дубровнику назив „српски језик” је, као домаћи, међу становништвом био присутан вековима (ИВИЋ 1969), а дубровачка културна баштина је и иначе носила снажан српски печат. Аустријски

¹¹ Ту ће се наћи и *tjedan* (‘недеља дана’), *obitelj* (‘породица’), *tvrtka* (‘фирма, предузеће’) и др. (МИЛКИЋ 2015: 7–8, исп. МЛАДЕНОВИЋ, МИЛИЋЕВИЋ 2011: 543).

¹² Језички анализирано према фототипији *Beogradskih novina* од 1. I 1916.

¹³ С етничко-повеснога гледишта ијекавица је одлика западних Срба, и то најпре православних, на шта су, додуше на свој начин, указивали и многи Хрвати. Тако, круг око хрватског реформатора А. Кузманића, који је предлагао за књижевни језик Хрвата (српску) икавицу, сматрајући је репрезентантом хрватског језика (свакако због тога што је у њој најзаступљенији католички живаљ), – за ијекавицу погрдно каже да је то особина „слидитељах одципљене Цркве източне” (ИВИЋ 1971: 189).

попис становништва у Дубровнику и околини на самом крају XIX столећа (1890) показује да од 11.177 становника 9.713 говоре у кући „српски” (исп. *Dubrovnik* 1897: 64, 67), где је, наравно, превасходно реч о тамошњим Србима католицима. Према овом попису, осталих језика (нпр. италијанског, мађарског, немачког) има несравњиво мање, а „хрватски” нема чак ни своју у рубрику. Упркос томе, овде је аустријска власт још 1849. године била увела „srpsko-hrvatski jezik” као школски предмет (BERSA 2021-II: 104). То је свакако најављивало насилно мењање етничког састава Дубровника и започињање процеса хрватизације. Она ће се и догодити, додуше тек након читавог века, јер ће и половином XX столећа дубровачки Србин Ј. Војновић писати о Хрватима као недржавотворном народу насталом на повесним фалсификатима (АРСИЋ 2019: 412–413, в. фус. 5).

У складу с плановима о издвајању хрватске јединице у тријалистичкој Аустроугарској монархији (аустријско-мађарско-хрватскога састава), назив „српско-хрватски” вероватно је требало да буде тек прелазно решење за српске крајеве, које ће временом, уз поунијаћење, односно темељитију католизацију православног српског становништва, лако прерасти у „хрватски језик”. А у тим плановима свакако не би било места за поштеду Србије. Напротив, како се показало овом окупацијом, она је управо у овоме планирана као главна посланица. (Како тада, тако, изгледа, и данас.)

2.3. Темељито припремљен за своју мисију, окупатор се у Србији устремио и на промену домаћег наставничког кадра, те школских наставних планова и програма, међу којима, на пример, није било места за предратне уџбенике из српске књижевности, историје и географије (МИЛКИЋ 2015: 9). То је све било у служби поробљавања србијанскога живља, његовог расрбљавања и наметања му туђих културних образаца. Један од првих докумената Врховне команде у Бечу, којим се ова питања уређују за окупационе потребе, су *Основни принципи за отварање основних и средњих школа у окупираним областима Србије*, свакако не случајно датиран 27. јануаром (2016), – даном Светога Саве, великог српског светитеља и просветитеља, и утемељивача српске нације.¹⁴ Овде се, на пример, прописује да се виши окупаторски официри имају именовати школским директорима, а за учитеље „аустроугарски поданици, првенствено они из Хрватске, Славоније и Босне”, да ће се настава „вршити на српскохрватском језику, а у употреби ће бити само латинско писмо”, и др. (ДЕДИЋ 2022: 86, курс. П.Р.). У националном и културном обезличавању

¹⁴ У свакојаким антисрпском арсеналу Св. Сава је одавно постао српско обележје на које се треба макар симболички острвити кад год се за то укаже прилика, од спаљивања свечевих моштију од стране Турака у Београду 1595. године до данас. Управо се на тај дан прошле године заштитник грађана Р. Србије, као политички функционер, умешао у једно лингвистичко питање наложивши Министарству просвете да из употребе повуче основношколски уџбеник за српски језик „у којем се негира постојање хрватског, босанског и црногорског језика” (в. РАДИЋ 2022а).

Србијанаца окупатор се устремио и на промену назива места, улица и др. У Јагодини је, тако, „све што је подсећало на династију Карађорђевић или на ранију историју било [...] избачено и забрањено” (78).¹⁵

2.4. Ни с бугарским окупатором на југоисточном сектору стање није било боље. Бугари су одмах прогласили коначно ослобођење наводно својих „западних крајева” са градом Нишом у средишту, што је био део старих експанзионистичких тежњи бугарске елите. Од друге половине XIX столећа, често уз подршку дела страних филолога, махом руских, бугарски су језикословци (нпр. М. Дринов, А. Теодоров-Балан, Д. Матов) западну бугарску језичку границу проналазили у области Поморавља, Косова, Метохије, па и југоисточне Црне Горе (Сталаћ – Прокупље – Приштина и даље) (исп. МИСИРКОВЪ 1898). Иако ће бугарска филолошка наука прилично дуго истрајавати на оваквом приступу, она ће линију домета бугарског језика на западу касније унеколико обуздати, повлачећи се из црногорских и косовскометохијских области према југоисточној и источној Србији (угл. до линије Врање – Лесковац – Прокупље – Ниш – Сталаћ – Зајечар), која ће, као и македонска област у целини, остати у домету бугарских филолошких и других интересовања. У подвођењу источних српских области под бугарске, бугарски филолози су пре свега полазили од широко заступљених морфолошких одлика (неких и далеко западније распрострањених), на пример од чланске морфеме, аналитичке деклинације и др., сматрајући их унутарњим својством бугарског језика.¹⁶ У несрећном садејству с традиционалним бугарским филолошким приступом наћи ће се почетком XX столећа најпре дешавања у Другом балканском рату (1913), који је Бугарска повела против српске војске у намери да оствари своје територијалне претензије у Вардарској Македонији. Пошто је овај рат изгубила, Бугарској је савезништво с Аустроугарском сада била прилика да се са својом војском врати у Македонију и делове Србије, о чему њена елита неће престати да машта ни у потоњим временима.

Бугарски окупатор се зато сада осветнички и крајње нељудски понео према српском становништву (физичко уништење домаћег живља, пре свега интелигенције, интернација становништва, пљачка и др.) и његовој културној баштини,¹⁷ посебно према српској православној цркви. Забележено

¹⁵ Изузетак су чинили Обреновићи, па је једна јагодинска улица била названа по Александру Обреновићу (78), за шта разлог вероватно лежи у аустрофилској оријентацији ове династије, пре свега њених последњих владара.

¹⁶ Бугарска страна је тиме негирала и општебалкански, тј. балканистички карактер ових језичких црта, али ће касније у бугаристици и овде доћи до извесног заокрета у правцу признавања низа општебалканских језичких појава (нпр. код К. Мирчева).

¹⁷ Недавно је шира научна јавност сазнала за одушевљење некадашњег бугарског филолога Б. Цонева што је северно од Шар-планине, наводно, „запазен по-чист бугарски, отколкото е в крайните македонски околии” (КОЧЕВА и др. 2020: 42). А та истраживања су у Србији управо вођена 1916. год., дакле усред Првог светског рата, и под заставом бугарских окупаторских снага.

је да је „суровост коју су Бугари показивали у обрачуна са Србима дубоко [...] изненадила и њихове савезнике – аустријске окупаторе” (ЛУКАЧ 1998: 80), иако су Срби у овом рату сабрали довољно разлога да верују да су обе стране, у такмичарском духу, једна другу изненађивале по тој особини. У областима које су припале бугарској окупационој зони спровођен је, дакле, сличан програм као у аустроугарској, само не у правцу хрватизације већ бугаризације српског становништва и његове културе. Овде је била забрањена употреба српског језика и писма, српских књига, српских личних имена (новорођена деца су могла добијати само бугарска), српске славе, а била је забрањена и употреба српске ношње, – посебно шајкаче (КОЉАНИН 2020: 611–612 /2014/, МИЛКИЋ 2015: 14–15, исп. ЛУКАЧ 1998: 79–87). Овако тешко стање под окупатором покренуло је у Србијанаца Топлички устанак (1917).¹⁸

3. Из окупације у укопацију

3.1. Из посве кратко представљенога стања српског језика и писма, унеколико и просвете и културе у окупираној Србији у време Првог светског рата, као један од закључака можемо издвојити тадашњу тешку судбину двеју српских културних тековина – *српског језика* (пре свега самог његовог назива) и традиционалног *српског писма*, ћирилице. Видимо да је окупациона денационализаторска оштрица, не случајно, управо била уперена против ових српских идентитетских обележја, али и да је та власт спроводила оно што је већ много времена уназад било део програма и германских (Аустријанци, Немци) и словенских (Бугари, на посебан начин и Хрвати) окупатора на широким српским етничким просторима. Но, Први светски рат окончан је 1918. године победом сила Антанте (Русија, Француска, В. Британија, Србија, Ц. Гора и др.) над Централним силама (Аустроугарска, Немачка, Бугарска и др.), уз победничку, готово пресудну улогу освежене и ојачане српске војске (Солунски фронт). Тиме су широм отворена врата да Срби, након пораза те и распада Аустроугарске, заједно с делом других јужнословенских народа (чак и с онима који су им у овом рату били огорчени непријатељи), покушају изградити некакву државну заједницу (исп. фус. 7). То ће и бити остварено формирањем југословенске државе – најпре монархистичке (1918–1941), потом комунистичке (/ социјалистичке, 1945–1992), политичких творевина које ће се одржавати готово до самога краја XX stoleћа. Но, поједини окупациони поступци из Првог светског

¹⁸ Различити облици насиља спровођени су и над Србима у Црној Гори, а на удару су и овде биле културне вредности, као српски језик, ћирилично писмо, православна црква, посебно негована немањика традиција и др. (ЛУКАЧ 1998: 83–84). То исто се још пре односило на Србе у аустроугарским покрајинама за време рата, нпр. у Босни и Херцеговини (84–87).

рата и пређашњих времена, пре свега борба против српскога народа кроз подривање српског језика и културе, наставиће да у различитим облицима и кроз различите појаве истрајавају и у каснијим периодима на српским етничким просторима, укључујући и Србију. То ће се, дакле, иако у новим политичким околностима и под окриљем идеје југословенског заједништва (парадоксално: пре свега српско-хрватскога), у многочему подударати с аустроугарским окупационим плановима из Првога светског рата. Ако бисмо се макар летимично задржали на основним овим појавама, које сам у наслову еуфемистички назвао *рецидивима* аустроугарске окупационе политике, могли бисмо издвојити бар неколика хронолошка момента вредна пажње.

3.2. Службени језик Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца (потоње Краљевине Југославије), створене непосредно након Првог светског рата, назван је званично „српско-хрватско-словеначким” (чл. 3 Устава од 28. VI 1921, в. ШРКА 1999: 69), што је било у складу с тадашњим политичким конструктом о једном троименом народу и његовом језику (в. фус. 7). Ипак, овај је назив имао више политичко-симболичку и репрезентативну улогу, уз пре свега устоличење термина „српско-хрватски” / „српскохрватски” (а у Хрвата и „хрватски или српски”) и, наравно, термина „словеначки” језик. До јединства се на овом терминолошком плану и тада тешко долазило између Срба и Хрвата, па су се у припреми Устава јављали различити предлози и варијације у погледу назива и употребе језика, чак и усамљени предлог да (српски) језик буде подељен на „српски” и „хрватски”, тј. да „српски” и „хрватски” званично буду узимани као посебни језици у држави (ОКУКА 2006: 360),¹⁹ што ће и надаље бити опсесија појединих хрватских кругова (исп. 3.4). Што се ћирилице тиче, она је наставила релативно слободан живот међу Србима, пре свега у Србији, где су одмах по ослобођењу, у најкраћем року, на јавним местима и другде враћени ћирилички натписи. Још је у Крфској декларацији (1917, в. фус. 7), поред осталог, у т. 6 стајала одредба о *равноправној и слободној употреби ћирилице и латинице* на целој територији Краљевине, уз назнаку да су државне и самоуправне власти обавезне користити обе азбуке, „саображавајући се у томе жељи грађана” (Yu историја 1917). Но, на хрватској страни ће се све чешће зарад, наводно, заједничког културног живота тражити свеопште прихватање латинице (као „практичније” и „благогласније”), те потискивање и жртвовање ћирилице, – било кроз њено везивање само за одређене, макар и свечане функционалне стилове, или њено утамничење у оквирима црквених и манастирских зидова (што је била и давнашња намера Аустрије, исп. ИВИЋ 1971: 170),²⁰

¹⁹ Не улазећи у тадашње лингвистичке садржаје ових термина, може се констатовати да ће се и у потоњем периоду засебни термини „српски” и „хрватски” појављивати на различитим, обично нижим нивоима употребе.

²⁰ Није случајност што се данас српска ћирилица у Хрватској (нпр. Задру), као члану Европске

било кроз њено отворено укидање. То је, уосталом, подржано и појединим предлозима српских поборника југословенства (југоилузиониста), који су већ на размеђу два столећа предлагали напуштање српске ћирилице (нпр. Б. Поповић, Ј. Скерлић) и окретање латиници (исп. РАДИЋ 2021: 548).

Слабљење Краљевине Југославије, што је најављено стварањем Бановине Хрватске (1939), као по многочему независног и државотворног југословенског политичко-територијалног дела (Хрватска, Славонија, Далмација с Дубровником, делови Босне, Херцеговине, Срема), означило је почетак појачане хрватске борбе за независност, исказане пре свега нетрпељивошћу према тамошњем бројном српском становништву и његовим културним тековинама (исп. фус. 5, 8, 13, 20). Један хрватски поверљиви документ управо из 1939. године говори већ о јасно организованој хрватској подривачкој политичкој делатности у оквиру које се, између осталог, налаже истицање хрватства „на svakom mjestu i u svakoj prigodi“, на пример кроз строго раздвајање хрватских књижевника од српских, хрватске књижевности од српске, хрватске историје од српске. „Dobro će nam doći – стоји у документу – i izvjesna nastojanja dijeljenja jezika. Neka se i to pokuša“ (Šipka 1999: 89). У документу се, поред осталог, процењује и да је хрватска страна у погледу рушења Југославије у повољном међународном положају, – при чему Хрватима „u veliko pomaže katolička crkva s jedne strane i međunarodni komunizam s druge strane“ (90, курз. П.Р.).

Документ је, може се данас рећи, био увелико визионарски (исп. фус. 22).

Овакав хрватски однос према Србима ће се убрзо много јасније испољити у време Другог светског рата, за Хитлерове творевине зване Независна Држава Хрватска (НДХ, 1941–1945, настављач територијално проширене Бановине Хрватске), у погледу већ познате тешке судбине тамошњег српског народа. То је стање, поред геноцида над Србима (а њих је тада овде било 1.847.000, тј. 30,65%), обележено и гушењем српске културе и идентитета, а на језичком плану наметањем „хрватског“ језика и латинице, као и етимолошкога правописа.²¹

3.3. Комунистички покрет, спремајући се за подривање и рушење југословенске монархије већ након њеног стварања, морао се заокупити, најзад, и многим језичким питањима која су се тицала будуће, нове Југославије. У складу с најављеним федеративним начелом будуће државе, комунистичка власт већ током Другог светског рата утврђује да се материјал АВНОЈ-

уније, Србима почиње забрањивати и на гробљима, што је јасан израз хрватске (и не само хрватске) опсесије за уништењем српских етничких и културних трагова на западном Балкану (в. фус. 5).

²¹ Своје специфичности у вези с овим имаће и стање у окупираној и подељеној Србији у Другом светском рату (поново од стране немачких и бугарских, те хрватских, али и мађарских, италијанских и албанских окупационих снага), али се на томе овде нећу задржавати.

а, на пример, има објављивати на „српском”, „хрватском”, „словеначком” и „македонском” језику (ŠIPKA 1999: 117, исп. ОКУКА 2006: 227). Одвајање „хрватског” од „српског”, и све оно што из тога произилази, остало је, дакле, у континуитету с неким пређашњим хрватским приступима овоме питању (в. 3.2), посебно из времена НДХ, али ће наћи места и у потоњим. Ова четири „језика” наводиће се и 1945. године у првим званичним документима нове, комунистичке власти, у тзв. Демократској Федеративној Југославији (ЛУКОВИЋ 2000: 325–326). У вези са ставом комунистичкога покрета према ћирилици, чинило се да је у Хрватској током рата и непосредно после њега она у слободној употреби међу српским становништвом, те да остварује релативно равноправан статус у односу на латиницу, што не чуди ако се зна да је у партизанским јединицама у Хрватској терет антифашистичке борбе изнео на леђима српски народ.²² Овакво стање ћирилице се, изгледа, није односило и на Србију, можда због осветничког, у првим поратним годинама свакако и окупаторског односа комунистичког врха према Србији,²³ која се између два рата оштро супротстављала комунистичком покрету и његовој идеологији. У сваком случају, Београд као главни град комунистичке Југославије мораће постати политичким расадником нових југословенских „језика”, па ће *Službeni list* нове државе овде бити штампан и у „хрватском” издању, латиницом и ијекавицом, с нешто „хрватских” језичких особености, што лексичких (нпр. *16. ožujak* већ у заглављу листа, *uvjet, prijašnji, osobna karta, financije, kućedomaćin, općinski*), што правописних, рачунајући и етимолошка правописна решења (*otsjek; bit će, obavijestit će se, odredit će*) (*Službeni list* 1945: 1).²⁴ Тако је овиме хрватски комунистички лидер Ј. Броз, некадашњи аустријски каплар, пригодно обележио тридесетогодишњицу покретања *Beogradskih novina* аустроугарског окупатора (в. 2.2), и то у самом Београду, сада, наводно, слободном. У погледу назива језика, тешко је, ипак, проценити ко је био милостивији према Србијанцима и њиховом језичком идентитету, аустроугарски окупатор, који је за језик онога дела Србије којим је управљао прописао назив „српско-хрватски”, или комунистич-

²² Због тога ће нова југословенска власт бити принуђена да српски народ прихвати као конститутивни у Хрватској, и то све до 1990. год., до пред распад СФРЈ, кад му је тај статус укинут. Наравно, не треба сметнути с ума да је комунистичко руководство од самога почетка било у хрватским рукама, а оно је и по основи комунистичке идеологије морало бити антисрпско (в. 3.2).

²³ За мене је добра илустрација тога потрајалога комунистичког односа према Србима и став мога професора са студија, који је једном приликом, у поводу српских националистичких струјања у Србији 90-их година прошлог века, незадовољан постојањем тадашње националистичке опозиције, прокоментарисао: „Мало смо их убијали!” Тек сам касније схватио да је он заправо парафразирао речи хрватскога комунисте С. Крајчића, првог послератног начелника озлоглашене ОЗНЕ и верног Брозовог саборца, а оне су се такође односиле на Србе.

²⁴ Језички анализирано према фототипији прве стране *Službenog lista* од 16. IV 1945.

ки, који је усред Београда свој главни државни и партијски гласник издавао (и) на „хрватском”, тј. на загребачкој варијанти српскога.

3.4. Комунистичка власт, ипак, није могла бити задовољна својим поратним језичким решењима која су се односила на Србе и Хрвате, пре свега преурађеном поделом на „српски” и „хрватски” језик, као и на слободну употребу ћирилице, посебно ако би то подразумевало национална размеђавања, у којима би бројнији Срби поново могли бити у предности. Јер, чини се да је и ово Србима било довољно за неговање свести о српском језику на широким српским етничким просторима, те и о ћирилици, као једном од главних српских културних стожера. Зато је у борби против ових српских националних и идентитетских тековина Брозова власт посегнула за другим решењима, директно штетним по Србе, заправо онима из времена аустроугарске окупације западнога Балкана, Србима добро познатим. Тако је у т. 2. Новосадскога договора (1954) за „заједнички”, заправо српски књижевнојезички простор (Србија, Црна Гора, Босна, Херцеговина, Хрватска) наложено двонационално именовање језика (у Србији: „српскохрватски”),²⁵ иако су се током новосадског скупа могли чути и гласови да би се „у унутрашњој употреби” (у земљи), ипак, могли користити и краћи облици – „српски” и „хрватски” (МИЛОСАВЉЕВИЋ, СУБОТИЋ 2014: 329). Над одлукама „Договора” бдели су Брозови преторијанци („мрзовољни епигони послушности и јалови интерпретатори изанђалих теорија”, Р. Пешић), нарочито у Србији, и толико успешно да је управо овде, захваљујући тадашњој што престрашеној што национално несвесној и(ли) поткупљивој србијанској елити, назив „српскохрватски” („српско-хрватски”) оставио снажне изданке до данашњих дана (в. 3.5). С тим је, на притисак хрватске стране (Ј. Хам, Ј. Смодлака и др.), поново заједно ишло и питање писма, па је и у погледу његове употребе на овом скупу начињен тактички маневар, којим је у т. 3 проглашена наводна равноправност ћирилице и латинице. То се, наравно, у пракси, сводило на злоупотребу ове одредбе, – те по први пут резултовало слободним и незадрживим продором латинице у Србији.²⁶ А. Белић, београдски лингвист, истакао је у дискусији на скупу да је „слободна употреба латинице поред ћирилице у неким крајевима нашег народа дала [...] већ

²⁵ У претходно спроведеној анкети Матице српске, будући дисидент М. Московљевић је указао на то да „skrpļjeni naziv” *српскохрватски језик* није добро решење, јер он „zapravo znači hrvatski jezik kako ga Srbi govore” (МИЛОСАВЉЕВИЋ, СУБОТИЋ 2014: 267), на шта ће Србе касније злурадо подсећати и хрватски лингвисти (нпр. Д. Брозовић).

²⁶ Припремајући политички терен, Брозови су активисти (нпр. Р. Лалић) исказивали задовољство што се као „тенденција зближавања” латиница јавила и у Београду „код ширег круга напредних писаца”, или приликом штампања тамошњих часописа и књига (МИЛОСАВЉЕВИЋ, СУБОТИЋ 2014: 191). Ипак, М. Московљевић је и у овом случају отворено, и прилично храбро за то време, указао на то да се „posle rata odozgo često daje prvenstvo latinici” (268, курз. П.Р.).

позитивне резултате” (338). „Црвеном Ватикану” је, као и „црном”, нарочито било важно „да се ћирилица и у матичној републици [Србији] порази мирнодопском офанзивом” (КОШУТИЋ 2018: 547), да постане музејски артефакт, па је, тако, и сам текст овога „Договора” откуцан латиницом, што је и у симболичком смислу српским партијским кадровима и њиховим послушницима остављало јасну поруку за будућност.

Но, ако то неко од србијанских комуниста и није могао ваљано протолковати, случај смењенога Благоја Нешковића (1907–1984), високог партијског руководиоца, који је погрешно веровао да се може бити и добрим Србином и ваљаним комунистом, била му је довољно снажна опомена. Нешковић је, наиме, од Брозовога партијског апарата 1952. године оптужен за „великосрпски шовинизам”, који је, како се наводи у оптужници, испољавао много пута и у различитим формама, – „*čak i na takvim, ne samo za komunistu, nego i za običnog građanina beznačajnim sitnicama, kao što su na primer, natpisi latinice u Beogradu*” (MIRKOVIĆ 2018: 113, курс. П.Р.). А управо је Нешковићево искључење показало да писмо као национална одредница једног народа, посебно српског, не може бити „безначајна ситница”, те да је Брозава клика то добро знала када је одлучила уклонити Нешковића годину-две пре Новосадског договора.²⁷ То је било довољно за сејање негативног партијског односа према онима који штите ћирилицу („идејно-политички неподобни”, „шовинисти”, „верски мрачњаци”, „конзервативисти” и др.).²⁸ И поред указивања на одређене предности латиничнога писма у југословенским оквирима,²⁹ што је нарочито био део комунистичке мантре („богатство писама”, „богатство језика”, „богатство култура”, „богатство нација” и др.), П. Ивић ће касније указати и на свесну тежњу „комунистичких власти у Србији, које су у прихватању латинице гледале допринос приближавању западним деловима Југославије и учвршћивању државног јединства” (ИВИЋ 2014: 363 /1992/).³⁰ А шта је у комунистичкој терминологији за Србијанце значило „приближавање западним деловима Југославије” употребом лати-

²⁷ Јако је за ово питање поучан и детаљ да ће много касније, 1984. год. СК Србије одбити Нешковићев захтев за рехабилитацију, претпостављам под једноставним образложењем: „И после Тита – Тито”!

²⁸ О терору комунистичке власти и државних језикословаца над ћирилицом, па и тадашњим изналажењима различитих оправдања за укидање ћирилице, од којих многа и данас колају у србијанском јавном простору, в. језгровит преглед у КОШУТИЋ 2018.

²⁹ Ти оквири су унеколико били и нада Србима да могу о(п)стати у истој држави, што је од српске матице тражило бројне и непрестане уступке. Но, како су Други светски рат и његови резултати остајали у све даљој и магловитијој прошлости, тако су западни Срби бивали у све тежем положају, посебно у Хрватској (в. фус. 5), па је и свест о узалудности Србијиних уступака Федерацији постајала све развијенија.

³⁰ Пар деценија раније, у посве другачијим, строжим политичким околностима, Ивић је записао да је за ширење латинице одговорна „добронамерност људи” да се приближе Хрватима (ИВИЋ 1971: 210).

нице (и натурањем двонационалног назива језика) требало је да се до данас научило.

3.5. И након коначног распада комунистичке (/ социјалистичке) Југославије и осамостаљења Србије (2006), показаће се да Србима из разноразних разлога није лако изаћи из југословенског челичног загрљаја. Иако је *Устав Србије* из 2006. године коначно и недвосмислено прописао да су „у службеној употреби *српски језик* и *ћирилично писмо*” (чл. 10, курз. П.Р.),³¹ пређашње је стање умногоме – по основи назива за језик, а посебно по основи неравноправне употребе два писма, – остало на снази. Водећи слојеви србијанске елите тешко ће се ослобађати основних одредби Брозовог Новосадског договора: двонационалног назива језика („српско(-)хрватски”) и наводне равноправности ћирилице и латинице, уз различита академска довијања и сналажења у својим аргументацијама. За то су и сада понављана стара и изналажена нова оправдања (нпр. да је термин „српско-хрватски” погодан јер обухвата на истоку Србе, а на западу Хрвате,³² да „српскохрватски” чак означава и књижевнојезички период, пандан српскословенском, славеносербском и др.), – а није изостављано ни оно о потреби остављања отворених врата Србије за још неко југословенство.

Тако, термин „српско(-)хрватски језик” и даље повремено истрајава у појединим доменима употребе, дакле, не само на индивидуалном плану, код појединих српских интелектуалаца, а стање у погледу очувања и неговања ћирилице је, заправо, све теже. Речник САНУ, који је почео излазити у комунистичко време 1959. године као *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, и данас излази под одредбом „српскохрватски”, иако је још крајем XIX столећа у Српској краљевској академији планирано да излази као „српски”. Од издавача не стижу довољно јасни научни разлози због чега речник и данас излази под тим називом, као што за то нема образложења ни пред широм домаћом публиком, на пример у неком од новијих речникових томова (исп. РАДИЋ 2017). Можемо се само надати да разлог за очување назива Речника нису у међувремену стигле похвале с хрватске стране за остајање на „српскохрватском” називу најзначајнијег лексикографског подухвата у Срба (исп. фус. 25). Некако се поклопило да је и у овим временима Матица српска (Нови Сад) остала тумач и оправдавач „србокroatизма” и латинице, па тако у Матичином *Правопису српскога језика* читамо да се препоручује термин „српско-хрватски” (/ „хрватско-српски језик”), – и то као „стручно-научни термин” (ПЕШИКАН и др. 2016: 86),³³ у шта се, дакле,

³¹ Питање мањинских језика у Србији и њихових писма такође је регулисано Уставом.

³² Овакав приступ сужава српски етнички простор, који се већ вековима протеже и западније од онога који би се могао сматрати хрватским (исп. фус. 5).

³³ Из свега овога могло би се погрешно схватити да су немачки и аустријски филолози с почетка XIX столећа (нпр. Ј. Грим, Ј. Копитар), конструктори лингвополитичкога термина

уставне одредбе не могу уплитати. Прво издање *Правописа* датира 1993. годином, а у науци је остала белешка да је П. Ивић и тада, у већ нешто погоднијим политичким условима по Србе, наилазио на неразумевања под кровом Матице, где му је као лингвисти светскога гласа требало доста труда и залагања не би ли био прихваћен његов предлог да Матичин правопис буде објављен под називом *Правопис српскога језика*, а не „српскохрватског” (ИВИЋ 2014а: 61).³⁴ Поменути правопис ће, тако, мимо уставне одредбе прописивати и оба писма, тек формално назначавачући приоритет употребе ћирилице у односу на латиницу, а приређивачи ће дати себи право и на обнародовано веровање да ово двоазбучје не може бити штетно по српску културу, и то док ћирилица не буде била заиста угрожена (ПЕШИКАН и др. 2016: 15). Дакле, несвакидашња процена предности употребе оба писма („двоазбучје не може бити штетно”, в. фус. 38), као и процена угрожености ћирилице („док ћирилица не би заиста била егзистенцијално угрожена”) – остале су у домену надлежности приређивача Матичинога правописа. П. Ивић ће, међутим, у вези с познатом флоскулом о предности употребе оба писма, још 1992. године устврдити да „то више није предност” (ИВИЋ 2014: 297), али ће његов глас бити све више утуљиван далеко мање вредним, али бројнијим гласовима његових „наследника”.

Поред једног броја србијанских политичара, ни поједини србисти нису данас способни да схвате, или то из разноразних разлога не желе (исп. фус. 27), да су у југословенско време Србима наметнути назив „српскохрватски језик” и латиница као „равноправно” писмо међу Српством имали колико-толико оправдања у томе што се чинило да ови компромиси могу представљати политички залог опстанка Срба западно од Дрине, пре свега у Хрватској (исп. фус. 29). Један број србијанских језикословаца, институционално добро распоређених, као да тешко поима да након протеривања највећег дела Срба из Хрватске не постоји никакав разлог за даљим компромисним решењима која би била на штету српског идентитета.

*

„српско-хрватски језик”, затим потоње германске војне армаде из Првог светског рата, те њихови комунистички настављачи након Другог рата и у доцнијим временима, – овим термином желели ширити науку и струку међу Србима. Напротив, овај термин, скован у бечко-ватиканским канцеларијама и натучен као врста добро познате кошуље преко српског етничког простора, као такав не може бити научно него само добро смишљено окупационо средство (исп. фус. 5).

³⁴ Аутор овде на суптилан начин указује и на дугу традицију „Матичиног неговања српскохрватског језичког заједништва” (32), што, чини се, лако асоцира и на посебно место Војвод(ов)ине Српске у Брозовим антисрпским геостратешким плановима. (О Ивићевој улози в. шире у РАДИЋ 2021а, а о извесним посебностима у приступу новосадскога филолошког центра србистици исп. РАДИЋ 2022а).

Тешко се данас може порећи постојање дугог и снажног континуитета у борби против основних српских идентитетских обележја на Балкану – назива „српски језик” и ћириличнога писма, као што се не може оспорити ни даља жеђ за контролом српскога школства, његових наставних садржаја и српске културе у целини. Ту борбу углавном воде или диктирају спољашњи чиниоци,³⁵ а те своје тежње они неретко и непосредно спроводе као окупационе снаге у српским земљама, кад год им се за то укаже прилика (исп. фус. 39). Позната је, тако, нарочито посредничка улога у овоме хрватске стране, односно већ традиционална њена заинтересованост за српска (нпр. у својој средини) и србијанска културолошка питања (А. Старчевић, В. Јагић, Т. Маретић и др.). А то се хрватско душебрижништво, захваљујући српским југоилузионистима и еврозанесењацима, пропело данас и на врхунске србијанске научне и културне (РАДИЋ 2021б),³⁶ или политичке институције (РАДИЋ 2022а) које се баве питањима српског језика и писма, или су им ова питања у надлежности (исп. 3.5). Челници неких од тих политичких институција радо су, на пример, недавно поручивали Србима у Словенији да чувају српски језик и ћирилицу, док је у исто време ћирилица у Србији препуштена расапу, а из низа домена (нпр. банкарског) потпуно је протерана. За вањски удар на српско писмо добар је пример тзв. Венецијанске комисије (званично: Европске комисије за демократију путем права, као тела Савета Европе), која је на Устав Србије из 2006. године, што поред „српског језика” прописује употребу ћириличног писма као службеног у Србији (за Србе), изнела примедбу да је тиме угрожено право националних мањина на језик, јер се употреба латиничног писма – „које већина мањина *радије користи* [!], више не спомиње изричито у Уставу” (према АНТОНИЋ 2016: 940 /2007/, курз. П.Р., исп. фус. 31). На овај догађај осврнуо се и Д. Збилић, који у везу с овим доводи и потоња колебања србијанске власти око доследне одбране уставне одредбе која штити назив „српски језик” и ћирилицу (ЗБИЉИЋ 2020,

³⁵ Овде, како сам и показао, уопште не мислим потценити „домаће” снаге, чији временски распон деловања такође није мали. Он траје активно бар од времена када В. Караџић у писмима на немачком уваженим западним филолозима употребљава термин „српско-хрватски” („serbisch-croatische”, в. фус. 33), а у српску ћирилицу уноси латиничко (католичко) *j*, супротно предлогу С. Мркаља, чинећи је тиме раритетом у свету словенске ћирилице, – па све до данас, када низ савремених српских лингвиста (и србиста) отворено или потворно флертује са србокроатистичким називом свога језика и(ли) с латиницом (исп. 3.5).

³⁶ Пре извесног времена приложио сам чланак за један београдски часопис посвећен М. Ивић, након чега ми се, по налогу хрватскога члана редакције, јавио уредник с јединим захтевом да из свога текста избришем одредбу „тзв.” дату уз назив „српскохрватски језик”. Објашњавајући уреднику због чега нисам у могућности да прихватим захтев, подсетио сам, најзад, да би било лепо да и у редакцијама научних часописа, или у лексикографским уредништвима и одборима у Хрватској има чланова Срба, као што у нас на тако важним местима има Хрвата, на шта нисам добио коментар.

в. 3.5).³⁷ Тиме се, заправо, по принципу тзв. позитивне дискриминације националних мањина, Србијанцима од стране ЕУ, као својеврсног аустроугарског настављача на Балкану, намеће туђе, окупационо писмо у сопственој држави, где су, супротно уставној одредби, већ од другог разреда основне школе овдашња деца принуђена учити латиницу уз натамошње бројне и разнолике проблеме. Они су најпре везани за дуготрајно мешање двају писама, па и два принципа (исп. писање *лј* м. *љ*, *нј* м. *њ* код србијанских ђака), док ментално полатинчење све чешће резултује и погрешним читањем и преношењем бројчано-словних комбинација (нпр. 7Б као 75 или 76 и др.).³⁸ А Србијанци су наивно веровали да су се још у Првом светском рату, жртвовањем оног најбољег што су имали, ослободили таквих окупаторских и денационализаторских насртаја.

У спрези с таквим, вањским ударима није скинуто с дневног реда ни питање назива језика којим Срби говоре, па смо и данас сведоци активног потурања различитих назива за српски језик, наводно политички коректних, и увек радо прихватаних у деловима одрођене домаће елите. У том се духу појавио и рециклирани хрватски предлог „наш језик” из давних времена, у не тако давној *Декларацији о заједничком језику* (Сарајево 2017). То што је он оживотворен као пилот-пројекат у неким америчким универзитетским уџбеницима посвећеним српском језику и његовим варијантама (РАДИЋ 2023), довољно говори о организационим центрима и финансијским извориштима ове антисрпске кампање. У прилог томе иде и чињеница да у јужној србијанској покрајини, Косову и Метохији, фактички окупираној након агресије од стране НАТО савеза³⁹ на Србију и Црну Гору, Срби трпе терор сепаратистичке шиптарске власти и ако само затраже да им се административни позиви достављају на српском језику, а тек се о заштити српскога писма овде нема шта говорити.⁴⁰

³⁷ Д. Збиљић је на челу Удружења за заштиту ћирилице српског језика (Ћирилица) и објавио је велики број радова посвећених одбрани српскога писма, исп. у новије време ЗБИЉИЋ, ГАЈИЋ ЖОЉА 2021.

³⁸ О оваквим проблемима нема посебних истраживања, а она вероватно не би политички била ни пожељна. На питање једног ђака другог разреда једне београдске основне школе, упућено учитељици, „Зашто ми морамо учити и латиницу?”, одговор је учитељичин био посве бесловесан: „Да знате” (!), што је по озбиљности и мисаоној дубини отприлике на нивоу онога да „не може бити штетна” (исп. 3.5).

³⁹ Сједињене Америчке Државе (иницијатор и предводник), Белгија, Велика Британија, Данска, Исланд, Италија, Канада, Немачка, Норвешка, Португалија, Турска, Француска, Холандија, Шпанија. Неке од ових држава су и у пређашњим временима биле окупатори Србије (Турска, Немачка), а неке су заправо свој окупаторски статус у међувремену обновили (Аустрија, Хрватска, Бугарска и др.) учествујући под именом КФОР у НАТО снагама на Косову и Метохији.

⁴⁰ Као националној мањини, Србима се, и кад се у овој лажној држави пред тзв. међународном заједницом покушава одглумити поштовање права мањина на језик и писмо, намеће латиница (случајно или намерно, често и она тзв. ошишана, без дијакритичких знакова), па је

Удар на основна национална обележја Срба, – назив језика с традиционалним националним предзнаком („српски језик“) и српско писмо (ћирилицу), – несумњиво је део вајкадашњег, превасходно западњачког пројекта голе отимачине над српском културном баштином (и материјалном и духовном), распрострањеном широм западног Балкана, и не само тамо. И то је једини начин како се ова повесна дешавања могу схватити од стране мислећих и непристрасних истраживача, али би то за Србе морао бити само први корак у борби против нарастајуће сваковрсне окупације српског народа, пре свега оне најмање приметне, духовне.

Цитирана литература

- АНТОНИЋ, Слободан. „Венецијанска комисија и ћирилица.” У *Catena mundi: О националном идентитету Срба*, III (прир. Б. Нешић, и С. Петровић). Београд: Catena mundi, 2016, стр. 940–942 (репринт).
- АРСИЋ, Ирена. *Срби у Дубровнику*. Београд: Задужбина Владете Јеротића, 2019.
- БЕЛИЋ, Александар. „Србија и јужнословенско питање.” [1915] У Александар Белић, *Историја српског језика – студије, расправе, критике*, Изабрана дела Александра Белића, 7. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1999, стр. 77–171 (репринт).
- БОГИЋЕВИЋ, Влатко. *Босна и Херцеговина српске су земље по крви и по језику. Историјске податке скупио и написао Влатко Богићевић*. Мостар: Издање Штампариије „Народа”, 1908.
- ДЕДИЋ, Драгослав. *Јагодина у Првом светском рату* (Предговор и Увод Д. Танић, 5–7; 9–31). Јагодина: Историјски архив „Средње Поморавље”, 2022.
- ДУЧИЋ, Јован. „Југословенска идеологија.” У *Catena mundi: Српска хроника на светским веригама*, I (прир. П. Р. Драгић Кијук). Београд: Catena mundi доо, 2018, стр. 191–200 (репринт).
- ЕКМЕЧИЋ, Милорад. *Огледи из историје*. Београд: Јавно предузеће Службени лист СРЈ, 1999.
- ЖИВОЈИНОВИЋ, Драгољуб Р. „Света столица, Срби и православље.” У *Catena mundi: О националном идентитету Срба*, III (прир. Б. Нешић, и С. Петровић). Београд: Catena mundi, 2016, стр. 821–827 (репринт).
- ЗБИЉИЋ, Драгољуб. „Сулуда примедба и захтев Венецијанске комисије Србима у вези с писмом.” <<https://www.ћирилица-скц.срб/драгољуб-збилић-сулуда-примедба-и-зах/>> 2020 (6. 10. 2023).

утолико јасније да је она и овде само денационализаторско средство у борби против српскога народа. Венецијанска комисија би у свом духу, можда по основи приближавања култура, одн. чињенице да се латиницом користи и шиптарски народ, такође поздравила ово наметање латинице Србима, само је проблем што се Србима са Запада латиница намеће свугде, и тамо где су они већински народ и где верују да су национално слободни (нпр. у својој држави), и тамо где су под окупацијом, свеједно чијом и свеједно каквом.

- ЗБИЉИЋ, Драгољуб и ГАЈИЋ ЖОЉА, Душан. *Силовање ћирилице. Поводом 20 година рата „Ћирилице” за ћирилицу уз опструкцију од српских лингвиста и власти у Србији (2001-2021)*. Нови Сад: Ћирилица, 2021.
- ИВИЋ, Павле. *Српски народ и његов језик*. Београд: Српска књижевна задруга, 1971.
- ИВИЋ, Павле. *Полемички и други сродни списи* (прир. Р. Стијовић). Павле Ивић, Целокупна дела, IX/1. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2014.
- ИВИЋ, Павле. *Полемички и други сродни списи* (прир. Р. Стијовић). Павле Ивић, Целокупна дела, IX/2. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2014а.
- ЈАРОШЕВИЧ, Хенрик. *Прилози историји српскохрватског језика. Југословенски спорови о статусу схј у периоду 1901–1991* (превод с пољског и стручна редакција Душан-Владислав Пажђерски). Београд: Алма, 2012.
- КОВАЧЕВИЋ, Милош. „Српски језик и ћирилица у току Првога свјетског рата.” У *Александар Белић српски лингвиста века*, 1. Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду – Међународни славистички центар, 2016, стр. 287–300.
- КОЉАНИН, Милан. „Злочини Бугарске у Србији 1915–1918.” У *Catena mundi: О националном идентитету Срба*, IV (прир. Б. Нешић). Београд: Catena mundi, 2020, стр. 610–617 (репринт).
- КОЧЕВА, Ана и др. *За официалнијезик на Република Северна Македонија*. Софија: Българска академия на науките, 2020.
- КОШУТИЋ, Владета, Р. „Страдање језика ћириличног.” У *Catena mundi: Српска хроника на светским веригама*, II (прир. П. Р. Драгић Кијук). Београд: Catena mundi доо, 2018, стр. 547–550.
- КРЕСТИЋ, Василије Ђ. *Грађа о српскохрватским односима и Србима у Хрватској, 1848–1914*. Београд: САНУ – Архив Србије, 2019.
- ЛУКАЧ, Душан. *Три геноцида над Србима у XX веку*. Београд: Српска академија наука и уметности – Балканолошки институт, 1998.
- ЛУКОВИЋ, Милош. „Језичка политика на тлу Југославије за време Другога светског рата.” *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, XLIII (2000): стр. 323–327.
- МЕДАКОВИЋ, Михаило. „Конгрес Хрватско-римске цркве у Загребу.” [1901] У *Catena mundi: О националном идентитету Срба*, IV (прир. Б. Нешић). Београд: Catena mundi, 2020, стр. 559–561 (репринт).
- МИЛКИЋ, Миљан: „Живот у окупираној Србији 1915–1918.” *Одбрана, специјални прилог*, 135 (2015): стр. 1–16. <<https://www.antikvarne-knjige.com/elektronskeknjige/assets/uploads/pdf-200.pdf>> (16. XII 2022).
- МИЛОВАНОВИЋ, Милован Ђ.: „Догађаји у Загребу.” [1903] У *Catena mundi: О националном идентитету Срба*, IV (прир. Б. Нешић). Београд: Catena mundi, 2020, стр. 497–503 (репринт).

- МИЛОСАВЉЕВИЋ, Петар и СУБОТИЋ, Момчило (прир.). *О идентитету српског језика. О шездесетогодишњици Новосадског договора*. Београд: Матица српска у Дубровнику, 2014.
- МИСИРКОВЋ, К. „Значението на моравското или ресавското наречие за современината и историческата етнографија на Балканскиот полуостров.” *Бълг. прѳглед*, год. V, кн. I (1898): стр. 121–127.
- МЛАДЕНОВИЋ, Божица и МИЛИЋЕВИЋ, Милић. „’Beogradske novine’ – оглед о паралелним друштвима у војно-генералном гувернману Србија 1915-1918.” *Историјски часопис*, LX (2011): стр. 541–554.
- ПЕТРОВИЋ, Драгољуб. *Српски језички заперци*. Београд: Мирослав, 2018.
- ПЕШИКАН, Митар, ЈЕРКОВИЋ, Јован и ПИЖУРИЦА, Мато (прир.). *Правопис српскога језика*. Нови Сад: Матица српска, 2016³.
- РАДИЋ, Првослав. „Арчибалд Рајс о македонском, српском, и неким другим питањима.” *Србистички прилози*, Зборник у част професора Славка Вукомановића. Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду, 2005, стр. 195–209.
- РАДИЋ, Првослав. „О тзв. Великом речнику САНУ и неким другим питањима.” *Књижевност и језик*, LXIV/1–2 (2017): стр. 25–37.
- РАДИЋ, Првослав. „Филолошка парадигма Вука Караџића о српском језику и југословенска идеологија. У периоду до стварања Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца.” У *Крај рата, Срби и стварање Југославије* (ур. М. Војводић). Београд: Српска академија наука и уметности, 2021, стр. 537–552.
- РАДИЋ, Првослав. „Пола века једне култне књиге у Срба: П. Ивић, Српски народ и његов језик, СКЗ, Београд, 1971.” <<https://naukaikultura.com/pola-veka-jedne-kultne-knjige-u-srba-p-ivic-srpski-narod-i-njegov-jezik-skz-beograd-1971/>> 2021a (27. 7. 2023).
- РАДИЋ, Првослав. „О буњевачком језичком питању у Језикофилу Института за српски језик САНУ и још понешто о српској икавици.” <<https://petrovgrad.org/kultura-srp/prof-dr-prvoslav-radih-o-bunjevackom-je/>> 2021b (27. 7. 2023).
- РАДИЋ, Првослав. „Улога српске елите у стварању лингвополитичкога конструкта ’српскохрватски језик’. С освртом на Ј. Скерлића и А. Белића као пропагаторе југословенства.” *Годишњак за српски језик*, XXXIII/20 (2022): стр. 83–101. <<https://scholar.archive.org/casopisi/download>>
- РАДИЋ, Првослав. „О српским граматикама између науке и политике и о неким другим питањима: Поводом питања о месту хрватског језика међу јужнословенским језицима.” <<https://naukaikultura.com/o-srpskim-gramatikamaizmedju-nauke-i-politike-i-o-nekim-drugim-pitanjima/>> 2022a (15. 3. 2022).
- РАДИЋ, Првослав. „О харвардском интересовању за српски језик: Из једног интервјуа посвећеног србистички и србистичким питањима.” <<https://naukaikultura.com/o-harvardskom-interesovanju-za-srpski-jezik-iz-jednog-intervjua-posvecenog-srbistici-i-srbistickim-pitanjima/>> 2023 (8. 8. 2023).

- РАЈС, Р. А. *Аустро-бугаро-немачке повреде ратних закона и правила*. Крф: Краљевина Србија, 1918.
- СТОЈАНОВИЋ, Љуб. *Живот и рад Вука Стеф. Караџића*. Београд–Земун, 1924.
- ШЕМЯКИН, А. Л. „Первая мировая война. Рождение Югославии.” У Чуркина и др., *На путях к Югославии: за и против*. Москва: Российская академия наук – Институт славяноведения и балканистики, Индрик, 1997, стр. 341–381.

*

- Beogradske novine*. Beograd, 1. I 1916: стр. 1–6. <http://istorijskenovine.unilib.rs/view/index.html#issue:NLS_00014_19160101> 1916 (28. 8. 2023).
- BERSA, Josip. *Dubrovačke slike i prilike, 1800–1880* (I–II). Beograd: Zadužbina Vladete Jerotića – Domus editoria Ars libri, 2021.
- Dubrovnik. Kalendar za prostu 1898*. Dubrovnik: Izdanje i naklada Srpske Dubrovačke Štamparije A. Pasarića, 1897. <<https://www.scribd.com/doc/272503253/Dubrovnik-Kalendar-za-1898#>> (28. 8. 2023).
- IVIĆ, Pavle. „O značenju izraza *lingua seruiana* u dubrovačkim dokumentima XV–XVIII veka.” *Зборник за филологију и лингвистику*, XII (1969): стр. 73–83.
- KRALJAČIĆ, Tomislav. *Kalajev režim u Bosni i Hercegovini (1882–1903)*. Sarajevo: „Veselin Masleša”, 1987.
- MIRKOVIĆ, Ena. „Odnos Blagoja Neškovića prema nacionalnom pitanju 1944–1952.” *Istorija 20. veka*, god. 36, 2 (2018): стр. 101–116. <https://istorija20veka.rs/wp-content/uploads/2018/07/2018_2_06_mir_101-116.pdf> (15. IX 2023).
- OKUKA, Miloš. *Srpski na kriznom putu (Povjesnica, ideologija, jezička zbilja)*. Istočno Sarajevo: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 2006.
- Službeni list Demokratske federativne Jugoslavije*, 13. Beograd (16. ožujak 1945) <https://sr.m.wikipedia.org/wiki/Датотека:Zabrana_povratka_kolonistima.jpg> (25. 9. 2023).
- STAVRIJANOS, Leften: *Balkan posle 1453. godine* (прев. В. Костић). Beograd: Equilibrium, 2005.
- ŠIPKA, Milan. *Standardni jezik u Bosni i Hercegovini u dokumentima jezičke politike*. Budapest: Open Society Institute, Center for Publishing Development, Electronic Publishing Program, 1999.
- ŽUTIĆ, Nikola. *Ilirski zavod svetog Jeronima. Od srpsko-rimokatoličkog do hrvatskog 1453–1971*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2020.
- Yu historija. Dokumenti: „Krfaska deklaracija 20 / 7. jula 1917.” <http://www.yuhistorija.com/serbian/jug_prva_txt01a.html> 1917 (13. 6. 2022).

Prvoslav T. Radić

ON THE STATE OF THE SERB LANGUAGE AND SCRIPT IN OCCUPIED SERBIA DURING THE GREAT WAR (1915–1918) AND ABOUT SUBSEQUENT RECURRENCES OF THAT CONDITION

During the Great War (World War I), the Austro-Hungarian occupier divided Serbia into two occupation zones: the western, Austro-Hungarian, and the eastern, Bulgarian. The occupation government sought to destroy the political and national self-awareness of Serbians by launching its propaganda *Belgrade newspaper* („Beogradske novine”) after banning all domestic newspapers. Newspapers were published in the so-called „Serbo-Croatian” („srpsko-hrvatski”) language, in Ijekavic and Latin, under the editorship of foreigners, i.e. German and Austro-Hungarian subjects. Forms of the Zagreb (Croatian) variant of the Serb language were imposed through language editing. In the areas that belonged to the Bulgarian occupation zone, a similar program was implemented as in Austro-Hungarian zone, only not in the direction of Croatization, but Bulgarianization of the Serbian population (banning the use of the Serb language and script, Serb books, Serb personal names, Serb fame, etc.). However, certain occupation methods from the First World War and earlier times, contained in the fight against the Serbs through the denial of the Serb language and culture, will continue to last in later periods in the Serb ethnic areas, including Serbia. This will continue, in the new political circumstances, to coincide in many ways with the Austro-Hungarian occupation plans from the First World War.

Thus, in the fight against Serb identity and national features, the pro-Croatian government of the CPY (Communist Party of Yugoslavia) and the communist leader J. Broz Tito accepted solutions from the time of the Austro-Hungarian occupation of the Western Balkans, which were directly harmful to the Serbs. However, the collapse of the communist/socialist Yugoslavia (The Socialist Federal Republic of Yugoslavia) did not bring significant changes to the Serbs regarding the preservation of the national script (the Cyrillic alphabet), as well as the name Serb language („српски језик”).

Key words: Great War (World War I), occupation of Serbia, „Belgrade Newspaper”, Serb language, „Serbo-Croatian” language construct, Cyrillic, Yugoslav ideology.

ОСЛОВЈАВАЊА У БАЛАДАМА *ХАСНАГИНИЦА И СМРТ ОМЕРА И МЕРИМЕ*

Циљ рада јесте истраживање заступљености имена у баладама *Хасанагиница* и *Смрт Омера и Мериме*, потом контекста у ком се имена јављају, као и других облика истих имена. Распожива грађа нуди простор за проучавање мушких личних имена у односу на женска лична имена, и то конкурентски однос пуних личних имена, скраћених личних имена и хипокористика. Анализа личних имена као најпродуктивнијег антропонимског типа обухватиће више аспеката: дефиницију, порекло и значење личног имена, порекло презимена, облике хипокористика, сродство, вокативне облике, облик деминутива, моменте ословљавања и сл.

Кључне речи: балада, филмска адаптација баладе, ословљавање, имена, презимена, надимци, хипокористици

Најчешћи су случајеви да су мушкарци, заправо јунаци који углавном деле особине суровости и грубости, храбрости, жеље за што већим иметком и угледом, док је улога жена у усменој књижевности сасвим другачија, примарно, жене су бића која се истичу лепотом и украсима, које су неретко познате по продорном погледу, заносном гласу, бујној и дугој коси, раскошних образа, усана и тела. Жене у усменој књижевности препознатљиве су по лепоти која је видљива оком и осетна другим чулима. Поред тога, није реткост да су оне носиоци највиших етичких норми, да се издвајају по поштењу и угледу, поред препознатљивог и доминантног спољашњег изгледа (ДИЗДАРЕВИЋ КРЊЕВИЋ 1996: 386).

Мушко-женски принцип је потребно посматрати као део веће целине у тадашњим друштвеним нормама. Мушкарци се женидбом пењу један степен више у друштву, док за жене удаја представља борбу како би опстале у новом окружењу, иако је било уобичајено да жене прелазе у мужевљев дом, живе у другачијим условима у односу на претходне, са новим, обично и многобројним члановима породице, раде тешке послове, брину о потомству и као новодошле чине све како би се што боље уклопиле. „Жене које удајом долазе у дом, представљају, не само ‘туђинке’, већ и нови облик

¹ emina.saracevic.es@gmail.com

женске борбе за сопствену позицију у новом дому, тј. учвршћивањем свог положаја у склопу новоуспостављеног патријархалног система” (ГАРОЊА-РАДОВАНАЦ 2011: 57). Положај жена био је такав да је она стуб куће, али су њена личност, интересовања и приоритети обично били потиснути и потчињени, све са циљем како би се што боље уклопила и кренула да гради нови положај у новонасталом окружењу.

Објашњење комплексности женских ликова можда лежи у њиховом занимљивом пореклу. Оно што је карактеристично за женске ликове јесте да се они могу посматрати троструко, управо из разлога што проистичу из мита. Жена представља сједињење еротског, мајчинског и божанског принципа. Како се у раду Славице Гароње Радованац *Матријархални обредни прежици* говори о женским начелима и веровањима древних народа са нешто широм сликом, осврћући се на знатно ширу заједницу од словенске, жена се третира вишеструко управо због њеног чудесног порекла (ГАРОЊА-РАДОВАНАЦ 2011: 58). У веровању старих народа Средоземног басена, Месечева богиња је представљала врховно божанство, жена је та која представља мајку – заштитницу симбол принципа рађања, као и љубавницу која представља еротски принцип. Наравно, да су и словенски народи преузели и преобликовали сличне начине веровања, допуњујући и учвршћујући овај тип веровања са којим су се сусретали код других народа. Балада као књижевна врста дубоко у својим коренима може неговати овакав тип веровања и на њему градити ликове по својим обрасцима. Из схватања женског бића као отелотворење комплексности на више нивоа, лик и женска појава у балади представљају, такође сложеност и изискују комплексно изучавање.

Значај женске фигуре се огледа и у томе који она положај има у друштвеној хијерархији. Како се жена у књижевним делима најчешће посматра кроз идентитетске и родне улоге, родбински односи по женској линији су из тих разлога јако важни, некада се третирају једнако као сродство по мушкој линији, што је од великог значаја када су у питању наследства, походи, подела чинова и сл. Сродство по мајци добија посебну важност у епским песмама, када сестрина деца наслеђују ујака, како Александар Веселовски наводи у *Историјској поетици*, родбински односи по мајци имају посебну улогу у епици, књижевности која је првобитно била намењена мушкарцима и која је настајала у оквиру мушких кругова, када се јавља да браћа сестриној деци дају важне положаје или иметак, то говори и о значају сестре и добром односу са њом, јер иако не живи више у кући свог брата, она остаје породица, као што и њена деца упркос новом презимену остају равноправни чланови њене првобитне породице (ВЕСЕЛОВСКИ 2004: 630).

Иако баладе настају и популаризују се у оквиру патријархално уређених друштава, оне имају корене много дубље, још у друштвеном

поретку који је био означен као матријархат, међутим, то уводи у дубљу проблематику. Поставља се питање да ли сукоб у баладама настаје као сукоб матријархата и патријархата или пак ова два дихотомијска принципа покушавају да нађу помирљив тон. „Означена као суштински ‘женски жанр’ у усменој књижевности, балада, односно лирско-епска песма, пева о жени као главној јунакињи, о женској судбини и женском удесу, прекршају неке норме, који сеже у много дубље архајско-митске просторе, најзад и женским божанствима, поштованим давно пре успостављања патријархалног поретка” (ГАРОЊА-РАДОВАНАЦ 2011: 87).

Овако јако укореењени женски ликови, који до посебног изражаја долазе у балади, воде порекло из времена која нам нису присна, те добијају посебан облик кроз изражавање женствености, која достиже максимум када жена постане мајка.

Женска, а поготово мајчинска иницијатива у баладама поприма нешто другачији облик од оног уобичајеног. Некад мајке представљају глас разума, некад су узрок несреће своје деце, некад њихово срце не може истрпети бол с којом се суочавају, некад су у директној кореспонденцији са митом, па је мајка та која је у улози чаробнице или свештенице која жртвује. Међутим, мајка у баладама није само лик попут осталих. Она је спремна дати много тога, чак и свој живот за своје најмилије. Сходно свему томе, мајка се издваја од осталих ликова и наступа готово најчешће самостално, истиче се и показује у другом светлу у односу на оно на које смо навикли. „Јунакиње балада показују иницијативу и откривају своје изборе у многим ситуацијама, а околности и мотивације варирају. Жене одлучују унутар породичног круга или изван њега, и подстакнуте су да делују због спољног притиска или личних осећања. Обично је, међутим, њихов избор сужен, што води трагичном крају, или је то храбар, ризикантан избор који је награђен олакшањем” (ПЕТРОВИЋ 2009: 101).

Различитост женских карактера у баладама је ретка, док је много чешћа идентична судбина јунакиња у баладама. Њих најчешће одликује храброст која се презентује кроз разбијање многих препрека, али и неиздржљивост да тријумфују па су оне јунакиње које имају тужну судбину.

Немогуће је говорити о женским ликовима, а не дотаћи се двеју најзначајнијих балада у усменој поезији: *Хасанагиница* и *Смрт Омера* и *Мериме*. Управо те две баладе чине корпус овог истраживања. Ликови у балади *Хасанагиница* су: Хасан-ага, Хасанагиница, Бег Пинторовић, мајка (Хасан-агина), сестра (Хасан-аге), кадија, деца. Ликови у балади *Смрт Омера* и *Мериме* су: Омер, Мерима, Омерова мајка, Фата Атлагих, снаха (Меримина).

У овим баладама много више су заступљене номинације по сродству него ли по личном имену. Разлог те заступљености је блискост међу тим ликовима. Наиме, баладе имају породичну црту те је заступљеност односа по сродству неминован. Стога, у овим двома баладама имамо свега неколико личних имена и то: мушка имена (Хасан, Омер) и женска имена (Мерима, Фата), са значењима:

Хасан

„Хасан, ген. *-а*; вок. Хасане; присв. придев Хасанов; мушко име (фрекв.). < тур. Хасан < ар. Хасан (лично м. име) леп; лепа; добро; диван. Хаса, Хасанко, Хасе, Хасица, Хаске, Хаско, Хасо” (СМАИЛОВИЋ 1990: 273).

„Hassan ар. мс: 1) леп, љубак, красан; изврстан. 2) веома леп, прекрасан. *Име Мухамедовог (Muhammed), а.с. унука, сина х. Фатиме и х. Алије. Хасан ибн Сабит био је чувени Мухаммедов, а.с. пјесник.*” (АГИЋ 1997: 49).

Омер

„ген. *-а*; вок. Омере; присв. придев Омеров; мушко име (фрекв.). Из тур. Омер < ар. ’Умар (Омер) вл. мушко име. Етимологија овог имена је нејасна. Пошто има везу са ар. лек. са кореном ‘’м р, могло би се претпоставити да то значи ’дуг живот’, ’испуњен животом’ и томе сл. У имену Омер глас *о* смо добили преко турског језика, а у арапском језику, који нема вокала *о*, изговор је ‘У мар. Име Омер постало је веома популарно јер га је имао један од првих Мухамедових сабораца и касније други халифа ’Умар ибн - ул - Хаттаб. (634–644). Арапски, а и други историчари (нпр. Филип Хити) тврде да је „Умар био персонификација свих врлина које треба да има један халифа и звезде кују његов карактер. Особито истичу његову скромност, праведност и објективност. Модиф. * Омар, Хипок. Ома, Омерица, Омица, Омо. Аугм. Омерда” (СМАИЛОВИЋ 1990: 413–414).

„Омер ар.: етимологија нејасна. *Име једног од најближих Мухамедових, а.с. асхаба, другог халифе, позната по необичној храбрости и праведности и једног од десеторице другова Божијег посланика које је обрадовао веићу да су џенетлије, Омар ибн Хаттаб*” (АГИЋ 1997: 86).

Мерима

„ген. *-е*; вок. Мерима; присв. придев Меримин; Мерима, ген. *-е*; вок. Мерима; присв. придев Меримин; женско име (фрекв.). Модиф. од Мерјема (В. Мерјема), Хипок. Мерка” (СМАИЛОВИЋ 1990: 343).

„в. Мерјем ар. Семантика, нејасна. Наслов 19. суре Кур’ана. *Име Исаове, а.с. мајке, једине жене именоване споменуто у Кур’ану*” (АГИЋ 1997: 86).

Фатима

„ген. *-е*; вок. Фатима; присв. придев Фатимин; (у Б. кр. Фатиме, ген. *-е*; вок. Фатиме присојни придев Фатимин; у ТЗ Фатима, ген. *- е*; вок.

Фатима; присв. придев Фатимин); женско име (фрекв.). < тур. Фатиме < ар. Фатима = вл. женско име. У дословном преводу значи: 'одбијен од сисе (дојење)'. Хипок. Фата, Фатија, Фатка, Фатуша, Тима, Тимица, Тимка Модиф. * Фатма. У преводу с ар. Фатима значи 'одбијена од сисе (дојења)', али је тешко установити разлоге за такво име. Мухамедовој ћерки било је име Фатима, а мајка Фатимина звала се Хатица, што на ар. језику значи 'женско недоношче; прерано рођено женско дете'. То наводи на помисао да таква имена нису дата мајци (Хатици) и њеној ћерки (Фатими) случајно и да међу тим именима постоји нека веза, али каква, засада је нејасно." (СМАИЛОВИЋ 1990: 237).

„ар. она која одбија дете од дојења. *Име Мухаммедове, а. с. ћерке, супруге четвртог халифе х. Алије и мајке х. Хасана и Хусејна*" (АГИЋ 1997: 139).

Лична имена у овим баладама јављају се у следећим примерима:

Хасан

Него шатор аге Хасан-аге; Није ово бабо Хасан-ага; А то гледа јунак Хасан-ага.

Омер

Омер момче с Меримом дјевојком; Кад је Омер на женидбу био; ал' бесејди Омерова мајка; Ајд', Омере, рано материна; Ајд' Омере, моје б'јело перје; Неће Омер мајке послушати; Ој старице, Омерова мајко; брез женика, брез Омера твога; Ал' бесејди Омерова мајка; сина мога, Омер момче младо; Кад су дошли Омеровом двору; ал' бесејди Омерова мајка; Нећу, бо ме, Омерова мајка; док ми Омер коњица не прими; па бесејди Омер младоме; Ајд' Омере, рано материна; То с' Омеру на ино не може; сједе Омер на шарен сандуке; Омер љуби Фатиму дјевојку; Бог убио Омерову мајку; Ал' бесејди Омер момче младо; ал' бесејди Омерова мајка; Мој Омере, моје мило перје; Не, Омере, ако Бога знадеш; Али Омер ништа не говори; писну, врисну Омерова мајка; Што учини од Омера мога; од Омера, од сина једина?; Не куни ме, Омерова мајко; што је мени Омер оставио; Књигу иштије Омерова мајка; Што је реко Омер момче младо; чини ми се мог милог Омера; Зар ти не знаш за Омера твога; Омер ти се другом оженио; сада Омер за те и не знаде; сада мртва Омера ти носе; ал' Омера на носила носе; Док Омеру раку ископаше.

Мерима

Омер момче с Меримом дјевојком; и Мерима била на удају; ти се мани Мериме дјевојке; већ ја оћу Мериму дјевојку; па он иде Мерими на пенџер; неће мајка просити Мериму; што ј' Мерима у милости дала; што ј' Мерима у милости везла; чим је мене Мерима китила; покрај б'јела Меримина двора; нек ме види Мерима дјевојка; што ј' Мерима у милости

дала; што ј' **Мерима** у милости везла; чим је њега **Мерима** китила; покрај бјела **Мерими**на двора; Везак везла **Мерима** дјевојка; ал' бесједи **Мерима** дјевојка; Ражљути се **Мерима** дјевојка; Бризну плакат **Мерима** дјевојка; дотле сандук **Мерими** стесаше; из **Мериме** зелена борика.

Фатима

Омер љуби **Фатиму** дјевојку; љепом **Фатом**, **Атлагића** златом; он говори **Фатими** дјевојци; баи **Фатимом** лијепом дјевојком.

Из свега наведеног долази се до закључка да се у балади *Хасанагиница* налази само једне лично име Хасан. У истоименој балади име Хасан се спомиње само три пута. Када је балада *Смрт Омера и Мериме* у питању, ту имамо три лична имена: Омер, Мерима и Фатима. Очигледно је да се име Омер појављује најчешће, чак тридесет девет пута, име Мерима нешто ређе, на двадесет и једном месту, а име Фатима свега четири пута.

У баладама *Хасанагиница* и *Смрт Омера и Мериме* јављају се свега два презимена по једно: Пинторовић и Атлагић.

Пинторовић

Већ даица, Пинторовић беже.

Атлагић

Пред њу шеће Атлагића злато; љепом Фатом, Атлагића златом; већ му проси Атлагића злато; Ој, бога ти Атлагића злато; не одсејде Атлагића злато; Ал' бесједи Атлагића злато; Ој, бога ти, Атлагића злато; Чу ли мене, Атлагића злато; Бог т' убио, Атлагића злато; већ он љуби Атлагића злато.

Из свега наведеног долази се до закључка да се у балади *Хасанагиница* налази само једно презиме: Пинторовић. У истоименој балади презиме Пинторовић се спомиње само једанпут. Када је балада *Смрт Омера и Мериме* у питању, ту такође имамо само једно презиме: Атлагић. На основу датих примера јасно се види далеко већа заступљеност презимена Атлагић у балади *Смрт Омера и Мериме*, где се презиме спомиње десет пута, а у балади *Хасанагиница* презиме Пинторовић се спомиње само једанпут.

Само се у балади *Смрт Омера и Мериме* јављају два хипокоритика, оба представљају женске хипокоритике: Мера – од личног имена Мерима и Фата – од личног имена Фатима. Ови хипокоритици се спомињу у следећим примерима:

Мера

„Душо Мери! Отвори ми врата,

Фага

*Нећу, **Фате**, за живота мога; љепом **Фатом**, Атлагића златом; мајка ти је **Фату** испросила; оде мајка **Фати** са сватови.*

Хипокористици су мање заступљени личних имена.

Када су титуле у питању, опет имамо ситуацију да се у једној балади спомињу титуле, а у другој не. Тутуле са којима се сусрећемо у балади *Хасаногиница* су: ага, бег, кадија. Ове титуле се спомињу у следећим примерима:

Ага

*Него шатор **аге** Хасан-аге; Није ово бабо Хасан-ага; Када буде **аги** мимо двора; А то гледа јунак Хасан-ага.*

Бег

***Беже** мучи, ништа не говори; већ даица, Пинторовић **беже**; Али **беже** ништа не хајаше.*

Кадија

*Кад **кадији** б'јела књига дође; а највише имотски **кадија**; већ њу даје имотском **кадији**; да је шаље имотском **кадији**.*

Када су титуле у питању, оне су заступљене само у балади *Хасаногиница*. Најзаступљенија титула је *ага*, она се спомиње пет пута у балади *Хасаногиница*. Затим *кадија*, она се спомиње четири пута, а три пута споменута је титула *бег*.

Сродство као номинација у овим баладама заступљено је у великој мери. Најзаступљенији лик у обе баладе је лик *мајке*. У обе баладе њена улога је од круцијалног значаја. Остали ликови по сродству су: *бабо, супруга, сестра, деца, даица, брат, младожења, снаха, заова*. Сродства у баладама се спомињу у следећим примерима:

Мајка

*Облази га **мати** и **сестрица**; „Врати нам се, мила **мајко** наша; да гре с њиме **мајци** унатраге; Тере својој **мајци** говораху; Врати нам се, мила **мајко** наша; **мајка** ваша срца каменог; ал' бјеседи Омерова **мајка**; ајде, рано, да те жени **мајка**; Нећу, богме, моја мила **мајко**; Ал' се **мајци** не може на ино; неће **мајка** просити Мериму; **мајка** ти је Фату испросила; Неће Омер **мајке** послушати; оде **мајка** Фати са сватови; Ој старице, Омерова **мајко**; Ал' бесједи Омерова **мајка**; ал' бесједи Омерова **мајка**; Нећу, боме, Омерова **мајко**; Оде **мајка** горе на чардаке; Нећу, боме, моја мила **мајко**; Вади **мајка** своју бјелу дојку; Бог убио Омерову **мајку**; да те моја не обједи **мајка**; стара **мајка** пјесме не напјева; оде **мајка** да буди младенце; ал' бесједи Омерова **мајка**; писну, врисну Омерова **мајка**; Зашт' г' удави? Не*

било те **мајци**; Не куни ме, Омерова **мајко**; Књигу иштије Омерова **мајка**;
Скупи мени, моја мила **мајко**.

Бабо

Није ово **бабо** Хасан-ага.

Супруга

Кад **кадуна** р'јечи разумјела; а **љубовца** од стида не могла; он поручи
вјерној **љуби** својој; Кад **кадуна** књигу разумјела; **каду** просе са свих страна;
Кадуна се брату своме моли; Још **кадуна** брату се мољаше; а уздише **кано**
удовица; пишти, плаче, **кано** и дјевојка.

Сестра

Облази га мати и **сестрица**.

Деца

Да би се извршила класификација деце мора се приметити више
заступљених облика. Често се користи облик **деца**, а присутни су и подељени
облици на родове, те имамо ћерке и синове. Поред те класификације постоје
и хипокористичке форме. Примери су:

Ћерке

За њом трче дв'је **ћере** дјевојке; а дв'је **ћере** у румена лица; Дв'је је
ћерце с пенџере гледаху, Свакој **ћери** чоху до пољане.

Синови

Два је **сина** у чело љубила; а с малахним у бешици **синком**; И једва
је с **синком** раставио; А два **сина** прид њу исхођаху; Сваком **синку** назве
позлаћене; Тер дозивље до два **сина** своја; за **женика** за **сина** мојега; ја се
бојим за мојега **сина**; устр'јелиће мога **сина** једина; **сина** мога, Омер момче
младо; од Омера, од **сина** једина.

Брат

већ је **братац** за руке узео; Ај тако те не желила, **брацо**; Богом **brate**,
сватов старишина; Богом **браћо**, млади носиоци!

Младожења

Какви свати без млада **женика**; без **женика**, без Омера твога; Ти
с' не брини за млада **женика**; за **женика** за сина мојега; па бесједи Омер
младожењи.

Снаха

Одсјед коња, мила снао моја; али млада плаче и јауче; писну, врисну, своју снау куне; Богом теби, мила снао моја; Ал' говори мила снаа њена; ал' је снаа мила говорила.

Заова

Да бог ти, мила заовице; Не љути се, мила заовице!

У балади *Хасанагиница* јавља се форма антропонима – име по мужу. У другој балади *Смрт Омера и Мериме* та форма антропонима није заступљена. Име по мужу се спомиње у следећим примерима:

Тад побјеже Хасанагиница; И врати се Хасанагиница; Кад то чула Хасанагиница; Кад то чула Хасанагиница.

Из дате квалификације долази се до следећих бројки: лик мајке се спомиње највише, чак двадесет седам пута, од тога присутан је облик *мати* на само једном месту. Бабо (отац) споменут је само једанпут у балади *Хасанагиница*, исти случај је са ликовима сестре и даице (ујака). Брат је споменут шест пута, младожења такође шест пута. Затим лик снахе исто шест пута уз присуство облика на једном месту (млада). Заова је споменута свега два пута. Интересентна ситуација је код лика супруге, она се јавља у два контекста: кадуна и љубовица, од којих кадуна доминира, у *Хасанагиници* је споменута чак седам пута, а љубовица и љуба по једанпут. У балади *Хасанагиница* форма антропонима имена по мужу заступљена је седам пута.

Хипокористичке форме присутне су у баладама *Хасанагиница* и *Смрт Омера и Мериме*. Сви други облици били су заступљенији него ли хипокористичке форме, иако на први поглед због огромних емоција делује као да се нуди много ових форми јер се тај облик често користи када је дело прожето јаким емоцијама. Хипокористичке форме у баладама спомињу се у следећим примерима:

Деца

Гледајући сиротиће своје; Нек не види сиротиће своје; Да дарујем сиротице моје; Хо'те амо, сиротице моје.

Сестра

Облази га мати и сестрица,

Жена

А љубовца од стида не могла.

Снаха

К њој долази најмлађа снашица.

Заова

Да бога ти, мила заовице; Не љути се, мила заовице!

Ретка али присутна је хипокористичка форма. Форма *сиротићи* у различитим облицима присутна је на четири места у балади *Хасанагиница*. Сестрица, жена и снашица присутне су у само по једном примеру. Заовица се јавља два пута у балади *Смрт Омера и Мериме*.

Форма вокатива је итекако присутна у усменој књижевности, а нарочито у епским песмама и баладама. Баладе *Хасанагиница* и *Смрт Омера и Мериме* богате су у сваком смислу. Форма вокатива заступљена је у обе баладе. Најчешће су имена у форми вокатива, поред имена ту су и речи које означавају сродност (мајка, брат, снаха). Такође, присутне су и речи које се говоре од „миља” (злато и рано).

Форма вокатива у баладама у следећим примерима:

Мушко име

*Ајд', **Омере**, рано материна; Ајд' **Омере**, моје бјело перје; Ајд' **Омере**, рано материна; Мој **Омере**, моје мило перје; Не, **Омере**, ако Бога знадеш.*

Женско име

*Душо **Меро!** Отвори ми врата.*

Мајка

*Врати нам се, мила **мајко** наша; Нећу, богме, моја мила **мајко**; Ој **старице**, Омерова **мајко**; Нећу, боме, моја мила **мајко**; Не куни ме, Омерова **мајко**.*

Брат

*Да, мој **брате**, велике срамоте; Ај тако те не желила, **брацо**; Богом **брате**, сватов старишина; Богом **браћо**, млади носиоци!*

Снаха

*Одсјед коња, мила **снао** моја! Богом теби, мила **снао** моја.*

Заова

*Да бог ти, мила **заовице**; Не љути се, мила **заовице!***

Тепање (моменат љубави)

*Ајде, **рано**, по твоју дјевојку; ајде, **рано**, да те жени мајка; Ој, бога ти **Атлагића злато**; Ој, бога ти, **Атлагића злато**; Чу ли мене, **Атлагића злато**; Бог т'убио, **Атлагића злато!***

Анализирајући вокативну форму долази се до закључка да су најзаступљенији облици везани за лик мајке, Омера и моменат љубави приликом дозивања. Поред стандардног **мајко** које се јавља пет пута (не рачунајући стихове који се понављају), присутан је облик старице на једном месту. Омер у форми вокатива налази се у пет ситуација. Моменат љубави у дозивању присутан је кроз две лексема: рано и злато, од њих лексема злато доминира са четири прилике, а рано са две прилике. За лик брата постоји и множински облик вокатива, присутан на два места, исто као и облик у

једини. Ликови снахе и заове јављају се по два пута, с тим да је за ове примере интересантно то што се налазе и у хипокористичком облику, што говори о односу према том лику.

Ословљавање у филмској адаптацији *Хасанагинице*

Екранизација књижевних дела, као и изазивање добре реакције код публике сведочи о квалитетном и садржајном наративу, али са друге стране сведочи о томе да су филмом књижевни садржаји представљени публици адекватно. То преобликовање доживела је балада *Хасанагиница*, те ће се у овом поглављу истраживати ословљавање у истоименом филму и направити паралела сличности и разлика. Мушка имена: Хасан, Абид, Смаил, Хорој. Женска имена: Ајкуна. Лична имена у филму јављају се у следећим примерима:

Хасан

Не може се рећи да Хасан-ага би јунак док се ваке беговице дочепи; Хасан-ага није наумио да му дјеца уче јазију, да буду кадије, већ јунаци као што је он; Море бит Хасан-ага и није толико крив колико и његова мајка; Честита Хасанагинице, мени је само од Бога дано да само злехуде гласове носим. Хасан-ага те селами и поручује ти да га не чекаш ни у двору ни у роду његову.

Абид

Пиши му Абиде; Абиде, нека се одмах разазна чије је.

Смаил

Наш подложник Смаил је силом свезан и у брод унесен.

Хорој

И што још те напрдива Хороје?

Ајкуна

Ајкуно сестро, како си?

У филму *Хасанагиница* јављају се следећа презимена: Пинторовић, Араповић. Презимена се спомињу у следећим примерима:

Пинторовић

То је Пинторовића сој, ништа се не зборе али своје творе; Колики ли је тај стид кад је неко од бега Пинторовића?!

Араповић

Да не би Араповића траг би вам се замео; Араповићи стално потежу што једном помогаше.

У филму *Хасанагиница* постоји један хипокористик, и то: Ајка – од личног имена Ајкуна. Хипокористик се спомињу у следећем примеру:²

Ајка

Снахо! – Шта је Ајко? Како је овај приплет?

Тутуле су:³ ага, бег, кадија и спомињу се у следећим примерима:

Ага

Не може се рећи да Хасан-ага би јунак док се ваке беговице дочепа; Хасан-ага није наумио да му дјеца уче јазију, да буду кадије, већ јунаци као што је он; Море бит' Хасан-ага и није толико крив колико и његова мајка; Честита Хасанагинице, мени је само од Бога дано да само злехуде гласове носим. Хасан-ага те селами и поручује ти да га не чекаш ни у двору ни у роду његову. И нићах је споменуо честити ага ако сам га добро упамтио.

Бег

Колики ли је тај стид кад је неко од бега Пинторовића?!; Вјере беже, каба ти лијепе ријечи и мухур; Сине, одведе је бег.

Кадија

А може бит да се кадији хити. Хасан-ага није наумио да му дјеца уче јазију, да буду кадије, већ јунаци као што је он; Брате, је ли то истина што је клишки кадија написао.

Сродства у филму се спомињу у следећим примерима:

Мајка

Мајко, не плач ћерце, греота је плакати; Мајку моје сиротице вабе у сватове; Мајко, шта ми је ово овдје; Јера мајко, шта сам ти наудила? Мајко, и ти имаш кћер, ни ти ни твој син нисте људски коракнули мени; Хвала ти мајко, хвала на таким речима; Мајко, није то бабо, то је дајма; Кад може мајка и сестра, може и жена; Море бит Хасан-ага и није толико крив колико и његова мајка.

Бабо

Послушај брата ка што би бабу свог послушала. Моја дјеца могу с књигом бити већи јунаци него бабо им. Мајко, није то бабо, то је дајма.

² <https://www.youtube.com/watch?v=u-m2U8xE7hY&t=21s> (приступљено 21. 4. 2022)

³ Исто.

Сестра

Кад може мајка и сестра, може и жена; Ајкуно сестро, како си?

Деца

Често се користи облик деце, а присутни су и подељени облици на родове, те имамо ћерке и синове. Поред те касификације постоје и хипокористичке форме. Примери:

Одвојио си ме од дјеце; Хасан-ага није наумио да му дјеца уче јазују, да буду кадије, већ јунаци као што је он; Моја дјеца могу с књигом бити већи јунаци него бабо им; Шаље ме од петоро дјеце.

Ћерке

Мајко, и ти имаш кћер, ни ти ни твој син нисте људски коракнули мени.

Син

Сине, одведе је бег. Мајко, и ти имаш кћер, ни ти ни твој син нисте људски коракнули мени.

Даица

Мајко, није то бабо, то је даица.

Брат

Брате, немој ме давати ни за кога. Не потежи клетву сестро; Брате, је ли то истина што је клички кадија написао.

Снаха

Снахо! – Шта је Ајко? Како је овај приплет?

И у филму *Хасанагиница* јавља се форма антропонима име по мужу. Помиње се у следећим примерима:⁴

Честита, Хасанагинице, мени је само од Бога дано да само злехуде гласове носим. Хасан-ага те селами и поручује ти да га не чекаш ни у двору ни у роду његову.

Хипокористичке форме присутне су у филму *Хасанагиница* у следећим примерима:

Деца

Мајку моје сиротице вабе у сватове; Хоте амо сиротице моје; Мајко, не плач ћерце, греота је плакати; Нема ништа ћерце;

Жена

Честита кадуно. Невјеста, узми се упамет, твоје је да слушааш, ако си ти беговица, ниси за небо свезала.

⁴ <https://www.youtube.com/watch?v=u-m2U8xE7hY&t=21s> (приступљено 21. 4. 2022)

Присутност форме вокатива осећа се и у филму *Хасанагиница*. Форма вокатива спомиње се у следећим примерима:

Мушко име

Јеси ли жедан Хаско; И што још те напрдива Хороје? Пиши му Абиде; Абиде, нека се одмах разазна чије је.

Женско име

Ајкуно сестро, како си?

Мајка

Мајко, не плач ћерце, грехота је плакати; Мајко, шта ми је ово овдје? Јера мајко, шта сам ти наудила? Мајко, и ти имаш кћер, ни ти ни твој син нисте људски коракнули мени; Хвала ти мајко, хвала на таким речима; Мајко, није то бабо, то је даица.

Брат

Брате, немој ме давати ни за кога. Не потежи клетву сестро.

Сестра

Брате, немој ме давати ни за кога. Не потежи клетву сестро.

Након осврта на ословљавања у балади *Хасанагиница* и у истоименом филму, који је рађен по тој балади долази се до закључка да је у већинској мери ословљавање идентично. Оно што се такође може приметити јесте да се у филму јавља више имена, тачније исти ликови као у балади, само им је у филмској улози додељено име. Такав пример је са агином сестром, у балади се само спомиње сестра, а у филму име Ајкуна и хипокористик Ајка. Затим, имена људи који служе аги и бегу у филму су именовани именима Хаско и Абид, поред њих ретко се спомињу имена Смаил (свега једанпут) и Хорко (свега два пута). Када су презимена у питању, у филму се спомиње презиме агиног соја, док се у балади спомиње само презиме беговског соја, реч је о презимену Араповић. Код ословљавања по титулама нема никаквих разлика, у филму, као и у балади спомињу се свега три титуле. Такође, и код сродства нема уочљивих разлика, као ни код посебне форме ословљавања – име по мужу, Хасанагиница и у филму бива једини такав облик. Код хипокористичке форме примећена је једана нова форма код лика снахе, а то је невјеста, остале форме су исте као и у балади. Вокативна форма је такође заступљена и ту је како је већ речено примећено дозивање слуге именима.

У раду су се разматрала лична имена (пуна лична имена, хипокористици и презимена) у народним баладама. Тежиште рада било је на две баладе: *Хасанагиница* и *Смрт Омера и Мериме*. У раду се истаживала заступљеност

имена у баладама, потом контекст у ком се она јављају, те други облици истих имена. Расположива грађа нуди простор за проучавање мушких личних имена у односу на женска лична имена и то конкурентски однос пуних личних имена, скраћених личних имена и надимака. Поред ове основне класификације, кроз грађу ових балада урађена је анализа вокативних и хипокористичких форми. Балада *Хасанагиница* такве је тематике да је нудила још две класификације за проучавање, а то су: титуле и сродство. Класификација сродства вршила се и за баладу *Смрт Омера и Мериме*.

Из свега наведеног долази се до закључка да се у балади *Хасанагиница* налази само једне лично име Хасан. У истоименој балади име Хасан се спомиње само три пута. Када је балада *Смрт Омера и Мериме* у питању, ту имамо три лична имена: Омер, Мерима и Фатима. Очигледно је да се име Омер појављује најчешће, име Мерима нешто ређе, а име Фатима свега четири пута.

Анализирајући заступљеност презимена долази се до закључка да се у балади *Хасанагиница* налази само једно презиме: Пинторовић. У истоименој балади презиме Пинторовић се спомиње само једанпут. Када је балада *Смрт Омера и Мериме* у питању, ту такође имамо само једно презиме: Атлагић. На основу датих примера јасно се види далеко већа заступљеност презимена Атлагић у балади *Смрт Омера и Мериме*, где се презиме спомиње десет пута, а у балади *Хасанагиница* презиме Пинторовић се спомиње само једанпут.

Хипокористици су мање заступљени у обе баладе од личних имена. У баладама имамо само по један хипокорисник: Мера и Фата.

Када су титуле у питању, оне су заступљене само у балади *Хасанагиница*. Најзаступљенија титула је ага, она се спомиње пет пута. Затим кадија, она се спомиње четири пута, а само три пута споменута је титула бег.

Из дате квалификације долази се до следећих бројки: лик мајке се спомиње највише, чак двадесет седам пута, од тога присутан је облик *мати* на само једном месту. Лик баба споменут је само једанпут у балади *Хасанагиница*, исти случај је са ликовима сестре и даице. Брат је спомент шест пута, младожења такође шест пута. Затим лик снахе исто шест пута уз присуство једног облика на једном месту (млада). Заова је споменута свега два пута. Интересентна ситуација је код лика супруге, она се јавља у два контекста: кадуна и љубовица од којих кадуна доминира, у *Хасанагиници* је споменута чак седам пута, а љубовица и љуба по једанпут. У балади *Хасанагиница* форма антропонима имена по мужу заступљена је седам пута.

Ретка али присутна је хипокористичка форма. Облик *сиротићи* у различитим облицима присутна је на четири места у балади *Хасанагиница*. Сестрица, жена и снашица присутне су у само по једном примеру. Заовица се јавља два пута у балади *Смрт Омера и Мериме*.

Анализирајући вокативну форму долази се до закључка да су најзаступљенији облици за лик мајке, Омера и моменат љубави приликом дозивања. Поред стандардног *мајко* које се јавља пет пута, присутан је облик старице на једном месту. Омер у форми вокатива налази се у пет ситуација. Моменат љубави у дозивању присутан је кроз две лексема: *рано* и *злато*, а од њих, лексема *злато* доминира са четири прилике, а *рано* са две прилике. За лик брата постоји и множински облик вокатива, присутан на два места, исто као и облик у једнини. Ликови снахе и заове јављају се по два пута с тим да је за ове примере интересантно то што се налазе и у хипокористичком облику, што говори о односу према том лику.

У раду се изучавало и ословљавање у филму *Хасанагиница* јер јер филм рађен по мотивима истоимене баладе. Тој врсти проучавања приступило се исто као и у балади, те се дошло до општег закључка да се у филму ликови идентично ословљавају као и у балади. Оно што је карактеристично за филм јесте то да у њему више ликова има име, такав је случај и са слугама, те је рад дограђен облицима ословљавања у филму.

Литература и извори

- ВЕСЕЛОВСКИ, А. *Историјска поетика*, Београд: Zepher-book world, 2004.
- ДИЗДАРЕВИЋ КРЊЕВИЋ, Х. *Жалосна пјесанца о племенитој Хасанагиници (Тамна места)*, у: Књижевна историја, XXVIII, св. 100, 1996, стр. 375–396.
- КРЊЕВИЋ, Х. *Усмене баладе Босне и Херцеговине*, Сарајево: Свјетлост, 1973.
- ПЕТРОВИЋ, С. „Има ли женске иницијативе у баладама”, у: *Моћ књижевности: in memoriam Ana Radin*, Београд: Балканолошки институт САНУ, 2009, стр. 93–113.
- АГИЋ, S. *Muslimanska lična imena*, Novi Pazar: El-Klelimeh, 1997.
- GARONJA-RADOVANAC, S. „Matrijarhalni obredni prežici (‘žensko načelo’) u našim narodnim baladama”, у: *Živa reč: zbornik u čast prof. dr Nade Milošević-Dorđević*, Београд: Балканолошки институт САНУ, Филолошки факултет, 2011, стр. 83–103.
- SMAILOVIĆ, I. *Muslimanska imena orijentalnog porijekla u Bosni i Hercegovini*, Сарајево: El-Kajem, 1990.
- KRNJEVIĆ, H. *Živi palimpsesti ili o usmenoj poeziji*, Београд: Nolit, 1980.

Emina Z. Saračević

**ANREDEN IN DEN BALLADEN VON *HASANAGINICA*
UND DER *TOD OMER'S* UND DER *MERIMA***

Zusammenfassung

Ziel der Arbeit ist es die Darstellung von Namen in den Balladen „Hasanaginica“ und „der Tod Omer's und der Merima“, den Kontext, in dem die Namen auftreten, sowie andere Formen der gleichen Namen zu untersuchen. Das verfügbare Material bietet Raum für die Untersuchung männlicher Personennamen in Bezug auf weibliche Personennamen, nämlich das Konkurrenzverhältnis von vollständigen Personennamen, abgekürzten Personennamen und Hypokoristik. Die Analyse der Personennamen als produktivster anthroponymischer Typus innerhalb der antroponymen sematischen Kategorie der Mikrotoponyme umfasst mehrere

Aspekte: die Definition des Personennamens, die Herkunft des Nachnamens, hypokoristische Formen, Verwandtschaft, Vokativformen, Verkleinerungsformen, Anredemomente etc.

ПОЛИТИКА И ПОЕТИКА ГУНДУЛИЋЕВОГ *ОСМАНА*

Џиво Гундулић се сматра најзначајнијим барокним писцем старе дубровачке књижевности, а еп *Осман* представља круну Гундулићевог стваралаштва. *Осман* у себи носи синтезу времена у ком је настао, укључујући у њу владајуће поетике, идеје епохе, тадашње политичке прилике, али и размишљања и тежње људи који су у том времену живели. Историјски тренутак у коме је Гундулић писао *Османа* био је са једне стране обележен реформацијом католичке цркве и бароком који је ту реформацију пратио у сфери уметности, а са друге стране политичком ситуацијом коју је одликовало незадовољство зависношћу Дубровника од Порте и надом у скоро ослобођење. Хоћинска битка из 1621. године протумачена је као весник слободе, а за Гундулића и Дубровчане, Пољска је била земља која је ту слободу могла да донесе словенским народима. Разлози за писање *Османа* могу се поделити на историјске, односно оне који су се тicali тренутне политичке ситуације у Европи и Дубровнику, и на књижевноуметничке, односно оне који су у вези са владајућом поетиком. Стога ће фокус овог рада бити политика и поетика епа *Осман* Ивана Џива Гундулића.

Кључне речи: Осман, Гундулић, поетика, политика, барок.

1.0. Увод

Џиво Гундулић се сматра најзначајнијим писцем дубровачке барокне књижевности, а његов еп *Осман* највишим уметничким дометом ове књижевне епохе у Дубровнику. Препевавши седам покајничких Давидових псалама, Гундулић је још за живота био овенчан титулом “краља илирске поезије”, а поред *Османа* и *Пјесни покорних*, написао је и бројне драме, пасторалу *Дубравка*, као и религиозно-рефлексивни спев *Сузе сина разметнога*. “У њему i у његовим literarnim tekstovima skupile su se, као

¹ vasilisa.cvetkovic@filfak.ni.ac.rs

² Ово истраживање подржало је Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије (Уговор бр. 451-03-68/2022-14/200165).

у жижи, све најбитније одлике његова века, века седamnaestог који су историčари некад називали ‘златним’, а који сада радије зову ‘великим’.” (PANTIĆ 1963: 7)

Како се епопеја сматрала врхунцем књижевног стваралаштва у доба барока које своје уметничке узор тражи у антици, а у Италији се јавила експанзија епског стваралаштва по узору на Торквата Тоса, не чуди да је Гундулић половину свог радног века посветио писању *Османа*. „Već kad je pisao predgovor *Pjesnima pokornim*, on se u mislima zanosio еропејом, али му је тада још лебдио пред очима само пријевод *Oslobođenog Jerusalema*, који је канио посветити полјском кралју.” (КОМБОЛ 1961: 243) С јесени 1621. године десио се за Европу значајан догађај, Хоћинска битка у којој је турска војска била поражена од стране Пољске, што је хришћанским светом одјекнуло као весник почетка пада Османског царства. Наредне године је дошло до преврата на турском престолу, султан Осман II је збачен од стране јаничара и власт је преузео његов стриц, а 1623. године је у Цариграду склопљен мир са Пољацима. Чини се да су ови историјски догађаји, чији је Гундулић био савременик, утицали да уместо прepeва Тасовог епа напише свој, односно окуша се у овој специфичној литерарној форми која је у Европи тог периода стекла велику популарност. „Осман је био први дубровачки велики еп на народном језику, састављен према законима нове поетике.” (БОЈОВИЋ 1995: 10) Како се може закључити из претходно наведеног, разлози за писање *Османа* могу се поделити на историјске, односно оне који су се тicali тренутне политичке ситуације у Европи и Дубровнику, и на књижевноуметничке, односно оне који су у вези са владајућом поетиком. Стога ће фокус овог рада бити политика и поетика епа *Осман* Ивана Цива Гундулића.

2.0. Политика

Економске прилике су у Дубровнику половином 16. века кренуле да се погоршавају, а један од узрока је био слабљење трговинских веза са Турском. Ово је за последицу имало осиромашење властеле којој је и сам Гундулић припадао. Паралелно са лошом економском ситуацијом, црква започиње реформу на нивоу целог католичанства, што резултује већом контролом у јавном и приватном животу од стране како цркве, тако и државе. Међу хришћанским светом на Балкану јача идеја о пружању отпора Османском царству, све више расте број хајдучких и ускочких дружина са којима сарађују велики број Дубровчана. Ј. Тадић истиче да је Гундулић „целога живота веровато у пропаст Турскога Царства”, те да је управо еп *Осман* отелотворење тог дубровачког уверења. (ТАДИЋ 1995: 118)

Полонофилска идеја се, међутим, у Дубровнику није јавила са Гундулићевим делом. Наиме, још средином 15. века у делу хуманисте Винка

Прибојевића *De origine successibusque Slavorum* уочавамо утопијске визије о величини, слави и јединству словенских народа, а нарочито се велича слава, храброст и гостољубивост Пољака, те тако успоставља темеље представама 16. и 17. века о пољском етникуму. Ипак, остављајући културноисторијске и политичко-идеолошке разлоге по страни, Д. Фалишевац сматра да се полонофилства присутно у епу *Осман* „може се тумачити и с аспекта барокнога свјетоназора који је био необично склон митотворним и утопијским предоджбам и конструктима” (2007: 191), односно да је то полонофилство „као митотворна и утопијска предоджба те жељена геополитичка конструкција било у складу са барокном склоношћу стварању великих митова и конструката”. (2007: 208, 209)

Еп *Осман* састоји се од двадесет певања, од којих два недостају³. Прича се грана у два наративна тока, од којих један ретроспективно говори о Хоћинској бици и дешавањима која су је пратила, док други прати султана Османа годину дана након боја, потрагу за женама за харем, те заверу и свргавање с престола. Пољска тематика у *Осману* захвата део 1, 3, 4, 5, 6, 9, 10. и 11. певања, што је отприлике половина целог епа, а централна фигура ове фабуларне линије је краљевић Владислав, док се османска тематика формира око лика ултана Османа. Чини се да је ово једна од чињеница на којима почива теорија о постојању двају епова – *Владиславице* и *Османиде*⁴.

Гундулић је у представи Пољске као слободне, хришћанске земље са традицијом видео Дубровник, односно оно што је желео да Дубровачка Република буде. „Svi pripovedačevi komentari kojima se hvali i veliča Poljska kao aristokratska republika govore o tome da je sam Gundulić svoje ideje i koncepcije o idealnoj državi projicirao u poljsku državu, a istodobno je zagovaranjem takvih stajališta indirektno podržavao i hvalio aristokratsko uređenje vlastite domovine – Dubrovačke Republike.” (FALIŠEVAC 2007: 200) То се јасно уочава у другом певању када се пољска војска хвали истичући аристократско порекло војника.

„Ну није чудо да обране проћ
њима се не находе:
Војске им су изабране
од војевода и господе.” (ГУНДУЛИЋ 1978: 91)

³ Бројне су теорије у вези са недостатком ових двају певања, неки сматрају да су цензуром избачена, други да никада нису ни написана, међутим до поузданих података се и даље није дошло.

⁴ А. Павић, на основу распореда историјске и неисторијске грађе, те романтичних епизода везаних искључиво за Владислава и оних у вези само са Османом, изнео је претпоставку о првобитном постојању двају епова - *Владиславице* и *Османиде*, који су касније спојени у један, а да је простор од двају поглавља остао неиспуњен јер радња није могла спонтано да се надовеже. Ова претпоставка изазвала је бурну полемику, већина теоретичара је на крају одбацила.

Чак и када говори о лепоти веренице и супруге краљевића Владислава, приповедач истиче аристократски карактер те лепоте као једну од њених вредности.

„Ну могућа ова липос
с свијетлом крви кад се здружи,
двакрат већу каже крипос
да ју двоји свак и служи” (ГУНДУЛИЋ 1978: 142)

М. Комбол сматра да је за Гундулића, као припадника аристократије, очекивано размишљање о слободи као идеји на којој почива Дубровник. „Dubrovački su pisci, међу њима и Gundulić, većinom sami bili članovi obijesnog u sigurnosti, што је даје велика моћ, али баš зато и непрестано заокупљеног мишљу о својој слободи и поносног на њу.” (1961: 241) У трећем певању, приповедач описујући Пољску, истиче вредности Дубровачке републике, где се поред вере и слободе, врхунском вредношћу сматра и господство, односно аристократизам.

„Глас се у њих сред народâ
од истока до запада
вјера, господство и слобода
Дубровника мирна града.” (ГУНДУЛИЋ 1978: 95)

„U predodžbu poljskoga plemstva kao slobodnoga staleža koji sam sebi donosi zakone ugrađena je Gundulićeva koncepcija o značenju i ulozi plemstva u vlastitoj aristokratskoj republici, а u skladu sa ranonovovjekovnom staleškom paradigmom.” (FALIŠEVAC 2007: 197) У петом певању се говори о слободи као о највећој драгоцености која се не може поредити ни са каквим материјалним богатством.

„Нека трпи јарам тешки
тко га обикну више врата:
вitezови држе лешки
њих слободу дражу од злата.” (ГУНДУЛИЋ 1978: 122)

Док кнез Зборовски Владиславу описује таписерију на којој је представљен Хоћински бој, интересантним се издваја помињање пустињака Блажа, у чијем корену се може пронаћи име Влах, односно који необично подсећа на лик Светог Влаха, заштитника Дубровник.

„Не боји се тко праву има
вјеру у Бога вишњем гори.
Од кољена је племенита
господичић један оно
ки погрди славу од свита,
а обра битје свим приклоно.

Блаж на име он се зове,
и с истока до запада
од светиње глас његове
по народих лети сада.” (ГУНДУЛИЋ 1978: 189)

Имајући у виду зависност Дубровачке Републике од Порте и Османског царства, Гундулић је у представу о Пољској уградио вредности на којима је почивала слика о идеалној држави којом владају добри и племенити, а која почива на геслу *Sapere aude*, односно на разуму и паметном расуђивању. Међутим, у приказивању политичког деловања Пољске и Турске, Гундулић је изнео и сопствена политичка и стратешка промишљања и ставове. То је нарочито уочљиво у 11. певању у говору Али-паше када аргументовано објашњава зашто Пољаци треба да склопе примирје са Турском. „Taj je govor jasan dokaz da je u oblikovanju slike o Poljacima, poljskoj državi i strukturi državne vlasti Gundulić bio isto toliko realan političar koliko i zagovaratelj polonofilske koncepcije baroknog slavizma, utopijskoga konstrukta koji je obilježio ideološki i politički imaginarij dubrovačkoga 17. stoljeća.” (FALIŠEVAC 2007: 199) Гундулић, на уста Али-паше, истиче да је за успешно вођење државе битно проценити када је прави тренутак за одређени поступак и искористити шансу:

„Сва је мудрос за времена
пригоду умјет ухитити
и обрат оно што опћена
добра узрок може бити.” (ГУНДУЛИЋ 1978: 198)

Али-паша, претходно нахваливши храброст и врлине пољских војника, говори да би за Пољску био ненадокнадив губитак да сви ти ратници погину у новом боју или буду одведени у заробљеништво, што се узима за неминовно уколико би се сукоб између Пољске и Турске наставио. Овде се показује да је Али-паша вешт говорник који уз поштовање саговорника, а без експлицитних претњи, покушава да оствари свој циљ, односно потврди већ потписани мир са Турском.

„Ну ти, краљу, кад по срећи
изгубио би тве јунаке,
откуд би уфô игда стећи
вitezове друге таке?” (ГУНДУЛИЋ 1978: 199)

„Свак у миру честит зове,
обилност је гдје мир стоји;
мир краљевства и градове здржи,
узмнажа, вријежи и гоји.” (ГУНДУЛИЋ 1978: 201)

У претходно наведеним стиховима истиче се да је државни просперитет могућ једино у доба мира. Рат је лако започети, али рат увек са собом носи

и велике жртве, те Али-паша сматра да је и за Пољску боље да одржи мир са Турском, а да своје освајачке претензије усмери на другу страну – на Шведску.

Лик Али-паше представљен је као идеал дипломатије. Чини се да кроз њега Гундулић жели да покаже на који начин треба преговарати са моћницима, те можда укаже да ставове које би сама Дубровачка Република требало да заступа у преговорима са Османским царством.

Фалишевац истиче да је Гундулићев „politički identitet polonoslavenski obojen, u manjoj meri sveslavenski” (FALIŠEVAC 2007: 206), те да се „svijest o vlastitoj domovini kao relativno slobodnoj aristokratskoj državi projicirala se u hipertrofiranu i idealiziranu obliku, u ‘drugog’, u poljsku državu.” (FALIŠEVAC 2007: 209) Пољска је за Гундулића била дуго прижељкивани спасилац који ће ослободити балканске народе од Турака, а Дубровнику омогућити да поврати слободу и стари аристократски сјај. Желећи да у Хоћинској бици види почетак гашења турске империје, Гундулић је тој борби желео да помогне стварањем култа, а то чини кроз стварајући еп као велику литерарну форму која пева изузетне јуначке подвиге.

„Ер што не узе цар остала
сва краљевства од крстјана,
ваша је слава, ваша је хвала,
ви сте били њих одбрана.” (ГУНДУЛИЋ 1978: 198)

2.1. Однос према историји

Већина проучавалаца *Османа* дефинише као историјско-романтични еп, односно да је основа историјска, али обогаћена романтичним елементима, а у складу са поетиком епохе. „Iako barokni povijesni ep ili barokna pohvalnica obrađuju teme iz suvremene povijesnopolitičke zbilje, ipak su već svojim statusom književnih tekstova takva djela bila oslobođena obveze istinitosti i vjerodostojnosti u oblikovanju svojih tematskih svjetova. I poetički program baroka svojom apologijom začudnosti, fikcionalnosti i nemimetičnosti davao je legitimitet književnim djelima za određeni stupanj fikcionalnosti.” (FALIŠEVAC 2007: 194) Из претходно наведеног јасно се да закључити да је у делима са историјском подлогом, могло да дође и долазило је до одступања од историје, да то ни на који начин није било чудно ни неочекивано, напротив, оно што је уметничко дело разликовало од историографских записа је управо уметничка обрада историјске датости. „Књижевно стваралаштво представља спознају, а не копију стварности.” (ЋИРИЋ 2018: 19) Ипак, када говоримо о историјским чињеницама морамо имати у виду да је „и историја подложна интерпретацији као и књижевни текст” (ЋИРИЋ 2018: 22–23), те да од историјским чињеницама можемо говорити само условно као о консензусној истини. Када говоримо о мењању историјске истине, кључно је запитати се на који начин и са којим циљем је Гундулић то радио у свом епу.

Чини се да главни разлог можемо тражити у политичким приликама у којима је Гундулић живео, а које смо поменули у претходном одељку - Дубровачка Република је била у подређеном положају у односу на Турску од које је зависила, а Хоћинска битка и мир који је склопљен наредне године уливали су наду у будуће ослобођење хришћанских народа, што се све надовезивало на већ постојећи култ пољског народа присутан у то време. У односу на политичке прилике у којима је живео, Гундулић је обликовао своје политичке ставове и идеологију, коју је затим пренео у *Османа*.

Најочигледнија измена у односу на историјске чињенице је у вези са централном личношћу фабуларне линије везане за Пољску, Владиславом. Наиме, Владислав је за време Хоћинског боја лежао болестан у шатору, дакле његово јунаштво није један од разлога пољске победе. Међутим, како поезика барока почива на јаким контрастима, Гундулић је еп градио на антитези између Владислава и Османа, односно Пољске и Турске, хришћанства и ислама, што у суштини можемо читати као исконску борбу добра и зла (где кулминацију приказивања овог другог учавамо у певању које се одвија у паклу). Такође је уочљиво да је хронологија измењена у односу на стварност, а у корист кохерентности епа, дакле, иако је након Хоћинске битке султан Осман убијен, а тек је након тога, односно две године након битке, склопљен мир између учесника. У епу Осман је тај који шаље Али-пашу у Пољску на преговоре, док мир је уистину склопљен у Цариграду и тим поводом је као пољски изасланик дошао кнез Збараски (Зборовски). Једно од занимљивих одступања је и помињање Владислављеве веренице које је у доба када је одиграва Осман још увек била девојчица и који је Владислав више од деценије касније оженио. Поред тога, постоји низ ликова који су измишљени, односно који немају никаквог упоришта у историји, а међу њима су Соколица, Сунчица, Бегум, Али-паша, Љубдраг.

Чини се да је цео *Осман* испеван са идејом полонофилства којим се Гундулић бранио од фрустрација изазваних политичким околностима у којима је живео, те је и целокупан простор у који је смештена радња *Османа* подређен тој идеји. „Geopolitički prostor predmetnotematskih svjetova Osmana ne izgrađuje se na političkim predodžbama zapadnoeuropske orijentacije, nego polonoslavenske. Europa se u Osmanu gotovo uopće ne pojavljuje kao politički prostor ili konstitutivni čimbenik epskoga svijeta.” (FALIŠEVAC 2007: 206)

С друге стране, З. Бојовић истиче да неке делове Гундулић јесте написао доследно историјској истини или макар са том тежњом. „Завршни чин савремене турске историје - побуна јаничара и убиство Османово - представљен је на основу стварних података” (БОЈОВИЋ 1995: 37), што значи да је део у вези са побуном јаничара, завером Мустафине мајке и Даута са њима, убиство Дилавера, те довођење Мустафе на Османов престо испеван са тенденцијом да што верније прикаже историјску истину.

Када говоримо о односу према историји, треба узети у обзир још једну чињеницу која се односи на пренос информација у то доба. Колико год Гундулић познавао турску и пољску историју и прилике у тим земљама, Хоћински бој и свргавање султана Османа представљају догађаје чији је савременик био и о којима није могао увек да потпуно поуздано да се информише, будући да у тренутку када је писао *Османа* још увек нису прошли зуб времена и тест историје, односно да општи ставови друштва о појединим догађајима још увек нису били формиранани.

3.0. Поетика

Доба реформације, али и исцрпљеност ренесансних форми које кулминирају појавом маниризма, условљава појаву барока који, насупрот виталистичком принципу ренесансе, доноси свест о пролазности, смртности и грешности. „Та су два века (16. и 17), иначе, и у Dubrovniku, као и drugde, bila vrlo različita, čak u mnogo čemu i oštro suprotstavljena jedan drugome” (PANTIĆ 1963: 7), ипак, након богате ренесансне уметничке продукције, дошло је време за нешто другачије. “Дубровчани су, види се, и економски и духовно, били зрели да прихвате нову идејну оријентацију која је долазила са запада.” (TADIĆ 1939: 116, 117) Опште осећање пролазности нашло је своје место и у Гундулићевим делима, више од свих у епу *Осман* који почива на идеји о пролазности свих царстава и подсећању на промелљивост судбине и смртност, у складу са барокним мишљу *Memento mori*. „Osjećanje prolaznosti, koje je dalo glavnu boju Suzama, izbija i u Osmanu kao temeljni lirski doživljajni ton.” (KOMVOL 1961: 246) Често цитирани стихови с почетка првог певања упозоравају на таштину као погубан људски грех, подсећајући на смртност и истичући превртљивост судбине.

„Ах, чијем си се захвалила
ташта људска охолости?
Све што више стереш крила,
све ћеш пака ниже пасти!” (ГУНДУЛИЋ 1978: 75)

„Коло од среће околи
вртећи се не пристаје:
тко би гори, ето је доли,
а тко доли гори устаје.” (ГУНДУЛИЋ 1978: 75)

Говорећи о утицајима епохе барока у оквиру које је Гундулић стварао, нужно је поменути Торквата Таса који је својим епом *Ослобођени Јерусалим* и својим *Говорима о песничкој вештини* поставио узор за писање епа. Несумњиво је да је Гундулић писао *Османа* имајући у виду Тасову поетику, и ње се у доброј мери, али не у потпуности, држао. Иако М. Панџић тврди:

„Svoj epos Gundulić je radio s knjigom poetskih teorija Torkvata Tasa u ruci, i s njegovim *Oslobođenim Jerusalimom pred očima*”, и налази чак директна преузимања појединих Тасових мисли, слика и обрта, али он ипак истиче да Гундулић није пуки епигону. (PANTIĆ 1963: 15) Највидљивији одступање у односу на Тасове поетске ставове представља одабир теме. Иако је у питању сукоб између хришћана и нехришћанског народа који заиста припада историјској истини, за разлику од Таса, Гундулић говори о догађају чији је савременик. „I Gundulić je, doduše, protivno od Tasa, uzeo za okosnicu svoga djela suvremen predmet, to jest odluku pobijedenog i ogorčenog cara Osmana, da krene na Istok po nove čete, bunu u Carigradu i smrt Osmanovu, ali je u taj povijesni okvir ugradio čitav jedan viteški svijet sa ženama ratnicama, koje pod okloпом kriju meko žensko srce, s vitezom Dilaverom, koji srce u boj noseći na prsima sliku ljepotice dobivene na sablji, i s pastirsko-idiličnim prizorima, kakvih je bilo puno tadašnje pjesništvo.” (KOMVOL 1961: 244) Видно одступање од Тасове поезике представља и одабир главног лика - султана Османа по коме еп и носи назив. Наиме, Тасо у својим *Говорима о песничкој вештини* напомиње да главни јунак треба да буде представник етичких вредности, правде, те да на крају завршава срећно, а лик Османа представља антитезу свега наведеног. Оваква Гундулићева одлука може деловати чудно, али уколико се осврнемо на општу атмосферу епохе, као и на његов претходни рад, пре свега на *Сузе сина разметнога*, можемо закључити да је Гундулић у складу са идејом о грешности и охолости у свом епу певао о једном иновернику чија је трагедија узрокована младалачком сујетом и осионошћу. На тај начин можемо повући и паралелу са *Сузама сина разметнога* у којима се говори о младићу који пати од сличних грехова, али се као хришћанин покајањем спасава, за разлику од Османа који као иноверник страда. Такође, будући да еп почива на контрасту хришћанства и ислама, Османов лик антитетички делује на карактеризацију Владислављевог лика. Интересантно је поменути и да Гундулић није једини који почетком четврте деценије седамнаестог века опева догађаје у вези са смрћу султана Османа. Наиме, 1631. Иван Томка Мрнавић пише драму *Османићица* која обрађује идентичну тему као *Осман*.

Познато је да је барок своје узоре тражио у античкој уметности Грчке и Рима, и ти се узорци могу препознати и у *Османи*. Ослањајући се на традицију старогрчких епова, Гундулић у првом певању зазива музе, за разлику од религиозног Таса који у помоћ зазива Госпу.

„О дјевице чисте и благе
ке врх горе славне и свете
слатком власти пјесни драге
свијем преводцим наричете
нареците сад и мени” (ГУНДУЛИЋ 1978: 75)

У другом певању, упозоравајући на погубност коју плаховитост и таштина у младости могу носити, Гундулић говори о Икару и Фаентону, ликовима из грчких митова, покушавајући да мотивише, али и објасни трагичну судбину султана Османа као последицу осине младости.

„У поносној твој похлепи
сиње море млаца утопи
кому восак перје облијепи,
а сунчани зрак растопи.
Тебе уза се и они има
ки сред вода у огњу згори,
гди се с коли сунчанима
сатариса и обори.” (ГУНДУЛИЋ 1978: 83)

Антички митови дискретно прожимају цео еп, те се кроз помињања Орфеја, Афродите, Зевса, Гиганата, Хелија, као и различитих митских локалитета, коришћењем поређења или метафоре жели да изнесе одређени став, поткрепи нека тврдња или подробније објасни ситуација о којој се пева.

Ослањајући се на традицију витешких спегова, Гундулић у *Османа* уноси мноштво епизода, велики број ликова и наративну разгранатост. Приказан је цео један свет витешких двобоја, девојака ратница, те стереотипних девица на пропланцима с пастирима. Међутим, М. Комбол истиче да је једна од мањкавости у *Османи* управо то подражавање средњовековних модела. „Уопће је сав тај витешко-idилични свијет доста механично уткан у сјелину дјела, не сроставши се с њом довољно органично и остајући одвише литераран и неподигнут до пјесничке сугестивности.” (1961: 245)

Фантастика је чест пратилац епова и можемо је учити још у Хомеровим делима. Присуство фантастике било је у складу и са Тасовом поетиком, па он сам истиче да „uistinu vrlo malo zabavlja onaj spev koji ne donosi sobom onih čudesa što toliko uzbuđuju, ne samo duhove nezalica, nego i duhove razboritih i kritičnih”. (према PANTIĆ 1963: 82) Елементе чудесног учавамо и у еп *Осман*, те ће у наредном поглављу они бити подробније сагледани.

3.1. Фантастика

Говорећи о фантастичним елементима у поређењу са ренесансном књижевношћу, Фалишевац каже: „U baroknim djelima različite žanrovske strukture neobična, fantastična i nad naravna bića još su češća.” (FALIŠEVAC 2007: 60) Гундулићев еп *Осман*, у складу са барокном поетиком и настављајући Тасову традицију, обилује фантастичним елементима, а то се најбоље да сагледати у певању које се дешава у паклу. Наиме, сматра се да је у овом делу епа највидљивији Тасов утицај будући да се у овом певању јављају демони на челу са Луцифером као представници сила зла.

Ипак, попут богова у античким грчким еповима, брину за судбину ислама чији су заштитници, али, за разлику од грчких богова, не утичу директно на догађаје. Колико паклени живаљ турски пораз доживљава лично најбоље осликава почетак Луциферовог говора:

„У кому ово силни пакô
злочеству се унетрми?
Што су оружја Пољакова
цара Османа придобили,
наша је штета не његова,
не он - ми смо изгубили!” (ГУНДУЛИЋ 1978: 219)

Фантастична бића у *Осману* могу се упоредити са фолклорном или религиозном фантастиком, они теже чудесном, али њихова функција је у суштини алегориска. Кроз њихово приказивање Гундулић износи политичке идеје и етичке ставове. Антитеза између Турске и Пољске, односно ислама и хришћанства, јасно се преиначује у контраст између добра и зла. Цео пакао са свим злим силама на страни је Османског царства, док се насупрот томе, у 11. певању током описивања таписерије помињу свец и мученици пољског порекла, односно заштитници Пољске државе.⁵ Дакле, идеја о добру и злу дата је кроз хришћански контекст, и управо је то оно што Гундулића јако приближава Тасу и његово *Ослобођеном Јерусалиму*, који опева управо Први крсташки рат, односно борбу хришћана против нехришћана. Треба такође узети у обзир доба реформације у којем су ови епови стварани, те их посматрати и у функцији контроле индивидуалног и друштвеног живота. Књижевност барока је, између осталог, требало и да подсети казну која следи грех, те да утиче на живот појединца подсећајући га на грешност и вежујући га за цркву покајништвом и жељом за искупљењем.

Фалишевац истиче да је функција фантастике у бароку другачија од ренесансе, у том смислу поредећи Држића и Гундулића, те каже да, за разлику од Држића, „Gundulić se nadnaravnim bićima koristi kao alegorijama, i to dvostruko: s jedne strane ona su alegorije čovjekove dvojnosti, podijeljenosti na tjelesno i duhovno, s druge strane ona su i simboli socijalne stratifikacije društva.” (FALIŠEVAC 2007: 64) Треба ипак имати у виду разлику између *Османове*, односно фолклорне и религиозне фантастике, у односу на фанатистику након романтизма, тј. савремену фантастику. Док је једна од основних карактеристика фантастике у савременим текстовима субверзивност, односно нема за циљ да укаже на нестабилност граница (стварности, идентитета итд.), појава чудесног у делима ренесансе и барока пре указује на поделе у оквиру света (једног и јединственог) у коме фантастично и реалистично истовремено постоје.

⁵ У претходном поглављу смо поменули на који начин се на “страну добра” ставља и Дубровник - помињање старца Блажа, односно алудирањем на Светог Влаха, заштитника Дубровника.

Поред навођења низа различитих фантастичних бића - жене са змијама уместо косе, полуљуди-полубикови, псоглави људи и сл., најмаркантнија фигура пакла је његов властодржац Луцифер који је “oslikan je kao fantastično biće, u koje ga je oblikovanju uvelike sudjelovala ideja ružnog, strašnog i jezovitog. Neobičan i rijedak leksik uvelike je potpomogao ovaj opis.” (FALIŠEVAC 2007: 62) Луцифер је страшни паклени владар за којим остаје крвави траг, који на огњеном престолу, када је гневан све око њега букне, кад говори као гром да бије.

„Срши глава најежена,
трепте змајска крила о плећу,
руњаве уши до рамена
простиру се и клепећу.
Из косијера слике грубе
нос незгромни на кљун пада
чељупине јазне трубе
замршена виси брада.” (ГУНДУЛИЋ 1978: 187–188)

Поред функције носиоца политичких идеја и етичког система, фантастични елементи утичу и на приповедни темпо, али и на естетску димензију епа. „Paklene sile u epu imaju brojne funkcije: retardiraju radnju, suprotstavljajući se ideologiji i svjetonazoru koji ep zagovara; ostvaruju baroku drage meraviljorne segmente djela, djeluju začudno na recipijenta i slično.” (FALIŠEVAC 2007: 62)

3.2. Утицај народне књижевности и *Јеђупке на Османа*

Као што је случај и са ренесансним делима дубровачке књижевности, и дела барока са ових простора носила су у себи елементе усмене народне књижевности. Фолкорна култура је била јако жива и плодотворна, а њен утицај је најочигледнији на плану стила. М. Пантић иде толико далеко да утицај народне књижевности на Гундулића изједначава са утицајем Тасове поетике на процес обликовања епа *Осман*. „Може се без претеривања рећи да би без народне песме *Osman* izgledao umnogome, ako ne baš i sasvim, drukčije, i da је nepoznatom pevaču iz naroda Gundulić dugovao onoliko koliko i nesrećnom pesniku s ferarskog dvora.” (PANTIĆ 1963: 15)

Елементе народне књижевности код Гундулића уочили су и Вук Карацић и Станко Враз, али су они Гундулићеве стихове сматрали неправилним и изобличеним, што су објашњавали његовим подражавањем италијанских песника. С друге стране, В. Бабукић каже да је “славни Гундули наше народне пјесме с ближег познавао”, што се види “бјелодано у његову Осману пјевању третјем од 1-27 слога”. (ПАНТИЋ 1978: 100) Ипак, треба имати у виду чињеницу да народне епске песме Гундулићевог доба нису биле исте као у доба када је Вук бележио

успену књижевност, те да се разлике које су Враз и Караџић учили могу приписати развоју и преношењу усмене народне књижевности.

Стални епитети карактеристични за народну књижевност јављају се кроз цео еп и могу се схватити као одлика стила. Типични облици на које наилазимо су *руса глава, сиње море, цар честити, сиви соко, бритка сабља, добар коњ* итд. Гномске изрази и форме су присутни у целом епу, најчешће у виду пословица:

„тко једном зло окуси, други пут га тја привиди” (ГУНДУЛИЋ 1978: 85)
 „веће очи веће виде” (ГУНДУЛИЋ 1978: 238)

У 11. певању, приликом описивања таписерије редом се набрајају пољски јунаци и војсковође, односно у питању је епски каталог карактеристичан за епске народне песме.

Ипак, најупечатљивији утицај тадашње усмене народне књижевности огледа се у четирма бугарштицама које певају смедеревски пастири. Панџић истиче да Гундулић бугарштице „није ни цитирао дословно, ни препричавао приближно, већ их је од почетка до краја измишљао сам, додуше знајући одвећ добро њихов свет и историје које су оне волеле, њихов тон и начин којим су га постизале.” (ПАНТИЋ 1978: 132) И Гундулић је, као и његови ренесансни претходници, у првом реду Шишко Менчетић, волео да пише “на народну”, односно да по угледу на народну књижевност и користећи се типичним фразама и изразима ствара оригинално дело. „Тај свет из бугарштица и тај њихов тон били су, међутим, толико присутни у често стравичној, а без престанка опасној и напетом атмосфери Гундулићевог Дубровника.” (ПАНТИЋ 1978: 132)

Поред елемената из народне књижевности, упечатљив је и утицај у то време популарне дубровачке маскерате *Јеђунка*. *Јеђунка* представља маскерату, односно покладну песму која се певала у доба карневала. Централни мотив представља неузвраћена љубав младића према девојци који је дат кроз разговор Циганке гатаре и девојке, а цела маскерата у суштини пародира петраркистички стил. *Јеђунка* је у доба барока често цитирана у књижевним делима различитих писаца, а међу њима се нашао и Циво Гундулић. Наиме, многобројна су места у *Османа* на којима наилазимо на прећутне цитате из *Јеђунке*, односно дословно преузете стихове, али и парафразе и недоследне цитате.

„да не осуши лица вику” (ГУНДУЛИЋ 1978: 144)
 „ке ју свуди слидом слиде” (ГУНДУЛИЋ 1978: 161)
 „по милости даној згара” (ГУНДУЛИЋ 1978: 200)

Сматра се да је ова цингареска била толико популарна да је ушла у сферу опште културе тога доба, односно сви су је знали, радо певали и цитирали, па стога не чуди да су дела барокне дубровачке књижевности пуна алузија на *Јеђунку*, као и њених цитата. Поред Гундулића, још један

познати дубровачки аутор који је користио *Јеђупку* у својим делима је Џоно Палмотић.

4.0. Закључак

Несумњиво је да *Осман* представља круну Гундулићевог стваралаштва и да је, без обзира на извесне недостатке и чак структурну непотпуност (недостају два поглавља), у питању најзначајније делу дубровачке барокне књижевности. „Jer to delo nije, među Gundulićevim delima, samo najkrupnije po obimu; ono je i najkrupnije po svojoj temi, po krugu životnih oblasti koje je zahvatilo i po problemima s kojima se ponelo.” (PANTIĆ 1963: 13) Еп *Осман* у себи носи синтезу времена у ком је настао, укључујући у њу владајуће постике, идеје епохе, тадашње политичке прилике, али и размишљања и тежње људи који су у том времену живели. Повезаност естетских и идеолошких компоненти *Османа* чини и уметнички и историјски изузетно значајним текстом.

Говорећи о султану Осману, Гундулић уистину говори о греху, о пропасти у коју води охолост, што као кулминацију има и сам призор Луцифера као првог који је због охолости пао у пакао. Ипак, у Гундулићу има и хришћанске самилости и жалости због трагично завршене младости султана, према коме се чини да Гундулић није у потпуности строг, те га не опева као искључивог негативца. Барокна антитетичност и јака религијска обојеност које представљају карактеристику епохе долазе до изражаја у супротсављању Пољске и Турске. С друге стране, говорећи о Пољској Гундулић као да говори о свом Дубровнику, односно идеалном Дубровнику осликаном у пасторали *Дубравка*. Желећи за свој народ ослобођење од турске зависности, Гундулић је у Пољској видео велики словенски етникум који би, попут старијег брата, могао да заштити и донесе слободу, и другим словенским народима. Пантић истиче да пишући *Османа* Гундулић проговара о словенским народима који су чекали свој тренутак да поврате слободу: „sad njega zanima ceo jedan niz naroda, slovenskih u prvom redu, i to kako onih koji su trenutno sapeti u jaram ropstva, tako i onih u koje se upiru oči iščekivanja i nade; to je delo, dakle, drama jednog velikog i mnogobrojnog plemena, čiji je istorijski trenutak tek imao da dođe.” (PANTIĆ 1963: 13,14)

Испевавши *Османа*, Гундулић је изнео тежњу сопственог народа ка слободи и веру да се ближи тренутак када ће Дубровник повратити некадашњи сјај. Како „политичка, историјска и социјална димензија у књижевно успешном делу представљају само један од његових значењских и вредносних слојева” (ЋИРИЋ 2018: 17), ослањајући се на Тасову поезију и карактеристике епохе, Гундулић ствара оригинално уметничко дело уносећи у њега и елементе народне књижевности, што се огледа како на плану стила,

тако и у формама које убацује у свој еп. *Осман* је испеван на народном језику, што га чини првим епом такве врсте на нашим просторима.

Цитирана литература

- БОЈОВИЋ, Злата. *Осман Цива Гундулића*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1995.
- ПАНТИЋ, Мирослав. *Из књижевне прошлости*, СКЗ, Београд 1978.
- ПАНТИЋ, Мирослав. „Поетика Гундулићевог Османа“: Циво Гундулић. Приредила Злата Бојовић. Нови Сад: Матица српска, 2014.
- ТАДИЋ, 18 Јорјо. *Политичке идеје Гундулића*, у: БОЈОВИЋ, Злата. *Осман Цива Гундулића*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1995.
- ЋИРИЋ. Биљана, *Етика и политика у новијој дубровачкој драми*, Задужбина Владете Јеротића Ars libri, Београд, 2018.
- FALIŠEVAC, Dunja, *Dubrovnik otvoreni i zatvoreni grad*, Zagreb 2007.
- KOMVOL, Mihovil. *Povijest hrvatske književnosti*, Matica hrvatska, Zagreb, 1961.
- PANTIĆ. Miroslav, *Osman* predgovor u: GUNDULIĆ, Dživo, *Osman*, „Branko Đonović“, Београд, 1963.

Извори

ГУНДУЛИЋ, Циво, *Осман*, Просвета. Нолит. Завод за уџбенике, Београд, 1978.

Vasilisa Serafimović

POLITICS AND POETICS OF GUNDULIĆ'S *OSMAN*

Dživo Gundulić is considered as one of the most renowned baroque writers of the old Dubrovnik literature, and his epic *Osman* represents the peak of his work. *Osman* embodies the times of its creation, including the dominant poetics, the ideas of the epoche, former political affairs, as well as the aspirations of the people of the time. The historical moment in which Gundulić wrote *Osman* was on the one hand marked by the reformation of the Catholic church and Baroque, as an advocate in the field of art, and on the other hand by the political situation distinguished by the dissatisfaction with the fact that Dubrovnik was dependant on Porta and the hope of quick liberation. The battle of Hoćin in 1621 was seen as the messenger of liberty and for both Gundulić and the people of Dubrovnik, Poland was the country which could bring liberty to the Slavs. The reasons for writing *Osman*

can be divided into historical, i.e. the ones regarding the current political situation in Europe and Dubrovnik, and literary-artistic, i.e. the ones that are connected to the ruling poetics. Thus, the focus of the present paper will be the politics and the poetics of the *Osman* epic by Ivan Dživo Gundulić.

Key words: *Osman*, Gundulić, poetics, politics, baroque.

Зоран М. Симић¹
Институт за српски језик САНУ²
Београд

УДК 811.163.41'366.54
811.163.41'28
Оригинални научни рад
Примљено: 7. 7. 2023.
Прихваћено: 20. 7. 2023.
DOI: <https://doi.org/10.46630/gsrj.21.2023.07>

ЈОШ О ТЕМПОРАЛНИМ ПРЕДЛОШКО-ПАДЕЖНИМ ФОРМАМА У ГОВОРУ БАНАТСКЕ ЦРНЕ ГОРЕ

Надовезујући се на раније истраживање функционисања темпоралног детерминативног падежног система у говору Банатске Црне горе, тачније, семантичког субпоља симултаности (Симић 2017), у овом раду анализирамо падежне формализаторе посредне темпоралне идентификације – сукцесивности – на корпусу поменутог говора. У оквиру семантичке структуре сукцесивности разматрамо предлошко-падежне форме са значењем неспецификоване сукцесивности и форме са значењем сукцесивности спецификоване као антериорност или постериорност. Планираним истраживањем биће компетиран систем предлошко-падежних конструкција са значењем темпоралне идентификације у говору Банатске Црне горе.

Детаљна анализа свих регистрованих предлошко-падежних форми са семантичким обележјем сукцесивности показује у ком су степену испољене основне црте својствене већини штокавских говора, као и стандардном српском језику, првенствено у погледу избора падежне форме и у погледу инвентара предлошких јединица. Структурно удаљавање говора Банатске Црне горе од поменутих идиома је неизбежно с обзиром на његов периферни положај на српској дијалекатској мапи и због међујезичке интерференције. Стога рачунамо, с једне стране, на евентуално чување архаичних црта, а с друге стране, на појаву разнородних иновационих процеса који се огледају, пре свега, у анализацији падежног система, али и у копирању румунских модела и сл.

Кључне речи: српски језик, дијалектологија, дијалекатска синтакса, синтакса и семантика падежа, темпоралност, сукцесивност, архаизми, анализација падежног система, интерференција, Банатска Црна гора.

¹ zosim04@yahoo.com

² Овај рад финансирао је Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије према Уговору број 451-03-47/2023-01 који је склопљен са Институтом за српски језик САНУ. Рад је настао у оквиру пројекта *Истраживање историје и културе Срба у Румунији*, чији је носилац Центар за научна истраживања и културу Срба у Румунији при Савезу Срба у Румунији.

1. Увод

Банатску Црну гору³ у Румунији чини група села са српским живљем (Петрово Село, Краљевци, Станчево и Лукаревац⁴), села смештених на североистоку од Темишвара, између Рекаша и Липове (Milin, 1998: 125). Овај говор представља посебан тип исељеничких говорā који, по претпоставци Павла Ивића, потиче с простора североисточне Србије, источно од Велике Мораве, с региона који је, у тренутку исељења носилаца тог говора, припадао смедеревско-вршачком дијалекту с елементима прелаза према косовско-ресавском и који се у том предмиграционом периоду додиривао с говорима који би се могли назвати прото-призренско-тимочкима (Ивић, 1999: 348–354).

Темпоралност која се овде има у виду јесте семантичка категорија која, према дефиницији Иване Антонић (2001: 45), подразумева одређивање реченичне предикације с обзиром на околност типа време, а конкретизована је као *темпорална идентификација* (/ *временска локализација* = издвајање одсека на временској оси и смештање реченичне предикације у односу на тај временски одсек) и *темпорална квантификација* (= одмеравање реченичне предикације у времену).

Реченична предикација, као објекат темпоралне локализације, може бити смештена у границе идентификованог временског одсека, односно ван граница идентификованог временског одсека као темпоралног локализатора, у зависности од чега разликујемо *непосредну временску локализацију* – *симултаност* и *посредну временску локализацију* – *сукцесивност*. Одмеравање реченичне предикације у времену укључује одмеравање у погледу (а) *дужине трајања реченичне предикације у времену*, у погледу (б) *учеста-*

³ При употреби географских назива попут синтагме БАНАТСКА ЦРНА ГОРА у дијалектолошкој литератури примењивана су различита правописна решења, најчешће преузимањем из расположивих извора који потичу из различитих периода у којима су важиле и различите правописне праксе. У овај проблем аутор овог рада био је упућен при изради *Регистра географских и етничких назива* за пет књига дијалектолошких студија Павла Ивића, које је приредио проф. др Слободан Реметић [Павле Ивић, *Расправе, студије, чланци*. (Том X/2* – Том X/2*****) *О дијалектологији*., Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2018 (Целокупна дела Павла Ивића)]. До могућег решења за проблем неуједначеног писања географских назива, као и за остале дилеме произашле из посла приређивања, професор Реметић долази уз помоћ осталих приређивача Ивићевих текстова за потребе исте едиције, што је истакнуто у *Напомени приређивача* у свих пет томова. Писање синтагматских склопова, будући истородних појмова који се односе на шире области насељене српским живљем, према актуелној правописној пракси уједначене су на следећи начин: *Банатска Црна гора*, *Скопска Црна гора*, *Ужичка Црна гора*. У *Регистру* се, притом, ради чувања аутентичности библиографских јединица, у загради додаје друга „нерегуларна“ варијанта, нпр. *Банатска Црна гора (Гора)* (в. *Напомену приређивача*).

⁴ Срби у Лукаревцу су увелико асимиловани са многобројнијим Румунима, али је, онолико колико је у време Вескуових истраживања био у употреби, српски говор у Лукаревцу идентичан с говором Краљеваца (Vescu 1976: 122).

лости појављивања реченичне предикације у времену и у погледу (в) брзине одвијања реченичне предикације у времену (Антонић 2004; 2005; 2006).

Надовезујући се на раније истраживање функционисања темпоралног детерминативног падежног система у говору Банатске Црне горе, тачније, семантичког субпоља симултаности (а чији резултати су објављени у Исходиштима из 2017. године), у овом раду, на основу расположиве грађе из банатскоцрногорских села⁵ – Петровог Села (ПС), Краљеваца (К) и Станчева (Ст) – анализирамо падежне формализаторе посредне темпоралне идентификације, тј. сукцесивности. У оквиру семантичке структуре сукцесивности разматрамо предлошко-падежне форме са значењем *неспецификоване сукцесивности* (2.1) и форме са значењем сукцесивности спецификоване као *антериорност* (2.2.1) или *постериорност* (2.2.2). Планираним истраживањем биће заокружен систем предлошко-падежних конструкција са значењем темпоралне идентификације у говору Банатске Црне горе.

2. АНАЛИЗА ГРАЂЕ

2.1. НСПЕЦИФИКОВАНА СУКЦЕСИВНОСТ. Предлошки показатељ неспецификоване сукцесивности и у истраживаном говору и у српском језику уопште јесте предлог ОКО, као носилац обележја линеарне (антериорно-постериорне) циркулативности⁶ у падежној структури (Антонић, 2008: 167).

У улози локализатора срећемо већ познате лексичке експоненте,⁷ међу њима најчешће нумеричку синтагму с именицом *сам* у облику количинске множине, нпр.

чак око десет сати палим ватру Ст; ту се ишло на игру поза подне, ома око два сата, три Ст.

⁵ Формирани корпус се заснива на нашој језичкој грађи прикупљеној за потребе *Српског дијалектолошког атласа* приликом теренских истраживања у Петровом Селу и Краљевцима у лето 2005. године (тада заједно са професором Милином, а у јулу 2016. године истраживање је обављено у Петровом Селу и Станчеву, у оквиру пројекта *Истраживање историје и културе Срба у Румунији*. У анализу су уврштени и неки примери, релевантни за овај рад, који су се нашли у транскриптима разговора из Станчева у раду Биљане Сикимић *Станчево: наративи о раду и сиромаштву* (2019), што ће бити истакнуто у раду.

⁶ „[О]бележје циркулативности на плану временских односа (субпоље темпоралне идентификације) испољава се кроз линеарни однос који имплицира семантичка обележја антериорности / постериорности (+/-), и који по дефиницији укључује обележје проксималности“ (Антонић, 2008: 167).

⁷ У српским народним говорима поред именице *сам* у нумеричкој синтагми, улогу лексичког експонента углавном још може имати именица којом се именује део дана или појам–празник (више о томе в. Симић, 2018: 147, напомена 169). Поред предлога *око*, у једном примеру из говора Параћинског Поморавља значење неспецификоване сукцесивности има и предлог код, уп. *дошла сам ја код Светога Илије* (Милорадовић, 2003: 101, 112).

Занимљиво је што бројну синтагму с деклинабилним бројем *један* налазимо у генитиву, као што је у примеру:

фурт од подна, око једнога сата, два, ондак је почело да ме је [=једе] Ст.

У савременом стандардном језику у таквој структури преовлађује акузативна бројна синтагма (Антонић, 2008: 167). Познато је, међутим, да је специфичност банатских говора шумадијско-војвођанског (Ш-В) дијалекта управо деклинабилна синтагма *један сат* и онда када значи одређено доба дана (уп. нпр. *ручам до једног сата* у: Ивић – Бошњаковић – Драгин, 1997: 315), тако да бисмо ову црту могли додати листи појединости које наводи Ивић (1999: 350–351), а у којима се говор Банатске Црне горе (као и говор Рекаша) слаже са Ш-В дијалектом, посебно његовим банатским поддијалектом.

Можда би овој листи требало прикључити и појаву облика *подна* (поред *подне*, уп. и око подне идемо Ст) уз предлог *око*, као у примеру:

око јено подна, колико је било, ^ај дођемо дома Ст,
будући да се у банатским говорима Ш-В дијалекта уз изворно *подне*, још чешће среће *подна*, и то махом уз предлоге који иду с генитивом (Ивић – Бошњаковић – Драгин, 1997: 55).

Разлог више за то јесте чињеница да се облик *подна*, с друге стране, не среће, рецимо, ни на подручју источне Шумадије (Бошњаковић, 2012), нити у говору Параћинског Поморавља (Милорадовић, 2003).

Регистрован је, потом, и пример:

око пол ноћи се диго и дошау напоље Ст,
у којем улогу локализатора има синтагма *пола ноћи*, коју можемо срести на разним странама штокавског подручја (в. напомену 7).

2.2.1. Спецификована сукцесивност: антериорност

Смештање реченичне предикације у простор на временској оси који претходи локализатору, указује на однос спецификован као *антериорност*. У говору Банатске Црне горе са значењем антериорности забележене су темпоралне падежне форме које су блокиране антериорним предлошким формантима ПРЕ и ПРИД, док се предлог *уочи*⁸ није нашао у нашем корпусу.

⁸ На основу података из говора Смедеревског Подунавља (Бошњаковић – Урошевић, 2010: 37–38), говора Параћинског Поморавља (Милорадовић, 2003: 120) те из банатских говора (Ивић – Бошњаковић – Драгин, 1997: 321), можемо рећи да предлог *уочи* (са својим различитим фонетским ликовима) на смедеревско-вршачком, косовско-ресавском и шумадијско-војвођанском терену има улогу показатеља непосредне антериорности – значења које предлог *уочи* носи и у стандардном српском језику. Међутим, овај предлог најчешће изостаје на призренско-тимочком терену, а у значењу предлога *уочи* бележе се форме (С)ПРЕМА, НАКУДЕ, СПРОМ(А), СПОРЕД, СПРОТИ (Јуришић, 2014: 453). Пошто у грађи из говора Банатске Црне горе немамо забележен ниједан предлошки формант чије би значење

2.2.1.1. Падежну конструкцију с предлогом ПРЕ, иначе немаркирану у погледу обележја временске удаљености од оријентира (Антонић, 2004: 75; 2005: 157), у расположивој грађи затичемо само у случају када улогу временског антериорног идентификатора има историјски период који је обележен добро познатим процесом колективизације. Иначе, како уочава Биљана Сикимић анализирајући наративе о раду и сиромаштву у банатскоцрногорском селу Станчеву, „[в]елика тема је редовно реферисање на скромно материјално стање пре увођења колектива“ (Сикимић, 2019: 411). У том контексту имамо и наш забележени пример који гласи:

пре колектива смо јели и проје ПС.

Према наводима Слободана Павловића (2006: 168, напомена 222), облик рг] у својству предлога посведочен је тек почетком 15. века и то у актима насталим на западу српске језичке територије. На основу прегледаних дијалекатских описа и дијалекатског материјала српских говора, Радивоје Младеновић (2013: 189) уочава два ареала – један је ареал српских небалканизираних дијалеката у којима имамо два антериорна предлога (ПРЕ+Г и ПРИД+А), а други је призренско-тимочка дијалекатска област у којој се углавном среће један предлог за антериорност. За монографију о синтакси падежа у говору Горње Пчиње Марина Јуришић у својој истраживаној грађи, далеко обимнијој од наше, налази свега две потврде антериорног предлога ПРЕ (Јуришић, 2014: 452). При томе ауторка закључује да се предлог ПРЕ појављује као једина опција онда када се у конструкцији с антериорним формантом ПРЕ нађе нека од конвенционалних временских јединица (*дан, недеља, месец, година*) обавезно праћена квантификатором, најчешће нумеричким, дакле, у ситуацијама које можемо означити као квантификовану антериорност. Тако је и у говору Банатске Црне горе, што потврђују примери попут:

код њи је било пре две недеље ПС; мој човик је умро пре шеснаест године К.

Специфичношћу овог говора могли бисмо сматрати исказивање апсолутне антериорности⁹ (Антонић, 2012: 419) помоћу израза с формантом ПРЕ и плуралском формом временске јединице *година* без експлицираног квантификатора, при чему се подразумева велика удаљеност времена реализације радње, дакле, дистална апсолутна антериорност. Регистровани су следећи примери:

одговарало антериорном уочи, без додатне провере на терену не можемо знати да ли се ради о евентуалном слагању са призренско-тимочким цртама или не.

⁹ О апсолутној темпоралној детерминацији говоримо када је реченична предикација одређена у односу на моменат говора, док реченична предикација одређена с обзиром на неку другу идентификовану референтну тачку у времену, различиту од момента говора, тиче се релативне темпоралне детерминације (Antonić, 2001: 45– 46).

а пре године стара кућа К; Свети Сава се држало само у Станчево пре године Ст; само, пре године, пре колектива смо јели и проје ПС; је било пре године, не знам, не мог да кажем да знам од колико године је дошло то Ст; је биу шофер, то пре године Ст.

Овакву конструкцију не наводе расположиви дијалектолошки извори о падежној проблематици у смедеревско-вршачким, косовско-ресавским и призренско-тимочким говорима. Тачније, не налазимо је у говору Смедеревског Подунавља (Бошњаковић – Урошевић 2010), говору Параћинског Поморавља (Милорадовић, 2003) и говору Горње Пчиње (Јуришић 2014), док један забележени пример који гласи: *прé гòдйна* (с генитивом плурала) налазимо у монографији о банатским говорима Ш-В дијалекта (Ивић – Бошњаковић – Драгин, 1997: 323).¹⁰

Конструкција *пре године*, коју срећемо у вредности прилошког 'давно', могла би ослонац имати у румунској структури *си ани ин уртă*, која у одређеним контекстима, иако без експлицираног квантификатора, има значење дисталне антериорности.

Апсолутна антериорност заједничко је обележје регистроване конструкције *пре године* и израза *пре времена*, који се није нашао у нашем корпусу, али га Биљана Сикимић бележи у Станчеву, и то у значењу 'раније; некада', као израз настао према румунском изразу *înainte vreme*. Тај пример гласи: *Па, пре времена смо имали, госпођа, колектив* (Сикимић, 2019: 417, напомена 27).

Са сигурношћу можемо рећи да се ради о румунском моделу у забележеним примерима попут:

тај сад три године што је био Ст; овод су били сад десет године, [...], овод су били педесет, шездесет коња на поље Ст, што је калкирана румунска структура: *асум треи ани, асум зеце ани*. Наиме, полисемантички румунски прилог *асум*, чије је основно значење 'сада', у једном од својих значења, када се нађе у структурама с квантификованим временским јединицама, синониман је са изразом *înainte си...* (DEX 1998: 10, *асум*), што у квантификованим структурама у српском језику одговара антериорном ПРЕ.

О колебању при избору квантификоване структуре за означавање овог типа антериорности и још живом процесу преузимања румунског структурног модела сведочи забележени пример с двојним антериорним елементом – и калкираним (САД) и изворним (ПРЕ), уп.

¹⁰ Није непозната употреба генитива плурала именице *година* с имплицираним квантификатором (*више* или *много*) у неким херцеговачко-крајишким говорима, додуше, као ређа појава (Симић, 2018: 158 и напомена 176). Тако је, рецимо, у говору Змијања регистрован пример *шта ће бити за година кад је сад тако земља скупа* (Петровић, 1972: 156), у значењу квантификоване постериорности.

сад пре три године је умро ПС.

2.2.1.2. Други формализатор спецификоване антериорности забележен у говору Банатске Црне горе јесте акузатив с предлогом прид. У самој предлошкој јединици садржано је обележје непосредне антериорности – дакле, предикација *непосредно* претходи временском идентификатору (Антонић, 2006: 60). У улози временског идентификатора регистроване су именице којим се денотира празник, део дана и девербативна именица. Употребу овог формализатора антериорности налазимо у следећим примерима:

то је била субота прид Доови ПС; у децембар прид Божић кад се коље-ду свиње ПС; једарек је дошау, лане на Цвети, прид Ускрс дома, субота увече ПС; четвртога децембера, не децембера, јануара, прид Божић наш Ст; ошли прид Ђурђевдан Ст; – и стигне ко прид веч'е у јад ПС; – неколико реди прид смрт тако ми било жао за њега К.

2.2.2. Спецификована сукцесивност: постериорност

Смештање реченичне предикације у простор на временској оси који следи локализатору, указује на други вид спецификоване сукцесивности, а то је *постериорност*. Основни формализатор овог значења у истраживаном говору јесте падежна конструкција с предлогом ПОЗА. Други регистровани формализатор основног постериорног значења, с много нижом фреквентношћу, јесте падежна конструкција с предлогом ПОСЛЕ. Квантификована постериорност се исказује нумеричким темпоралним структурама у којима пред предлога ПОЗА срећемо и предлоге ПРЕКО и НА.

2.2.2.1. Предлог ПОЗА је, како Павле Ивић запажа у раду из 1997. године о лексичкој географији словенског језичког света, једна од оних лексема која је спона између штокавског наречја и словенског севера. На северу има простран ареал и он покрива и западно- и источнословенске језике, док за словенски југ Ивић наводи дотад познате изворе према којима је предлог ПОЗА потврђен на чакавским средњодалматинским отоцима, а од штокавских говора даје своје потврде из говора Рекаша и Краљеваца у Банатској Црној гори, Динићеве потврде за тимочки говор и Томићев пример *позавчера* у значењу „пре три дана” (Ивић, 2018: 383–391).

У рецентном истраживању предлога ПОЗА у српским народним говорима Марина Јуришић закључује да је архаични предлог ПОЗА у просторном значењу добро сачуван у једном делу призренско-тимочких говора и то у јужноморавским говорима, делу сврљишко-заплањских говора те у најархаичнијем тимочком говору, док само у говорима Банатске Црне гора и Рекаша овај предлог поред просторног, има и временско, постериорно значење (Јуришић, 2022: 95).

Наш истраживани корпус пружа довољно потврда о фреквентности темпоралног постериорног ПОЗА. У конструкцијама с овим предлогом ре-

гистроване су конвенционалне временске јединице *сат* и *година* (година из датумске структуре), затим, именице са значењем дела дана и именице са значењем празника. Даље имамо девербативну именицу *рат*, као примарно невременски појам, а осим ње, као експонент темпоралне клаузе с везником *након што*, у грађи се нашла и лична заменица и именица са значењем *људско* (+), а веома често и анафорска заменица.

Наведене типове временских локализатора срећемо и у генитивном и у акузативном облику. Уп.

(генитив)

поза шездес осме јако мало има [што су рођени] Ст; ови што су поза шездес осме, седамдесете с-уфатили младост мало на време комунист Ст;

поза рата се изгубило Ст;

и поза тога сам моро да идем на операцију Ст;

(акузатив)

поза осамнаесту годину су дошли Румуни Ст;

поза подне се резео колач Ст; ту се ишло на игру поза подне, ома око два сата, три Ст;

сваки пѐтак поза Ускрс су праили ругу Ст;

поза рат је било боље ПС;

и поза то је било невељано Ст; и поза то је опет отишау Ст; и ондак

поза то су дошли Румуни Ст; и поза то лепо време [било], и ето Ст;

поза то јопет сам пио Ст; кад је свиро, није пио, него поза то Ст; и ондак

поза то дође Ст.

Временска јединица *сат* имплицирана је у нумеричкој синтагми, али је познато да се у оваквим конструкцијама именица *сат* јавља у форми велике количинске множине (уп. примере с предлозима *ОКО* и *ПОСЛЕ*). Такође, због генитивно-акузативног синкретизма није могуће уз предлог *ПОЗА* утврдити падежну форму именице са значењем *људско* (+) или личне заменице. Уп.

у дванес идеду, поза дванес Ст;

две недеље је живо баба поза човека мојега Ст; – а и овај други је био поза мене Ст.

Предлог *ПОЗА* у систему предлошких јединица у семантичком субпољу суцесивности обухвата и употребу у падежној конструкцији лексикализованом од временских јединица (у корпусу бележимо *недеља*, *месец* и *година*) које су праћене нумеричким квантификатором. Наиме, предлог *ПОЗА* је и носилац значења квантификоване постериорности, пошто се, у ситуацијама у којима се бројном конструкцијом прецизира време протекло од момента говора, или контекстом одређеног момента, до реализације реченичне предикације, предлошки формант појављује као оријентир при временској локализацији реченичне предикације. У следећим примерима је регистрована оваква употреба:

поза шѐс недеља сам дошла воде Ст; поза шес месеца се повуко сам Ст; поза шест месеца сам отишао јопе ја натраг Ст; и ондак наши поза две године [дошли] Ст.

2.2.2.2. Овој предлошко-падежној форми у истраживаном корпусу конкурентан је генитив с предлогом ПОСЛЕ, уколико се ради о основном постериорном значењу. Међутим, овај падежни формализатор постериорности, примаран на већем делу штокавског подручја и стандардном српском језику, у говору Банатске Црне горе, бар према расположивој грађи, није значајније заступљен. Од два информатора регистрован је у следећа три примера:

после девет сати није слободно да иде нико по село, а сад, господине, омладина после девет пођеду сви К; – ти људи после рада, преко зиме су [ту], греје пећка, ту били три боктера К; – и ондак после тога има игра Ст.

У транскриптима разговора из Станчева, у раду Биљане Сикимић, налазимо конструкцију *после осамдес девете* и три пута конструкцију *после тога*.

2.2.2.3. Срби у Банатској Црној гори преузели су значење румунског предлога ПЕСТЕ (у српском 'преко'), значење које се у румунском експликативном речнику наводи као прво значење у семантичком пољу темпоралности, и то онда када је предлог ПЕСТЕ у вези с именицама праћеним бројевима, прилозима или неодређеним заменицама, па му је у том случају синониман румунски постериорни предлог ДУРĂ (DEX 1998: 787, peste), као еквивалент српског постериорног ПОСЛЕ. Отуда се у овом говору бележе овакви примери:

прико два дана јопе [почне да пије] Ст; ће до'т прико сат времена Ст; и ондак, ја ћу до'т прико по сата, један сат, ћу до'т натраг Ст.

2.2.2.4. У грађи из говора Банатске Црне горе бележимо и неколико примера употребе предлога НА у бројној конструкцији с јединицама времена (*месеци, година*) чије је значење најближе значењу квантификоване постериорности изнетом за предлоге ПОЗА и ПРЕКО у структурама са нумеричким квантификаторима, односно значењу једног посебног типа квантификоване постериорности које је у стандардном српском језику исказано акузативом с предлогом ЗА / КРОЗ и квантификатором као обавезним детерминатором, нпр. *Видећемо се ЗА / КРОЗ неколико дана* (Антонић 2012: 442). Уп.

кад на једно месец дана дође кући дивојка Ст; на два месеца овога другога [ока] праио операцију [= оперисао] Ст; кад сам дошау на пет месеца, мало ме пуштили Румуни дома, нисам нашау ништа Ст; Петрово Село је најпре дошло, Петрово Село, на годину дана Краљевац и Лукаревац и ондак наши поза две године Ст; десет године сам га жалила све у црно, и онак на десет године сам га прижалила Ст.

Будући да ова структура није калкирани румунски модел, претпостављамо да би појава предлога *на* у овом значењу могла бити подржана дистрибутивним семантичким карактером својственим овом предлогу у српском језику (Симић 2018: 173, 235–237).¹¹

3. ЗАКЉУЧАК

Расположива грађа из говора Банатске Црне горе говори о томе да се семантичка структура темпоралног субпоља сукцесивности махом слаже са семантичком структуром познатом за стандардни језик и већину штокавских говора. Међутим, у погледу синтаксичке структуре, тј. у избору падежне форме и у инвентару предлошких јединица постоје извесна неслагања.

Генитивна флексија (без количинске множине) очувана је у забележеним номиналним темпоралним формализаторима сва три вида сукцесивности – неспецификоване сукцесивности (генитив с предлогом *ОКО*), антериорности (генитив с предлогом *ПРЕ*) и постериорности (генитив с предлогом *ПОСЛЕ*). Продирање акузативне форме, услед анализације падежног система, приметно је у постериорним конструкцијама с предлогом *ПОЗА*, посебно у конструкцијама с анафорском заменицом. С друге стране, очуваност генитивне флексије је евидентна у случају датумских склопова као темпоралних идентификатора уз овај предлог, што је већ запажено код исказивања номиналне симултаности у говору Банатске Црне горе (Симић, 2017: 396).

Велики број потврда употребе постериорног *ПОЗА* говори о његовом месту у систему постериорних предлошких јединица у говору Банатске Црне горе. Архаични предлог *ПОЗА* је главни носилац номиналног постериорног значења, а говор Банатске Црне горе (заједно са Рекашом) једини штокавски говор у чијем је темпоралном систему предлошких јединица сачуван предлог *ПОЗА* у овом облику. Инвентар постериорних предлошких јединица у говору Банатске Црне горе проширен је предлозима *ПРИКО* (= *ПРЕКО*) и *НА* који су, поред предлога *ПОЗА*, регистровани у квантификованим темпоралним структурама, а са значењем квантификоване постериорности.

Периферни положај говора Банатске Црне горе на српској дијалекатској мапи и његово инојезичко окружење могли су имати утицаја на слабљење осећаја за одређене семантичке нијансе темпоралности због чега се и предлог *НА* нашао међу показатељима квантификоване постериорности.

¹¹ Обележје дистрибутивности садржано је и у неким примерима конструкција с предлогом *НА* регистрованим у говору Банатске Црне горе, уп. него дође, кад на два месеца, кад на четири ПС; ондак идемо на два месеца тако, на три, нам праи рецете ПС. Оваквим конструкцијама се у оквиру темпоралне квантификације (која у овом раду није разматрана као темпорално значење у првом семантичком плану) исказује један вид темпоралне фреквенције – регуларност, као понављање предикације у времену у правилним временским интервалима (Антонић 2006: 65).

Међујезичка интерференција оставила је трага у семантичком субпољу сукцесивности и у виду копирања румунских модела због чега се срећу примери попут *пре времена* ('раније, некада'; према *înainte vreme*) и *сад три године* ('пре три године'; према *acum trei ani*), у оквиру антериорности, или *прико два дана* ('за два дана'; према *peste două zile*), у оквиру постериорности.

Још једном се показало да је овај периферни српски говор ризница за проучавање разноврсних језичких појава које су се у овом случају показале посебно драгоценим за историјску дијалектологију и историјску синтаксу на словенском језичком плану, као и за лингвистичку контактологију.

Цитирана литература

- АНТОНИЋ, И. *Синтакса и семантика падежа*, у: Пипер, Предраг, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић. *Прилози граматици српскога језика: Синтакса савременога српског језика – Проста реченица*. Београд – Нови Сад: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска, 2005.
- АНТОНИЋ, И. Темпорална детерминација номиналном формом у акузативу у стандардном српском језику. *Когнитивнолингвистичка проучавања српског језика*. Ур. Предраг Пипер. Београд: Одељење језика и књижевности САНУ. [Српски језик у светлу савремених лингвистичких теорија], књ. 1: 47–70, 2006.
- АНТОНИЋ, И. Синтакса и семантика предлога *ОКО*. *Семантичка проучавања српског језика*. Ур. М. Радовановић, П. Пипер. Београд: Одељење језика и књижевности САНУ. [Српски језик у светлу савремених лингвистичких теорија] књ. 2: књ. II: 161–179, 2008.
- АНТОНИЋ, И. Номинална релативна темпорална детерминација у Андрићевим приповеткама из периода 1925–1941. In: Branko Tošović (Hg./Ur.) *Ivo Andrić – Literat und Diplomat im Schatten zweier Weltkriege (1925–1941) / Ivo Andrić – književnik i diplomata u sjeni dvaju svjetskih ratova (1925–1941)*. Andrić-Initiative [Ivo Andrić im europäischen Kontext] 5 / Andrić – inicijative [Ivo Andrić u evropskom kontekstu]. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga. 413–448, 2012.
- БОШЊАКОВИЋ, Ж. Морфолошке особености говора источне Шумадије. Београд: *Српски дијалектолошки зборник*, LIX, 1–381, 2012.
- БОШЊАКОВИЋ, Ж., Д. Урошевић, Падежи у функцији темпоралног детерминатора ексклузивног типа у говору Смедеревског Подунавља. Косовска Митровица: *Зборник радова Филозофског факултета Универзитета у Приштини*. [Посебно издање поводом 50-годишњице оснивања Филозофског факултета посвећено проф. др Милосаву Вукићевићу], 29–46, 2010
- Dictionarul explicativ al limbii române*, ediția a II-a. București: Univers enciclopedic / Academia Română, Institut de Lingvistică "Iorgu Iordan", 1998.

- ИВИЋ, П. Српски дијалекти и њихова класификација (II). Нови Сад: *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, XLII, 303–354, 1999.
- ИВИЋ, П. *Расправе, студије, чланци*. (Том X/2*) *О дијалектологији*. (Приредио: Слободан Реметић). Сремски Карловци–Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2018.
- ИВИЋ, П. Ж. Бошњаковић, Г. Драгин. Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта (друга књига: морфологија, синтакса, закључци, текстови). Београд: *Српски дијалектолошки зборник*, XLIII, 297–433, 1997.
- ЈУРИШИЋ, М. Синтакса падежа Горње Пчиње (Одредбене функције). Београд: *Српски дијалектолошки зборник*, LXI, 367–534, 2014.
- ЈУРИШИЋ, М. О предлогу *поза* у српским народним говорима. Нови Сад: *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, LXV/2, 87–98, 2022.
- МИЛОРАДОВИЋ, С. *Употреба падежних облика у говору Параћинског Поморавља. Балканистички и етномиграциони аспект*. Београд: Етнографски институт САНУ, 2003.
- МЛАДЕНОВИЋ, Р. *Говор јужнокосовског села Гатње*. Београд : Институт за српски језик САНУ (Монографије / Институт за српски језик САНУ; 18), 2003.
- ПАВЛОВИЋ, С. *Детерминативни падежи у старосрпској пословноправној писмености*. Нови Сад: Матица српска, Одељење за књижевност и језик, 2006.
- ПЕТРОВИЋ, Д. О говору Змијања. IV део. Синтакса. Нови Сад: *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, XV/2, 151 – 211 (с картом), 1972.
- СИКИМИЋ, Б. Наративи о раду и сиромаштву. Темишвар – Ниш: *Исходишта* [Радови са V међународног научног скупа *Материјална и духовна култура Срба у мултиетничким срединама и/или периферним областима* одржаног 19–21. октобра 2018. године на Филолошком, историјском и теолошком факултету Западног универзитета у Темишвару], 5, 403–424, 2019.
- СИМИЋ, З. О темпоралним предлошко-падежним формама у говору Банатске Црне Горе. Темишвар – Ниш: *Исходишта* [Радови са III међународног научног скупа *Материјална и духовна култура Срба у мултиетничким срединама и/или периферним областима* одржаног 14–16. октобра 2016. године на Филолошком, историјском и теолошком факултету Западног универзитета у Темишвару], 3, 391–406, 2017.
- СИМИЋ, З. *Синтакса падежа у говору романијског платоа: метафоризација простора*, Београд: Институт за српски језик САНУ, Библиотека Јужнословенског филолога, н.с., књ. 25, 2018, 373 стр.
- ANTONIĆ, I. *Vremenska rečenica*. Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2001.
- ANTONIĆ, I. Temporalna determinacija nominalnom formom u genitivu u standardnom srpskom jeziku. *Slavia Meridionalis. Studia linguistica. Slavica et balcanica*. red. Stanislav Karolak. Warszawa: Instytut slawistyki Polskiej akademii nauk. 4: 65–80, 2004.
- MILIN, J. *Studii de slavistica*. Timișoara, 1998.

VESCU, V. Govor Banatske Crne Gore. Нови Сад: Зборник за филологију и лингвистику, XIX/1, 115–172, 1976.

Zoran Simić

MORE ABOUT TEMPORAL PREPOSITIONAL-CASE FORMS IN THE VERNACULAR OF BANAT MONTENEGRO

Summary

This paper deals with the case formalisers of the indirect temporal identification – meaning of successive, on the corpora of the vernacular of Banat Montenegro. Otherwise, this article is connected with earlier research concerning of temporal determinative system case within the simultaneity semantic subfield in the mentioned vernacular (Simić 2017). Now we analyze prepositional-case constructions with the meaning of succession, specified as anteriority or posteriority aspects within temporal order. Also, this article deals with the forms with the meaning of unspecified succession. Consequently, the analyze of the system of prepositional-case constructions with the meaning of temporal identification in the vernacular of Banat Montenegro will be completed. A detailed analysis of all registered prepositional-case forms with the semantic feature of succession will discover the degree of the basic features which are characteristic for the majority of Shtokavian speeches and contemporary Serbian, also. This applies to the terms of the choice of case form and in terms of the inventory of prepositional units, primarily. Considering peripheral position of the vernacular of Banat Montenegro on the Serbian dialect map, as well as cross-linguistic interference, its structural distinction is expected. Therefore, we assume that the archaic features have been preserved, on the one hand. But, on the other hand, different innovation processes are expected, primarily within the analytisation of the case system, but also in the copying of Romanian models, etc.

Key words: Serbian language, dialectology, dialect syntax, syntax and semantics of cases, temporality, succession, archaisms, analytisation of the case system, interference, Banat Montenegro.

Јована С. Стевановић¹
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет
Докторске академске студије филологије
Гимназија Ђуприја

УДК 811.163.41'373.45
811.163.41'282.3
811.163.41'374

Оригинални научни рад
Примљено: 1. 4. 2023.
Прихваћено: 7. 7. 2023.

DOI: <https://doi.org/10.46630/gsrj.21.2023.08>

ТУРЦИЗМИ И ГЕРМАНИЗМИ У ЛЕКСИКОГРАФСКОМ РАДУ ЈАКШЕ ДИНИЋА: СЕМАНТИЧКА АДАПТАЦИЈА

Предмет рада јесте семантичка адаптација турских и немачких позајмљеница у лексикографском раду Јакше Динића, који се везује за подручје тимочко-лужничког дијалекта. Грађа је преузета из следећих речника: *Тимочки дијалекатски речник* (ДИНИЋ 2008), *Допуне Тимочком дијалекатском речнику* (ДИНИЋ 2019) и *Речи и изрази традиционалне исхране становништва књажевачког краја* (ДИНИЋ 2020). Због ограниченог простора, у разматрање су узете само именице које означавају нешто неживо (предмет, простор, храна, одећа, обућа, превозно средство, мера, музички инструмент и сл.). Анализирани корпус обухвата 127 позајмљеница. За потребе овог рада издвојено је 49. Значења која имају у језику даваоцу утврђена су коришћењем следећих речника: *Türkçe-Sırpça Sözlük* (ĐINĐIĆ, TEODOSIJEVIĆ i dr. 1997), *Ilustrovani nemačko-srpski rečnik* (JOVANOVIĆ, SIKORA 2003) и *Rečnik nemačko-srpski i srpsko-nemački: (sa gramatikom nemačkog jezika)* (POPOVIĆ 2005). Рад има следеће циљеве: 1) да на основу анализе речничке грађе упореди дијалекатска значења са значењима у језику даваоцу и 2) да утврди да ли је дошло до измене значења у дијалекту. На основу анализе речничке грађе дошли смо до следећих резултата: 1) реплика и модел се значењски подударају у свим контекстима, 2) реплика има уже значење од модела, 3) реплика сужава значење у односу на модел, а потом шири значење, 4) реплика има шире значење од модела и 5) реплика и модел се значењски не подударају.

Кључне речи: турцизам, германизам, тимочко-лужнички дијалекат, језик давалац, семантичка адаптација.

1. Увод

Предмет рада јесте семантичка адаптација турских и немачких позајмљеница у лексикографском раду Јакше Динића, који се везује за подручје тимочко-лужничког дијалекта. Рад представља наставак наших доса-

¹ jovanica.st@gmail.com

дашњих истраживања (СТЕВАНОВИЋ 2019; СТЕВАНОВИЋ 2020; СТЕВАНОВИЋ 2021; СТЕВАНОВИЋ 2022). У раду смо се ослањали на теорију језика у контакту и применили методолошки поступак који је карактеристичан за овакву врсту истраживања. Исти методолошки поступак налазимо и у радовима Р. Филиповића (1986), Г. Мартиновског (1978), С. Станковић (2014; 2016) и у нашим претходним већ поменутиим истраживањима.

Грађа је преузета из следећих речника: *Тимочки дијалекатски речник* (ДИНИЋ 2008), *Допуне Тимочком дијалекатском речнику* (ДИНИЋ 2019) и *Речи и изрази традиционалне исхране становништва књажевачког краја* (ДИНИЋ 2020). Због ограниченог простора, у разматрање су узете само именице. Биране су само именице које означавају нешто неживо (предмет, простор, храна, одећа, обућа, превозно средство, мера, музички инструмент и сл.). Овакве именице су семантички разноврсније, бројне су и пружају богат материјал за анализу.² Анализирани корпус обухвата 127 позајмљеница. За потребе овог рада издвојено је 49. Значења која имају у језику даваоцу утврђена су коришћењем следећих речника: *Türkçe-Sırpça Sözlük* (ЃИЊИЋ, ТЕОДОСИЈЕВИЋ i др. 1997), *Ilustrovani nemačko-srpski rečnik* (ЈОВАНОВИЋ, СИКОРА 2003) и *Rečnik nemačko-srpski i srpsko-nemački: (sa gramatikom nemačkog jezika)* (РОРОВИЋ 2005). Изворни облици речи утврђени су коришћењем *Великог речника страних речи и израза* (КЛАЈН, ШИПКА 2008). Делимично смо се ослањали на речник *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku* (ЅКАЛЈИЋ 1966). Остали речници с подручја тимочко-лужничког дијалекта послужили су као контролни корпус.³ Многе именице из анализираног корпуса нису забележене у осталим речницима с подручја тимочко-лужничког дијалекта.

Раd има следеће циљеве: 1) да на основу анализе речничке грађе упореди дијалекатска значења са значењима у језику даваоцу и 2) да утврди да ли је дошло до измене значења у дијалекту.

2. Претходна истраживања

Страна лексика била је предмет проучавања бројних лингвиста. Д. Ћупић писао је о позајмљеницама у говору Загараца (1984). У раду *Туђице у дијалекатској лексици и њихова обрада* издвојио је два слоја стране лексике у дијалекту: 1) старији слој и 2) нова страна лексика. Старији слој чине лексеме које су се прилагодиле нашем језику и које личе на словенске речи, док нову страну лексику чине лексеме које су настале у међујезичким контактима у новије време (1984: 198–199).

С. Петровић је неколико радова посветила турским позајмљеницама (1994; 2009; 2012). Анализирајући релевантне речнике српског језика,

² Упоредити са СТЕВАНОВИЋ 2021: 284; СТЕВАНОВИЋ 2022: 250.

³ Списак коришћених речника дат је на крају рада.

закључила је да се многи турцизми не спомињу у њима, али се спомињу у дијалекатским речницима с подручја призренско-тимочког дијалекта: *кавак*, *кадимџија*, *кајме* (1994: 428), *бојдаш*, *дегмеде* и др. (2009: 149–155). У монографији *Турцизми у српском призренском говору. На материјалу из рукописне збирке речи Димитрија Чемерицића* сврстава турцизме у 23 лексичко-семантичке групе, како би показала да су турцизми у говору Призрена присутни у свим сферама живота (*људске особине*, *занимања*, *медицина*, *животиње*, *одећа* и др.) (2012: 351–356).

Бавећи се пореклом лексеме *јогурт*, С. Петровић и М. Ђинђић долазе до закључка да је „реч јогурт посведочена још у доба живог контакта са османским турским језиком и културом, у XIX веку, али је у то време имала статус неодомаћене туђице” (2015: 261). Према њиховом мишљењу, „као одомаћена позајмљеница забележена је тек од средине XX века, када је вероватно непосредно преузета из неког од европских језика, па би тај лексички слој могао спадати у нетурско наслеђе или у спој интернационализма и ревитализованог турцизма из османског периода” (2015: 261). По њима, „народна пословица Ко се једном на млеко опече, тај и у јогурт дува представљала би најновији слој постосманских позајмљеница” (2015: 261).

Удео турцизама је велики и у сточарској терминологији југоисточне Србије (ЈОВИЋ 2018; ЈОВИЋ 2019). Поједини турцизми су архаизми (*амбар*, *ат*), а поједини историзми (*ћесим*). Велики број турцизама је део опште лексике: *марамџица*, *ђубре*, *ортак* и др. (ЈОВИЋ 2019: 233). Германизми су мање присутни у сточарској терминологији југоисточне Србије (*фарба*, *ролна*, *фусикле*) (ЈОВИЋ 2018: 154).

Т. Трајковић у раду *Терминологија одевања и обувања у Рудни (Румунија)* долази до закључка да су речи које налазимо у терминологији одевања и обувања углавном словенског порекла: *лице*, *наруквица*, *огрлица*, *одело*, *одећа*, *опанци*, *повој*, *појас*, *рукав*, *рукавица* и др. (2019: 461). Када је реч о страниј лексички, у значајној мери јављају се турцизми (*аљина*, *марама*, *делин*, *долама*, *дугме*, *каши*, *копча*, *чарапе*, *џеп* и др.) и германизми (*анџуг*, *клот*, *лоден*, *перла*, *сомот*, *фртал* и др.) (2019: 461).

У раду *Материјална култура Срба у контексту позајмљеница у Терминологији куће и покућства у северној Метохији Милете Букумирића* С. Савић испитује порекло позајмљеница и указује на њихову процентуалну заступљеност (2020: 267). Анализирани корпус обухвата 320 позајмљеница. Најзаступљеније су турске позајмљенице (преко 200) које се везују „за дубљу прошлост” (2020: 281). Немачке позајмљенице су новијег датума и забележено је нешто више од 40 лексема (2020: 281).

Рад М. Радана и М-Р. Радан Ускату *Воденичка терминологија и воденичарска лексика у српском говору Карашева* показује да су речи које налазимо у воденичкој терминологији и воденичарској лексички углавном словенског порекла: *батач*, *бота*, *дигач*, *древцо*, *пот*, *трнац*, *чекан*, *чикане*, *воденичар*,

воденичарка, воденичарски, вретено, греда, долњи, јаруга, кабал, камен, кош, меј, мера, обруч, оvas и др. (2021: 271–273). Забележено је девет германизама: бронза, камина, ладица, машиници, метер, плек, цигла, шина, шиндра (2021: 274). Само три турцизма су забележена у воденичкој терминологији и воденичарској лексици Карашева: *кантар*, *кепец*, *ортак* (2021: 275).

Г. Драгин и Р. Глишовић у раду *Из коларске лексике села Ченеја (Румунија)* показују да материјал обилује немачким позајмљеницама: *дрик*, *лотре*, *раф*, *сиц*, *спица*, *фарајнт*, *шарагље*, *шинтер* и др. (2020: 57). Забележена су два турцизма: *пајван*, *чивија* (2020: 57).

У раду *Германизми у говорима југоисточне Србије* Ј. Влајић Поповић истиче да су ове позајмљенице застареле и да често ишчезавају (1994: 454).

И. Милошевић у раду *Германизми у Речнику жаргонизама јужне пруге* анализира немачке позајмљенице са морфолошког аспекта (2020). На основу спроведене анализе закључује да „је највећи број лексема морфолошки адаптиран путем творбеног процеса деривације” (2020: 29).

Семантичком адаптацијом турских позајмљеница бавили смо се у раду *Турцизми у Речнику говора Лужнице Љубисава Ђурића: семантичка адаптација* (СТЕВАНОВИЋ 2022). Бавећи се овим проблемом, дошли смо до закључка да је суужење значења реплике у односу на модел чест тип семантичке адаптације. Нулта семантичка екстензија је умерено продуктиван тип семантичке адаптације, док су остали типови (суужење, па проширење значења реплике у односу на модел, проширење значења реплике у односу на модел и неподударње значења) ретки (СТЕВАНОВИЋ 2022: 258–259).

У раду *Романизми у Црноотравском речнику Радосава Стојановића: семантичка адаптација* бавили смо се семантичком адаптацијом романских позајмљеница (СТЕВАНОВИЋ 2019). Спроведећи анализу, дошли смо до закључка да се у корпусу јављају следеће врсте промена у семантичкој екстензији: нулта семантичка екстензија, суужење значења реплике у односу на модел и проширење значења реплике у односу на модел (СТЕВАНОВИЋ 2019: 207–208). Чести типови семантичке адаптације јесу суужење значења реплике у односу на модел и нулта семантичка екстензија, док је проширење значења реплике у односу на модел редак тип (СТЕВАНОВИЋ 2019: 207–208).

Анализом осталих позајмљеница бавили смо се у раду *Страна лексика у Црноотравском речнику Радосава Стојановића: семантичка адаптација* (СТЕВАНОВИЋ 2021). Турцизми су забележени у великој мери. Германизми су забележени у већој мери, док су англицизми и грецизми забележени у мањој мери (СТЕВАНОВИЋ 2021: 296–297). Ово истраживање, такође, показује да су нулта семантичка екстензија и суужење значења реплике у односу на модел чести типови семантичке адаптације (СТЕВАНОВИЋ 2021: 297). Проширење значења реплике у односу на модел и неподударње значења су ретки типови семантичке адаптације (СТЕВАНОВИЋ 2021: 297–298).

У раду *Семантичка адаптација стране лексике у говорима признренско-тимочке дијалекатске области* на основу анализе дијалекатских речника с подручја признренско-јужноморавског (*Речник говора јабланичког краја Радмиле Жугић*) и сврљишко-заплањског дијалекта (*Речник села Каменице код Ниша Властимира Јовановића и Додатак Речнику села Каменице код Ниша*) закључили смо да дијалекти више теже ка сужењу него ка проширењу значења и више теже ка поклапању него ка непоклапању значења (СТЕВАНОВИЋ 2020: 434).

Као што се из овог кратког прегледа може видети, у нашим досадашњим истраживањима ослањали смо се на лексикографски рад Радосава Стојановића (СТЕВАНОВИЋ 2019; СТЕВАНОВИЋ 2021), Радмиле Жугић, Властимира Јовановића (СТЕВАНОВИЋ 2020) и Љубисава Ћирића (СТЕВАНОВИЋ 2022). Дакле, лексикографски рад Јакше Динића није разматран. Из тог разлога је поменути лексикографски рад узет у разматрање.

3. Анализа корпуса

3.1. Нулта семантичка екстензија

Турцизми

амám⁴ – јавно купатило, бањско купатило (ДИНИЋ 2019: 746).

hamam⁵ – хамам, јавно купатило (ЋИНИЋ, ТЕОДОСИЈЕВИЋ i др. 1997: 441).

верман – султанов указ, ферман; написано, писмо – Ђво мене ситан верман стиже/Да ја идем цару од Стáмбола (ДИНИЋ 2008: 65).⁶

ferman – ист. ферман, султански указ (ЋИНИЋ, ТЕОДОСИЈЕВИЋ i др. 1997: 363).

ђевђир – кухињска посуда за цеђење (ДИНИЋ 2019: 776).⁷

kevgir – рупичаста кашика, педиљка (ЋИНИЋ, ТЕОДОСИЈЕВИЋ i др. 1997: 588).

⁴ Експираторни акценат из техничких разлога бележимо као дугоузлазни. Позајмљенице су дате азбучним редом. Тако и ниже.

⁵ Модел преузет из одређеног језика бележимо курзивом.

⁶ Контексте дајемо онда када није дато потпуно објашњење значења одређене позајмљенице или онда када недостаје објашњење одређене позајмљенице.

⁷ Ово значење налазимо и у говору Црне Траве. Упоредити са СТЕВАНОВИЋ 2021: 287. У *Речнику пиротског говора* налазимо значење: већа кашика за вађење вурде, избушена по целој површини; користи се у процесу прављења качкавала и у домаћинству за друге потребе. Упоредити са ЖИВКОВИЋ 1987: 29. Д. Златковић даје следеће објашњење овог примера: груба полулоптаста метална педиљка за млеко, сир, урду (2022: 122). У *Речнику говора Лужнице* налазимо објашњење: метална педиљка за млеко. Упоредити са ЋИРИЋ 2018: 187.

ħása – чинија (ДИНИЋ 2019: 857).

kāse – ħasa; дубља посуда без дршке (ЃИЊИЋ, ТЕОДОСИЈЕВИЋ i др. 1997: 564).

Германизми

вушерáј – лоше урађен посао (ДИНИЋ 2019: 766).⁸

die Pfuscherei – нестручан (лош) рад, петљанија, крпарија (РОРОВИЋ 2005: 280).

тэпик – застор за под, тепих (ДИНИЋ 2019: 853).⁹

der Teppich – тепих, ћилим, саг (РОРОВИЋ 2005: 380).

шóдер – шљунак – Че ми трéбу два камијона покрúпан шóдер, за у тэмель (ДИНИЋ 2019: 876).¹⁰

der Schotter – ситан камен, шљунак (ЈОВАНОВИЋ, СИКОРА 2003: 283).

шпéнодла – игла прибадача, игла са главицом (ДИНИЋ 2019: 877).

die Stecknadel – прибадача, чиода (РОРОВИЋ 2005: 361).

штрићерáј – штрикерски посао, штрикерска радња (ДИНИЋ 2019: 878).¹¹

die Strickerei – 1. плетење, плетиво; 2. плетионица (ЈОВАНОВИЋ, СИКОРА 2003: 311).

3.2. Сужење значења реплике у односу на модел

Турцизми

áкча – најситнији турски сребрни новац (ДИНИЋ 2019: 744).

akça – 1. арх. новац, пара; 2. ист. сребрни новчић (ЃИЊИЋ, ТЕОДОСИЈЕВИЋ i др. 1997: 25).

бакшиш – кашћење за услугу, напојница – Нёћи ёёлнери, куи су врédни и куи úму да брзо срачуёују, бьш добро проóде с бакшиш (ДИНИЋ 2019: 751).

bahşış – бакшиш, напојница, част; поклон, дар (ЃИЊИЋ, ТЕОДОСИЈЕВИЋ i др. 1997: 102).

дúлум – стара мера за површину (око 9 ари) (ДИНИЋ 2019: 775).

⁸ У Речнику говора Лужнице налазимо глагол *фушари* у значењу: неквалитетно обавља посао. Упоредити са ЋИРИЋ 2018: 1106.

⁹ Ово значење налазимо и у Речнику говора Лужнице. Упоредити са ЋИРИЋ 2018: 1019.

¹⁰ Ово значење налазимо и у Речнику говора Лужнице. Упоредити са ЋИРИЋ 2018: 1156.

¹¹ На истој страни налазимо и објашење примера *штрикерница*, тј. *штрићерница*: радња у којој се штрикају (плету) цемпери. Упоредити са ДИНИЋ 2019: 878. Из овога јасно видимо да *штрикати* значи *плести*. То потврђује и *Ilustrovani nemačko-srpski rečnik: stricken – плести*. Упоредити са ЈОВАНОВИЋ, СИКОРА 2003: 311.

dönüm – 1. окретање, обртање; кружење, оптицај, циркулација, фиг. преокрет, прекретница; 2. повратак; 3. астр. периодични повратак, повратиште, време суноврата (зимског и летњег); 4. дунум (мера за површину, 10 ари); 5. пут, мах, наврат (ЋИЊИЋ, TEODOSIJEVIĆ i dr. 1997: 303).

ђеврѐк – пекарско пециво у облику колута (ДИНИЋ 2020: 325); врста пекарског пецива у облику колута (ДИНИЋ 2019: 776).

gevrek – симит, ђеврек, бисквит (ЋИЊИЋ, TEODOSIJEVIĆ i dr. 1997: 398).

ђозлуци – наочари – Деда не мoж да чита новине без ђозлуци (ДИНИЋ 2019: 777).¹²

gözlük – 1. наочари; 2. зазирач, наочњак (за коње) (ЋИЊИЋ, TEODOSIJEVIĆ i dr. 1997: 420).

ђувѐч/ђувѐк – већа земљана чинија облика изврнуте зарубљене купе – Јутром надрoбимо млекo у ђувѐч и свѐ га искyсамo (ДИНИЋ 2020: 326).¹³

güvec – 1. ђувеч, ђувече (глинена посуда за припремање хране); 2. кул. ђувеч (ЋИЊИЋ, TEODOSIJEVIĆ i dr. 1997: 430).

зурла – врста свирале са веома јаким пискавим гласом. Уз зурлу по правилу иде и бубањ (ДИНИЋ 2019: 786).¹⁴

zurna – муз. зурла (оријентални инструмент); 2. пеј. носина, носурда (ЋИЊИЋ, TEODOSIJEVIĆ i dr. 1997: 1093).

јеменија – марама од танког платна ишарана гранама, којом се повезује глава (ДИНИЋ 2019: 792).

yemeni – 1. платнена марама за главу; 2. ципеле без потпетница (ЋИЊИЋ, TEODOSIJEVIĆ i dr. 1997: 1056).

кавга – свађа – Ти прѐцве тражиш неку кавгу, Рако (ДИНИЋ 2019: 793).

kavga – 1. свађа, препирка, кавга; арх. туча, борба; 2. фиг. борба, труд (ЋИЊИЋ, TEODOSIJEVIĆ i dr. 1997: 570).

канија – корице за нож, за каму (ДИНИЋ 2019: 795).

kin – 1. цагрије, корице (ножа, сабље); 2. бот. рукавац листа (ЋИЊИЋ, TEODOSIJEVIĆ i dr. 1997: 591).

капама – јело од јагњећег меса (обично од врата), младог црног лука и ливадског зеља (ДИНИЋ 2020: 337).

kapama – 1. гл. им. од *karatak* (заклањати); 2. кул. капама¹⁵; 3. милос-

¹² Ово значење налазимо и у *Допуни Речнику говора Лужнице*. Упоредити са ЋИРИЋ 2021: 630.

¹³ Ово значење не налазимо у говору Лужнице. Упоредити са СТЕВАНОВИЋ 2022: 256. У *Речнику пиротског говора* налазимо пример *ђувечарка*, *ђувецарка* у значењу: земљана посуда за справљење јела. Упоредити са ЖИВКОВИЋ 1987: 29.

¹⁴ Ово значење не налазимо у говору Црне Траве. Упоредити са СТЕВАНОВИЋ 2021: 291. У пиротском говору налазимо исто значење. Упоредити са ЗЛАТКОВИЋ 2020: 263. У речницима пиротског говора старијег датума не налазимо овај пример. Упоредити са ЖИВКОВИЋ 1987; ЗЛАТКОВИЋ 2014а.

¹⁵ *Капама* је врста јела. Односи се на месо које је кувано са поврћем у затвореном суду.

ница, љубавница, метреса (ЋИЊИЋ, TEODOSIJEVIĆ i dr. 1997: 551).

кубура – футрола за револвер (ДИНИЋ 2019: 803).

kubur – 1. канализациона цев (клозета); 2. дугачка футрола. арх. кубура (ЋИЊИЋ, TEODOSIJEVIĆ i dr. 1997: 633).

кускун – каиш коњске опреме који иде коњу испод репа и причвршћен је за седло или самар, спречава да седло или самар спадну коњу на врат (ДИНИЋ 2019: 804).¹⁶

kuskun – 1. кускун, подрепник (део коњске опреме); 2. фиг. који је изгубио углед, дискредитован (ЋИЊИЋ, TEODOSIJEVIĆ i dr. 1997: 642).

магáза – магацин, обично иза дућана, у коме стоје резерве робе које ће се изнети у дућан или се из магазе продаје роба на велико – Мирко Тодоровић Дебеличанин имáл дућан према úлицу, а магáзу сас кукурузу у дрúго двóриште (ДИНИЋ 2019: 809).

mağaza – 1. магацин, велика продавница; 2. складиште, спремиште (ЋИЊИЋ, TEODOSIJEVIĆ i dr. 1997: 666).

синцир – ланац (ДИНИЋ 2019: 847).¹⁷

zincir – 1. синцир, ланац; вериге; 2. геог. ланац, венац (планина, брегова); ред; низ; 3. окови, букагије; фиг. окови, јарам (ЋИЊИЋ, TEODOSIJEVIĆ i dr. 1997: 1091).

таратóр – врста салате (ДИНИЋ 2019: 852).¹⁸

tarator – кул. мезе које се прави од средине хлеба, ораха, маслиновог уља, белог лука и сирћета (ЋИЊИЋ, TEODOSIJEVIĆ i dr. 1997: 938).

ћемер – кожни или платнени појас у којему се носи златни новац на путу (ДИНИЋ 2019: 857).

ķemer – 1. појас, ћемер; 2. распон, свод; 3. анат. засвођена дупља (ЋИЊИЋ, TEODOSIJEVIĆ i dr. 1997: 580).

чекшире – Шнајдер ми не добро сашил овéј чекшире (ДИНИЋ 2008: 887).

çakşir – 1. чакшире (широке мушке панталоне); 2. кичица (космато перје на ногама птица) (ЋИЊИЋ, TEODOSIJEVIĆ i dr. 1997: 200).

циђерица – цигерица заклане живине, или се пече на жару или се кува у чорби (ДИНИЋ 2020: 409).

ciğer – 1. плућа, бела цигерица; 2. јетра, црна цигерица; 3. дроб, изнутрица; 4. фиг. срце, душа (ЋИЊИЋ, TEODOSIJEVIĆ i dr. 1997: 190).

Германизми

вeдер – опруга, федер – Пр'сал ми вeдер на сáт (ДИНИЋ 2019: 761).

die Feder – 1. перо; 2. опруга (JOVANOVIĆ, SIKORA 2003: 104).

Упоредити са ŠKALJIĆ 1966: 393.

¹⁶ Ово значење налазимо и у говору Лужнице. Упоредити са СТЕВАНОВИЋ 2022: 257.

¹⁷ Ово значење налазимо и у пиротском говору. Упоредити са ЖИВКОВИЋ 1987: 114.

¹⁸ Ово значење не налазимо у говору Црне Траве. Упоредити са СТЕВАНОВИЋ 2021: 296.

вла́стер – фластер – Бо́ље би било да га залéпиш ма́лко с вла́стер, да ти не течé кр'в из пр'сат (ДИНИЋ 2019: 765).

das Pflaster – плочник; фластер, лепљив завој (РОРОВИЋ 2005: 280).

цуг – гутљај, оно што се највише може попиту у једном гутљају (ДИНИЋ 2019: 867).¹⁹

der Zug – кретање, поворка, јато; воз; потез, црта; гутљај; особина, својство; промаја (РОРОВИЋ 2005: 499).

шлађер – мелодија за игру, шлагер – На госпóцће свáдбе већином сви-ре шлађери, ко́ла рéтко (ДИНИЋ 2008: 912).

der Schlager – шлагер, популарна забавна песма, хит; тражена роба; успешан позоришни комад (РОРОВИЋ 2005: 324).

3.3. Сужење, па проширење значења реплике у односу на модел

Турцизми

антерија – 1. врста горње хаљине од сукна са дугачким рукавима. Мушке антерије су краће и од дебље тканине, док женске могу бити и дуге; 2. кратка женска памуклија са дугим рукавима, кројена у струк (ДИНИЋ 2008: 7).²⁰

entari – 1. антерија, горња хаљина; 2. широка и лака арапска мушка хаљина, врста прслука (ЋИНИЋ, ТЕОДОСИЈЕВИЋ i др. 1997: 340).

ка́ма – 1. хладно оружје у виду кратког ножа оштрог са обе стране; 2. руска пумпа за вађење воде из бунара и сл. која се потапа у воду (ДИНИЋ 2019: 795).²¹

kama – 1. кама (двосекли нож); 2. клинаст предмет, клин; 3. затварач (топа); 4. нар. добијена партија (у игри), добитак (ЋИНИЋ, ТЕОДОСИЈЕВИЋ i др. 1997: 545).

сóвра – 1. низак округли сто, трпеза, софра; 2. обредна трпеза у покојниковој кући након сахране (ДИНИЋ 2008: 777).²²

sofra – 1. софра, трпезаријски сто, трпеза; 2. округла даска (за развијање теста); 3. анат. чмар, анус (ЋИНИЋ, ТЕОДОСИЈЕВИЋ i др. 1997: 877).

¹⁹ Ово значење налазимо и у говору Црне Траве. Упоредити са СТЕВАНОВИЋ 2021: 292. У *Речнику говора Лужнице*, такође, налазимо ово значење. Упоредити са ЋИРИЋ 2018: 1119.

²⁰ Слично значење забележено је и у пиротском говору. Упоредити са ЗЛАТКОВИЋ 2017: 611. Речници пиротског говора старијег датума не бележе овај пример. Упоредити са ЖИВКОВИЋ 1987; ЗЛАТКОВИЋ 2014а.

²¹ У *Речнику пиротског говора* налазимо пример *каме* у значењу: мали нож. Упоредити са ЖИВКОВИЋ 1987: 53.

²² Значење бр. 2 не налазимо у *Речнику говора Лужнице*. Упоредити са ЋИРИЋ 2018: 972.

3.4. Проширење значења реплике у односу на модел

Турцизми

канта́р – 1. справа за мерење тежине са полугом, ђулетом и тасом; 2. фиг. мушки полни орган (ДИНИЋ 2008: 323).²³

kantar – мера за тежину, 44 оке (ЋИЊИЋ, TEODOSIJEVIĆ i dr. 1997: 549).

Германизми

врта́љ – 1. четвртина, фртаљ; 2. стаклени суд од четврт литра (ДИНИЋ 2008: 86).

das (der) Viertel – четвртина (ПОРОВИЋ 2005: 455).

ши́нда – даска за преграђивање пресека у амбарима, за постављање таваница у кућама или за изградњу кућних зидова, шиндра (ДИНИЋ 2008: 910).

die Schindel – танка дашчица за покривање кровова, шиндра (ПОРОВИЋ 2005: 323).

3.5. Неподударање значења

Турцизми

а́пса – казна задржавања лошег ђака у школи после часова – Остаил га учитељ у а́псу, затој што не написа́л и ништа не зна́л квó смо учил (ДИНИЋ 2008: 8).²⁴

hapis – затвор, апс; хапшење, лишавање слободе (ЋИЊИЋ, TEODOSIJEVIĆ i dr. 1997: 445).

дива́на – 1. трем, тераса; 2. уздигнутији део трема начињен од дасака, ограђен пердетом (ДИНИЋ 2008: 134).

divanhane – арх. 1. широк ходник; 2. пријемна соба (ЋИЊИЋ, TEODOSIJEVIĆ i dr. 1997: 288).

ђерда́н – округли лицидерски колачићи нанизани у ђердан, које момци купују девојкама на вашарима – Ако девојћа но́си ђерда́н окол шију, сви ју питају кúј јуј га купи́л (ДИНИЋ 2020: 325).

gerdan – 1. врат, шија; 2. подваљак (код дебелих особа); 3. затиљак, врат (месо) (ЋИЊИЋ, TEODOSIJEVIĆ i dr. 1997: 394).

²³ Фигуративно значење не налазимо у *Речнику говора Лужнице*. Упоредити са ЋИРИЋ 2018: 361.

²⁴ У говору Каменице налазимо следећа значења: 1. затвор; 2. казна која се примењивала у школи у 19. веку и првој половини 20. века. Односила се на ученике који нису нешто урадили код куће (нису написали домаћи задатак, нису увежбали читање или научили рецитацију, па су морали после наставе да остану у школи да то ураде). Упоредити са СТЕВАНОВИЋ 2020: 432.

зајтин – зејтин, уље за јело – Зајтин је ску́п, затој га не купуемо, едемо си с ма́з, ел си по́сно (ДИНИЋ 2020: 330).

zeytin – 1. маслинка (плод); 2. бот. маслина (ЃИЃИЋ, ТЕОДОСИЈЕВИЋ i dr. 1997: 1087).

калкán – 1. даска којом се затвара предњи и задњи део каната на запрежним колима; 2. чеони троугли зид који затвара поткровље, забат (ДИНИЋ 2008: 320).²⁵

kalkan – 1. штит, фиг. заштитник; 2. зоол. иверак, облиш (ЃИЃИЋ, ТЕОДОСИЈЕВИЋ i dr. 1997: 543).

питије/питијхе – пихтије – Питије, ако óч да су добре, мора да и ва́риш цел дьн (ДИНИЋ 2020: 369). Волим питијхе од сушени свињећи чапоњци и ўши (ДИНИЋ 2019: 833).²⁶

pihti – угрушак, грушевина (ЃИЃИЋ, ТЕОДОСИЈЕВИЋ i dr. 1997: 790).

сока́к – пролаз у амбару између пресека (ДИНИЋ 2008: 777).²⁷

sokak – сокак, (уска) улица (ЃИЃИЋ, ТЕОДОСИЈЕВИЋ i dr. 1997: 878).

Германизми

клóнпе – обућа од издубљеног дрвета, кломпе (ДИНИЋ 2019: 798).

der Klumpen – 1. грудва, грумен; 2. хрпа, гомила (ЈОВАНОВИЋ, СИКОРА 2003: 170); стиснута, згрудвана маса; велик одломљен комад (РОРОВИЋ 2005: 210).

швѐрц – фиг. шверцовани дуван, дуван који није купљен у продавницама државног монопола Краљевине Југославије (ДИНИЋ 2019: 873).

die Schwärze – црнило (ЈОВАНОВИЋ, СИКОРА 2003: 288).

шљѐпер – велики камион, камион велике носивости (ДИНИЋ 2019: 875).²⁸

der Schlepper – тегљач (брод, ауто) (РОРОВИЋ 2005: 326).

штúц – стаклена чаша од три децилитра (ДИНИЋ 2019: 879).

der Stutzen – кратка пушка, карабин; цевни наставак; чарапа без стопа-ла, штучна (РОРОВИЋ 2005: 372).

²⁵ Слично значење налазимо и у *Речнику говора Лужнице*. Упоредити са ЋИРИЋ 2018: 358.

²⁶ Занимљив је и контекст који налазимо у *Речнику говора Лужнице*: У питије се турају кóжице од главу, реп, нóђе и ўши. Питије ва́римо за Свети-Јовán, када су Воdice. Упоредити са ЋИРИЋ 2018: 680.

²⁷ Ово значење не налазимо ни у говору Каменице ни у говору Црне Траве. Упоредити са СТЕВАНОВИЋ 2020: 430; СТЕВАНОВИЋ 2021: 288.

²⁸ Слично значење налазимо и у *Допуни Речнику говора Лужнице*: камион са приколицом. Упоредити са ЋИРИЋ 2021: 768.

4. Резултати истраживања и дискусија

Удео турцизама у ексцерпираним корпусу је велики, док је удео германизама мали. Наиме, анализирани корпус бележи више од 100 турцизама. За потребе овог рада издвојена су 34. Са друге стране, анализирани корпус бележи 15 германизама колико је и издвојено.

Нулта семантичка екстензија представља потпуно подударање значења реплике и модела у свим контекстима. Претходна истраживања сведоче о великој продуктивности овог типа семантичке адаптације (СТЕВАНОВИЋ 2019; СТЕВАНОВИЋ 2020; СТЕВАНОВИЋ 2021). Међутим, спроведена анализа показује да је нулта семантичка екстензија умерено продуктиван тип семантичке адаптације. Наиме, забележено је свега девет примера.

Пример *şöder* у тимочко-лужничком дијалекту означава *шљунак*. У немачком језику пример *der Schotter*, такође, означава *шљунак*.

Сужење значења реплике у односу на модел подразумева да реплика има уже значење од модела. Ово је чест тип семантичке адаптације. Анализирани корпус бележи велики број примера. За потребе овог рада издвојена су 23. Остварује се тако што се смањује или број значења или значењско поље (према СТЕВАНОВИЋ 2022: 259). Уколико говорник тимочко-лужничког дијалекта жели да именује одређени референт, од језика даваоца узима само оно значење које му је неопходно за именовање тог референта (СТЕВАНОВИЋ 2019: 208; СТЕВАНОВИЋ 2020: 434; СТЕВАНОВИЋ 2021: 297; СТЕВАНОВИЋ 2022: 259). У анализираном корпусу чешће се смањује број значења.

Значењско поље је сужено код примера *таратор*. Наиме, у тимочко-лужничком дијалекту овај пример се односи на *врсту салате*, док се у језику даваоцу (у турском језику) односи на *мезе које се прави од средине хлеба, ораха, маслиновог уља, белог лука и сирћета*. Дакле, на основу објашњења не знамо о каквој салати је реч у тимочко-лужничком дијалекту, док знамо о каквој салати је реч у турском језику.

Има примера где се смањује и број значења и значењско поље. За пример *канија* у тимочко-лужничком дијалекту налазимо следеће објашњење: *корице за нож, за каму*. Са друге стране, у турском језику налазимо објашњење *корице (ножа, сабље)* (где видимо да је сужено значењско поље реплике) и објашњење *рукавац листа* (где видимо да је сужен број значења реплике).

Сужење, па проширење значења реплике у односу на модел подразумева најпре смањење броја значења, а потом развијање значења којих нема у језику даваоцу. Ово је редак тип семантичке адаптације. Забележена су три примера. Говорник тимочко-лужничког дијалекта најпре узима од језика даваоца значење које му је потребно за именовање одређеног референта, а потом развија нова значења.

За пример *кама* налазимо објашњење: *хладно оружје у виду кратког ножа оштрог са обе стране*. У турском језику *ката* је: 1. *кама* (двосекли нож); 2. *клинаст предмет, клин*; 3. *затварач (топа)*; 4. *нар. добијена партија (у игри), добитак*. Дакле, само прво значење је забележено у тимочком-лужничком дијалекту. Међутим, поменути пример има још једно значење у тимочко-лужничком дијалекту које није забележено у турском језику: *руска пумпа за вађење воде из бунара и сл. која се потапа у воду*.

Пример *софра* у тимочко-лужничком дијалекту се односи на *трпезаријски сто или трпезу*. У турском језику има следећа значења: 1. *софра, трпезаријски сто, трпеза*; 2. *округла даска (за развијање теста)*; 3. *анат. чмар, анус*. Прво значење је забележено у тимочко-лужничком дијалекту, док остала нису. У поменутом дијалекту забележено је и једно значење које није забележено у турском језику: *обредна трпеза у покојниковој кући након сахране*.

Проширење значења реплике у односу на модел подразумева развијање значења којих нема у језику даваоцу. Ово је, такође, редак тип семантичке адаптације. Анализирани корпус бележи три примера. Пошто се одређена позајмљеница интегрише у тимочко-лужнички дијалекат, она почиње да шири или број значења или значењско поље (СТЕВАНОВИЋ 2019: 208; СТЕВАНОВИЋ 2020: 434; СТЕВАНОВИЋ 2021: 297–298).

Код примера *вртáљ* шири се број значења. У тимочко-лужничком дијалекту овај пример има два значења: 1. *четвртина, фрталј*; 2. *стаклени суд од четврт литра*. Са друге стране, у немачком језику није забележено друго значење.

Значењско поље шири се код примера *шинда*. Поменути пример објашњен је на следећи начин у тимочко-лужничком дијалекту: *даска за преграђивање пресека у амбарима, за постављање таваница у кућама или за изградњу кућних зидова, шиндра*. У немачком језику пример *die Schindel* представља *танку даишчицу за покривање кровова*.

Има случајева где се значење реплике и значење модела потпуно разликују. Анализирани корпус бележи 11 таквих случајева. У процесу семантичке адаптације може нестати веза између садржине реплике и садржине модела. Некада се садржина модела погрешно тумачи. Реплика и модел могу имати неки заједнички сем на синхронијској равни, али он није релевантан за њихове семантеме узете у целини (према СТЕВАНОВИЋ 2021: 295; СТЕВАНОВИЋ 2022: 259).

Семантичка веза постоји између реплике *áпса* и модела *hapis* (*задржавање, лишавање слободе*). Између реплике *дивána* и модела *divanhane*, такође, постоји семантичка веза (*простор*). Исти је случај и са репликом *сокáк* и моделом *sokak* (*простор*), као и са репликом *швѐрци* и моделом *die Schwärze* (*црн, црно*). Постоји семантичка веза и између реплике *шљéпер* и модела *der Schlepper* (*теглити, велика носивост*), као и између реплике

ђердан и модела *gerdan* (врат). Између реплике *nutије/nutiјe* и модела *rihti*, такође (згрушавање).

У осталим случајевима не постоји семантичка веза између реплике и модела. Претпостављамо да је реч о погрешном тумачењу садржине модела.

5. Закључак

На основу спроведене анализе можемо закључити да се у корпусу уочавају следеће врсте промена у семантичкој екстензији: 1) нулта семантичка екстензија (потпуно подударане значења реплике и модела); 2) сужење значења реплике у односу на модел; 3) сужење, па проширење значења реплике у односу на модел; 4) проширење значења реплике у односу на модел и 5) неподударане значења.

Најчешћи тип семантичке адаптације јесте сужење значења реплике у односу на модел (23). Умерено продуктивни типови јесу неподударане значења (11) и нулта семантичка екстензија (9). Ретки типови јесу сужење, па проширење значења реплике у односу на модел (3) и проширење значења реплике у односу на модел (3).

На основу ексцерпираног корпуса који обухвата само именице (49) и то само оне које означавају нешто неживо, могу се извести одређени закључци: 1) много је случајева где реплика има уже значење од модела; 2) мало је случајева где реплика има шире значење од модела и 3) реплика и модел се понекад значењски не подударају. У диференцијалним речницима какви су дијалекатски многе лексеме су изостављене. Значења забележених лексема су, такође, често изостављена. Да бисмо добили целовитију слику о семантичкој адаптацији турцизама и германизама у тимочко-лужничком дијалекту, морамо спровести теренско истраживање са израђеним упитником и укључити велики број информатора. Са друге стране, морамо узети у обзир и остале врсте речи. Овај рад треба да подстакне будуће лингвисте да се темељније баве проблемом семантичке адаптације турцизама и германизама и проблемом семантичке адаптације стране лексике уопште.

Цитирана литература

- ВЛАЈИЋ ПОПОВИЋ, Јасна. „Германизми у говорима југоисточне Србије”. У: П. Ивић и др. (Ур.), *Говори призренско-тимочке области и суседних дијалеката* (стр. 445–456). Ниш: Филозофски факултет, Институт за српски језик САНУ, Центар за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу, 1994.
- ДРАГИН, Гордана и ГЛИШОВИЋ, Радослава. „Из коларске лексике села Ченеја (Румунија)”. *Исходишта* 6, (2020): стр. 52–59. DOI: <https://doi.org/10.46630/ish.6.2020.5>

- ЈОВИЋ, Надежда. „Страни елементи у лексици прераде примарних сточарских производа у говорима југоисточне Србије”. *Исходишта* 4, (2018): стр. 141–158.
- ЈОВИЋ, Надежда. „Турцизми у сточарској терминологији југоисточне Србије”. *Исходишта* 5, (2019): стр. 221–236.
- МИЛОШЕВИЋ, Ивана. „Германизми у Речнику жаргонизама јужне пруге”. *Годишњак за српски језик* 18, (2020): стр. 21–34. DOI: <https://doi.org/10.46630/gsrj.18.2020.02>
- ПЕТРОВИЋ, Снежана. „Значај дијалекатског материјала за проучавање турцизама у српском језику”. У: П. Ивић и др. (Ур.), *Говори призренско-тимочке области и суседних дијалеката* (стр. 427–432). Ниш: Филозофски факултет, Институт за српски језик САНУ, Центар за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу, 1994.
- ПЕТРОВИЋ, Снежана. „Прилог проучавању турцизама из Врања и суседних говора”. *Истоци и утоци: сећање на Славољуба Ђинђића* (стр. 147–157). Београд: Филолошки факултет, 2009.
- ПЕТРОВИЋ, Снежана. *Турцизми у српском призренском говору. На материјалу изрукописне збирке речи Димитрија Чемерићића*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2012.
- ПЕТРОВИЋ, Снежана и ЂИНЋИЋ, Марија. „Културна позајмљеница – српски *јогурт* између Истока и Запада”. *Јужнословенски филолог* LXXI, 3–4 (2015): стр. 251–265. DOI: 10.2298/JFI1504251P
- РАДАН, Михај и РАДАН УСКАТУ Миљана-Радмила. „Воденичка терминологија и воденичарска лексика у српском говору Карашева”. *Исходишта* 7, (2021): стр. 259–284. DOI: <https://doi.org/10.46630/ish.7.2021.18>
- САВИЋ, Сандра. „Материјална култура Срба у контексту позајмљеница у Терминологији куће и покућства у северној Метохији Милете Букумирића”. *Исходишта* 6, (2020): стр. 267–283. DOI: <https://doi.org/10.46630/ish.6.2020.20>
- СТАНКОВИЋ, Селена. „Француске позајмљенице у говорима југоисточне Србије”. У Бојана Димитријевић (Ур.), *Језик, књижевност, култура* (стр. 303–315). Ниш: Филозофски факултет, 2014.
- СТАНКОВИЋ, Селена. „Француске позајмљенице у говорима југоисточне Србије: семантичка адаптација”. У Селена Станковић (Ур.), *Француско-српске лингвистичке паралеле* (стр. 123–143). Ниш: Филозофски факултет, 2016.
- СТЕВАНОВИЋ, Јована. „Романизми у Црнотравском речнику Радосава Стојановића: семантичка адаптација”. У Марина Јањић (Ур.), *Савремени токови у науци о језику и књижевности* (стр. 197–210). Ниш: Филозофски факултет, 2019.
- СТЕВАНОВИЋ, Јована. „Семантичка адаптација стране лексике у говорима призренско-тимочке дијалекатске области”. У Јасмина Шаранац Стаменковић, Љиљана Скробић, Мирјана Илић, Милена Каличанин (Ур.), *Нови правци истраживања у друштвеним и хуманистичким наукама* (стр. 423–437). Ниш: Филозофски факултет, 2020. DOI: <https://doi.org/10.46630/nisun.9.2020>

- СТЕВАНОВИЋ, Јована. „Страна лексика у Црнотравском речнику Радосава Стојановића: семантичка адаптација”. *Годишњак за српски језик* 19, (2021): стр. 283–300. DOI: <https://doi.org/10.46630/gsrj.19.2021.22>
- СТЕВАНОВИЋ, Јована. „Турцизми у Речнику говора Лужнице Љубисава Ћирића: семантичка адаптација”. У Војислав Филиповић, Ивица Тодоровић (Ур.), *Етно-културолошки зборник*, књ. XXV (стр. 249–261). Сврљиг: Центар за туризам, културу и спорт, 2022.
- ТРАЈКОВИЋ, Татјана. „Терминологија одевања и обувања у Рудни (Румунија)”. *Исходишта* 5, (2019): стр. 455–463.
- ЋУПИЋ, Драго. „Туђице у дијалекатској лексици и њихова обрада”. *Лексикографија и лексикологија*, (1984): стр. 197–201.

*

- FILIPOVIĆ, Rudolf. *Teorija jezika u kontaktu: uvod u lingvistiku jezičnih dodira*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti – Školska knjiga, 1986.
- MARTINOWSKY, Georges. „L'évolution sémantique en russe des emprunts au français et au vocabulaire international spécialisé. Recherche de méthode”. *Revue des Etudes slaves* 51/1–2, (1978): pp. 171–179.

Речници

- КЛАЈН, Иван и ШИПКА, Милан. *Велики речник страних речи и израза*. Треће допуњено и исправљено издање. Нови Сад: Прометеј, 2008.

*

- ЂИЊИЋ, Slavoljub, TEODOSIJEVIĆ, Mirjana i TANASKOVIĆ, Darko. *Türkçe-Sırpça Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu, 1997.
- JOVANOVIĆ, Zora i SIKORA, Agota. *Ilustrovani nemačko-srpski rečnik*. Novi Sad: Zmaj: Atlantis; Podgorica: Zavod za izdavanje udžbenika i nastavna sredstva, 2003.
- POPOVIĆ, Milan. *Rečnik nemačko-srpski i srpsko-nemački: (sa gramatikom nemačkog jezika)*. Zemun: JRJ; Niš: Prosveta, 2005.
- ŠKALJIĆ, Abdulah. *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*. Sarajevo: Svjetlost, 1966.

Извори

- ДИНИЋ, Јакша. *Тимочки дијалекатски речник*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2008.
- ДИНИЋ, Јакша. „Допуне Тимочком дијалекатском речнику”. *Српски дијалектолошки зборник* LXVI/2, (2019): стр.741–880.
- ДИНИЋ, Јакша. „Речи и изрази традиционалне исхране становништва књажевачког краја”. *Српски дијалектолошки зборник* LXVII, (2020): стр. 299–412.

Контролни извори

- ЖИВКОВИЋ, Новица. *Речник пиротског говора*. Пирот: Музеј Понишавља, 1987.
- ЗЛАТКОВИЋ, Драгољуб. *Речник пиротског говора. Том 1, А–Њ*. Београд: Службени гласник, 2014а.
- ЗЛАТКОВИЋ, Драгољуб. *Речник пиротског говора. Том 2, О–Ш*. Београд: Службени гласник, 2014б.
- ЗЛАТКОВИЋ, Драгољуб. „Допуна Речнику пиротског говора”. *Српски дијалектолошки зборник LXIV*, (2017): стр. 603–993.
- ЗЛАТКОВИЋ, Драгољуб. „Друга допуна Речнику пиротског говора”. *Српски дијалектолошки зборник LXVII*, (2020): стр. 123–297.
- ЗЛАТКОВИЋ, Драгољуб. „Трећа допуна Речнику пиротског говора”. *Српски дијалектолошки зборник LXIX*, (2022): стр. 103–280.
- ЋИРИЋ, Љубисав. „Речник говора Лужнице”. *Српски дијалектолошки зборник LXV/2*, (2018): стр. 1–1166.
- ЋИРИЋ, Љубисав. „Допуна Речнику говора Лужнице”. *Српски дијалектолошки зборник LXVIII*, (2021): стр. 605–771.

Jovana Stevanović

TURKISH LOANWORDS AND GERMANIC LOANWORDS IN THE LEXICOGRAPHIC WORK OF JAKŠA DINIĆ: SEMANTIAL ADAPTATION

Summary

The subject of the paper is the semantic adaptation of Turkish and German loanwords in the lexicographic work of Jakša Dinić, which is related to the area of the Timoč-Lužnica dialect. The material is taken from the following dictionaries: *Dictionary of the Timok Dialect* (DINIĆ 2008), *Additions of Dictionary of the Timok Dialect* (DINIĆ 2019) and *Words and expressions of the traditional diet of the population of the Knjaževac area* (DINIĆ 2020). Due to limited space, only nouns denoting something inanimate (object, space, food, clothing, footwear, means of transport, measure, musical instrument, etc.) were taken into consideration. The analyzed corpus includes 127 loanwords. For the purposes of this paper, 49 were selected. The meanings they have in the giving language are determined using the following dictionaries: *Türkçe-Sırpça Sözlük* (ĐINĐIĆ, TEODOSIJEVIĆ i dr. 1997), *Illustrated German-Serbian dictionary* (JOVANOVIĆ, CIKORA 2003) and *German-Serbian and Serbian-German Dictionary: (with German Grammar)* (POPOVIĆ 2005). The paper has the following aims: 1) to compare the dialectal meanings with the meanings in the giving language based on the analysis of

vocabulary material and 2) to determine whether there has been a change in meaning in the dialect. Based on the analysis of vocabulary, we came to the following results: 1) replica and model are semantically matched in all contexts, 2) replica has a narrower meaning than model, 3) the replica narrows the meaning in relation to the model, and then expands the meaning, 4) replica has a broader meaning than model and 5) replica and model do not match in meaning.

Keywords: Turkicisms, Germanisms, Timok-Lužnica dialectal area, the giving language, the semantic adaptation.

ПАРТИЦИП 1 ИЗ НЕМАЧКОГ ЈЕЗИКА КАО (НЕ) ПОСТОЈЕЋА ГРАМАТИЧКА КАТЕГОРИЈА У САВРЕМЕНОМ СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

У раду се разматра граматичка категорија партицип 1 (Partizip 1) из немачког језика и (не)постојање њој еквивалентне конструкције у савременом српском језику, односно одсуство категорије која би у српском била потпуни еквивалент П1 из немачког како на семантичком тако и на морфосинтаксичком плану. У литератури из области српско-немачке контрастивне граматике налазимо на тврдње како је у српском језику глаголски прилог садашњи (ГПС) кореспондент немачкој конструкцији П1. Циљ рада је да покажемо да је то случај само када је П1 у адвербијалној функцији, а да онда када П1 заузима друге синтаксичке позиције, у српском језику његово значење мора бити изражено неким другим језичким средством. Литература из области историје српског језика нуди опис конструкције партиципа презента (од кога је савремени ГПС настао) који је имао карактеристике сличне онима код немачког П1, те су информације о овој конструкцији послужиле за анализу разлика које постоје између садашњег ГПС у српском и П1 у немачком.

Кључне речи: партицип 1, партицип презента, глаголски прилог садашњи, контрастивна граматика, немачки језик

1. Увод

Предмет овог рада, који припада пољу контрастивне лингвистике, а односи се на релацију немачки језик – српски језик, јесте граматичка конструкција партиципа 1 (П1) из немачког језика и (не)постојање њој еквивалентне конструкције у савременом српском језику. П1 је карактеристичан за немачки језик и његова употреба је веома распрострањена, али пре свега у писаној продукцији на том језику. Савремени српски језик не познаје П1 као такав – конструкцију која се може градити од великог броја глагола уз помоћ посебног суфикса, која потом преузима придевске категорије и синтаксичке

¹ s.stevanovic-19524@filfak.ni.ac.rs

функције које заузимају придеви и прилози, те се често при превођењу са немачког, у зависности од синтаксичке функције коју врши, као преводни еквивалент П1 морају користити различита средства српског језика, најчешће глаголски прилог садашњи (ГПС), придев, релативна реченица, именица или предлошко-падежна конструкција, мада је списак могућности још дужи (Ђорђевић 2020; Момчиловић 2010; Петронијевић 2011). У теоријској литератури често се среће тврдња како је ГПС у српском језику еквивалент П1, али овај рад представља покушај да образложимо зашто таква тврдња није одржива у свим синтаксичким функцијама које П1 у немачком може вршити. Притом смо се осврнули и на радове из историје српског језика који се баве проблемом старих партиципа, између осталих и партиципом презента, који је као категорија нестао из савременог српског језика, а био је према карактеристикама веома сличан данашњем немачком П1. Од старог партиципа презента развио се ГПС и преузео неке његове функције, те не чуди што је он језичко средство садашњег српског језика које је, када се сагледају опште семантичко-функционалне карактеристике, најближе немачком П1. Ипак, из разлога што у доста преводних случајева ове конструкције услед сужавања функционалних поља нису еквивалентне, у наставку ће бити представљена детаљна дискусија о томе зашто тврдња да је ГПС еквивалент П1 није одржива.

2. Преглед досадашњих истраживања

У овом поглављу дајемо преглед досадашњих истраживања која су се бавила питањем П1 у немачком језику и његових еквивалената у српском језику. Ђорђевић (2020) даје томе велики допринос, јер пре ње „само партицип 1 и његови преводни еквиваленти у српском језику нису анализирани, али постоје радови који се баве анализом партиципа у немачком језику, анализом партиципске фразе и слично” (2020: 6).

Први обимнији рад на ову тему јесте рад Момчиловић (2011) *Партиципи у немачком и у српском језику*. У овом раду анализирани су партицип 1 и партицип 2 из немачког језика и глаголски прилог садашњи и трпни глаголски придев као одговарајуће форме које на морфолошком нивоу у српском језику представљају њихове еквиваленте. Анализа је спроведена са морфолошког, синтаксичког и семантичког аспекта, те ауторка, будући свесна тога да су ове форме само у мањем броју ситуација апсолутни преводни еквиваленти, приказује могућност превођења П1 глаголским прилогом прошлим, правим придевом или релативном реченицом у српском језику (Момчиловић 2010: 32–35).

Значајно је поменути још два рада која се баве овим питањем: *Девербативни адјективи и компарација* (Петронијевић 2009) и *Категоријална*

обележја партиципа I у немачком и српском језику (Петронијевић 2011). У првом раду ауторка дискутује о (не)могућности компарације придева изведених од глагола (што покрива и партиципе у атрибутској позицији), а у другом разматра категоријална обележја ПI. Други рад потребно је посебно анализирати, јер под ПI у српском језику ауторка подразумева ГПС и под тим термином наводи и неке примере овог облика који су према ставовима српских лингвиста лексикализовани² и потпуно прешли у категорију речи ПРИДЕВ (нпр. облике *изненађујући* и *застрашујући*³, који би се тешко могли замислити у синтаксичким функцијама које примарно има ГПС). За Петронијевић (2011) граница између придева (адјектива), прилога (адверба) и партиципа у српском, односно придева (адјектива) и партиципа у немачком није оштра, са чиме смо начелно сагласни, али ће о овом проблему класификације бити више речи у наставку рада.

Најновије из литературе што се може наћи на ову тему јесте рад Ђорђевић (2020) *Партицип I у немачком језику и његови преводни еквиваленти у српском језику*. Овај рад као корпус има дело *Процес* Франца Кафке у оригиналу на немачком језику, односно два његова превода на српски језик: превод Виде Печник (2004) и превод Зденке Бркић (1996). Ауторка на основу корпуса издваја могућност превођења ПI из немачког следећим језичким средствима у српском језику: правим придевом, трпним глаголским придевом, прилогом, глаголским прилогом садашњим, глаголским прилогом прошлим, именицом / именичком фразом, предлошком фразом, зависном реченицом, независном реченицом, глаголом / глаголском фразом (при чему је глагол овде у личном глаголском облику), у зависности од тога у којој се синтаксичкој позицији ПI јавља у немачком језику – атрибут (уз именицу или атрибут атрибута), апозиција, додатак глаголу⁴ (модификативни; ситуативни – временски, узрочни, намерни, последични, допусни; негативни; егзистиматорни), предикатив, адјункт⁵ (оно што се у србистичкој литератури најчешће назива атрибутско-адвербијална одредба или актуелни квалификатив) (Ђорђевић 2020: 19–72). Сматрамо да је овим радом покривен највећи део могућности превођења ПI из немачког језика на српски језик,

² Лексикализација је „semantički proces kojim od oblika riječi i leksičkih skupina nastaju nove leksičke jedinice kojima se popunjava leksički fond” (Tafra 2005: 115).

³ Овакви примери се у србистичкој литератури називају „попридевљени партиципи презента у функцији препонованог атрибута” (Суботић 1984: 21) и „значе радњу (временски неограничену) приписану као особину” (Суботић 1984: 28), а у РСМ (1967) облик *застрашујући* и обрађен је као придев.

⁴ Ауторка рада користи термин *додатак глаголу*, али то је за оквире српске граматике прецизније речено *адвербијална одредба*.

⁵ Када је у питању адјункт или ААО као реченична функција ПI у немачком језику, сматрамо да је ова употреба ПI ближа адвербијалној него атрибутивној и да ће при преводу на српски језик у великом броју случајева ГПС бити одговарајући преводни еквивалент. Више о ААО у Станојчић–Поповић (1989: 257).

али ипак остављамо простор да постоји још нека опција, будући да постоји вероватноћа да код Кафке нису присутне све семантичке могућности које П1 има у немачком језику, што би у српском условило употребу неког другог језичког средства. Велики број издвојених конструкција које могу бити преводни еквиваленти немачког П1 у српском језику такође иде у прилог опасци да тврдња да српски ГПС представља еквивалент немачком П1 није адекватна.

3. Партицип као граматичка конструкција

Појам партиципа познат је још од антике, када су на почетку лингвистичких истраживања описиване партиципске форме у грчком и латинском. Сматрамо да је за рад важно расветлити карактер ове језичке категорије, како би се разумела њена двојна природа и схватање појма *партицип* у немачком и српском. Осим тога, као матерњи говорници српског језика у XXI веку сусрећемо се са проблемом да „партиципи не постоје у нашем језичком осећају” (Стошић 2013: 823), с обзиром на то да у савременом српском језику нема облика који тако динамично и продуктивно могу да мењају своје карактеристике и категорију речи.

Почећемо са одређењем П1 које се може наћи у немачким граматикама. У немачком језику П1 јесте конструкција која обитава између глагола и придева. Начелно се у граматицима овај облик обрађује као глаголски облик, а када је атрибутој функцији онда се анализира као придев. „У зависности од тога да ли облик има обележје + / - ДЕКЛИНАЦИЈА реч се сврстава у једну или другу врсту речи” (Петронијевић 2011: 22). Занимљива је још и тврдња да је партицип „реч на међи” (*Mittelwort*), форма која се креће између глагола и придева⁶.

У србистичкој и сербокroatистичкој литератури налазимо готово идентична одређења (при чему је потребно одмах истаћи да се о „правим партиципима” говори у оквиру историје језика, будући да су ове језичке јединице постојале у старословенском, али су се из савременог језика великим делом изгубиле): „Партицип је категорија која се налази између придева и глагола” (Суботић 1984: 5). Белић (1933: 197) објашњава ове конструкције на следећи начин: „реч је, заправо, о глаголским облицима који означавају неку глаголску радњу која се као особина приписује именици за извесно време”. Како Суботић (1984: 5) наводи, „партиципе с глаголом повезује то што имају глаголску основу и њено значење, па самим тим и процесуално (временско) значење, док их с именицом повезује заједничка служба у реченици, конгруенција с именицом и флексија”. Прави придев и партицип у атрибутој употреби разликују се по томе што „придев значи везу какве особине са именицом без ограничења, док партицип значи везу извесне радње као

одлику предмета за извесно време или у извесном временском односу према другој радњи” (Белић 1933: 197). Стошић (2013: 820) наводи да су „још у старословенском језику (партиципи) служили као једно од средстава реченичне кондензације”. У старословенском језику постојали су партиципи који су имали идентична својства као савремени немачки партиципи. Важно је нагласити да „се већина партиципа и формално изгубила у (савременом) српском језику” (Стошић 2013: 821). Они су били у употреби у књижевном језику до XIX века, али је са Вуковом језичком реформом престала њихова жива употреба, будући да их у народним говорима није било. „Потпуно придевску природу сачувао је само трпни глаголски придев” (Белић 1933: 196), а остале форме које су наследници партиципа у српском постале су непроменљиве и прешле у класу речи ПРИЛОГ⁷. Белић (1933: 198) сматра да партиципска деklinација показује да временска радња исказана партиципом припада као особина извесном предмету, и „чим облика деklinације нестаје, ови облици престају бивати партиципи и постају прилози који означавају различан однос те радње према предикату”.

Из наведеног јасно је да је ПI конструкција коју познају оба језика, с тим што се у овом раду она у немачком посматра синхронијски, а у српском о њој има података само из историјске перспективе. Посебност ПI огледа се у томе што има одлике више врста речи, те се у складу са својом конкретном употребом и морфосинтаксичким обележјима различито класификује. Због његове специфичности „неки ПI сматрају посебном врстом речи, као нешто између глагола и придева, у српском између глагола и придева/прилога” (Петронијевић 2011: 22) и оваква класификација ПI као издвојене категорије у оквиру поделе на врсте речи није ретка у новијим радовима. За то постоје не само семантички, већ и синтаксички разлози:

„Синтаксички ПIФ(раза) може бити део реченичног дела (атрибут и апозитив), реченични део (суплемент, ређе комплемент), те на крају део паратаксе (пропратно-околна реченица). У овоме се управо огледа специфичност ПI, па не чуди што у најновијој литератури многи промишљају о ПI као о посебној врсти речи” (Петронијевић 2011: 37).

Након што смо у овом делу рада дали ширу слику и расветлили природу ПI као граматичке конструкције, у наставку се детаљније бавимо ПI у језицима који су предмет овог рада.

3.1. ПI⁸ у немачком језику

⁸ ПI назива се у германистичкој литератури још и Partizip Präsens (партицип презента), међутим, његово временско значење је релативно: ако је главни реченични глагол (Hauptverb, Verbum finitum) у презенту, онда се и радња исказана ПI односи на презент,

Уз инфинитив и партицип 2, Дуден (2016: 446) П1 сврстава у просте, инфинитне глаголске облике у немачком језику⁹. Они не могу имати категорију лица и не могу самостално вршити функцију предиката у немачкој реченици (једино са копулативним глаголом, као предикатив). У најрелевантнијој немачкој граматици наводи се да се „П1 гради од глаголске основе и наставка *-end* (*-енд*), односно *-nd* (*-нд*). Од инфинитива разликује се само по том *-d* (*-д*), уз постојање неколико изузетака: *sein – seiend* (*будућу*), *tun – tuend* (*чинећу*)” (Duden 2016: 447)¹⁰. У контрастивној граматици немачког и српског језика (Alanović i dr. 2014: 83) налазимо тврдњу се „П1 може у принципу градити од сваког пунозначног глагола”¹¹. Код неких глагола постоје ограничења за грађење П1 у семантичком погледу, нпр. **bekommend* (**добујућу*), **widerfahrend* (**догодећу се*) и сл. Такође, облик П1 од безличних глагола (нем. Impersonalia) није граматички прихватљив: **regnend* (**кишећу*). Постоје и облици П1 који су настали слагањем (*zusammengesetzte Wörter*): *unwissend* (*не знајућу*), *nervtötend* (*иритирајућу*), *alleinerziehend* (*самохрани*) (примери из Момчиловић 2010: 7). П1 преузима синтаксичко-семантичке особине глагола од кога је изведен, укључујући и аргументску структуру и додатке, те ако је полазни глагол прелазан, биће и партицип: *ein Schrecken bereitendes Geschehen* (**страх изазивајућу догађај*) → *ein Geschehen, das Schrecken bereitet* (*догађај који изазива страх*) (пример из Момчиловић 2010: 3). У немачкој реченици П1 може, поједностављено речено, да „врши две синтаксичке функције: атрибута и адвербијалне одредбе”¹² (према Mallo Dorado 2008: 32).

„Инфинитив и партицип 2¹³ могу да буду део сложених глаголских времена, док П1 ту могућност нема. Он може бити употребљен као адјективални атрибут и тада бива флектиран, односно у тој позицији за њега важе општа правила придевске деклинације (род, број, падеж). У атрибутивној употреби П1 задржава своју вербалну рекцију и значење и сходно томе може уз допуне (*Ergänzungen*) и додатке (*Angaben*) да гради комплексне глаголске фразе. Тада остаје празно место субјекта које преузима тој фрази надређена

али ако је главни реченични глагол у облику перфекта, онда и П1 реферише на прошло време. То што се његова радња одвија истовремено са радњом главног глагола, не значи да се нужно одвија у презенту – „јер партиципи времена не разликују; значе сва три” (Стојановић 1928: 6). Из тог разлога у овом раду користимо само термин *partizip 1*.

⁹ Што је случај и у многобројним другим граматицама немачког језика, нпр. Engel 2004.

¹⁰ „Das Partizip I wird vom Verbstamm (1. Stammform) mithilfe der Endung *-end* bzw. *-nd* gebildet. [...] Es unterscheidet sich nur durch das zusätzliche *-d* vom Infinitiv (*-end* vs. *-en*; Ausnahmen *sein – seiend, tun – tuend*).”

¹¹ „Zu jedem Hauptverb kann ein Partizip I gebildet werden, [...]”

¹² „... dass das P1 nur als Attribut und als adverbiale Bestimmung gebraucht werden kann (Sommerfeldt 1969: 667)”.

¹³ Партицип 2 граматичари недвосмислено сврставају у глаголску категорију. Може се пратити како се кроз историју немачког језика функције и употреба партиципа 1 и 2 раздвајају, иако су припадали истој класи речи. То питање, међутим, превазилази оквире овог рада.

именица” (Duden 2016: 577)¹⁴. Због тога је у комплексној реченици радња исказана предикатом (глаголом у личном глаголском облику) надређена радњи која је исказана ПI, иако се одвијају истовремено. У адвербијалној употреби ПI није флектиран.

Три су основне компоненте значења ПI у немачком језику (Engel 2004: 224): симултаност, прогресивност, активност. „Симултаност значи да се радња одређена ПI одвија истовремено са неком другом радњом или временском одредницом. Прогресивност значи да ће се радња исказана ПI одвијати до неког тренутка, односно да још увек није завршена. Активност значи да ПI увек може бити замењен релативном реченицом у активу”¹⁵, а „у савременом језику се ПI са пасивним значењем више не може градити” (Mallo Dorado 2008: 61)¹⁶.

У наставку преносимо објашњење синтаксичких позиција ПI у немачком језику изнесено у контрастивној граматици немачког и српског језика (Alanović i dr. 2014), налазећи то издање тренутно најрелевантнијим приручником који се контрастивно бави овим језицима, иако сматрамо да су прва два наведена примера (*zitternd* и *zögernd*) пре примери адвербијалне употребе ПI, бар према томе како су примери на српски језик преведени.

„Када ПI постане придев, односно изгуби свој вербални карактер, може бити употребљен на следећи начин: као апозиција, односно екстерни саставни део номиналне фразе (*der Personalchef, zitternd vor Erregung / шеф персонала, дрхтећу од узбуђења*), адјункт (*Der Junge kam zögernd näher / Дечак се приближавао оклевајућу*), као атрибут у претпозицији уз именицу, када бива флектиран (*meine lachende Tante / моја тетка која се смеје; моја*

¹⁴ „Von den infiniten Verbformen können der reine Infinitiv, der *zu*-Infinitiv und das Partizip II von einem Verb regiert werden und so in eine mehrteilige Verbform eingehen. Das Partizip I und das *zu*-Partizip haben diese Möglichkeit nicht. Sie lassen sich hingegen als adjektivische Attribut verwenden und werden dann flektiert. [...] Das Partizip I behält in attributiver Funktion seine verbale Rektion und Bedeutung bei und kann dementsprechend um Ergänzungen und Angaben zu komplexen Phrasen ausgebaut werden. Die mit der Subjektleerstelle verknüpfte semantische (Agens-)Rolle trägt das übergeordnete Substantiv.”

Конструкција *zu*-Partizip која се у оригиналном тексту помиње је пасивно-модална конструкција у оквиру које се појављује ПI, али она има ограничену употребу и није предмет овог рада.

¹⁵ „Bedeutung des Partizip I:

simultan, im Vollzug, aktivisch.

Das Merkmal **simultan** besagt, dass das vom Partizip beschriebene Geschehen (z. B. *singen*) gleichzeitig mit einem anderen Geschehen (z. B. *kam die Treppe herab*) oder einer weiteren Zeitbestimmung erfolgt: *das zur Zeit noch schwebende Verfahren*.

Das Merkmal **im Vollzug** besagt, dass das vom Partizip beschriebene Geschehen zur angegebenen Zeit noch abläuft, also noch nicht abgeschlossen ist: *meine lächelnde Nichte*.

Das Merkmal **aktivisch** besagt, dass das Partizip I immer durch einen Relativsatz im Aktiv ersetzt werden kann: *eine jubelnde Menge – eine Menge, die jubelte*.”

¹⁶ „Heute kann man Partizip I nicht mehr mit passiver Bedeutung bilden.”

насмејана тетка” (Alanović i dr. 2014: 84)¹⁷.

Двема већ описаним функцијама, атрибутивној (1) и адвербијалној (2) можемо додати и предикативну (3)¹⁸ (према Mallo Dorado 2008: 28).

- (1) *die fehlende Information* (**недостајућа** информација / информација која недостаје)
- (2) *Beide saßen rauchend auf einem Grenzstein; Er schaute mich lächelnd an; Ich finde ihn reizend.* (Обоје су **пушећи** седели на камену / Обоје су седели на камену и **пушили**; Гледао ме је **смешећи се** / Гледао ме је и **притом се смешио**; Сматрам га **привлачним**)
- (3) *Doch, aber kein anderes ist treffend* (Да, али ниједан други није **одговарајућ** / ниједан други не **одговара**); (примери из Mallo Dorado 2008: 46–7).

Постоји и супстантивирани П1 (4, 5), односно ситуације када овај облик преузима именичке функције и пише се великим почетним словом као и све остале именице у немачком језику, а задржава притом придевску промену и П1 у овој функцији се на српски језик у највећем броју случајева може превести именицом.

- (4) *Viele Studierende sind gezwungen, neben dem Studium zu arbeiten.* (Многи **студенти** приморани су да раде уз студије)
- (5) *Reisende soll man nicht aufhalten.* (**Путнике** не треба задржавати)

Атрибутивна функција П1 најчешће се среће у немачком језику и тада је овај облик променљив – у претпозицији (*vorgestellt*) (6), док, када се појава у постпозицији (7) (*nachgestellt*), што се среће ређе, није деклиниран.

- (6) *Wir hatten heute eine anregende Diskussion darüber, wie man Gewalt, Haß und Hetze gegen Journalistinnen entgegenreten kann.* (Данас смо имали једну **подстицајну** дискусију о томе како се супротставити насиљу, мржњи и говору мржње према новинаркама)
- (7) *Ihre Lesung, anregend und unterhaltsam, beeindruckte das Publikum.* (Њено предавање, **инспиративно** и забавно, оставило је утисак на публику)

Енгел (2004: 224) тврди како се „само они облици П1 који су потпуно постали придеви могу компарирати (*aufregend, reizend, rührend* u. a.)”¹⁹. Мно-

¹⁷ „Ist das Partizip I zum Adjektiv geworden, hat es also seinen verbalen Charakter verloren, so kann es auf folgende Arten verwendet werden:

1. Als Apposition, d. h. als externer Bestandteil einer Nominalphrase;
2. Als Adjunkt, d. h. dislozierbares Attribut eines Nomens;
3. Als vorangestelltes Attribut eines Nomens (nur in dieser Funktion ist das Partizip I deklinierbar).”

¹⁸ „[...] wobei drei adjektivische Hauptfunktionen zu nennen sind: attributiv, adverbial und prädikativ (Heidolph/Flämig/ Motsch 1960: 630).”

¹⁹ „Nur Partizipien I, die völlig zu Adjektiven geworden sind, lassen sich komparieren, so *aufregend, reizend, rührend* u. a.”

ги граматичари у том смислу разликују праве партиципе (*echte Partizipien*) и партиципске адјективе (*Partizipialadjektive*).

„Ово су облици који највише усложњавају класификацију: они формално личе на партиципе и могу се дефинисати као придеви партиципског порекла, а називају се лажни партиципи или лексикализовани партиципи. Њихове одлике су чисто придевске: имају глаголско порекло, али могу бити негирани префиксом *un-* (*не-*), бити употребљени као предикатив и компарирани. Ипак, од пресудног значаја је то што су у односу на глагол од ког су настали променили значење” (Mallo Dorado 2008: 150).²⁰

Због свега наведеног их сада доживљавамо као праве придеве и они у српском језику као пандан увек имају неки придев.

Важно је напоменути да конструкције са П1 припадају „вишем” језичком стилу – најфреквентнији су у књижевности, чести су у правним и научним текстовима, могу се срести у журналистичком дискурсу, док за свакодневни, говорни језик нису од значаја.

3.2. П1 у српском језику

У одељку који следи бавићемо се партиципом 1 у српском језику. У претходним поглављима већ је поменуто да се у досадашњим радовима тврди како је П1 из немачког језика у српском еквивалент ГПС, будући да „*se termin particip vrlo često izjednačavao sa glagolskim priložima/pridjevima*” (Švačko 1991: 280).

Такође, речено је како је су у старословенском језику партиципи били у активној употреби, али су „српскохрватски народни говори редуковали партиципски систем свдећи га само на постојање партиципа презента активног у адвербијалној функцији и партиципа перфекта у предикатској функцији” (према Суботић 1984: 6). Партицип презента актива (од кога је ГПС настао) је у српском књижевном језику до XIX века могао заузимати функције: атрибутску (8), предикатску (9) и копредикатску (предикативни атрибут) (10), а могао је да се појави и као супстантивизирани партицип, апсолутни датив, или да има двојаку трансформацију (партицип или адверб) (Суботић 1984: 21–49). Синтаксичко понашање овог партиципа веома је слично синтаксичком понашању савременог немачког П1. Наводимо неколико примера (из Суботић 1986: 27–40) како бисмо илустровали употребу овог облика²¹:

²⁰ „Wörter, die formal den Partizipien ähneln und die die Unterscheidung zwischen Adjektiven und Partizipien erschweren, sind z. B. Scheinpartizipien oder lexikalisierte Partizipien, die als Adjektive partizipialer Herkunft definiert werden können. [...] Die lexikalisierten Formen verhalten sich rein adjektival, d. h. sie haben u. a. folgende Merkmale: Vererbung der lexikalischen Grundausstattung des Verbs, Negation durch *un-*, Verwendung als Prädikativ und/oder synthetische Komparation. Außerdem sind sie auf kein entsprechendes Verb ohne Bedeutungsänderung zurückzuführen.”

²¹ Партицип презента актива у стсл. могао је да се појави.

- и сь каковомъ *ѿрейещушомъ* любовію (Вид., Љуб., 1814, 77) /→ трептавом љубављу/
 — у *насиоящемъ живоѿу* нашемъ (Вид., Љуб., 1823, 8) /→ садаш-
- (8) — ова наименованія (. . .) тако су *мноіозначећа* (Лет., 1824, 56) /→ многозначна/
 — кои от ова два езька, (. . .) *ѿреба да буде царсѿвующій* (Лет., 1824, 68) /→ владајући, главни, доминантан/
 (9) — она *ѿю онако клечейѿа на ясѿуку ѿіледѿи* (Вид., Љуб., 1823, 103) /Т → Она погледа њега. Он клечи на јастуку./
 — *коя сь прочими ту ѿю садѿ онако ѿрейещуца окруже* (Вид., Љуб., 1823, 129) /Т → Они га окруже. Он сад дрхти./
 (10)

Пешикан (1959:93) тврди како се „не може прихватити да између старословенског адвербијалног партиципа и српскохрватског герундија (ГПС-а) има икакве озбиљније значењске разлике”, међутим, морфолошке особине и синтаксичке функције су другачије и то је разлог за неподударање када говоримо о еквиваленцији са немачким П1. Глаголски прилог садашњи у савременом српском језику гради се „кад се на облик 3. л. мн. презента дода наставак -ћи” (Стевановић 1986: 338), нпр. *говорећи, читајући, скачући*. Клајн (2005: 130) налази да се ГПС „*upotrebljava sa vrednošću priloške odredbe i ima uvek isti subjekat, kao i glagol u predikatu. Označava istovremenu radnju, pri čemu može značiti i način, uzrok, sredstvo itd.*”. ГПС може имати двојаку семантику: „или једне темпоралне реченице или какве друге зависне реченице (условне, узрочне, хипотетичке и сл.) или прилога или прилошке реченице” (Белић 1933: 200). ГПС је током времена, изгубивши атрибутску функцију, изгубио и своју везу са субјектом, те остао тесно повезан само са предикатом, али је добила на значају његова временска компонента, која је у атрибутској функцији била неиспољена. Треба поменути да су „из српског језика нестали баш они партиципи који су били у најтешњој вези са субјектом” (Пешикан 1959: 97), а такви су најчешћи у немачком језику, што одмах указује на различиту морфосинтаксичку присутност ових облика који се називају еквивалентима. Још неке од разлика међу овим облицима су и те да ГПС сем модалног, темпоралног и концесивног значења (које има и П1), може имати и финално, односно значење циља (Момчиловић 2010). Немачки П1 може у неким ситуацијама да изражава радњу која се дешава пре неке друге радње, док ГПС означава само истовремене радње. ГПС не може ни у којој функцији да се компарира, док П1 може, а П1 може да гради партиципске реченице, док ГПС има облик једне речи, прилога.

Изворни говорници немачког П1 другачије „осећају”, а када се сустремо са језиком који нам није матерњи, „*mi ne pokušavamo samo savladati novi leksik, nego razumjeti zakonitosti funkcioniranja jezičnoga sustava i njegovu gramatiku*” (Švaćko 1991: 279). Чињеница је да ГПС, називали га ми парти-

ципом, глаголским прилогом, герундом или некако другачије, није апсолутни еквивалент немачком ПI, јер би он онда могао у српском послужити као преводно решење у свим ситуацијама у којима се ПI у немачком појављује. Пошто то није случај²², расветлићемо још мало појам ГПС у српском језику. Треба додати још информацију да се кроз историју „партицип презента актива губио из српског језика најчешће методом трансформације у релативну реченицу”, која је и чест еквивалент при преводу ПI из немачког, а „поред тога јавља се још и попридевљавање, адвербијализација и функционолно сужавање које, у крајњој инстанци, води у једном правцу до сужавања функционалних поља, а у другом до лексикализације” (Суботић 1984: 49). Ово сужавање функционалних поља заслужно је за то да је ГПС најчешће апсолутни еквивалент ПI само када се потоњи налази у адвербијалној функцији.

У литератури која се пре свега води морфолошким принципима можемо срести следеће тврдње: „Глаголски прилог садашњи у српском језику је кореспондент немачком партиципу I”, а „услед немогућности реализовања глаголског прилога садашњег у одређеној синтаксичкој функцији, као најчешћи еквивалент јавља трпни глаголски придев” (Ђорђевић 2020: 10–11). Поредети ПI и ГПС Алановић и др. (2014: 84) у својој немачко-српској контрастивној граматици скрећу пажњу на то да „и један и други облик неки догађај означавају као симултан, прогресиван и активан”²³.

Глаголске прилоге у српском језику неки граматичари такође називају и *герундима*: „Партиципски облик сматра се герундом онда када је прекинута веза с именицом. Он тада губи своју променљивост по падежима, добија окамењену форму и прилошко значење. Народни језик је познавао герунде, тј. глаголски прилог прошли и садашњи” (Стошић 2013: 822). Још један пример прихватања нејасних граница између придева и прилога видимо у контрастивној граматици српског и немачког језика (Алановић и др. 2014: 84): „Глаголски прилог садашњи може у српском језику имати следеће функције²⁴: апозиције, односно екстерног саставног дела номиналне фразе (*шеф персонала, дрхтећи од узбуђења*), адјункта / атрибутско-адвербијалне одредбе (*Дечак се приближавао оклевајући*), ретко атрибута у претпозицији

²² Ђорђевић (2020: 12) налази на основу свог корпуса да се за ПI „услед немогућности реализовања глаголског прилога садашњег у одређеној синтаксичкој функцији, као најчешћи еквивалент јавља трпни глаголски придев”, а онда и бројне друге конструкције, о чему је већ било речи.

²³ „Das Partizip I / Das Partizip Präsens kennzeichnet eine Größe oder ein Geschehen als simultan geltend, progredient und aktivisch.”

²⁴ Свој став о овој класификацији у синтаксичком погледу већ смо навели.

Овакво становиште ослања се на Белићев (1933: 198) став: „не могу да допустим и помисао да глаголски прилози могу бити апозитивно употребљени”, јер се „глаголски прилог одваја од субјекта и прилази сасвим природу (предикату)”. Белић додаје још: „када је формална веза са именицом престала да постоји, нестало је и оне функциске везе која је некад са именицом постојала” (1933: 200).

уз именицу, када бива флектиран (*предстојећа сезона*)²⁵. Последња функција у граматицима српског језика резервисана је углавном за придеве.

У претходном поглављу поменуто је како постоје облици настали од ГПС који се данас понашају као прави придеви (*изненађујући, застрашујући*) и са те стране може се пратити како је кроз историју језика њихов пут изгледао: партицип – глаголски прилог (герунд) – придев. Белић (1933: 198) је о том процесу говорио: „ја не могу ни у принципу [...] да допустим и помисао да глаголски прилози могу бити апозитивно употребљени”, али је дозволио могућност да „прилог садашњег времена може постати придев садашњег времена, тј. може се мењати, тек онда када престане бити глаголски придев по значењу и постане обичан придев”. Ковачевић пак (2022: 211) одбацује могућност конверзије ГПС у придев: „Наиме, није могло бити конверзије ‘с прилога на придев’, јер глаголски прилог садашњи није прилог, него глагол у синтаксичкој функцији прилога, а уз то од њега придјев на *-ћи* није, како и сам И. Клајн показује, добијен конверзијом него суфиксацијом”. Ова тврдња даје један потпуно нови поглед на придеве на *-ћи*, раскидајући потпуно њихову везу са ГПС.

Бавећи се питањем П1 у немачком и српском језику, Петронијевић (2011: 24) (која прихвата тезу о конвертованом ГПС) налази како је „П1 у атрибутивној функцији у овом тренутку у експанзији”, и на основу њеног закључка може се претпоставити да ће, као што су нам сада прихватљиве конструкције *брзоделујућ лек, лелечући рањеници*, или *тонући брод* (примери из Петронијевић 2011: 24), које би пре само неколико деценија вероватно биле означене као неграматичне, можда у будућности бити прихватљиво да као говорници српског језика кажемо и *певајуће дете* (за *дете које пева*, пандан конструкцији *das singende Kind*) или *читајући ученик* (за *ученика који чита*, пандан конструкцији *das lesende Schüler*).

За ауторе коју заступају становиште о суфиксацији суфиксом *-ћи*, међу којима је и Ковачевић (2022: 208) важи да је „између облика глаголског прилога на *-ћи* и еквивалентних им глаголских придјева на *-ћи*, *-ћа*, и *-ће* много више диференцијалних од подударних особина”. Глаголски придеви осим деklinације, односно способности да конгруирају са именицом, разликују и категорију вида, а могу бити и мотивне речи за суфиксалне придевске и прилошке изведенице, односно постати саставни делови придевских сложенца, а подложни су и конверзији.

Чак и ако занемаримо границу између категорија партицип – придев – прилог у оба језика, немачки језик је у квантитативној предности, с обзиром на то да се у њему П1 може градити скоро од сваког глагола, будући да глаголи у немачком језику не познају категорију вида, а у савременом српском

²⁵ „Das Partizip Präsens kann im Serbischen folgende syntaktische Funktionen haben:

1. Apposition als externer Bestandteil einer Nominalphrase;
2. Als Adjunkt, d. h. dislozierbares Attribut zum Nomen;
3. Selten kommt das Partizip Präsens als vorangestelltes Attribut zum Nomen vor. Es handelt sich dabei um lexikalisierte Wendungen. Nur in dieser Funktion und Position wird es flektiert.”

језику се „у облику глаголског прилога садашњег употребљавају само глаголи имперфективног (несвршеног) вида” (Станојчић–Поповић 1989: 403) и „нису забележени примери да се споредни глаголи (помоћни и модални) јављају као П1 нити пак да се П1 јави у облику компаратива” (Петронијевић 2011: 25). Ово нам потврђује да је употреба П1 у немачком језику много распрострањенија него у српском – овај облик има много већи број глагола, а придевска употреба толико је фреквентна да се велики број партиципа приближава придевима и преузима све придевске категорије, укључујући и компарацију.

4. Закључак

Партицип I (П1) је граматичка категорија која је у науци о језику позната још из антике, када је описивана у грчком и латинском. У немачком језику ова конструкција задржала се до данашњих дана, док је у српском језику постојала у одређеном периоду језичког развоја (примери у старим текстовима), али су са језичком реформом Вука Стефановића Караџића, будући да их у народним говорима није било (били су резервисани за књижевне текстове) партиципске конструкције престале да се употребљавају. У српско(хрватској) граматичкој глаголској прилог садашњи (ГПС) наводи се као конструкција која је наследила стсл. партицип презента актива и преузела неке његове функције у језику, али не све, услед сужавања функционалних поља. У литератури се може наћи тврдња да је ГПС у српском еквивалентна форма немачком П1, при чему су обухваћени и глаголских придјева на *-hu*, *-ha* и *-he*, које неки аутори схватају као лексикализоване (попридевљене) облике ГПС, што је још више развукло већ еластичне границе између облика партиципа, придева и прилога.

Иако се на основу семантичке аналогije чини да је ГПС у српском еквивалент П1 у немачком језику, услед фреквентније употребе и квантитативне предности које имају примери П1 у немачком и (максималне) сужености синтаксичког функционалног поља ГПС, не може се тврдити да П1 има свој пандан у српском у облику ГПС. Стога се при превођењу користе неке друге конструкције, како би пренеле информацију коју П1 у немачком даје. У раду су изнете чињенице које указују на то да је некадашњи партицип презента имао управо исте морфосинтаксичке особине као немачки П1 (могао је изразити све исте категорије и заузети исте синтаксичке функције), али је ГПС данас само у ретким случајевима еквивалентан немачком П1, што доказују и траслатолошка истраживања.

Цитирана литература

БЕЛИЋ, Александар. Musić d-r A. „Značenje i upotreba participa u srpskohrvatskom jeziku”. *Јужнословенски филолог*. Rad JAZU, 250, 127–157. XIII (1933–4).

стр. 195–202, 1933.

БОРЂЕВИЋ, Милица. *Партицип 1 у немачком језику и његови преводни еквиваленти у српском језику*. Мастер рад. Филолошко-уметнички факултет Универзитета у Крагујевцу, 2020.

КОВАЧЕВИЋ, Милош. „Међуоднос прилошки и придјевски употријебљеног облика глаголског прилога садашњег”. *Српска лингвистика – перспективе дијахроног и синхроног изучавања*. Књ. 1, стр. 203–214, 2022.

МОМЧИЛОВИЋ, Николета. *Партиципи у немачком и у српском језику*, 2010. <http://masteringermanistik.pbworks.com/w/page/20481871/Prihva%C4%87eni%20master-radovi> 20. 7. 2022.

ПЕТРОНИЈЕВИЋ, Божинка. „Категоријална обележја партиципа 1 у немачком и српском језику”. *Српски језик*, XVI, Београд, стр. 21–39, 2011.

ПЕТРОНИЈЕВИЋ, Божинка. „Девербативни ајдективи и компарација”. *Српски језик, књижевност, уметност: зборник радова са научног скупа одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу 31. октобра и 1. новембра 2008. год. Књ. 1, Српски језик у употреби*. стр. 331–339, 2009.

ПЕШИКАН, Митар. „Неке напомене о развоју активних партиципа у српскохрватском језику”. *Зборник за филологију и лингвистику*. II. Нови Сад: Матица српска, 1959.

СТАНОЈЧИЋ, Живојин и Љубомир Поповић. *Грамматика српског језика за гимназије и средње школе*. Завод за уџбенике и наставна средства: Београд, 1989.

СТЕВАНОВИЋ, Михајло. *Савремени српскохрватски језик I*. Научна књига: Београд, 1986.

СТОШИЋ, Јелена М. „Лексикографска обрада партиципа у Речнику славеносрпског језика (проблеми, могућности и предлог решења)”, *Зборник Матице српске за књижевност и језик*. LXI/3, Београд: Матица српска, стр. 819–825, 2013.

СУБОТИЋ, Љиљана. „Судбина партиципа у књижевном језику код Срба у 19. веку”. *Прилози проучавању језика*, књ. 20. Нови Сад, 1984.

СТОЈАНОВИЋ, Љубомир. „Значење глаголских партиципа”. *Јужнословенски филолог VIII (1928–1929)*. стр. 1–12, 1928.

ALANOVIĆ i dr.: *Deutsch-serbische kontrastive Grammatik, Teil III Verb und Verbalkomplex*, München–Berlin–Washington: Verlag Otto Sagner, 2014.

Die Grammatik: unentbehrlich für richtiges Deutsch. Her. Angelika Wöllstein. Berlin: Dudenverlag, 2016.

ENGEL, Ulrich. *Deutsche Grammatik*, München: IUDICIUM Verlag, 2004.

KLAJN, Ivan. *Gramatika srpskog jezika*. Београд: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 2005.

KOŠTIĆ TOMOVIĆ, Jelena. *Savremena nemačka leksikologija*. Београд: Forum за интеркултурну комуникацију, 2017.

MALLO DORADO, Almudena. *Das deutsche Partizip in der Verwaltungs- und Behördensprache und seine spanischen Äquivalenzen*. 2008 < <https://>

minerva.usc.es/xmlui/bitstream/handle/10347/2506/9788498871661_content.pdf?sequence=1&isAllowed=y >. 20. 7. 2022.

TAFRA, Branka. „Leksikalizacija kao leksikološki i leksikografski problem“. *Od riječi do rječnika*. Zagreb: Školska knjiga, str. 115–123, 2005.

ŠVAČKO, Vanja. *Napomene o terminu particip*. 1991 <<https://hrcak.srce.hr/file/103985>>. 5. 10. 2022.

Sanja D. Stevanović

PARTIZIP 1 ALS EINE (NICHT) EXISTIERENDE KATEGORIE IN DER SERBISCHEN SPRACHE

In der vorliegenden Arbeit setzt sich die Autorin mit der grammatischen Kategorie Partizip 1 (P1) in der deutschen Sprache auseinander. Es wird die Frage erörtert, ob eine äquivalente Konstruktion in der gegenwärtigen serbischen Sprache existiert oder nicht bzw. gibt es im Serbischen eine Kategorie, die sowohl auf semantischer als auch auf morphosyntaktischer Ebene ein vollständiges Äquivalent des P1 darstellen würde. In der Literatur zur serbisch-deutschen kontrastiven Grammatik sind einige Behauptungen zu finden, dass *glagolski prilog sadašnji* (das Verbaladverb der Gegenwart) das Äquivalent der deutschen P1-Konstruktion darstellt. Das Ziel dieser Arbeit ist es, zu zeigen, dass dies nur dann zutrifft, wenn P1 eine adverbiale Funktion ausübt. In anderen Fällen, wenn der P1 andere syntaktische Positionen einnimmt, muss seine Bedeutung im Serbischen mithilfe anderer sprachlichen Mitteln ausgedrückt werden. Die Quellen aus der Geschichte der serbischen Sprache bieten eine Beschreibung der Partizip-Präsens-Konstruktion (von der das gegenwärtige Verbaladverb der Gegenwart stammt), die die ähnlichen Merkmale wie das deutsche P1 aufweist. Die Informationen über diese Konstruktion dienen zur Analyse der Unterschiede zwischen dem heutigen Verbaladverb der Gegenwart im Serbischen und dem P1 im Deutschen.

Schlüsselwörter: Partizip 1, Partizip Präsens, *glagolski prilog sadašnji* (das Verbaladverb der Gegenwart), kontrastive Grammatik, deutsche Sprache

ФРАЗЕОЛОГИЗМИ СА ЛЕКСЕМАМА *БОГ* И/ИЛИ *ЋАВО* У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ²

У раду се анализирају фразеолошке јединице ексцерпирание из речника које у српском језику садрже лексеме *бог* и/или *ђаво*. Циљ овог истраживања јесте представљање фразеологизама са лексемама *бог* и/или *ђаво* у српском језику и уочавање семантичке повезаности између лексеме и фразеологизма који је садржи. Посебна пажња посвећена је упоредном проучавању структуре и значења фразеологизама са лексемом *бог*, с једне, и фразеологизама са лексемом *ђаво*, с друге стране. Полази се од претпоставке да ће фразеологизми са лексемом *бог* бити семантички позитивно обојени, док ће они са лексемом *ђаво* бити са негативном обојеношћу. Све фразеолошке јединице разврстане су у четири структурне групе: окамењена структура (*ако бог да; живи ђаво*); постојање додатка (*бога ми (мога); и за (црнога) ђавола*); граматичка замена (*не дати/давати ни богу тамјана; који ти (му, јој...) је ђаво*); лексемска замена (*боже сачувај (сахрани, саклони); бежати као ђаво од крста (тамјана, свеће)*). Класификација по структурном критеријуму показује већу заступљеност фразеолошких јединица окамењене структуре. Из анализе се види да на значење фразеологизма у целини не може битно да утиче било која промена у његовом лексичком саставу. Супротстављено значење посебно се огледа у придевима који се у фразеологизму често користе уз ове лексеме (*бог* – мио; *ђаво* – црн/рђав). Почетна претпоставка делимично је потврђена будући да је анализа показала да су фразеологизми са лексемом *ђаво* заиста изразито семантички негативно обојени, док они са лексемом *бог* такође у већини имају негативно значење.

Кључне речи: фразеологизам, *бог*, *ђаво*, структура, значење, српски језик

1. Увод

Фразеологија је релативно млада лингвистичка дисциплина, која се бави проучавањем фразеолошких јединица. Предмет овог рада чине фра-

¹ dj.sunjevaric-15757@filfak.ni.ac.rs

² Рад је представљен на VI студентској лингвистичкој конференцији *Стуликон* одржаној на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу од 12. до 14. маја 2017. године.

зеологизми који садрже компоненте *бог* и/или *ђаво*, а ексцерпирани су из *Речника српскохрватског књижевног и народног језика* (РСАНУ), *Речника српскохрватског књижевног језика* (РМС), *Речника српског језика* (РСЈ), *Фразеолошког рјечника хрватског или српског језика* (МАТЕЏИЋ 1982) и из *Фразеолошког речника српског језика* (ОТАШЕВИЋ 2012). Циљ истраживања јесте представљање фразеолошких јединица са лексемама *бог* и/или *ђаво* у српском језику и уочавање семантичке повезаности између лексеме и фразеологизма који је садржи. Посебна пажња биће посвећена упоредном проучавању структуре и значења фразеологизама са лексемом *бог*, с једне, и фразеологизама са лексемом *ђаво*, с друге стране.

На основу значења лексема *бог* и *ђаво* и представа које изазивају у народу³ покушаћемо да утврдимо повезаност са значењем фразеолошких јединица које садрже те лексеме. Како истиче Станојчић (2010: 280), „лексикологија даје и емоционалноекспресивну поделу фразеологизама – према сликовитости фразема, па их – зависно од контекста, односно говорне ситуације у којој се налазе саговорници – дели на две групе: фразеологизми с позитивном и с негативном обојеношћу”. Полази се од претпоставке да ће фразеологизми са лексемом *бог* бити семантички позитивно обојени, док ће они са лексемом *ђаво* бити са негативном обојеношћу.

Након осврта на претходна истраживања у другом поглављу, у трећем се приступа анализи грађе са структурног и семантичког аспекта. Четврто поглавље представља дискусију о свим питањима о којима је у анализи било речи, а пето доноси закључак.

2. Претходна истраживања

У литератури се наилази на различите дефиниције фразеологизама. Јосип Матешкић (1982: VI) наглашава: „Фраземи су јединице језика значењскога карактера које се као цјелина репродуцирају у говорном акту, располажући при томе најмање двјема пунозначним (аутосемантичким) ријечима”. Према речима Рајне Драгићевић (2010: 24), „фразеологизми јесу устаљене језичке јединице које се састоје од најмање две речи и имају јединствено значење”, док су за Данка Шипку (2006: 110) фразеолошке јединице „устаљене (везане) комбинације, гдје је могућност других комбинација условљена или ограничена”. Још једна од многих дефиниција фразеологизама говори да су то „вишелексемни спојеви, целовитог значења и релативно устаљеног лексичког састава” (МРШЕВИЋ-РАДОВИЋ 2014: V). Приметно је да се свуда овај термин дефинише уз помоћ структурног и семантичког кри-

³ С обзиром на то да је реч о религијским компонентама, постоје многе представе и веровања која живе у народу, а односе се на физички изглед, карактер, станиште и сл. (в. ВУЛОВИЋ 2015).

теријума. Према томе, проучаваоци су сагласни да је фразеолошка јединица састављена од више речи (најмање две) које заједно имају исту синтаксичку функцију и да значење произилази из целине, а не од појединачних саставница фразеологизма. Ова својства изједначавају фразеолошке јединице са лексемама и сврставају их у општи лексички фонд. Насупрот ставу да су фразеологизми састављени од најмање две речи, Милорад Дешић (1984: 54) наводи да они могу имати и само једну реч, што илуструје примерима (*главом, гласом* и сл.). Поједини истраживачи приступају фразеологизмима и из угла когнитивне лингвистике, те се уочава концептуализација *главе* као једне компоненте фразеолошке јединице која утиче на целокупну семантику (в. ЈОВАНОВИЋ 2014), али и како фразеологизми осликавају концепт кретања (в. ВУЈОВИЋ 2014). Ауторке показују да је концептуализовано значење у директној вези са конвенционалним знањем, представама и искуством људи.

У српском језику се између лексема *бог* и *ђаво* уочава антонимски однос, што проистиче из легенди и народних веровања. „У народној традицији сачувани су трагови веровања у врховног небеског бога старе религије који је некада живео на земљи, док је још свет био бољи и поштенији, а сада живи на небу” (КУЛИШИЋ, ПЕТРОВИЋ и др. 1970: 33). Сама лексема *бог* упућује на нешто добро, позитивно, што се потврђује и у говору народа, када се уз помињање бога користи семантички позитивно обојен придев (нпр. *мио, благ, добар* и сл.). Народ призива бога да му помогне у невољи, спомиње га у молитвама, па чак се његово име може наћи и у неким поздравима. Све то указује на узвишену представу бога код народа. Насупрот томе, *ђавола* се људи плаше и не воле ни име да му спомињу, већ „његово име радије замењују погрдним називима или еуфемизмима: некрштеник, налетник, нечисти...” (КУЛИШИЋ, ПЕТРОВИЋ и др. 1970: 127). Народ *ђавола* повезује са злом, јер он одвраћа људе са правог пута, чини разне пакости, па и сам изглед *ђавола*, како га најчешће представљају, делује застрашујуће. Синонимни појам је *враг*. У нашем народном веровању *бог* и *ђаво* су међусобно супротстављени: „Ђаво је представник деструктивности и сваке негације. Када је бог створио овај наш свет, онда је *ђаво*, насупрот њему, створио свој *ђавољи свет*” (КУЛИШИЋ, ПЕТРОВИЋ и др. 1970: 129). Овакво поимање бога и *ђавола* запажа се и у речничким одредницама. Речник (РСАНУ) као примарно значење лексеме *бог* наводи: „у једнобожачким религијама и по неким идеалистичким филозофским схватањима: врховно биће које је створило свет, које управља њиме, највиши духовни принцип”, док за лексему *ђаво* стоји: „по народном веровању и религиозном учењу натприродно биће, које обично живи у паклу, замишљено као оличење зла, зли дух, сатана”. Фразеологизмима са овим лексемама бавила се и Марина Шафер (2015; 2016), а у циљу откривања културолошке слике и веровања народа. Ауторка долази до закључка да је знатно већи утицај митологије и

религије него хришћанског учења на представе бога и ђавола у фразеолошким јединицама, што посебно потврђују физички изглед ђавола и његова станишта (ШАФЕР 2015: 461).

У контрастивним проучавањима фразеологизама примери са лексемама *бог* и/или *ђаво* упоређивани су са примерима у енглеском и француском језику. Шафер (2016: 163) испитује фразеолошке јединице српског и енглеског језика са лексемама *ђаво*, *враг* и *devil* „kako sa leksičko-semantičkog aspekta, tako i sa aspekta porekla”. Кроз 17 семантичких група примера показана је доминантна сличност у представама ђавола код оба народа (в. ШАФЕР 2016). Контрастирањем фразеологизама са лексемом *бог* бавила се Милица Михајловић (2021), полазећи од француских примера и поредећи их са српским еквивалентима. Поред потпуних и делимичних еквивалената, ауторка издваја и примере који немају еквивалент у српском језику, као и лажне пријатеље (в. МИХАЈЛОВИЋ 2021). Анализом фразеолошких јединица у више језика пореди се и култура народа. Ова контрастивна проучавања потврђују да је „за најпрецизније схватање фразеологизама из једног језика потребно имати на уму и лингвокултуролошке аспекте” (ЈАНИЋ, СТАМЕНКОВИЋ 2022: 192).

Полазећи од резултата досадашњих проучавања фразеологизама и утврђених представа бога и ђавола, у анализи се акценат ставља на структурне ликове и семантичку обојеност ексцерпираних фразеолошких јединица.

3. Анализа фразеологизама

Целокупна грађа обухвата око две стотине фразеологизама. Фразеологизама који садрже реч *бог* је нешто више од оних са лексемом *ђаво*. Бројност фразеолошких јединица са лексемом *бог* потврђује чињеницу да „бог заштитник није једини појавни облик божјег присуства од значаја за фразеологију; његовој представи придружује се старозаветни бог творац и бог као праведни судија” (МРШЕВИЋ-РАДОВИЋ 2014: 169). Сви фразеологизми који представљају предмет овог рада биће подељени на оне са лексемом *бог* и оне са лексемом *ђаво*, а унутар ових група класификовани по структурном критеријуму и семантички анализирани. Посебно се издвајају фразеологизми у којима се заједно јављају обе наведене лексеме, као и они који се могу јавити и са лексемом *бог*, али и са лексемом *ђаво*, а да се значење фразеолошке јединице у целини не промени.

Структура фразеологизама у српском језику је прилично сложена. Антица Менац (1970) бавила се овим питањем и издвајала различите врсте фразеологизама у зависности од различитих промена њихове структуре. Међутим, многи аутори их класификују на основу њиховог значења (РУ-

ЖИЋ 2012; БОГДАНОВИЋ 2017. и др.). У овом раду, с обзиром на структурни критеријум, грађу класификујемо у четири групе унутар две скупине фразеологизама (са лексемом *бог* и са лексемом *ђаво*): 1. окамењена структура; 2. постојање додатка; 3. граматичка замена; 4. лексемска замена.⁴ У оквиру ових група фразеологизми се анализирају семантички.

3.1. Фразеологизми са лексемом *бог*

Готово две трећине грађе (61%) чине фразеологизми у чијем се саставу налази компонента *бог*. Највише фразеолошких јединица са лексемом *бог* се у свим речницима из којих је ексцерпирана грађа јавља у истом облику. Иако је структура у великом броју ових фразеологизама окамењена, значење је веома разноврсно.

3.1.1. Окамењена структура

Половина фразеологизама са лексемом *бог* из грађе (51%) има непромењен облик. Један број фразеолошких јединица из ове групе употребљава се 'за изражавање жеље, наде да ће се нешто остварити или за изражавање неизвесности'⁵: *ако бог да*; *боже здравља*; *да не да бог* и др. У наведеним примерима уочљиво је схватање бога као свемоћног бића коме се износе жеље и надања. Фразеологизмима *бога ради*; *бога ти*; *молити [некога]*⁶ *као бога* указује се на неко преклињање или усрдно мољење некога. Већ само поређење мољења неке особе са мољењем бога потврђује јачину и значај тог чина. Поред овог значења, фразеологизам *бога ти* користи се 'у заклињању, чуђењу и љутњи'. Обраћање богу молитвом или исповедање неке особе илуструју фразеологизми *помирити се с богом*; *призвати бога*. Када је нешто 'одлично, изузетно или изванредно' употребљавају се фразеологизми *бити за богове*; *бог богова*; *мали бог*. И ова значењска подгрупа указује на узвишену представу бога, а може да означава и особу која је главна или најмоћнија, и тада се овој скупини придружује и фразеологизам *бог и батина*. Приликом појачавања тврђења и уверавања у значењу 'заиста, сигурно, стварно' користе се фразеолошке јединице *бог и богме*; *бог и душа*; *к(а)о бог*; *тако ми бога*; *у бога*⁷. Код примера из ове подгрупе јавља се „једночлани синоним” (в. DRAGIĆEVIĆ 2009: 39). Фразеологизмима *како бог заповеда*; *као што је богу воља* означава се исправан поступак неке особе у складу са богом, али се изражава и задовољство када нешто 'не може бити боље, лепше'. О непостојању кривице, недужности говори се у примерима *за права бога*; *на праведну богу*. Још једно од многобројних значења која имају ове фразеолошке јединице представља особу која жели да достигне бога, тј. нешто узвишено, велико, изузетно значајно: *понети се до бога*; *ухватити бога за браду*. Анализиране подгрупе фразеологизама са окамењеном структуром носе у различитој мери позитивно обојена значења.

Међутим, у грађи се налазе и окамењени фразеологизми са лексемом

бог који нису семантички позитивно обојени. Тако ексцерпирани фразеолошке јединице означавају и близину, наговештај или долазак смрти. То је посебно изражено у фразеологизмима као што су *бог дао*, *бог узео* 'кад неко умре, обично дете'; *богу душу*; *док бога [у некоме] чујеш*; *препоручити своју душу богу*. Последња три фразеологизма из ове подгрупе односе се на особе које су на самрти и које или трпе 'неиздрживе болове' или се моле богу. Фразеолошке јединице *до бога се чује*; *жали боже* налазе се у значењу неке велике жалости, штете, што показује и даљина до које се чује лош глас. И у безизлазној ситуацији користе се фразеологизми са лексемом *бог*, а означавају да решења нема и да 'другачије не може бити' (*другог бога нема*; *нема бога*). *Бог да прости [нешто]*; *бог с нама* су фразеологизми који се користе приликом говора о нечем пропалом, непријатном или изгубљеном. Поред наведених подгрупа, у грађи се налазе и други семантички негативно обојени фразеологизми: *где бог свога нема* 'врло далеко, у забаченом крају, далеко од цивилизације, у недођији'; *знати свога бога* 'предосећати да ће се нешто непријатно десити и унапред се помирити с тим'; *као бог и шеширија* 'за истицање потпуне супротности' и др.

Анализа фразеологизама окамењене структуре са лексемом *бог* показује не тако малу заступљеност семантички негативно обојених фразеолошких јединица. Њима се исказују разнолика значења и употребе у различитим говорним ситуацијама.

3.1.2. Постојање додатка

Није редак случај да се уз фразеологизам нађе у загради додатна реч која није неопходна за разумевање значења у целини, а и ако се искористи, неће доћи ни до какве семантичке промене. Таквих је 10% ексцерпираних фразеологизма са лексемом *бог*. Како ће ови фразеологизми са лексемом *бог* бити употребљени зависи од појединца који их користи.

Најчешће се као придодата реч јавља придев, што илуструју примери *бог и (божја) вера* 'заиста, нема сумње'; *богу (милом) хвала*; (*последњи*) *дуг богу платити*. Фразеологизам *богу (милом) хвала* замењује 'узвик за изражавање задовољства што се нешто добро завршило, што се напакон извршило оно што се с нестрпљењем очекивало' и значење му је позитивно обојено, за разлику од последњег, који има значење 'преминути, умрети'. Различите врсте заменица такође могу представљати необавезан додаток фразеологизмима: *бога ми (мога)* 'заиста, збиља'; *боже (ме, ми) прости* 'за извињавање или ублажавање онога што је речено'; *да (те) бог сачува*. Последњи фразеологизам из ове подгрупе може имати више значења у зависности од тога да ли изражава 'забринутост или зграђавање при непријатној помисли' или се користи 'у појачаном одбијању, одрицању', те је семантички негативно обојен. Понекад се као придодате лексеме могу јавити глаголи (*ни род ни помоз(и) бог (не бити)* 'никакав род, ни по чему близак

с неким, ни рођак ни пријатељ’) или помоћне речи (*богу (је) плакати* (уп. *до бога се чује* и *жали боже* са окамењеном структуром); *гледати (у) [некога] као (у) бога*; *(и) боже помози* ’добро, подношљиво, не толико лоше’). Из ове подгрупе *гледати (у) [некога] као (у) бога* једини је семантички позитивно обојен фразеологизам, а представља концепт визуелног опажања, у коме перципијент осећа дивљење према објекту посматрања (ШТРБАЦ 2018: 44). Фразеологизми могу поседовати више различитих додатака, а то потврђују следећи примери: *за (име) бога (милога)* ’забога, побогу’; *боже (госпoде, благи, мили)* ’за изражавање великог чуђења, зграњавања’. У грађи се јавља и могућност припајања целе синтагме, а значење притом остаје непромењено: *буди (будите) бог с нама (и анђели божји)*. Користи се углавном у чуђењу, али и ’после спомињања неког зла, у жељи да оно не наиђе’.

У случајевима када је необавезни додатак носилац одређеног значења може се такође говорити о позитивно/негативно обојеном додатку. Најчешће је придодата лексема позитивно обојена (*божји, мио, благи* и сл.), што потврђује позитивну представу бога код народа. Фразеологизми *боже (госпoде, благи, мили)* и *за (име) бога (милога)*, који су семантички негативно обојени, задржавају своје значење без обзира на могући позитивно обојен додатак. У овој групи примера запажа се већи број семантички негативно обојених фразеологизама од оних са позитивном обојеношћу. Што се саме структуре тиче, она није у великој мери нарушена постојањем додатка.

3.1.3. Граматичка замена

Аутори речника приликом обраде фразеологизама подразумевају промену лица код глагола и заменица у различитим контекстима и то обележавају стављањем других граматичких облика у заграду. Пошто има више таквих могућих облика, најчешће се прибегава скраћеници *и сл.* Граматичка замена прилагођава фразеологизам контексту, а не утиче на његово значење. Овакву структуру има 18% примера са лексемом *бог* у грађи.

Када фразеолошка јединица садржи неки глагол, обично се наводи његов свршени и несвршени облик: *наз(и)вати (заз(и)вати) бога*; *(на)правити бога [од некога]* ’обожавати, претерано ценити некога, дивити се’; *не дати/давати ни богу тамјана*; *примити/примати (прихватити) бога*. Први и последњи наведени фразеологизам односе се на сусрет и поздрављање спомињањем бога, с том разликом што *наз(и)вати (заз(и)вати) бога* означава поздрављање, а *примити/примати (прихватити) бога* отпоздрављање. Фразеолошка јединица *не дати/давати ни богу тамјана* има негативно обојено значење, јер се односи на шкрту особу. Примери за фразеологизме у којима има више облика глагола у зависности од лица на које се односи су: *добићеш ти (добиће он и сл.) свога бога* ’платићеш (платиће итд.) за то што радиш (ради итд.), сносићеш последице тога што радиш’; *иди (идите, нека иде, иду) (пођите) с (мили) богом* ’остави(те) ме (нас) на миру, иди(те)

до ђавола, бестрага’; *моли* (*молите, нека моли, моле*) *бога* ’буди срећан што је изостало нешто лоше, непријатно што је могло да се деси’. Потврдност/ одричност глагола јавља се у фразеологизмима за изражавање жеље и наде: (*не*) *дај боже*; (*не*) *дао бог*. Глаголи из ових фразеологизама могу се употребити у потврдном, али и у одричном облику.

Постоје случајеви у којима се може употребити одређени или неодређени придевски вид, као што је у фразеолошкој јединици *ни за жива (живога, милога) бога*, која има значење ’никако, нипошто, ни по коју цену, ни у ком случају’. Преостали фразеологизми из ове групе имају замену облика заменице: *бог на ти* (*ви и сл.*) ’ти си једина нада, једино уздање, једини који можеш’; *видети свога* (*мога, твога и сл.*) *бога* ’рђаво проћи, страдати, добити заслужену казну, искусити нешто непријатно’⁸; *и бог ме* (*те, га и сл.*) *је заборавио* ’остао је (си, сам и сл.) заборављен, напуштен од свих’; *показати [некоме] свога (његовог) бога* ’научити некога памети, опаметити га; казнити некога за учињено’ и др. Фразеолошке јединице *ако бога знаш* (*зна-те*); *бог с тобом* (*с вама*) (*био*); *бог те* (*је, га, вас и сл.*) (*не*) *видео* припадају истој семантичкој групи и изражавају чуђење и прекор. На основу анализе граматичке замене у ексцерпираним фразеологизмима запажамо знатан број фразеолошких јединица са негативном семантичком обојеношћу.

3.1.4. Лексемска замена

Неретко се догађа да у оквиру фразеологизма нека реч буде замењена синонимом или семантички блиском речју (21% примера са лексемом *бог*). И у овој групи значење фразеологизма остаје исто, без обзира на могуће замене појединих лексема, јер „значење цијелог фразеологизма не проистјече из значења појединих дијелова, није једнако зброју њихових значења” (MENAC 1970: 1).

Фразеолошке јединице које означавају смрт појављивале су се у свим анализираним структурним групама фразеологизама са лексемом *бог*. Ипак, у овој групи их је највише: *бог* (*је*) *узео* (*позвао, примио, призвао*) [*некога*] (*к себи*); *дати* (*предати*) *богу* *душу*; *оправити* (*отпремити/отпремати, (по)слати, испратити*) [*некога*] *богу* *на истину*; *отићи* (*ићи, одлетети, вратити се, поћи*) *богу* *на истину* (*рачун*). Фразеологизми *бог да* (*нека*) *му* (*јој, им и сл.*) *душу прости*; *бог да* (*нека*) *га прости* и *бог му* (*јој, им и сл.*) *дао души лако* (*рајско насеље*) представљају ’узречице при опраштању с покојником после његове смрти или при спомињању његовог имена’. Једина фразеолошка јединица из ове подгрупе која се значењски мало разликује је *оправити* (*отпремити/отпремати, (по)слати, испратити*) [*некога*] *богу* *на истину*. Она се јавља у значењу ’убити/убијати некога; надживети, дочекати

⁸ Добро је запажање Марине Шафер (2015: 459) које се ослања на хришћанство, по коме само мртви могу видети бога, те се овај фразеологизам тумачи и као претња смрћу.

да други пре умре’.

Као могућа замена речи у фразеологизму јавља се синонимни глагол или неки други глагол са сличним значењем: *богом кумити (салетати) [некога]* ’у молби и преклињању’; *боже (ме) сачувај (сахрани, саклони, заклони)* (уп. *да (те) бог сачува*); *живети (уживати и сл.) као мали бог* ’живети лагодно, у благостању, лепо, угодно’; *кад је бог по земљи ходао (ходио)* ’врло давно, у давно доба; у златна времена, у време када се много боље живело, у доба благостања’ и др. Именица у фразеологизму такође може бити замењена синонимом или неком именицом која јој је блиска по значењу: *бацати се камењем (капом) на (у) бога* ’чинити нешто веома лоше, неко велико зло; жалити се без стварног разлога; грешити, бити велики грешник’; *богу иза леђа (за леђима, иза ногу)* (уп. *где бог свога нема*); *дивота (милина) у бога* ’дивно, савршено’; *красти богу (од бога) дане (време)* ’не радити ништа, ленчарити, беспосличити, дангубити, траћити време’; *на правди (праву) бога* (уп. *за права бога; на праведну богу*); *скидати (све) богове (свце) с неба* ’страшно псовати, богохулити’. Остали фразеологизми са лексемом *бог* из грађе који имају овај тип замене су: *бог је најпре (прво) себи браду створио* ’свако је себи најпречи’; *и (на) бог* ’свршено, готово, нема друге’; *како је (милом) богу воља (драго)* ’колико хоћеш и можеш’; *ни/не дај боже, ни/не дао бог* ’ни приближно, ни изблиза; никако, далеко од тога’; *није бог зна шта (какав)* ’не вреди много, није ништа нарочито’; *ништа под милим (драгим) богом* ’баш ништа, нимало’ и др.

Обрада ексцерпираних фразеолошких јединица које имају лексемску замену, тј. могућност употребе синонима или семантички блиске речи показује широку лепезу значења фразеологизама, али и повезаност са семантичким пољима из претходних група. Доминантно је значење смрти у овој групи фразеологизама, што проузрокује преовладавање фразеологизама са негативном обојеношћу. Као замена у овој групи јављају се различите врсте речи, од именица и глагола до помоћних речи попут предлога и везника.

3.2. Фразеологизми са лексемом *ђаво*

Знатно мањи део грађе заузимају фразеолошке јединице које у свом саставу имају именицу *ђаво* (32%). То се може повезати и са негативним представама *ђавола* код народа. Најбројнији су фразеологизми са окамењеном структуром, док се у осталим групама јавља свега неколико фразеолошких јединица.

3.2.1. Окамењена структура

Укупно 61% ексцерпираних фразеологизама са лексемом *ђаво* карактерише несташног, лукавог, домишљатог човека који је спретан и вешт: *ђаво од човека; ђаво човек; ђавола би на леду потковао; живи ђаво*. Ови примери од-

носе се на сналажљиву особу, али у негативном контексту ('враголан'). Такви су и фразеологизми *знати где ђаво спава*; *знати где је ђаво поткован*; *знати сто ђавола*, с тим што они носе и једну позитивну особину, која подразумева велико знање и обавештеност. Наведене особине се „у зависности од контекста и перспективе говорног лица, могу схватити као позитивне односно негативне вредности са истом таквом експресивном тоналношћу” (ШТРБАЦ 2018: 187). За некога који увек жели да учини нешто лоше, пакосно или да посвађа људе око себе каже се: *ђаво му не да мира*; *женити ђавола*. На лоше карактерне особине људи односе се и следећи фразеологизми: *ђаво је ушао [некоме] у главу*; *продати се ђаволу*; *ушао ђаво [некоме] под кожу*. Њима се упућује на особе које непоштено поступају, које су изгубиле здраво расуђивање и скренуле са правог пута. Фразеологизми *ђаволу у торбу доћи*; *ђаво да га носи*; *ђаво га однео*; *однео га ђаво [некуд]* означавају да је нешто нестало или пропало, а могу се користити и у љутњи. У примерима *донео [некога] ђаво*; *откуда га ђаво донесе* указује се на неку непожељну особу која се појавила у незгодно време. Фразеолошке јединице које су састављене само од предлога и именице такође су семантички негативно обојене (*на ђавола* и *по ђаволу* 'на несрећу, неком несрећом, као за пакост'; *ни ђаво* и *ни ђавола* 'нико, ништа'; *од ђавола* 'из несташлука'). Значења свих наведених фразеологизама изразито су негативно обојена, а то потврђују и бројни други примери: *бацити [нешто] до ђавола* 'напустити, одбацити, оставити нешто'; *ђавола*⁹ 'никако, ни говора'; *живети као ђаво у мало воде* 'мучити се, патити'; *није ђаво него враг* 'све је то исто (обично о неком злу), свеједно је, једнако је'; *однео ђаво шалу* 'ситуација је постала озбиљна и опасна'; *ружан као ђаво* 'веома, изузетно ружан'¹⁰; *с ђаволом дошло, с ђаволом прошло* 'како дошло (стечено), тако прошло (нестало)' и др.

Остали фразеологизми који припадају овој групи ипак имају позитивно обојено значење, без обзира што садрже лексему *ђаво*: *без ђавола* 'без непријатности, без проблема, мирно, на миру, без трзавица, мука'; *истерати ђавола [из некога]* 'смирити, умирити некога'; *није ђаво онако црн како га сликају* 'бољи је него што се мисли, него што га глас бије'; *расте [неко] као да га ђаволи за уши вуку* 'расти необично брзо, изузетно брзо'. Позитивна семантика присутна је у овим примерима захваљујући другим лексемама у фразеологизму које одбацују негативно значење *ђавола*.

Из анализе прве групе фразеологизама са лексемом *ђаво* види се да доминирају они са негативном обојеношћу, уз само неколико изузетака. Иако ова група подразумева потпуну формалну непроменљивост фразеологизма,

⁹ Овај пример потврђује став Милорада Дешића (1984: 54) да фразеологизам може имати и само једну реч.

¹⁰ „Ђаво има лик човека, али с малим роговима на врху чела, са избуљеним и крвавим очима, руњав је по целом телу, у лицу црн, са шиљастом брадицом унапред повијеном као у јарца, ретким брковима, а нос му је дугачак и повијен као у орла” (КУЛИШИЋ, ПЕТРОВИЋ и др. 1970: 128).

и у окамењеним фразеолошким јединицама могућа је употреба лексеме *враг* уместо *ђаво*.

3.2.2. Постојање додатка

Међу фразеологизмима са лексемом *ђаво* само шест (9%) садржи додаток у загради који се може употребити, али фразеологизам функционише и без њега. Као додаток јавља се придев (*и за (црнога) ђавола* 'за било кога, и за најгорег'), заменица (*као да је (неки) ђаво ушао у њега; ушао је (неки) ђаво у њега* 'променио се и постао рђав, opak, безобразан, дрзак; не може да се смири, игра се без потребе својом судбином')¹¹, именица (*тражити ђавола (свећом, без свеће, лучем)* 'излагати се без потребе опасности, срљати у пропаст, невољу; подухватити се ризичних, незгодних ствари'), па чак и број (*ићи (отићи, послати, отерати) до (сто) ђавола* 'губи се, нестани, бежи ми с очију, остави ме на миру'). Фразеологизму се може додати и група речи, а то на најбољи начин илуструје пример *ђаво ни(ти) оре ни(ти) копа (него ради о злу, око кристене душе и сл.)* 'треба бити на опрезу, јер се несрећа може догодити у сваком тренутку'.

Као што је показала анализа, додаток не мења значење фразеолошке јединице. Супротност у представљању бога и ђавола уочава се и преко придева који се додаје уз именице *бог* и *ђаво*. У првом случају користи се придев *мио*, а у другом *црн*, који се може наћи и у значењу *рђав* (РСАНУ). Сви додаци који се овде јављају негативно су обојени, осим када је реч о *свећи* „као предмету за осветљење и као религијско-обредном предмету” (ВУЛО-ВИЋ 2015: 119). За разлику од овакве структурне групе код фразеологизама са лексемом *бог*, овде су сви негативно обојени и означавају нешто лоше, неку опасност и зло.

3.2.3. Граматичка замена

Најмања група фразеологизама са лексемом *ђаво* наводи различите граматичке облике ради лакшег прилагођавања контекстима у којима се употребљава. У ексцерпираној грађи само се четири фразеолошке јединице (6%) могу уврстити у ову групу: *доћи ће (дошао је) ђаво по своје* 'пропашће (пропало је) нешто неправедно стечено; стићи ће (стигла је) заслужена казна због рђавог поступања; смрт се не може избећи; догодиће се несрећа'; *ђаво га (те, ју...) је узео под своје (у своје канџе)* 'почео је да ради, да се понаша како не ваља, пошао је рђавим, лошим путем'; *који ти (му, јој...) је ђаво* 'шта ти (му, јој...) је, шта је с тобом (њим, њом...), шта се десило'; *нека те (га, вас...) ђаво носи* 'нека буде по твом (његовом, вашем...), како ти кажеш (он

¹¹ У значењу фразеологизма *ушао ђаво* у кога или коме (*под кожу*) Гордана Штрбац (2018: 110) уочава концепт лутње са обележјем ингресивности, тј. „указује на почетну фазу јављања лутње у субјекту”.

каже...)'.

Сви фразеологизми у оквиру ове групе имају различита значења и одnose се на различите ситуације. Фразеолошке јединице су семантички негативно обојене, а углавном се користе у љутњи. Уочава се да су најчешће навођени могући облици заменица, док се у примеру *доћи ће (дошао је) ђаво по своје* наводи могућност употребе перфекта уместо футура првог.

3.2.4. Лексемска замена

Нешто више примера него у претходне две групе замењује неку реч коју садржи значењски блиском речју (24%). Као и код фразеологизама са лексемом *бог*, и ови са лексемом *ђаво* могу заменити глагол, а да значење и даље остане непромењено. Такви су *ђаво и по кошта (стаје)* 'кошта претерано много'; *ђаво не спава (не мирује)* (уп. *ђаво ни(ти) оре ни(ти) копа (него ради о злу, око крштене душе и сл.)*); *патити (мучити се) као ђаво у плиткој води* 'живети врло тешко, с много проблема, у непрестаним бригама'; *послати (отерати) до сто ђавола (к ђаволу)* 'казати или помислити, пожелети да се неко изгуби, да оде; јако се наљутити на некога'; *продати (записати, дати, предати, завештати) душу ђаволу* 'кренути лошим путем, постати зао, уортачити се с неким лошим, ући у лош савез'; *седети (врпољити се) као ђаво на џомби* 'бити веома нестрпљив, нервозан, немиран; седети врло неудобно'; *ту је ђаво умешао (умочио) своје прсте* 'ситуација се изненада погоршала и искомпликовала' и др.

У значењу одрицања ('баш ништа, никако, уопште, сасвим, потпуно') користе се два фразеологизма из ове скупине: *ђаво изио (однио, попио)* и *ђаволе сажди (ужди)*, а фразеолошке јединице са лексемом *ђаво* користе се и да означе особу која се увек може снаћи (али у негативном контексту), која је препредена и лукава: *ђаволу је испод чекића побегао (утекао)* и *искочити (испасти) ђаволу из торбе* (уп. *ђаво од човека; ђаво човек; ђавола би на леду потковао; живи ђаво*). Остали примери из грађе који илуструју замену лексеме у фразеологизму су: *исти (један) ђаво* 'једнако, исто, свеједно; иста ствар'; *мрзети [некога] као ђаво крст (тамјан, свећу)* 'силно, веома мрзети некога'; *ту (у томе) је ђаво* 'у томе је проблем, потешкоћа', а у фразеолошкој јединици *бежати (уклањати се, зазирати) [од некога, од нечега] као ђаво од крста (тамјана, свеће)* предвиђена је замена и глагола и именице. Овај фразеологизам означава упорно избегавање или неподношење некога или нечега, а као и у примеру *мрзети [некога] као ђаво крст (тамјан, свећу)* и овде постоји могућност замене лексеме *крст* речима *тамјан* или *свећа*. Те три именице симболизују веру и повезане су са богом, док *ђаво*, као нечастива сила, бежи од тога и не подноси их.

И ова група обилује негативно обојеним фразеологизмима. У њима највише могућности за замену лексеме пружају глаголи.

3.3. Фразеологизми са лексемом *бог* : *ђаво*

Поред обрађених фразеолошких јединица које у свом саставу имају лексему *бог* или *ђаво*, у грађи постоје фразеологизми у којима су *бог* и *ђаво* у одређеном типу односа, било да се срећу заједно или се међусобно замењују. Такви примери заузимају преосталих 7% грађе.

У изворима се јављају само две фразеолошке јединице у чијем саставу се налазе обе лексеме: *и богу и ђаволу (врагу)* 'сваком, и једнима и другима'; *палити богу и ђаволу (врагу) свећу* 'настојати удовољити (улагивати се) двома странама'.¹² У овим фразеологизмима уочава се одвојеност два света, супротстављеност две стране. У њима не можемо запазити конкретно семантички позитивну/негативну обојеност, али је очигледно да се оба фразеологизма одnose на особу која је између две супротности, можда чак и дволичну.

Ретки су примери фразеологизама у којима може доћи до замене ових антонима, тако што се фразеологизам са лексемом *бог* у неком контексту може јавити у потпуно истом облику са лексемом *ђаво* на месту именице *бог*. „Следећи Чајкановића, могли бисмо у фразеологизмима у којима *ђаво* (враг) алтернира с богом, помишљати на *ђавола* као наследника старог врховног бога, чије је атрибуте и ингеренције *ђаво* преузео” (МРШЕВИЋ-РАДОВИЋ 2014: 33). На пример, различите варијанте фразеологизма са лексемом *бог* означавају нешто непознато, што нико не зна, а немогуће је сазнати: *бог зна*; *бог свети (један, сâм) зна*; *бог би га (свети) знао*; *питај бога (бог те питај)*. Исто значење носе и идентични фразеологизми са лексемом *ђаво*: *ђаво (би) га знао*; *ђаво ће га знати*; *ђаво зна*. Овакво значење фразеолошке јединице није прецизно обојено, те дозвољава могућност употребе ова два антонима без промене значења.

Значење фразеологизама из ове групе односи се и на простор. Како истиче Драгана Мршевић-Радовић, „у народној фразеологији је уобичајено да се далеки простор (даљина) најпре резервише за зла и опасна демонска бића” (2014: 33). Стога постоје примери фразеологизама са лексемама *бог* и *ђаво* који означавају велику удаљеност, забачен крај који је далеко од цивилизације – *где је бог рекао лаку ноћ* : *ту је и ђаво рекао лаку ноћ*. Структура ових фразеологизама је идентична.

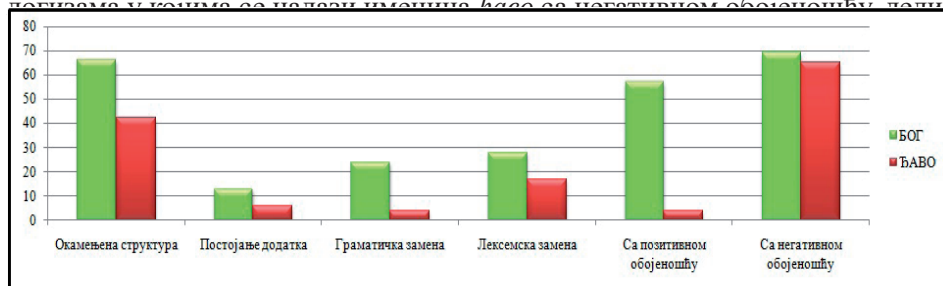
Фразеологизми *коз(а) бога*; *који бог* користе се у љутњи, прекору и обично замењују *зашто*, као и слични примери са именицом *ђаво* (*који ђаво*; *ко(је)га ђавола*). Преостале фразеолошке јединице које садрже овај антонимски пар су *неки бог* : *неки ђаво*. Њима се именује непозната ствар, нешто неодређено, а на то значење нам указује и сама неодређена заменица коју садрже оба наведена фразеологизма.

¹² Шафер (2016: 174) наглашава да је *палити богу и ђаволу (врагу) свећу* „једина забележена frazema у српском језику која садржи обе ове лексичке компоненте, *bog* i *đavo*”. Међутим, у изворима налазимо и издвојени фразеологизам *и богу и ђаволу (врагу)* са квалификатором *разговорно*.

На основу ове анализе видимо да значење фразеолошке јединице остаје непромењено и након замене једне речи речју супротног значења. Семантика је неутрална, без икакве обојености. Структура ових фразеологизама је углавном окамењена, са ретким примерима у којима постоји могућност уметања неког додатка. Међутим, примере из ове групе можемо посматрати и као једну фразеолошку јединицу, која само претпоставља замену једне речи, тј. лексеме *бог* антонимом *ђаво*.

4. Дискусија

Највише фразеологизама који чине грађу овог рада у свом саставу садржи лексему *бог* (61%), са именицом *ђаво* је 32%, док преостали део обухвата све оне са односом *бог* : *ђаво*. Класификацијом ексцерпираних фразеолошких јединица долази се до чињенице да већина има окамењену структуру (56%). У осталим структурним групама налази се приближно једнак број примера: 9% фразеологизама из грађе претпоставља употребу додатка, 14% врши неку граматичку замену, док се у 21% примера замењује нека лексема. Полазећи од поимања бога и ђавола у народу, покушали смо да утврдимо повезаност позитивне/негативне представе, које код људи настају при њиховом помињању, са позитивном/негативном обојеношћу фразеологизама који садрже те лексеме. Почетна претпоставка да ће фразеолошке јединице са лексемом *бог* бити семантички позитивно обојене, за разлику од фразеологизама у којима се нека лексема *ђаво* са негативном обојеношћу, доби-

Графички приказ 1. Однос фразеологизама са лексемама *бог* и/или *ђаво* у свим групама

Анализом примера из ексцерпиране грађе издвојено је неколико већих семантичких поља око којих се удружују фразеологизми: значења близине или доласка смрти, изражавања жеље и наде, чуђења и прекора, карактерне црте личности и сл. Фразеологизми са компонентом *ђаво* доминантно упућују на моралну и телесну ружноћу под утицајем митологије и народних веровања.

5. Закључак

Фразеологизми са лексемама *бог* и/или *ђаво* у српском језику, забележени у речницима, показују велику разноврсност и када је у питању структура, али и када се ради о њиховом значењу и употреби. Анализа је показала да на значења не може да утиче никаква структурна промена јер религијска компонента у фразеологизму носи са собом постојеће представе и веровања људи.

У структурној анализи примера из грађе доминантна је група примера са чврстом, окамењеном структуром (56%), а потом су најбројнији фразеологизми где су у употреби могуће различите међусобно блискозначне лексеми (21%). Када је у питању њихово значење, фразеологизми су најчешће негативно обојени (62%), што је у супротности са позитивним представама бога. Тиме је потврђена јединственост значења фразеолошких јединица, на које битно не утиче семантика појединачних компонената. Претходна истраживања ових фразеологизама показала су митолошко порекло са хришћанским елементима, као и њихова значења. Овим радом расветлили смо речничку грађу фразеологизама са лексемама *бог* и/или *ђаво* у српском језику у погледу њихове структуре са указаним могућим додацима и заменама, а испитана је и семантичка обојеност која је често независна од компоненте фразеологизма.

Како би се стекао увид у потпунију слику савремене употребе фразеологизама са лексемама *бог* и/или *ђаво*, остаје могућност да се испита њихова фреквентност и актуелна перцепција говорника српског језика ових примера или шире, у поређењу са другим фразеолошким јединицама које садрже религијске компоненте.

Цитирана литература

- БОГДАНОВИЋ, Маријана. „Фразеологизми као средства изражавања временских значења у српском језику”. *Језик, књижевност, време: језичка истраживања* (2017): 189–201.
- ВУЈОВИЋ, Душанка. „Поредбени глаголско-именички фразеологизми са значењем кретања у српском језику”. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, 57/2 (2014): 115–126.
- ВУЛОВИЋ, Наташа. *Српска фразеологија и религија: лингвокултуролошка истраживања*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2015.
- ДЕШИЋ, Милорад. „Критеријуми за одређивање фразеологизама у речницима савременог српскохрватског језика”. *Лексикографија и лексикологија* (1984): 53–67.

- ДРАГИЋЕВИЋ, Рајна. *Лексикологија српског језика*. Београд: Завод за уџбенике, 2010.
- ЈАНИЋ, Александра и Душан СТАМЕНКОВИЋ. *Енглеско-српска контрастивна лексикологија*. Ниш: Филозофски факултет, 2022.
- ЈОВАНОВИЋ, Јована Б. „Когнитивнолингвистичка анализа фразеологизама с компонентом глава у српском језику”. *Наш језик*, 45/3–4 (2014): 69–88.
- КУЛИШИЋ, Шпиро и Петар Ж. Петровић, Никола Пантелић. *Српски митолошки речник*. Београд: Нолит, 1970.
- МИХАЈЛОВИЋ, Милица М. „Француски фразеологизми са лексемом *Dieu* (Бог) и њихови српски еквиваленти”. *Наслеђе*, 49 (2021): 47–62.
- МРШЕВИЋ-РАДОВИЋ, Драгана. *Фразеологија и национална култура*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2014.
- РУЖИЋ, Владислава. „Концепт нестанка осликан фраземама српског језика”. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, 55/2 (2012): 93–103.
- СТАНОЈЧИЋ, Живојин С. *Грамматика српског књижевног језика*. Београд: Креативни центар, 2010.
- ЧАЈКАНОВИЋ, Веселин. *Мит и религија у Срба*. Београд: Српска књижевна задруга, 1973.
- ШАФЕР, Марина. „Неки митолошки и хришћански елементи у српској фразеологији”. *Савремена проучавања језика и књижевности*, 6/1 (2015): 457–463.
- ШТРБАЦ, Гордана. *Фразеологија о човеку и човек у фразеологији*. Нови Сад: Филозофски факултет, 2018.
- DRAGIĆEVIĆ, Rajna. „O problemima identifikacije frazeologizama”. *Zeitschrift für südslavische Sprachen, Literaturen und Kulturen 1* (2009): 35–44.
- MENAC, Antica. „O strukturi frazeologizama”. *Jezik (časopis za kulturu hrvatskoga književnog jezika)*, 1 (1970): 1–4.
- ŠAFER, Marina J. „Frazеологизми са лексемима *đavo* (vrag) / *devil* у српском и енглеском језику”. *Zbornik za jezike i književnosti Filozofskog fakulteta u Novom Sadu*, 6 (2016): 159–191.
- ŠIPKA, Danko. *Osnovi leksikologije i srodnih disciplina*. Novi Sad: Matica srpska, 2006.

Извори

- ОТАШЕВИЋ, Ђорђе. *Фразеолошки речник српског језика*. Нови Сад: Прометеј, 2012.
- РМС: *Речник српскохрватског књижевног језика*, I–III, Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска, 1967–1969; IV–VI, Нови Сад: Матица српска, 1971–1976.
- РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, I– , Београд:

САНУ, Институт за српски језик САНУ, 1959– .

РСЈ: Речник српскога језика, Нови Сад: Матица српска, 2011.

МАТЕШЋИЋ, Josip. Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika. Zagreb: Školska knjiga, 1982.

Dorđe V. Šunjevarić

PHRASEOLOGISMS WITH LEXEMES *BOG (GOD)* AND/OR *ĐAVO (DEVIL)* IN THE SERBIAN LANGUAGE

In this paper, we analyse phraseologisms excerpted from dictionaries, which in the Serbian language contain the lexemes *bog (god)* and/or *đavo (devil)*. The goal of this research is the presentation of phraseologisms with lexemes *bog (god)* and/or *đavo (devil)* in Serbian and observation of the semantic connection between the lexeme and the phraseologism which contains it. Particular attention has been given to the comparative study of structure and meaning of the phraseologisms with the lexeme *bog (god)* on the one hand, and phraseologisms with the lexeme *đavo (devil)* on the other hand. The assumption is that the phraseologisms with the lexeme *bog (god)* will have positive semantic associations, while the ones with the lexeme *đavo (devil)* will have negative associations. All phraseologisms are classified into the following groups: those with a fixed structure (*ako bog da; živi đavo*); those which imply the existence of an optional element (*boga mi (moga); i za (crnoga) đavola*); those where the grammatical form of a lexeme can be changed (*ne dati/davati ni bogu tamjana; koji ti (mu, joj..) je đavo*); and those where a word can be substituted by a semantically close word (*bože sačuvaj (sahrani, sakloni); bežati kao đavo od krsta (tamjana, sveće)*). The most of the phraseologisms have fixed structure (56%). The analysis shows that the meaning of the phraseologism cannot be majorly influenced by any change in her lexical composition. The semantic classification is thus considerably more diverse. The opposing meaning can be especially noticed with the adjectives which are, in the phraseologism, frequently used with the lexemes *bog (god)* and *đavo (devil)*. The initial assumption has been partially confirmed since the analysis showed that the phraseologisms with the lexeme *đavo (devil)* indeed have pronounced negative semantic associations, while those with the noun *bog (god)* also have negative meanings in most cases.

Key words: phraseologism, *god*, *devil*, structure, meaning, Serbian.

ТЕМАТ

Учење у дигиталном окружењу – *summa* утисака

УВОДНА РЕЧ

Динамичан развој информационих технологија у XXI веку оставио је значајан траг у готово свим областима живота савременог човека. Утицај тог развоја посебно се манифестовао у образовном систему, како у погледу нових захтева према наставном кадру и приступа самој настави тако и у потребама и очекивањима ученика и студената. Окренут ка актуелним научним истраживањима, *Центар за савремена филолошка проучавања младих истраживача* организовао је научно-стручни скуп „Учење у дигиталном окружењу – *summa* утисака” са циљем повезивања и размене искустава учења и изучавања филологије у средњошколским и високошколским установама у условима дигитализације наставног процеса. Учесници скупа били су наставници филологије средњих школа у Републици Србији и региону, реализатори наставе на филолошким студијским програмима високошколских установа и студенти филолошких студијских програма високошколских установа у Републици Србији и региону. У темату „Учење у дигиталном окружењу – *summa* утисака” објављен је део реферата изложен на истоименом научно-стручном скупу у организацији *Центра за савремена филолошка проучавања младих истраживача* Филозофског факултета Универзитета у Нишу, одржаног 24. септембра 2022. године.

Уредништво темата
Доц. др Јелена Младеновић
Доц. др Мирјана Бојанић Ћирковић
Доц. др Александар Новаковић

Мирјана Д. Бојанић Ћирковић¹
Оливера С. Марковић
Универзитет у Нишу²
Филозофски факултет
Департман за србистику

МИМ У НАСТАВИ: КА ВИСОКООБРАЗОВНОМ КОНТЕКСТУ³

Предмет рада је анализа мима у високообразовном наставном контексту, са тежиштем на његовој функционалности у наставном процесу, од усвајања новог градива до обнављања и синтезе стеченог знања. С обзиром на то да је мим један од недовољно теоријски проучених феномена у наставном контексту, у раду му приступамо кроз дијахронију његовог проучавања у теорији уметности, и процес његовог увођења у наставни контекст од улоге помоћног наставног средства до курикулума универзитетских студијских програма у потпуности усмерених ка изучавању креирања мима и проучавању мима у друштвено-хуманистичком контексту. У завршном делу рада доносимо сажет преглед нашег емпиријског истраживања функционалности мима у универзитетској настави књижевности, из којег изводимо одређене закључке специфичне за употребу мима у овом образовном домену.

Кључне речи: мим, дигитални домороци/digital natives, невербална комуникација, вербално-визуелна комуникација, универзитетска настава мима, хумор.

1. Неки важни аспекти мима

У виртуелном простору, природном и природљеном миму, дистрибуирање информација овом формом по ефикасности аналогно је дистрибуцији гена (в. Dokins [1976] 2008).⁴ Синтагма „mim kao sredstvo digitalnog

¹ mirjana.bojanic.cirkovic@filfak.ni.ac.rs, olivera.markovic@filfak.ni.ac.rs

² Ово истраживање подржало је Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије (Уговор бр. 451-03-68/2022-14/200165).

³ Верзија овог рада изложена је на конференцији *Учење у дигиталном окружењу – summa тутисака* (организатор: Центар за савремена филолошка проучавања младих истраживача Филозофског факултета Универзитета у Нишу; место и време одржавања: Филозофски факултет у Нишу, 24. 9. 2022. године).

⁴ Ричард Докинс је у књизи *Себични ген/The Selfish Gene* (1976) први истакао аналогију између начина преноса јединица културе и гена.

marketinga”⁵ изнова сведочи о (све)моћи⁶ ове форме/израза/реакције/става у јавном, али и приватном простору (у смислу утицаја на појединца). Мим као „дигитална јединица културе” поседује „залихе” знања. Самим тим што мим на интернету бива „брзо прихваћен”, он доприноси и брзом ширењу одређене идеје приказане кроз текст, фотографију, језичку игру, или сличне културне материјале. Мим, дакле, дели: садржај (односно тему), форму (фотографију са текстом) и став. Један од важних циљева мим-комуникације јесте повезивање: уз изражавање ставова једне друштвене групације, мим настоји да се „под кровом интернета” повеже са многима широм света; тачније, циљ мима је „reach” (широк домет). Сходно наведеној функцији/моћи, у теорији мима фигурира термин *memeability*, који се може разумети као свеколики потенцијал мима: информациони, културолошки, комуникацијски, естетски јер се мим у историји уметности сагледава као један од њених видова. Комуникација мимом/комуникација са мимом мотивисана је жељом да се изнесе став, да се прикључи дискусији, инволвира; да се припада „онлајн заједници” која не познаје географске баријере, макар и сегрегованој. Мим као вид савремене невербалне (или визуелно-вербалне) комуникације „прати трендове”, локализује садржај, настоји да се позиционира на лиминалном простору озбиљног и смешног. Када буде прихваћен од стране заједнице, постаје виралан. Сходно циљу, у садржају и форми мима велику улогу играју контекст, језик комуницирања, једноставност и брзина „реакције”.

Дакле, мим: 1. може бити изражен кроз различите форме (кроз слику са или без текста, видео-клип, гиф); 2. шири се брзо и то онлајн путем (преко друштвених мрежа, форума, блогова, четова); 3. ова дисеминација је обично спонтана; 4. таква дисеминација подразумева имитацију (копирање) и, веома често, варирање у интерпретацији и манипулисање, нове примене информације; 5. има способност мењања ставова, представа, идеја и концепата корисника интернет мреже: битно је да корисници нису индиферентни према миму; 6. са структурно-функционалног аспекта, мим је обично шала. Дакле, оно на шта треба обратити пажњу јесте да сама слика, видео-клип, гиф, које обично називамо мимовима, јесу само видљива форма, манифестација и средство преношења информације (*vehicle* – Purnama 2017): мим је заправо информација која носи одређене културолошке представе и која врши утицај на културолошке представе и понашање других. Даље класификације мимова можемо вршити с обзиром на њихову 1. форму; 2. понашање на које подстичу и однос који интернет корисници имају према њему; 3. садржај који преносе.

⁵ О потенцијалу мима у дигиталном маркетингу опширније в.: <https://www.indigital.rs/blog/internet-mim-kao-sredstvo-digitalnog-marketinga>. [23. 9. 2022]

⁶ Примера ради, о (све)моћи мима у јавном простору сведочи и његов „пробог” у Нетфликсове серије, што је резултовало усмеравањем њихове радње.

2. Мим као језик „дигиталних домородаца”

Године 2001. Марк Пренски (Marc Prensky) је формулисао данас врло популарну тезу да је масовно ширење дигиталних технологија довело до дисконтинуитета у развоју цивилизације који до тада није био забележен и који је резултовао тиме да постоји базично неразумевање између генерација које нису одрасле уз дигиталне технологије и генерација којима је језик дигиталних технологија заправо „матерњи језик”. Аутор иде и корак даље: због различитих типова искустава, и начин на који ова друга група мисли и процесуира информације је суштински различит у односу на когнитивне обрасце мишљења старијих генерација. Млађе генерације, оне којима је језик технологије матерњи језик, он назива *digital natives* – дигиталним домороцима или дигиталним аутохтоним становништвом. Старије генерације, које нису одрасле уз дигиталне технологије, али их у већој или мањој мери користе, Пренски назива *digital immigrants*, дигиталним имигрантима.

Зашто су појмови „дигитални домороци” и „дигитални имигранти” релевантни за нашу тему? Пренски тврди да је начин на који дигитални домороци процесуирају информације и уче радикално другачији у односу на начин на који то чине дигитални имигранти: млађе генерације примају информације врло брзо, боље обављају више истовремених радњи и преферирају да прате паралелне процесе; окренути су дигиталним графичким медијима пре него тексту, преферирају информације које долазе *рендом*, на сумице, уместо корак по корак (као код, на пример, хипертекста); више воле учење које доноси тренутно задовољење и чешће награђивање. Зашто нам се оваква генерализација чини претераном? Због двеју ствари: прво, њоме се узима у обзир производ, сâм дигитални медиј који захтева конзумента са одговарајућим атрибутима (конзумента који ће, на пример, бити „мулти-таскер”), иако Пренски инсистира на моменту сингуларности који је довео до суштинске промене у људској природи а који је видљив код млађих генерација. Другим речима, Пренски деконтекстуализује причу ослобађајући је идеолошке потке којом је она суштински одређена, односно, неутрализује, занемарује економску и друштвену неолибералну ситуацију која креира и производ, и конзумента, и потребе тог конзумента. Друго, људи који поседују малочас поменуте атрибуте, размишљају на одређене начине и преферирају тренутну награду за свој труд, постојали су одувек, као што и међу млађим генерацијама постоје људи којима су дигиталне технологије врло природне, али који и даље нису прототипични чланови категорије коју Пренски одређује као дигитални домороци. Дигиталне технологије не постоје у вакууму, оне су економски производ, и у интересу је профита да имају кориснике; у питању је реверзибилни процес где се тржиште прилагођава потрошачу и где потрошач мења тржиште. Образовање није изван ове дијалектике и то је оно што увек треба имати у виду у дискусији

са апологетама напредних дигиталних технологија, посебно у дискусијама у којима таква страна заступа схватање према којем постоје искључиво предности употребе таквих технологија. Пренски, на пример, сматра да се систем образовања треба променити на следећи начин: ученицима и студентима су потребна и знања и вештине које поседују старије генерације, иако не све (у том смислу треба редуковати програме). Истовремено, ученицима и студентима су потребна и нека нова знања и вештине, које су произашле из и прилагођене су дигиталном добу. „Стара знања”, условно речено, треба учити на нови начин, односно треба променити наставне методе и наставна средства и на тај начин прилагодити садржаје другачијем уму дигиталног домороца. Речју, за Пренског све што носи атрибут „новог” – ново знање, нови метод, ново наставно средство – истовремено је и прогресивно, адекватније и боље. Иако смо сагласни са тим да систем образовања не прати увек савремене промене у друштву, сматрамо да радикални ставови Пренског не иду у прилог унапређења образовања као кључног услова напретка индивидуе и цивилизације. Од суштинског је значаја стално преиспитивање природе наставног садржаја, и разматрање саодноса наставних метода и квалитета усвојених информација и вештина.⁷

3. Мим као облик (не)вербалне комуникације у настави

Иако проучавање невербалне комуникације као облика наставе није новијег датума (в. Cosnier at all 1982), претходна антрополошка, али и методичка истраживања облика наставе устврдила су да 70% комуникације (не само у наставном контексту) припада невербалним сигнаlima (в. Birdwhistell 1970; Hall 1976). Важно је истаћи да су ранија истраживања била сразмерно усмерена ка телесним покретима као саставним деловима комуникације (теорија кинезике) и простору, односно типолошком и позиционом утицају у комуницирању (теорија проксемике). Оба аспекта „комуникације” су у основи мима као вербално-визуелног изражајног средства. Такође, закључак да „свака вербална комуникација у настави биће убедљивија уз примену одређене гестикулације, мимике и визуелног контакта учесника комуникације” (Радојевић, Добрић 2019) актуелан је и у нама савременом

⁷ На пример, уп. „Digital Immigrants don't believe their students can learn successfully while watching TV or listening to music, because they (the Immigrants) can't. Of course not – they didn't practice this skill constantly for all of their formative years. Digital Immigrants think learning can't (or shouldn't) be fun. Why should they – they didn't spend their formative years learning with Sesame Street. Unfortunately for our Digital Immigrant teachers, the people sitting in their classes grew up on the “twitch speed” of video games and MTV. They are used to the instantaneity of hypertext, downloaded music, phones in their pockets, a library on their laptops, beamed messages and instant messaging. They've been networked most or all of their lives. They have little patience for lectures, step-by-step logic, and “tell-test” instruction.” (Prensky 2001: 3).

тренутку. Дигитализација наставе и други видови њеног осавремењавања не само да реактуализују наведени проблем, већ га позиционирају у само средиште савремене наставе. Визуелни, тактилни, термички канали, мири-си, мимика и гестови данас нису само допунски облик наставничке методе рада, већ постају важан аспект методике у целини и методологије проучавања књижевности и језика. За нашу тему, у контексту наставе у ширем значењу (основношколске и средњошколске) од значаја су истраживања улоге мима у учењу страних језика и усвајању културе датог језичког подручја. Управо из наведеног угла Сесилија Кондеј (Cecilia Condei) истражила је функције и допринос невербалне комуникације (цртежа и речи/реплика, тачније неких видова мима) у учењу француског језика као страног. Наведена ауторка је на примеру уџбеника француског језика заступљених у Румунији устврдила да „језичка гестикулација”, која је, између осталог, базна у миму, остварује сложене задатке учења страног језика: илуструје интеракције (специфичне облике/видове опхођења својствене страног култури), олакшава разумевање текста који прати, доприносићи високом степену „реалности” и „фамилијаризовању” француског језика и културе у датом уџбенику и у процесу индивидуалне и релационе комуникације са њим. У овом контексту истиче се потенцијал мима за (имплицитан) пренос више информација.

Комуникацију са мимом, односно његово реципирање/разумевање, те усвајање става/информација/реакција/културног специфика, олакшава схематизованост формула и израза као облика изражавања мима/мимом. Мим се такође сагледава и као важно допунско средство које ван школског контекста и те како може послужити у дидактичке сврхе. Са методичког аспекта, ауторка поменуте студије препоручује употребу мима у настави/ учењу страних језика већ од најмлађег узраста јер „активност слушања и мимике једна је од омиљених међу децом” (Condei 2013: 26). У типолошком погледу, ауторка подједнако препоручује коришћење мима током часа обнављања градива, ради провере степена усвајања новог вокабулара.

Проучаваоци невербалне и вербално-визуелне комуникације из педагошког угла, уз њен несамерљив допринос настави кроз развијање свести и става о култури, средини (јер постоје правила показивања емоција за сваку културу), потом у погледу самооткривања, те експресију индивидуе (ученика) и колектива (учесника наставнообразовног процеса), истичу важност културне компетенције (односно скупа знања о некој култури и њеним симболичким системима и вредностима) од стране учесника датог „процеса”. Иако у наставној пракси невербална комуникација регулише, допуњава и прати усвајање знања, односно репетира, наглашава (акцентује) и/или допуњава усвајање знања (нав. према: Brillhart, Galanes & Adams 2001), она (не)интендирано резултира снажним ефектом код реципијента. Стога савремена педагошка и методичка истраживања видова и циљева невербалне комуникације у настави истичу нужност увођења програмских садржаја на

друштвено-хуманистичким смеровима високошколских установа са циљем стицања компетенција будућих предавача за овакав вид комуникације у настави, те радионица и стручних семинара путем којих би се кандидати оспособили за познавање, тумачење и адекватно коришћење невербалних сигнала и потенцијала њихових функција.

За анализу употребе мима у (универзитетској) настави од важности су сва три наведена типа класификације, јер: 1. студенти треба да буду у стању да с лакоћом креирају одговарајућу форму коју називамо мимом или одговоре на исти (стога се у настави најчешће користе сликовни мимови); 2. идеално, мимови треба да појачају пажњу и активност студената у настави, иницирају смех и ведро расположење за време часа, активирају и когнитивне и афективне предиспозиције студената, омогуће им да кроз конкретан пример визуелизују неке идеје и концепте, брже, лакше и дуже их памте, промовишу одређене вредности попут космополитске свести и важности критичког односа према стварности, премосте евентуални јаз између предавача и студената, подстакну интеракцију у настави (и између студената и професора и између самих студената); 3. на донекле симплификован, али пре свега креативан, духовит, језгровит и пријемчив начин пренесу суштинске информације у вези са неком наставном јединицом или неким наставним проблемом (в. више у: Purnama 2017, Dongqiang et al. 2020, Kayali & Altuntaş 2021).

4. Мим у академској пракси

У академској заједници мим функционише и као предмет (објекат) тумачења, и као метод учења (наставно средство). Наведена (не дословно) дистинкција пандан је двама круцијалним аспектима мима: *облику* грађанског изражавања који има симболику и материјалну моћ у глобалним дигиталним културама и *средству* управљања политиком, културом, друштвом, економијом и др. у савременом свету.

Према званичним подацима MSRN-а⁸, интернационалне и интердисциплинарне мреже истраживача мима, овај друштвени феномен, вид уметности, или пак (наставно) средство, предмет је озбиљних научних (теоријских и методолошких) проучавања већ најмање петнаест година; такође, према запажању истраживача повезаних сагледавањем потенцијала мима у различитим научним областима, са различитих теоријских становишта и кроз различите методолошке праксе, у овом тренутку могу се издвојити одређене канонске карактеристике и универзалне функције мима. Сама мрежа студија мима креирана је аналогно (препорученој, или пак доминантној)

⁸ Пун назив мреже гласи: *The Meme Studies Research Network*, <https://memestudiesrn.wordpress.com/> [22. 9. 2022].

методологији проучавања мима: најпре, мим треба проучавати у контексту дигиталне културе, где се дели, ретвитује, односно – *делује*. Потом, мим треба тумачити и са више емпиријских аспеката – живом дискусијом на блогу, у којој учествују и креатори мима, и реципијенти, кроз разне пројекте и лабораторијска истраживања попут „#mememanifesto”, усмереном ка трансмедиајалном контексту дистрибуирања мима, те комуникативном потенцијалу миметичке симболике и „B*rd Meme Lab”, усмереном ка експерименталним интердисциплинарним истраживањима мима кроз призму хуманистичких наука, филмских студија, когнитивних наука, визуелних уметности и др. У бази/библиотеци/библиографији/*ридинг* листи радова о миму подједнако релевантним сматрају се и академски чланци, студије, огледи, монографије, и интервјуи са „мимерима”, есеји и други видови неформалног истраживања.⁹ Резултати истраживања прикупљени на мрежи MSRN, нарочито кроз пројектна и лабораторијска истраживања, презентују се у онлајн простору и кроз различите изложбе, радионице и дискусије. Примера ради, пројекат *Meme Manifesto* – „Clusterduck”, по облику хибрид теоријског предавања и теренског истраживања, по карактеру интердисциплинарни „кружок” академица, историчара уметности, дизајнера, активиста, проучавалаца визуелне културе и најширих кругова интересената за мим-културу, од 2018. године у континуитету одржава курсеве широм Европе¹⁰ и Америке, са циљем издвајања универзалних комуникацијских одлика мима и спецификума сходно заједници у којој се настаје/којом настаје, те унутар које се дистрибуира. Последња у низу датих радионица одржана је 19. маја 2021. године у сарадњи са словеначким „Аксиомом” – Институтом за савремену уметност (Institute for Contemporary Art) у Љубљани. Резултати истраживања у оквиру наведеног курса презентовани су на дигиталном пануо „The Detective Wall Guide”, протејске форме.¹¹

5. Курикуларни аспекти мима

Када је реч о студијском проучавању мима, емпириско истраживање програма универзитета у оквиру једне од најопсежнијих платформи за учење edx.org показује знајачну заступљеност мима у наставним плановима и програмима високообразовних установа. Реч је о бесплатним и/или акредитованим наставним курсевима проучавања мима који су увек отворени и за неакадемску заједницу. Навешћемо неколико примера студијског изучавања мима, илустративних у погледу доминантних видова његовог тумачења.

⁹ Индекс студија мима у оквиру сајта MSNR креиран је 17. јуна 2022. године.

¹⁰ Пројекат је до сада имао радионице и поставке у Мадриду, Ротердаму, Амстердаму, Берлину.

¹¹ Тема радионице била је: „Memes Art and Art Memes”. Више информација в. на адреси <https://aksioma.org/meme.manifesto> [22. 9. 2022].

На колеџу у Дејвидсону/Davidson College (у Северној Каролини) мим је од 2019. године заступљен кроз најмање два курса – „Како радити са мимовима”/„How to Do Things With Memes”, усмереном ка упознавању са историјом мима и његовим местом у интернет култури, и курсу „Друштвени медији”, где се концепту мима приступа из истраживачке перспективе. Уз наведено, треба истаћи да је култура примарни контекст свеколиког тумачења мима – кроз интернет праксу или пак са теоријско-методолошког аспекта. Курсеви посвећени миму на наведеном универзитету потенцијалним корисницима се нуде и у оквиру шире групе комуникационих курсева. Миму се приступа као новој форми фолклора (народног стваралаштва), а методолошко тежиште је на њиховој озбиљно-смешној природи и комуникацијском потенцијалу. Ниво знања стечених овим курсевима је примарни (уводни), а (пред)услова за њихово слушање нема. Курсеви су тродневни и изискују 5–10 сати недељно. Њихов обавезни део је практична примена стеченог знања кроз форму есеја или пак креирање мима. Другачији, когнитивнопсихолошки приступ миму налазимо у оквиру курса шпанског универзитета Del Rosario. Кроз курс „Позитивна психологија: срећа, култура и мимови”/„Psicologia Positiva: Felicidad, Cultura y Memes” полазници (студенти психологије, дипломирани психолози, наставници и сви заинтересовани за разумевање среће) кроз 4–6 сати недељно, у сарадњи са професорима медија, тумаче улогу мима у психолошком и културолошком аспекту човековог живота, са тежиштем на проучавању хумора и среће као циљева мима. Дакле, у ширем значењу, миму се овде приступа као „педагошкој” стратегији.

„Разумевање и анализа револуције мима”/„Understanding and Analysis the Meme Revolution” Универзитета у Кембриџу претходи горенаведеним курсевима. Покренут 2017. године упркос „изненађењу у неким (академским) круговима”¹², овај курс не само да пионирски уводи мимове у високошколски наставни план и програм, већ организује интерактиван приступ сачињен из дебата и округлих столова у вези са актуелним темама/аспектима мима (феминистичким дискурсом, митом или реалношћу и сл.). Међу предавачима курса овог типа налазе се и универзитетски професори и креатори/аутори сајтова посвећеним миму. Силабус наведеног курса на Кембриџу у миму налази пандан ренесансној револуцији; овим, и општеприхваћеношћу мимова у савременој (културној и дигиталној) комуникацији мотивисано је „револуционарно” увођење курса о миму на Кембриџу у Великој Британији. Интересантан, али пре свега значајан за сагледавање аспеката мима као средства изражавања јесте критеријум избора полазника овог курса: од будућих студената захтева се достављање свог „најмрачнијег” мима, интервју и писање есеја. Уочавајући вишеструки, вишеслојни, априорни значај мима у комуникацији, предавачи на овом курсу настоје да олакшају полаз-

¹² О овом проблему в. опширније на: <https://www.varsity.co.uk/news/12661> [22. 9. 2022.].

ницима (мимерима, јер је познавање креирања мима услов за похађање курса) разумевање и тумачење мима, како би што сврсисходније искористили његов комуникативни, али и психолошки, социјални и културни потенцијал. Курс о којем је реч допринео је терминолошкој типолошкој дистинкцији мима кроз „normie memes”, „political memes”¹³, „doggo memes” и сл. Курс је несумњиво подстакао даља истраживања лексичких нивоа мима, као што је „Doggo – Speak”; на ову тему током 2018. године одбрањен је мастер рад на Универзитету у Њујорку (The City University of New York).

6. Мим у високошколској настави: апликабилност кроз хумористички аспект¹⁴

Досадашња педагошка и психолошка истраживања су показала да су бенефити употребе хумора у настави бројни (нав. према: Garner 2006: 177): увођењем хумора повећава се интересовање за учење код ученика, покреће се и одржава њихова пажња (Civikly 1986, Korobkin 1989), што резултује мотивацијом за креативно и разнолико мишљење/промишљање (Dodge and Rossett 1982). Авро Зив (1983, 1988) истиче да таква атмосфера у учионици позитивно утиче на резултате ученика код различитих мисаоних вежби; према његовим налазима, студенти који су учили уз професоре који су се служили хумором имали су боље резултате на испиту у статистички значајној мери.¹⁵ Дебора Хил (Hill 1988) је утврдила да ће ученици боље памтити информације и дуже ће их се сећати уколико су те информације представљене уз хумор. Поред тога, професори који користе хумор у настави чешће успостављају добар однос са студентима, те их исти описују као ентузијастичне, подстицајне за учење, инспиративне, и оне којима је важно неговање узајамног поштовања у учионици (Pollio and Humphreys 1996, Lowman 1994, Kher, Molstad, and Donahue 1999, Devadoss and Foltz 1996; Romer 1993; White 1992; нав. према: Garner 2006: 178). Емпиријска истраживања (Garner 2006: 179–180) у универзитетском окружењу су показала да хумор у настави

¹³ Политички мим је тренутно најистраженији концепт у регионалним академским оквирима. Једну од најзначајнијих регионалних студија о овом феномену написао је Домагој Бебић, професор Факултета за политичке науке у Загребу. У раду „Do Not Mess With a Meme: the Use of Viral Content in Communication Politics”, објављеном у темату „Political Communication in Uncertain Times” часописа *Communication and Society* (2018, vol. 31 (3), pp. 43–56), аутор је истражио видове рецепције мимова Фејсбук странице „Саћа се враћа”.

¹⁴ Овај сегмент рада резултат је емпиријске провере функционалности мима у раду мрп Оливере Марковић на часовима вежби са студентима треће и четврте Србистике на Филозофском факултету у Нишу, у оквиру курсева из опште књижевности.

¹⁵ „Humor is understood to reduce anxiety and stress, build confidence, improve productivity, heightened interest, reduce boredom and encourage divergent thinking, yet it has been difficult to establish positive value for humor in helping student learning” (Ziegler 2009).

има позитиван утицај на учење и памћење информација код студената, тј. да хумор побољшава квантитет и дуже памћење научног, те да обезбеђује веће задовољство у настави, доприноси опуштенијој атмосфери у учионици и студентима пружа могућност краће когнитивне паузе. Поред тога, употреба хумора који је у контексту наставне јединице може допринети и стварању новог виђења тих информација код студента и стварању нових когнитивних увида, односно тзв. „а-ха” ефекту. Наравно, и употреба хумора у настави има своја ограничења и професори морају бити нарочито опрезни да не користе хумор који је превише личан, друштвено увредљив, супериористички оријентисан или ироничан. Други важан услов јесте тај да хумор мора бити релевантан и илустративан за наставну јединицу која се предаје: истраживање које су спровели Каплан и Паско 1977. године (Kaplan & Pascoe, 1977) показује да је памћење материјала које укључује и хуморне стимулусе боље када је хуморни стимулус у функцији наставног градива (Ziv 1988: 13).¹⁶

Велики број мимова дугује своју распрострањеност управо хумору који генерише. Проблемом хумора нећемо се подробније бавити у овом раду, између осталог због тога што су типови хуморних средстава на којима мимови почивају разноврсни и дозвољавају анализу из најмање три широко прихваћене перспективе – перспективе инконгруенције у хумору, теорија олакшања и теорија супериорности. Назначићемо само да при анализи хумора у миму треба обратити пажњу на друштвену функцију мима (хумор у миму почива на друштвеној кохезији и често форсира културне и националне стереотипе), мултимодалност форме мима, са структуром: припрема лица (где је једна интерпретација истакнута и немаркирана, а друга, маркирана потиснута у позадину) – разрешење лица у виду хумористичке поенте (у вербалној или невербалној форми), уз ефекат изненађења. Појединачна средства која хуморни мимови користе су, између осталог, хуморно поаређење, персонификација, хиперболизација, игра речи, сарказам и нонсенс.

У наставку доносимо неколико примера анализе хумора у мимовима који могу послужити у методици универзитетске наставе књижевности и филозофије (в. одељак Прилози, примери I–VIII).

Први пример (I) показује како мим може бити употребљен у настави теорије књижевности – конкретно, у проучавању поетике трагичког жанра; и како се може употребити у настави енглеске књижевности, тј. Шекспира. Венов дијаграм као шаблон за мим се често користи, а хумор који такви мимови генеришу долази од стављања елемената у неочекиване односе, односно, у показивању конгруенције тамо где не би требало да је буде. Конкретно, овде је направљена аналогија између ликова Емилије из *Отела*, Меркуција из *Ромеа и Јулије* и Хорација из *Хамлета* (сви су пријатељи глав-

¹⁶ „Therefore, when planning a course, the main concepts should be delineated, and the humor related to these concepts, intending to make them clearer, should be interjected in the appropriate places.” (Ziv 1988: 13).

них јунака поменутих трагедија), али су тачке пресека између појединачних скупова више или мање неочекиване, а посебно пресек свих скупова: патња (где се пријатељство повезује са патњом). Овакав мим може послужити као шлагворт за разговор о теорији трагичког жанра, о споредним јунацима код Шекспира, о функцијама главних јунака у трагедијама – могућности су бројне. Сличан је случај и са наредним примером (II) – дати мим треба да повеже понашање лејди Макбет из последњег чина *Магбета* са понашањем јунака ТВ новела.

Пример број 3 везан је за роман *Велика очекивања* Чарлса Дикенса, и користи још један нашироко познати шаблон за мим.¹⁷ Овакав, и други популарни шаблони заправо функционишу као готови оквири са већ утврђеним, базичним значењима, те наративним скелетом, и који зато и усмеравају интерпретацију појединачног мима – у случају шаблона са аутомобилом који нагло скреће (као у примеру 3), ми смо предиспонирани да конкретни садржај доведемо у везу са доношењем исхитрених, нелогичних и погрешних одлука. Дакле, као оквир, мим активира когнитивни скрипт или део когнитивног скрипта, у овом случају оног који је везан за доношење одлука. У конкретном миму се коментарише понашање главног јунака Дикенсовог романа, односно аспекти друштвене и психолошке мотивације у причи.

У горњем смислу је и мим IV разумљив сам по себи – јер се везује за когнитивна скрипта и концептуалне метафоре које већ поседујемо, а који се тичу представа о животу као процесу али и као трену, о смрти као сну, о љубави као узајамности, тј. као паралелном процесу и слично. Интеграција ових представа са нашим знањима о фабули трагедије *Ромео и Јулија* требало би да генерише хуморне ефекте, а додатни хумор долази од тога што се овај мим-шаблон заправо везује за посматрање нечег са неверицом: што би у овом случају био коментар на Шекспирово решење за трагични расплет догађаја у драми.

Пети пример мима може успешно функционисати и у настави филозофије и у настави књижевности (у овом потоњем, на пример, у вези са обрађивањем тема из области модернизма и постодернизма). Текст датог мима, „Уф, ово је непријатно. Заправо сам гледао у амбис који је иза тебе”, представља алузију на познату реченицу Фридриха Ничеа, „Ако довољно дуго гледаш у амбис, амбис ће почети да гледа у тебе”, али хумор у њему заправо долази од тога што се цела ситуација заправо везује за флерт, а не за стање *ангста*.

Шести мим сумира хронолошки след промишљања времена у европској култури: од Аристотела који каже да је време објективна датост, преко Имануела Канта који време посматра као субјективну категорију, до наизглед парадоксалне тврдње Карла Маркса да су време измислиле компаније

¹⁷ У оквиру базе мимова „Know your meme” овај шаблон је означен као *Left Exit 12 Off Ramp*. В. више на адреси: <https://knowyourmeme.com/memes/left-exit-12-off-ramp>.

које производе сатове како би продавале још сатова. Маркс ово, наравно, никад није рекао, али дата реченица се и не односи на време *per se*, већ се њоме критикује капитализам, актуелни тренутак – и као такав, овај мим заправо има потенцијал да подстакне на дискусију у учионици. Поред тога, овде је мплицитно присутна и вредносна конотација јер се временска прогресија заправо везује за прогресију људске мисли (од објективизма, преко идеализма до дијалектичког материјализма). Студенти би, на пример, могли да као задатак добију то да начине сличне мимове, при чему се, као полазна форма, може користити мим-шаблон који приказује људски ум/мозак, при чему се постепено активира све више можданих зона као реакција на тврдње које се прогресивно нижу (*Galaxy brain*, према класификацији базе „Know your meme”).

У вези са потребом мима да се веже за актуелни тренутак, наводимо пример мима (VII) који користи Кафкину приповетку *Преображај* да прокоментарише положај радника у неолиберализму, и то у време пандемијске кризе: „Хеј, човече, звучи тешко, али ипак ми требаш да дођеш јер већ имамо мањак особља”.

На крају, пример VIII није илустрација нарочито успешног мима (у смислу да овакав мим сасвим извесно не би био виралан, и због дужине текста и због тога што му недостаје хумористичка поента), али је у питању мим који би вероватно успешно функционисао у учионици: „У реалности, разлог зашто нам се Еурипидова Медеја свиђа је тај што је у питању јака жена са нијансама значења, више развијен књижевни лик у односу на било који други у драми, што је још потентније када схватите да је публика која је првобитно гледала ове драме била састављена готово искључиво од мушкараца који вероватно нису ни пробали да осете емпатију према њој будући да жене у то време нису ни виђене као људи, а камоли као моћне чаробнице” – односно: „Медеја није учинила ништа лоше”, као провокативна изјава иза које наизглед не стоји ваљана аргументација.

*

Оно што је у литератури о миму уопште и о употреби мима у наставном контексту недовољно истицано и проучено јесте наративност мима. Сваки мим се доживљава као прича. Као јединице културолошких значења, мимови садрже огроман потенцијал за наративизацију, односно, за инспирисање менталних репрезентација света код реципијента (Ryan 2013: 363). Сваки мим испуњава све или неке од следећих услова: подстиче на креирање представа о простору који је насељен неким индивидуама и који је временски лоциран; подстиче реципијента да креира представе које се тичу когнитивно-афективних својстава индивидуа/учесника приче коју мим потенцијално садржи, који имају одређене намере и где су догађаји у којима учествују схватају као сврховити и у одређеном каузалном односу (о условима скаларно схваћене категорије наративности в. више у: Ryan 2006:

7–10). Успешност интернет мима се заснива на балансу између познатог и непознатог: наиме, на ономе што је мимом дато и што мора бити одмах евидентно припаднику једне друштвено-културне заједнице, али што истовремено садржи лакуну (најчешће са хуморним потенцијалом) коју треба допунити и тиме заправо потврдити своју припадност тој заједници. У том смислу мим потенцијално представља одлично наставно средство – подстиче осећај за заједништво код студента и дозвољава лакшу имплементацију знања и вредности које су предвиђене наставним програмом (Kayalı & Altuntaş 2021). Повезивање новог наставног садржаја са идејама и причама које су студенту познате из њеног или његовог културног окружења конкретизује и актуелизује тај садржај. Истраживања показују да употреба приче у настави помаже у јачању самопоуздања код ученика и студената, развија њихове критичке и комуникацијске способности, изграђује неке моделе понашања и учи осетљивости на друге културе. Прича такође може послужити студентима као окидач или подстицај за сакупљање нових информација и проналажење нових перспектива посматрања проблема. Мим у том смислу може послужити и као средство мотивације ученика у било којој фази часа у циљу постизања конструктивног и креативног разумевања датог проблема. Након наше емпиријске провере функционисања и функционалности мима у универзитетској настави, можемо закључити да је употреба мима у наставном процесу, посебно у високошколском образовању, „мач са две оштрице”: мим може подстаћи активност студената у настави, развијати њихова креативност, способност критичког мишљења и учинити да они на релативно занимљив начин усвајају нова знања; међутим, то може бити и само привидна иновација, тривијална активност или недовољно ефикасан наставни метод.

Прилози

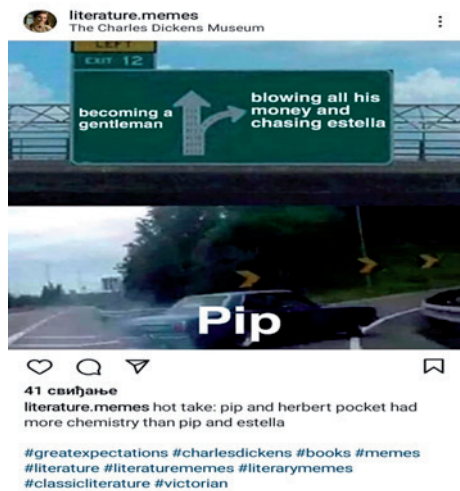
(I)

(II)

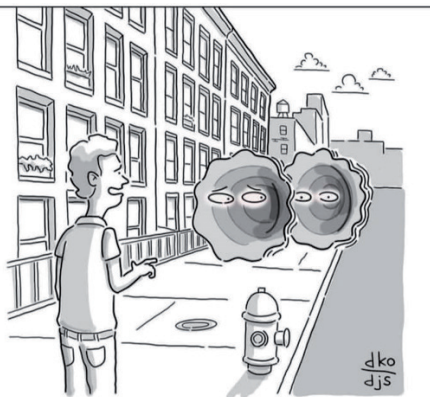
(III)

(IV)

(V)

"Gosh this is embarrassing. I was actually gazing into the abyss right behind you."

(VI)

(VII)

(VIII)

Цитирана литература

- РАДОЈЕВИЋ, Татјана, и Тамара Добрић, „Вербална и невербална димензија комуникације у настави”. *Наука, настава, учење: проблеми и перспективе*, 2019: стр. 203–218.
- BEVIĆ, Domagoj. „Do Not Mess With a Meme: the Use of Viral Content in Communication Politics”, *Communication and Society*, књ. 31, св. 3 (2018): стр. 43–56.
- BIRDWHISTELL, R.-L. *Kinesics and Context: Essays on Body Motion and Communication*. Philadelphia, PA: University of Pennsylvania Press, 1970.
- BRILHART, J.K., Galanes, G.J., Adams, K. *Effective group discussion: Theory and practice*. New York: McGraw-Hill, 2001.

- DOKINS, Ričard. *Sebični gen*, Smederevo: Heliks, 2008.
- GARNER, R. L. „Humor in Pedagogy: How Ha-Ha can Lead to Aha!“. *College Teaching* књ. 54, св. 1 (2006): стр. 177–180, DOI: 10.3200/CTCH.54.1.177-180
- HALL, E. T. (1976). *Beyond culture*. New York: Anchor Press/Double day, 1976.
- HILL, Debora. J.. *Humor in the Classroom: A handbook for teachers (and other entertainers!)*. Springfield, IL: Charles C. Thomas, 1988.
- KAYALI, Nurda Karadeniz, and A. Altuntaş. „Using Memes in the Language Classroom“. *Shanlax International Journal of Education*, књ. 9, св. 3 (2021), стр. 155–160.
- КОНДЕИ, Цецилија. „Аспекти невербалне комуникације у удбеницима француског језика за основну школу“. *Иновације у настави: часопис за савремену наставу*, вол. 26 (2013/1), 18–26.
- PRENSKY, Marc. „Digital Imigrants, Digital Natives“. *On the Horizon*, књ. 9, св. 5 (октобар 2001): стр. 1–6.
- PURNAMA, Agnes Dian. „Incorporating Memes and Instagram to Enhance Student’s Participation“. *Language and Language Teaching Journal*, бр. 20, св. 1 (април 2017): стр. 1–14.
- RYAN, Marie- Laure. *Avatars of Story*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 2006.
- RYAN, Marie- Laure. „Transmedial Storytelling and Transfictionality“. *Poetics Today*, књ. 34, бр. 3: 361–388.
- The Meme Studies Research Network*. <https://memestudiesrn.wordpress.com/>. Приступљено: 22. 9. 2022.
- Varsity News Team, *Cambridge to offer short course in meme studies*, <https://www.varsity.co.uk/news/12661>. Приступљено 22. 9. 2022.
- COSNIER, J., Coulon, J., Berrendonner, A., Orecchioni, C. (1982). *Les voies du langage. Communications verbales, gestuelles et animales*. Paris : Dunod.
- ZIV, Avro. „Teaching and learning with humor: Experiment and replications“. *Journal of Experimental Education* књ. 6, бр. 1 (1988): стр. 37–44.
- ZIEGLER, John B. (published online: 03 Jul 2009) „Use of humour in medical teaching“. *Medical Teacher*. Volume 20, Issue 4, 1998. pages 341-348. Retrieved from <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/01421599880779>
- XIE, Dongqiang et al. „Memes and education: opportunities, approaches and perspectives“. *Geopolitical, Social Security and Freedom Journal* књ. 3 (2020): стр. 14–25.

Извори

- Aksioma: Institute for Contemporary Art, Ljubljana. *Meme Manifesto: Clusterduck*. <https://aksioma.org/meme.manifesto>. Приступљено 22. 9. 2022.

Galaxy Brain, <https://knowyourmeme.com/memes/galaxy-brain>. Приступљено 18. 10. 2022.

<https://www.instagram.com/literature.memes/?hl=en>. Приступљено 18. 10. 2022.

Left Exit 12 Off Ramp, <https://knowyourmeme.com/memes/left-exit-12-off-ramp>. Приступљено 18. 10. 2022.

https://www.instagram.com/philosophy_memes_do_not_exist/?hl=en. Приступљено 18. 10. 2022.

Mirjana Bojanić Ćirković
Olivera Marković

MEME IN TEACHING: TOWARDS THE CONTEXT OF HIGHER EDUCATION

Summary

The subject of the paper is the analysis of memes in the teaching context of higher education, with a focus on their functionality in the teaching process, from the adoption of new material to the renewal and synthesis of the acquired knowledge. Due to the fact that the meme is one of the theoretically insufficiently studied phenomena in the teaching context, in this paper we approach it through the diachrony of its study in the theory of art, and the process of its introduction into the teaching context from the role of an auxiliary teaching tool to the curriculum of university study programs fully aimed at the study of meme creation and the study of meme in the context of social and humanities studies. In the final part of the paper, we provide a concise overview of our empirical research into the functionality of meme in university literature teaching, from which we derive certain conclusions specific to the use of meme in this educational domain.

Keywords: meme, digital natives, non-verbal communication, verbal-visual communication, university meme teaching, humor.

ДИГИТАЛНА НАСТАВА КЊИЖЕВНОСТИ ХОЛОКАУСТА – ИЗ УГЛА СТУДЕНТА НА РАЗМЕНИ НА УНИВЕРЗИТЕТУ ЈУСТУС-ЛИБИГ-ГИСЕН

У раду је представљено непосредно искуство похађања курса *Увод у књижевност Холокауста* током студентске размене на Одсеку за проучавање књижевности Холокауста на немачком Универзитету Јустус-Либиг-Гисен током зимског семестра 2021/22. У раду су представљени рад одсека и његови актуелни истраживачки и публицистички пројекти. У централном делу рада изложени су организација и садржај курса, уз посебан осврт на употребљене мултимедијалне садржаје у настави. На крају рада аутор износи завршна разматрања у вези са квалитетом наставне праксе на овом курсу и закључује да је курс на Универзитету Јустус-Либиг-Гисен пример добре наставне праксе у образовању о Холокаусту, који би могао послужити као добар узор за наставну праксу Холокауста у Србији.

Кључне речи: књижевност Холокауста, дигитална настава, Универзитет Јустус-Либиг-Гисен, студентска размена.

1. Увод

Холокауст се у универзитетском образовању дуго изучавао, пре свега, у оквиру наставног програма департмана историје и понегде у оквиру студија права и политичких наука. Међутим, с интензивним порастом научног интересовања за различите аспекте Холокауста, као и са оснивањем све већег броја музеја и меморијалних центара посвећених Холокаусту и култури сећања, Холокауст постаје предмет изучавања других научних дисциплина и департмана, као што су, како наводе Роберт Иглстоун и Бери Ленгфорд, студије књижевности и језика, уметности и филма, као и других хуманистичких наука (2008: 1). Потреба да се Холокауст сагледа као комплексан и јединствен догађај, који захтева интердисциплинарни приступ у проучавању, као и да се кроз неговање културе сећања очува у колективној свести резултирао је допуњавањем и побољшавањем универзитетских образовних програма о Холокаусту.

¹ dam04.milica@gmail.com

Водећу улогу у унапређивању дидактичких и педагошких приступа у образовању о Холокаусту, као и у подучавању наставног особља данас има Меморијални центар *Jad Вашем* у Јерусалиму. У његовом склопу налази се низ центара, института, архива и библиотека, чији је главни циљ „commemorating, documenting, researching and educating about the Holocaust²” (YAD VASHEM, 2022). У оквиру центра *Jad Вашем* се од 1993. налази Међународна школа за студије Холокауста (енг. International School for Holocaust Studies). Ова школа је јединствена у свету и настоји да полазницима различитих профила пружи квалитетно и интердисциплинарно образовање о Холокаусту, које се заснива на проучавањима не само у домену историографије него и музике, уметности, књижевности и теологије. *Jad Вашем* и његова Међународна школа континуирано раде на развијању наставних препорука у образовању о Холокаусту, које следе многе образовне институције (YAD VASHEM, 2022).

Институционализоване студије Холокауста јесу, у оквиру основних и мастер студија, широко заступљене на универзитетима у Сједињеним Америчким Државама и Израелу, док у Немачкој, како наводе Ферена Негел и Лена Кале, с изузетком мастер програма „Holocaust communication and tolerance³” на колеџу Туро у Берлину, не постоји програм студија Холокауста. У Немачкој се, како наводе ови аутори, Холокауст не проучава у оквиру јединственог, институционализованог предмета, него му се приступа мултидисциплинарно у оквиру различитих институција (2018: 12).

У универзитетском образовању у Србији тренутно не постоји основни, мастер или докторски програм студија Холокауста. Међутим, у последњих неколико година примећује се пораст броја образовних понуда о Холокаусту различитог формата. Музеј жртава геноцида је у 2021. организовао велики број изложба, трибина, радионица и семинара⁴, а при Универзитету у Крагујевцу је 2020. основан Центар за студије сећања, који од свог оснивања сваког семестра нуди низ факултативних курсева⁵ о Холокаусту свим заинтересованим студентима крагујевачког универзитета. Лабораторија за изучавање Холокауста (Shoah Lab) у оквиру Института за филозофију и друштвену теорију у Београду од октобра 2022. под управом др Милована Пизарија нуди бесплатне курсеве историје Холокауста⁶ за студенте основ-

² „комеморација, документовање, истраживање и образовање о Холокаусту“ (прев. Милица Д.).

³ „Комуникација о Холокаусту и толеранција“ (прев. Милица Д.).

⁴ Више о раду Музеја жртава геноцида може се погледати у Извештају о раду у 2021. на веб-адреси: https://www.2.muzejgenocida.rs/images/Izvestaj_O_radu_MZG_2021.pdf

⁵ Листа и опис курсева могу се наћи на веб-адреси: <https://drive.google.com/file/d/1wf7IavIcL CX6Yah34GkplqUA7osHfvGd/view>

⁶ Програм и опис могу се наћи на веб-адреси: <https://ifdt.bg.ac.rs/index.php/2022/10/03/kursevi-o-holokaustu-za-studente-osnovnih-master-i-doktorskih-studija/>

них, мастер и докторских студија. На овом Институту је поводом Међународног дана сећања на жртве Холокауста 27.1.2023. најављено и увођење првих мастер студија Холокауста и геноцида у Србији, у сарадњи са неколико америчких универзитета и истраживачких института. Иако је пораст броја образовних програма о Холокаусту у Србији приметан, кујева или програма који се баве Холокаустом са становишта других, неисториографских дисциплина јако је мало.

Аутор овог рада је у зимском семестру школске 2021/2022. године као студент завршне године основних студија био на Еразмус плус програму мобилности⁷ на немачком универзитету Јустус-Либиг-Гисен, где је похађао наставу на Одсеку за проучавање књижевности Холокауста (нем. Arbeitsstelle Holocaustliteratur). Циљ рада је представљање искуства аутора након похађања дигиталне наставе на курсу *Увод у књижевност Холокауста*.

Рад се састоји од пет поглавља. Након уводних разматрања у првом поглављу, у другом је представљен Одсек за проучавање књижевности Холокауста на Универзитету Јустус-Либиг-Гисен. У трећем поглављу дат је преглед актуелних пројеката овог одсека, док је у четвртом поглављу детаљно описан курс *Увод у књижевност Холокауста*. У петом поглављу представљена су разматрања о квалитету наставне праксе на овом курсу и изнети су најважнији закључци.

2. Одсек за проучавање књижевности холокауста

Интердисциплинарни одсек за проучавање књижевности Холокауста (нем. Arbeitsstelle Holocaustliteratur) основан је 1998. на Катедри за германистику Универзитета Јустус-Либиг-Гисен и бави се првенствено књижевнотеоријским и књижевнодидактичким проучавањем књижевности Холокауста и логорске књижевности, при чему су у фокусу текстови преживелих. Примарни циљ одсека је рад на публицистичким и истраживачким пројектима, али се пажња посвећује и организовању радионица, предавања и посета меморијалним центрима. Један од важнијих циљева одсека је, такође, образовање будућих наставника кроз сарадњу са школама и укључивање студената наставничких смерова у тематизоване образовне пројекте. Одсеком од 2008. управља др Саша Фојхерт (нем. Sascha Feuchert), професор новије немачке књижевности са тежиштем на логорској књижевности и књижевности Холокауста, у чија се задужења убрајају организација истраживачких пројеката и сарадња са другим истраживачким и образовним институцијама. На одсеку тренутно ради 14 сарадника, а одсек већ годинама нуди прилике за истраживачке боравке и размене за студенте и истраживаче са других универзитета (ARBEITSSTELLE, 2022).

⁷ Више о програму мобилности може се наћи на веб-адреси: <https://erasmusplus.rs/wp-content/uploads/2022/08/stipendije-2022-23.pdf>

3. Актуелни пројекти одсека за проучавање књижевности холокауста

С обзиром на то што је главни циљ одсека „dass diese Texte der Nachwelt erhalten bleiben und in Wissenschaft, Schule und Öffentlichkeit kritisch diskutiert und rezipiert werden“⁸(ARBEITSSTELLE, 2022), одсек иза себе има низ успешно завршених публицистичких и истраживачких пројеката⁹, а тренутно су у току три пројекта: Истраживачки пројекат: Рани текстови логорске и књижевности Холокауста, Библиотека пољске књижевности Холокауста и Рингелблум архива- избор.

3.1 Истраживачки пројекат: Рани текстови логорске и књижевности Холокауста (нем. Forschungsprojekt: Frühe Texte der Holocaust- und Lagerliteratur)

Како стоји на званичној интернет страници одсека, циљ овог пројекта је сакупљање и библиографско организовање у дигиталну базу података дела на немачком језику која припадају раном периоду логорске и књижевности Холокауста (1933 –1949)¹⁰, како би се спречило потискивање ових текстова из колективног сећања и како би били лакше доступни за јавност и научну заједницу, поготово ако се узме у обзир да у скорој будућности више неће бити живих непосредних сведока Холокауста. Овај пројекат у сарадњи са Универзитетском библиотеком Гисен (нем. Universitätsbibliothek Gießen) настоји да систематичном и свеобухватном библиографијом покрије празно место у досадашњем истраживачком раду и да у колективном сећању учврсти текстове пре свега из периода 1944/45 –1948/49, јер су они, упркос свом снажном дидактичком и политичком карактеру, умногоме заборављени (FORSCHUNGSPROJEKT 2022).

3.2. Библиотека пољске књижевности Холокауста (нем. Bibliothek der polnischen Holocaustliteratur)

Као што је објашњено на званичној интернет страници одсека, Библиотека пољске књижевности Холокауста јесте публицистички пројекат одсека у сарадњи са издавачком кућом Валштајн (нем. Wallstein Verlag) са циљем објављивања серије од десет томова изузетних дела пољске књижевности.

⁸ „очување текстова ради критичке дискусије у јавности, науци и образовним институцијама међу будућим генерацијама” (прев. Милица Д.).

⁹ Завршени истраживачки и публицистички пројекте Одсека за проучавање књижевности Холокауста могу се наћи на веб-адресама: <https://www.holocaustliteratur.de/deutsch/Abgeschlossene-Projekte/> и <https://www.holocaustliteratur.de/deutsch/Publikationen/>.

¹⁰ Дигитална база података може се пронаћи на веб-адреси: https://www.fruehe-texte-holocaustliteratur.de/index.php/Fr%C3%BChe_Texte_der_Holocaust-_und_Lagerliteratur_1933_bis_1949

Овај пројекат финансира Министарство спољних послова СР Немачке (нем. Auswärtiges Amt der Bundesrepublik Deutschland), а сарадници одсека који учествују у овом пројекту су Ева Червјаковски (нем. Ewa Czerwiakowski), Саша Фојхерт (нем. Sascha Feuchert) и Лотар Квинкенштајн (нем. Lothar Quinkenstein). До сада су објављена три тома; Богдан Војдовски „Brot für die Toten¹¹”, Богдан Војдовски „Ein kleines Menschlein, ein stummes Vögelchen, ein Käfig und die Welt. Erzählungen¹²” и Хенрик Гринберг „Kinder Zions¹³” (BIBLIOTHEK 2022).

3.3 Рингелблум архива – избор (нем. Auswahl-Edition des Ringelblum-Archivs)

У сарадњи са Фриц Бауер институтом (нем. Fritz Bauer Institut) у Франкфурту на Мајни и Центром за студије Холокауста (нем. Zentrum für Holocaust-Studien) на Институту за савремену историју (нем. Institut für Zeitgeschichte), одсек планира објављивање одабраних текстова подземног архива Вашравског гета на немачком језику. Ову збирку текстова сакупили су историчар Емануел Рингелблум и његови сарадници и сматра се „die zentrale Quellensammlung zum Leben und Sterben der polnischen Juden unter nationalsozialistischer Besatzung¹⁴” (AUSWAHL 2022).

4. Курс увод у књижевност холокауста

Курс Увод у књижевност Холокауста (нем. Holocaustliteratur – eine Einführung) јесте једносеместрални предмет који носи 4 ЕСПБ поена и реализује се у зимском и летњем семестру у сарадњи Катедре за германистику и Одсека за проучавање књижевности Холокауста на Универзитету Јустус-Либиг-Гисен. Наставу од априла 2020. спроводи докторанд и стручни сарадник на Одсеку за проучавање књижевности Холокауста, Сандра Бинерт (нем. Sandra Binnert). Настава је намењена гостујућим студентима различитих студијских смерова у оквиру програма мобилности (Еразмус плус, Цепус и сл.) и студентима у оквиру тзв. виртуелног интернационалног програма (енг. Virtual International Programme)¹⁵ Универзитета Јустус-Либиг-Гисен.

¹¹ „Хлеб за мртве“, (прев. Милица Д.).

¹² „Малени човечуљак, нема птичица, кавез и свет. Приче“, (прев. Милица Д.).

¹³ „Деца циона“ (прев. Милица Д.).

¹⁴ „централном збирком извора о животу и смрти пољских Јевреја под националсоцијалистичком окупацијом“ (прев. Милица Д.).

¹⁵ Више о ВИП програму може се наћи на веб-адреси: <https://www.jlu-digitalcampus.de/vip>

4.1. Начин реализације наставе

Настава је у зимском семестру 2021/2022. на Универзитету Јустус-Либиг-Гисен реализована уживо, у хибридном или онлајн формату у зависности од броја полазника курса, капацитета просторија и епидемијске ситуације. Настава курса *Увод у књижевност Холокауста* одвијала се искључиво у дигиталном формату, у реалном времену преко апликације Мајкрософт тимс (енг. Microsoft teams), а на курсу је учествовало пет интернационалних полазника (Јапан, Пољска, Чешка, Обала Слоноваче и Србија). Настава је реализована једном недељно у трајању од 90 минута у периоду од друге половине октобра 2021. до краја фебруара 2022.

Као и у оквиру других курсева и предмета на универзитету, коришћена је и платформа Штуд ај пи (нем. StudIP), која, слично платформи Мудл (енг. Moodle), служи за комуникацију наставног особља и студената. Корисници ове платформе имају своје јединствене налоге, а она им омогућава преглед уписаних предмета и курсева, као и приступ засебним секцијама за појединачне предмете.

4.2. Циљ и садржај курса

Циљ курса јесте упознавање полазника са историјом и књижевношћу Холокауста кроз анализу одабраних поглавља дела књижевности Холокауста. Курс је подељен на уводни и централни део, који су даље подељени на низ тематских целина. Радни језик курса јесте немачки. На уводном предавању на почетку семестра полазницима су представљени наставни план са датумима обраде појединачних тематских целина, рок за предају завршног семестарског рада, као и начин оцењивања и критеријуми.

У уводном делу курса, који је трајао месец дана, полазници су се упознали са концептом културе сећања (нем. Erinnerungskultur) и важности писмених сведочења кроз читање и анализу уводног одломка збирке есеја „Weil es sagbar ist¹⁶” немачког аутора и публицисте Каролин Емке (нем. Carolin Emcke). Поред тога, полазницима је у уводном делу курса дат преглед најважнијих историографских чињеница о нацистичким логорима, при чему је највише пажње посвећено логору Аушвиц-Биркенау. У ту сврху су као наставни материјали коришћене фотографије различитих концентрационих логора, географске мапе њихових локација и документарни филм „Дан у Аушвицу” (нем. *Ein Tag in Auschwitz*¹⁷), доступан у слободном приступу у медијатеци Це де еф (нем. ZDF). Гледање филма реализовано је асинхроно, у виду домаћег задатка, уз помоћ листе питања која је наведена у Табели 1. Задатак полазника је био да самостално погледају филм ван

¹⁶ „Зато што може да се каже“ (прев. Милица Д.).

¹⁷ Филм се може пронаћи на веб-адреси: <https://www.zdf.de/dokumentation/dokumentation-sonstige/ein-tag-in-auschwitz-108.html>

термина наставе и одговоре на задата питања, након чега је на предавању уследила дискусија са доцентом и другим полазницима.

Табела 1: Листа питања за анализу документарног филма „Дан у Аушвицу“

1.	По тачкама забележите каријеру Бернхарда Валтера. ¹⁸
2.	Шта је специјална радна група (нем. Sonderkommando)?
3.	Зашто је Бернхард Валтер смео да фотографише у Аушвицу?
4.	Како се описује ток догађаја на рампи на уласку у логор?
5.	Како Ирене Вајс ¹⁹ описује своја осећања након доласка у логор?
6.	Како је описана хијерархија заробљеника и заробљеника са посебним привилегијама?
7.	Како је одбрамбени одред СС (нем. Schutzstaffel) приступао бежању заробљеника?
8.	Имате ли питања у вези са документарним филмом?
9.	Шта Вас је посебно изненадило или погодило?

Последња тематска целина уводног дела курса била је посвећена упознавању са гисенским моделом дефинисања Холокауста као историјског догађаја и аспеката жанровског одређивања књижевности Холокауста. Према гисенском моделу, Холокауст је скуп свих мера терора, које су националсоцијалисти спроводили над свим групама жртава током своје владавине у периоду од 1933. до 1945. Према томе, Холокауст обухвата све од првих мера друштвене и економске маргинализације политичких противника, неистомисљеника или особа које се нису уклапале у нацистичку расну идеологију, преко хапшења и принудног рада, па све до до прогона и геноцида (HOLOCAUSTLITERATUR 2022).

Полазници су се након тога упознали са гисенским приступом дефинисању књижевности Холокауста, која се ослања пре свега на позицију Маркуса Рота (нем. Markus Roth) и Џејмса Јунга (енг. James Young) и на гисенски модел дефинисања Холокауста. Ако се пође од гисенског модела дефинисања Холокауста, онда се под књижевношћу Холокауста подразумевају сви књижевни текстови, који обрађују један или више аспеката националсоцијалистичке политике уништења. Аутори књижевности Холокауста су жртве, преживели, њихови чанови породице, али и особе који нису биле директно умешане у историјске догађаје (HOLOCAUSTLITERATUR 2022).

Прецизно одређивање кључних појмова историје и књижевности Холокауста пре преласка на централни део курса и читања дела књижевности Холокауста, послужило је као теоријски основ за анализу дела и као полазна тачка за дискусије на настави.

¹⁸ Бернхард Валтер (нем. Bernahrd Walter) члан СС одреда и фотограф у Аушвицу. Важи за аутора једног од тзв. Аушвиц албума, збирке фотографија које су документовале свакодневицу у Аушвицу пре ослобођења.

¹⁹ Ирене Вајс, пребродитељ Холокауста чехословачког порекла.

4.3. Централни део курса

Централни део курса био је посвећен анализи одабраних поглавља дела књижевности Холокауста. Дела и поглавља су пажљиво одабрана тако да курс тематски буде заокружен и да се уз свако дело обрађује други књижевни или историјски аспект, уз посебну пажњу на равноправну заступљеност аутора различитог пола, порекла и националности (списак обрађене литературе са именима аутора налази се у Табели 2). Сва дела су обрађивана у немачком преводу и сви текстови су били доступни за читање и преузимање на платформи Штуд ај пи.

Уколико је читање предвиђене литературе захтевало више времена због обима дела, у наставном плану правила се једна недеља активне паузе, а на располагању је стајао Мајкрософт тимс чет канал за евентуална питања, тако да су полазници имали времена да прочитају предвиђену литературу у предвиђеном року. По искуству аутора, учесници су били задовољни захтевима курса, што се најбоље огледа у томе да ниједан учесник курса није закаснио са читањем или је био неспреман.

Табела 2: Приказ литературе са темама и аспектима за анализу и дискусију

Наслов дела у преводу	Назив дела у оригиналу	Аутор	Тема или аспект за анализу и дискусију
<i>Лимунови из Канаде.</i>	Zitronen aus Kanda	Карин Граф	Хапшење
<i>Anus Mundi</i>	Anus mundi	Вјеслав Кјелар	Долазак у логор
<i>Ноћ</i> (нем. <i>Die Nacht</i>)	La Nuit	Ели Визел	Долазак у логор
<i>Зар је то човек?</i> (нем. <i>Ist das ein Mensch</i>)	Se questo è un uomo	Примо Леви	Принудни рад у логору
<i>Жене логора Биркенау</i> (нем. <i>Die Frauen von Birkenau</i>)	Dymy nad Birkenau	Северина Шмаглевска	Положај жена у логору
<i>Детњство иза бодљикаве жице</i> (нем. <i>Eine Kindheit hinterm Stacheldraht</i>)	Dzieciństwo w pasiakach	Богдан Бартниковски	Положај деце у логору
<i>Дим над логором Биркенау</i> (нем. <i>Der Rauch über Birkenau</i>)	Il fumo di birkenau	Лиана Милу	Проституција у логору/ положај жена/ положај привилегованих
<i>Код нас у Аушвицу</i> (нем. <i>Bei uns in Auschwitz</i>)	U nas w Auschwitzu	Тадеуш Боровски	Живот и смрт у логору
<i>Живети даље. Младост</i>	Weiter leben. Eine Jugend.	Рут Клигер	Ослобађање логора
<i>Роман једнога без судбине</i> (нем. <i>Roman eines Schicksallosen</i>)	Sorstalanság	Имре Кертис	Повратак заробљеника из логора/ интеграција у остатку становништва

4.4. Ток предавања

Свако предавање почињало је разговором о томе шта се на тај дан догодило током Холокауста, с циљем освешћивања полазника курса о свакодневици Другог светског рата и догађаја за време Холокауста. Потом би доцент дао кратак преглед основних информација које су важне за разумевање дела и пружио биографски увод о аутору или ауторима, чија се дела обрађују на датом предавању. Посебно на првим предавањима, у уводном делу часа, полазници су читали дефиниције најважнијих и најфреквентнијих лема попут лема „Пољак”, „први транспорт” и „anus mundi” из илустроване историје логора „Auschwitz von A bis Z²⁰”. Уводни део предавања обично је праћен мултимедијалним садржајима²¹. Централни део сваког предавања била је дискусија полазника курса о прочитаном делу, при чему је улога доцента била налик улози модератора. Након што полазници изнесу своје прве утиске о делу, доцент је постављао питања која су усмеравала дискусију о књижевној интерпретацији дела уз осврт на историјску перспективу. Фокус у разговору о делу је, поред дељења личних утисака и запажања, био на препознавању основних одлика књижевности Холокауста које су обрађене и дефинисане у уводном делу курса, као и продубљвање знања о Холокаусту као историјском догађају кроз књижевност. Посебан акценат у дискусији био је на употреби политички коректног говора, избегавању коришћења нацистичке терминологије у именовану догађаја и избегавању генерализација попут „сви Немци су злочинци у Холокаусту”. Предавања су завршавана сумирањем најважнијих закључака и утисака, уз препоруке за додатну литературу и самостално истраживање.

Посебно значајно, по ауторовом мишљењу, било је и дељење искустава о неговању културе сећања у државама порекла полазника, искустава у учењу о Холокаусту у оквиру националних образовних система, као и прилика за сусрет и разговор са сведоком Холокауста. Поводом Међународног дана сећања на жртве Холокауста, који се обележава сваког 27. јануара, полазници су добили задатак да направе презентацију о начину на који се овај дан обележава у њиховој држави порекла. Поводом Дана сећања на Ноћ погрома, који се обележава сваког 9. новембра, универзитет је организовао дигитални сусрет са сведоком и пребродитељем Холокауста, Ефом Умлауф (Eva Umlauf).

4.5. Мултимедијални садржаји у настави

Мултимедијални садржаји били су главно помоћно наставно средство на курсу и служили су да полазницима курса приближе реалност ратне свакодневице, животних услова у нацистичким логорима, пруже додатне увиде

²⁰ „Аушвиц од А до Ш“ (прев. Милица Д.).

²¹ О мултимедијалним садржајима више речи ће бити делу 4.5.

и перспективе и упознају полазнике са биографијама аутора. На самој настави, али и у сврхе домаћег задатка и додатног самосталног истраживања, коришћени су снимљени интервјуи са посредним и непосредним сведоцима Холокауста, исечци из образовних и документарних клипова и филмова, географске карте, фотографије из дигиталних архива различитих меморијалних центара, поткасти, као и аудио-записи јавних излагања дела. У Табели 3 налази се листа коришћених мултимедијалних садржаја на курсу уз објашњење примене у настави.

Табела 3: Листа мултимедијалних садржаја са објашњењима

Мултимедијални садржај	Извор	Примена у настави
Документарни филм „Дан у Аушвицу“ ²²	Медијатека Це де еф (нем. ZDF)	Упознавање са свакодневицом заробљеништва у Аушвицу у оквиру домаћег задатка.
Графички прикази и фотографије	Пројекат Холокауст.цз (енг. holocaust.cz) ²³	Увод у изградњу логора и разговор о сложености, структури и функцијама логорских комплекса.
Информативни видео-клип „Пет ствари о Аушвицу које би требало да знате“ (нем. 5 Fakten, die ihr über Auschwitz wissen solltet) ²⁴	Јутјуб канал „Тера икс“	Додатни материјал за упознавање са структуром и историјом логора Аушвиц.
Плакат прегледа ознака заробљеника	Аролсен архиве (енг. Arolsen Archives) ²⁵	Категорије и ознаке заробљеника у Аушвицу; потпора гисенском моделу који убраја све групе жртава у дефиницију Холокауста. Полазна тачка за разговор о нацистичкој расној идеологији и обрачуна са политичким противницима, неистомишљеницима и свима који се нису уклапали у аријевску идеју човека.
Колоризоване фотографије аутора и некадашњег заробљеника Аушвица, Северине Шмаглевске.	Пројекат „Лица Аушвица“ (енг. Faces of Auschwitz) ²⁶	Помоћни материјал у уводном делу предавања, пред анализу дела Северине Шмаглевске.

²² Филм се може пронаћи на веб-адреси: <https://www.zdf.de/dokumentation/dokumentation-sonstige/ein-tag-in-auschwitz-108.html>

²³ Пројекат се може наћи на веб-адреси: [Informace o projektu holocaust.cz | Holocaust](https://www.informace.o-projektu-holocaust.cz/)

²⁴ Видео-клип се може наћи на веб-адреси: <https://www.youtube.com/watch?v=MzuI NEWS2sk>

²⁵ Фотографија плаката је доступна на веб-адреси: <https://arolsen-archives.org/news/uebersicht-der-haeftlingskennzeichnungen/>

²⁶ Пројекат „Лица Аушвица“ може се пронаћи на веб-адреси: <https://facesofauschwitz.com/>

Аудио-запис читања песме <i>Фуга смрти</i> (нем. Todesfuge)	Пројекат Лириклајн (енг. Lyrikline) ²⁷	Слушање читања песме <i>Фуга смрти</i> Паула Целана на предавању и заједнички покушај интерпретације. Обрађено као додатна литература ван програма.
Фотографије	Дигиталне збирке и архиве <i>Јад Вашем</i> ²⁸	Помоћни материјал за обраду различитих тематских јединица на курсу.
Осма епизода поткаста „О Аушвицу: деца у Аушвицу“ (енг. On Auschwitz" (8): Children at Auschwitz) ²⁹	Интернет страница меморијалног центра и музеја Аушвиц-Биркенау ³⁰	Додатни наставни материјал који се слушао на часу током обраде дела Богдана Бартиновског.
Интервју са Богданом Бартиновским о ослобођењу и његовом повратку у Пољску ³¹	Интернет страница пројекта „Документациони центар о принудном раду за време нацизма“ (нем. Dokumentationszentrum NS-Zwangsarbeit) ³²	Додатни наставни материјал у уводном делу часа током обраде дела Богдана Бартиновског.

4.5. Начин оцењивања

Завршна оцена зависила је од успешног и правовременог испуњавања семестралних задатака (читања дела, анализе додатних материјала, припреме презентација), активног учествовања у настави и писања дневника рефлексije. Са техничким и садржинским захтевима писања дневника рефлексije (нем. Reflexionsjournal) и предвиђеним роком за испуњавање задатка полазници курса упознати су на првом предавању. Од полазника се захтевало да у свом дневнику рефлексije одговоре на два општа теоријска питања, и да за свако од четири обрађена дела по личном избору одговоре на три питања. Листа питања налази се у Табели 4.

²⁷ Пројекат Лириклајн може се пронаћи на веб-адреси: <https://www.lyrikline.org/en/home/>

²⁸ Дигиталне збирке и архиве меморијалног центра Јад Вашем могу се пронаћи на веб-адреси: <https://www.yadvashem.org/collections.html>

²⁹ Поткаст се може пронаћи на веб-адреси: <https://www.auschwitz.org/en/history/fate-of-children/>

³⁰ Доступна на веб-адреси: <https://www.auschwitz.org/en/>

³¹ Снимак интервјуа доступан је на веб-адреси: <https://www.zwangslager-berlin-1945.de/en/videos/bogdan-bartnikowski/>

³² Пројекат доступан на веб-адреси: <https://www.zwangslager-berlin-1945.de/en/>

Табела 4: Листа питања у дневнику рефлексije

Општа теоријска питања	Питања за четири обрађена дела по личном избору
<p>1. Својим речима дефинишите појам књижевности Холокауста. Шта је карактеристично за текстове овог жанра? Које одлике су важне, које не?</p> <p>2. Ко пише књижевност Холокауста?</p>	<p>1. Како ми се допао текст? Шта је у тексту посебно добро/лоше?</p> <p>2. Која тема ме је посебно заинтересовала у тексту?</p> <p>3. Шта сам научио из текста? Које информације и утиске сам сакупио?</p>

5. Дискусија и закључак

Поставља се питање у којој мери је курс *Увод у књижевност Холокауста* на Универзитету Јустус-Либиг-Гисен пример добре наставне праксе у образовању о Холокаусту и подучавању књижевности Холокауста. Оно што треба имати у виду при разматрању организације и садржаја овог курса јесте чињеница да је у питању уводни, једносеместрални курс намењен пре свега студентима основних студија различитих студијских смерова. Програм курса је, стога, временски ограничен и не може се поредити са курсевима који предвиђају наставу кроз више семестара или више од једног предавања недељно. Он је, такође, нужно садржински ограничен, јер је као уводни курс отворен за студенте различитих смерова и полази од тога да учесници курса немају никакво или само ограничено предзнање о Холокаусту и књижевности Холокауста. Зато није необично што је први месец курса посвећен искључиво уводу и разјашњавању основних и најважнијих појмова у вези са историјом и књижевношћу Холокауста, као и културом сећања која је у нераскидивој вези са образовањем о Холокаусту. Сматрамо да је темељно посвећивање историјским аспектима пример добре наставне праксе, јер је постављање Холокауста у контекст европске историје, како наводи Соња Виличић, једна је од кључних препорука важних светских организација које се баве методологијом образовања о Холокаусту (VILIĆIĆ 2018, 216). Важна препорука коју Соња Виличић такође наводи је скретање пажње полазницима на прецизно изражавање, како би се избегле генерализације које укључују речи „сви“ или „увек“. На курсу *Увод у књижевност Холокауста* доцент је посебно пазио на овај аспект и скретао пажњу полазницима када су у разговору користили генерализујуће исказе.

Разграничавање тога који временски период, које догађаје и учеснике Холокауст обухвата важно је полазиште за анализу било код аспекта Хо-

локауста, па самим тим и његове књижевности. Због тога је битно разговарати са полазницима о различитим приступима дефинисању Холокауста као историјског догађаја и о могућим проблемима и ризицима изостављања одређених аспеката из дефиниције. Следећа питања су релевантна у овом контексту:

1. Када Холокауст почиње и када се завршава? Да ли се Холокауст везује за трајање Другог светског рата или траје дуже/краће?
2. Ко су биле жртве Холокауста, ко учесници, а ко посматрачи?³³
3. Које мере терора сврставамо у Холокауст?

Одговори на ова питања неминовно утичу и на дефинисање књижевности Холокауста, чије одређивање зависи и од следећих питања:

4. Ко су аутори књижевности Холокауста?
5. Када књижевност Холокауста настаје?
6. Које врсте текстова припадају књижевности Холокауста?

Сматрамо да је разговор о овим и сличним питањима у уводном делу курса неопходан за постављање теоријских оквира пре самог читања књижевности Холокауста.

Оно са чиме се полазници такође суочавају јесте снажна емотивна реакција, која се у форми непријатности врло често јавља у образовању о Холокаусту, како наводе Роберт Иглстоун и Бери Ленгфорд. Као потенцијално решење за овакву емотивну реакцију аутори предлажу непосредно суочавање са непријатним осећањима, вођење личних дневника и читалачке или студентске групе емотивне подршке (2008: 4). Курс *Увод у књижевност Холокауста* у Гисену добар је пример како се ова три решења могу применити комбиновано. Писање је реализовано кроз вођење структурираног дневника рефлексације, који, у овом случају, није остао на нивоу препоруке, већ је био обавезан део семестарских активности. Директно суочавање са непријатним осећањима остварило се кроз дељење утисака и емотивних реакција полазника на прочитана дела у оквиру заједничког слободног разговора на почетку сваког предавања. На овом курсу је дискусија на нивоу целе групе била могућа због малог броја полазника, али би у условима група са већим бројем полазника решење могло бити дискусија у подељеним, мањим групама. Један од начина да се у наставне садржаје уврсти суочавање са непријатним осећањима је и додавање одвојеног питања о осећањима и утисцима у листу питања која се користе за обрађивање неког дела или садржаја, као што је на овом курсу учињено са филмом „Дан у Аушвицу“ (погледати поглавље 4.2). Сматрамо да је примењивање неког од ових или сличних поступака суочавања са емотивном непријатношћу у настави о Холокаусту неопходно да би се избегла емотивна криза, која може, између осталог, довести до губитка мотивације или навести полазнике да одустану од курса.

³³ Раул Хилберг у свом делу „Злочинци, жртве, посматрачи“ (енг. *Perpetrators Victims Bystanders*) уводи категорију посматрача као трећу важну категорију учесника у Холокаусту.

Важан аспект у разматрању квалитета овог курса је и његов дигитални формат. О манама наставе на даљину у универзитетском контексту писали су Јакшић и други, наводећи одсуство директне интеракције „лице у лице“ као један од главних недостатака (2021: 183). С овиме се аутор слаже, поготово када је реч о настави књижевности Холокауста, у којој је аспект емотивне реакције неизбежан и у којој превазилажење потенцијалне емотивне кризе зависи од интеракције за наставником и другим полазницима. Ипак, сматрамо да дигитална настава књижевности Холокауста на примеру овог курса има и велике предности. Једна од најважнијих је доступност текстова у дигиталном формату, чиме се осигурава уштеда времена и елиминише потреба одласка у библиотеку, што у условима пандемије, када је приступ библиотекама ограничен или онемогућен, игра јако важну улогу и позитивно утиче на редовно испуњавање читалачких задатака. Предност дигиталне реализације овог курса је, такође, лакше интегрисање мултимедијалних садржаја у односу на презентну наставу на којој би приказивање и групно гледање оваквих садржаја захтевало техничку опремљеност просторије (рачунар, видео-бим, звучници, платно за пројектовање).

Када је у питању одабир литературе на курсу, важно је напоменути да су аутори обрађиваних прозних дела у наставном програму преживели заробљеништво у логору Аушвиц-Биркенау³⁴, те да се полазници овог курса првенствено упознају са књижевним стваралаштвом преживелих и са књижевном репрезентацијом и интерпретацијом заробљеништва у логору Аушвиц-Биркенау. Полазници, дакле, не стичу увид у књижевност Холокауста коју пишу жртве или преживели других нацистичких логора, гета, избеглица у емиграцији, као ни припадника друге и треће послератне генерације. Ово, међутим, не посматрамо као недостатак курса, јер му је примарни циљ да на основном нивоу упозна полазнике са историјом и књижевношћу Холокауста, а не да пружи свеобухватни преглед књижевности Холокауста уопште. Имајући у виду расположиво време, образовну позадину полазника, уводни тип курса и дигитални формат, а разматрајући притом наставне препоруке за подучавање Холокауста и његове књижевности, сматрамо да је курс *Увод у књижевност Холокауста* на Универзитету Јустус-Либиг-Гисен пример добре наставне праксе у образовању о Холокаусту.

Цитирана литература

ARBEITSSTELLE 2022: *Arbeitsstelle Holocaustliteratur. Über uns.* 2022. < <https://www.holocaustliteratur.de/deutsch/Ueber-uns/> > 30.9.2022.

³⁴ Осим Карин Граф, која пак пише о Станиславу Ханцу, некадашњем заробљенику Аушвица.

- AUSWAHL 2022: *Auswahl-Edition des Ringelblum-Archivs*. 2022. < <https://www.holocaustliteratur.de/deutsch/Auswahl-Edition-des-Ringelblum-Archivs-1983/> > 5.1.2023.
- BIBLIOTHEK 2022: *Bibliothek der polnischen Holocaustliteratur*. 2022. < <https://www.holocaustliteratur.de/deutsch/Bibliothek-der-polnischen-Holocaustliteratur-3108/> > 5.1.2023.
- EAGLESTONE 2008: Iglston, Robert i Beri Lengford. „Introduction“, *Teaching Holocaust Literature and Film (2008)*. London: Pagvare Macmilan, 1-14.
- FORSCHUNGSPROJEKT 2022: *Forschungsprojekt „Frühe Texte der Holocaust- und Lagerliteratur“*. 2022. <<https://www.holocaustliteratur.de/deutsch/Forschungsprojekt-Fruhe-Texte-der-Holocaust-und-Lagerliteratur-2485/> > 5.1.2023.
- HOLOCAUSTLITERATUR 2022: *Holocaust- und Lagerliteratur: Zur Definition des Gegenstandes*. 2022. < <https://www.holocaustliteratur.de/deutsch/Holocaustliteratur/> >
- JAKŠIĆ I DRUGI 2021: Jakšić, Anja, Ksenija Mitrović, Jelena Ćurčić i Danijela Gračanin. *Tradicionalna vs. onlajn nastava: prednosti i izazovi*. XXVII skup Trendovi razvoja: „Online nastava na univerzitetima“. Novi Sad: 2021. < http://www.trend.uns.ac.rs/stskup/trend_2021/radovi/T1.3/T1.3-9.pdf>. 27. 1. 2023.
- NÄGEL 2018: Negel, Ferena i Lena Kale. *Die universitäre Lehre über den Holocaust in Deutschland*. Berlin: Slobodni univerzitet Berlin, 2018.
- VILIČIĆ: Viličić, Sonja. „Učenje o holokaustu i neformalna jevrejska edukacija“, *Graničnici sećanja (2018)*. Beograd : Jevrejski istorijski muzej Savez jevrejskih opština Srbije, str. 213-223.
- YAD VASHEM 2022: *What Is Yad Vashem*. 2022. <<https://www.yadvashem.org/about/yad-vashem.html>> 25.1.2023.

Milica M. Damjanović

DIGITALER HOLOCAUSTLITERATUR-UNTERRICHT AN DER UNIVERSITÄT JUSTUS-LIEBIG-GIEßEN AUS ERFAHRUNG DES AUSTAUSCHSTUDENTEN

In der vorliegenden Arbeit wird die Erfahrung des Austauschstudenten an der Arbeitsstelle Holocaustliteratur der Universität Justus-Liebig-Gießen nach dem abgeschlossenen Kurs *Holocaustliteratur: Eine Einführung* im Wintersemester 2021/22 dargestellt. In der Arbeit werden die Arbeitsstelle und ihre Forschungs- und publizistischen Projekte dargestellt, wobei die Organisation und Inhalte des Kurses mit besonderem Hinblick auf die multimedialen Inhalte im zentralen Teil

der Arbeit beschrieben sind. Am Ende der Arbeit stellt der Autor seine finalen Überlegungen über die Qualität der Lehre in diesem Kurs dar und schlussfolgert, dass dieser Kurs ein Beispiel der guten Lehrpraxis im Unterricht über Holocaust ist, das als gutes Vorbild für Lehrpraxis über den Holocaust in Serbien dienen könnte.

Schlüsselwörter: Holocaustliteratur, digitaler Unterricht, Universität Justus-Liebig-Gießen, Studentenaustausch.

ИЗАЗОВИ НАСТАВЕ ЕНГЛЕСКОГ ЈЕЗИКА СТРУКЕ У ДИГИТАЛНОМ ОКРУЖЕЊУ

Наставу страног језика у дигиталном окружењу карактерише велики број изазова које је неопходно савладати како би се наставни процес одвијао континуирано и сврсисходно. У овом раду, изазови наставе енглеског језика струке у дигиталном окружењу ће бити представљени на основу практичних искустава аутора у изради и реализацији онлајн курсева из предмета Енглески језик 1, 2, 3 и 4 на Електротехничком факултету Универзитета у Источном Сарајеву. Претходно ће, у уводним поглављима, бити ријечи о одликама наставе енглеског језика струке у оквиру високог образовања, са посебним освртом на ону која се бави специфичностима регистра техничких наука, електротехнике и информатике. У завршном дијелу рада, биће сумирани резултати и изложене одређене идеје и препоруке на основу којих би се настава енглеског језика струке у дигиталном окружењу могла додатно унаприједити.

Кључне ријечи: енглески језик струке, технички енглески, онлајн настава, дигитално окружење, Moodle, Jitsi Meet, мултимедија, креирање курса.

1. Уводна разматрања

Палтриџ (Paltridge) и Старфилд (Starfield) дефинишу наставу енглеског језика струке (енглеског језика за посебне намјене – English for Specific Purposes - ESP) као „подучавање и учење енглеског као другог или страног језика гдје је циљ да студенти користе енглески у одређеном домену” (PALTRIDGE, STARFIELD 2013: 2). С друге стране, Баварши (Bawarshi) и Реиф (Reiff) наводе да је његова примарна карактеристика фокус „на проучавању и подучавању специјализованих варијанти енглеског језика, најчешће оних којима енглески није матерњи језик, у напредним академским и професионалним окружењима“ (BAWARSHI, REIFF 2010: 41). Коначно, Крзановски (Krzanowski) и Деј (Day) дефинишу енглески језик струке тако што наглашавају да он „укључује подучавање и учење специфичних вјештина и језика потребних одређеним студентима са одређеном сврхом“, при чему је увијек у питању „професионална сврха – скуп вјештина које су

¹ dax1978@gmail.com; darko.kovacevic@etf.ues.rs.ba

студентима тренутно потребне у њиховом раду или ће им требати у професионалној каријери” (KRZANOWSKI, DAY 2011: 5).

У оквиру наставе енглеског језика струке на нивоу високог образовања, технички енглески има значајну улогу и сврху, будући да се бави специфичним аспектима и карактеристикама енглеског језика који се користи за размјену стручних и научних информација у различитим техничким наукама. Захваљујући чињеници да је, као такав, он уско повезан са савременим и новим технологијама, изумима и открићима, што је поље које, само по себи, представља живу и стално променљиву материју која се континуирано надограђује новом терминологијом (ријечима, сложеницама, фразама и скраћеницама), приликом извођења наставе техничког енглеског језика потребно је поставити јасне и прецизне циљеве, који се могу остварити у оквиру времена предвиђеног за наставу, како седмично тако и укупно, на нивоу академског семестра. Истовремено је, такође, потребно одвојити и одређено наставно вријеме (у склопу рада у учионици) за усклађивање и уједначавање (пред) знања из општег енглеског језика кога су студенти стекли током основног и средњег образовања, посебно у домену граматике (морфологија и основна синтакса) и општег вокабулара везаног за опште теме.

Како би се проширила и унаприједила количина информација које се представљају студентима и креирали услови и могућности за реализацију контролисаних, вођених и праћених ваннаставних активности, али и превазишли проблеми и ограничења која узрокује (начелно) недовољно вријеме за наставу у учионици додијељено наставним планом и програмом, онлајн активности и курсеви се често намећу као вриједна и учинковита рјешења. Томе доприноси и чињеница да су персонални рачунари, лаптопи, таблети и паметни телефони, заједно са могућношћу брзог и јефтиног или бесплатног приступа интернету, у данашње вријеме потпуно доступни студентима техничких факултета и представљају неодвојиви дио њиховог образовног, професионалног и свакодневног живота и стварности у којој егзистирају. С тим у вези, бројни електронски и онлајн материјали који се, првенствено, користе као ваннаставни алат за наставу техничког енглеског језика су већ креирани, у различите сврхе и уз употребу различитих алата (KOVAČEVIĆ 2010, KOVAČEVIĆ 2011, KOVAČEVIĆ 2014, KOVAČEVIĆ 2020).

Пандемија КОВИД-19 до које је дошло 2020. године утицала је глобално на људско друштво и све аспекте живота на много начина, а једна од области која је том приликом доживјела огромне промјене свакако је и систем високог образовања, у коме је дошло до околностима наметнуте потребе да се наставни процес пренесе из подручја физичког контакта и директног рада са студентима у учионицама у виртуелну стварност онлајн курсева и учионица. Императив је био да се наведена миграција изврши врло брзо како би се наставни процес што брже и ефикасније наставио и одржао у животу и академска година завршила на задовољавајући начин, а студенти

били припремљени и посједовали довољно знања и информација да могу приступити полагању испита. Међутим, уколико се наведено посматра на ширем нивоу и у свјетлу новонасталих глобалних потреба и трендова везаних за онлајн наставу и учење, као логична опција се наметнуло да осмишљене и креиране курсеве треба припремити и уобличити као цјеловито рјешење које ће постојати, трајати и имати сталну употребну вриједност као одговарајућа алтернатива традиционалним курсевима у учионици, изван контекста пандемије.

Неки аутори су већ уочили различите аспекте онлајн наставе енглеског језика узроковане пандемијом КОВИД-19. Тако се Хадијанто (Hadiyanto), Курниаван (Kurniawan) и Јувита (Juwita) у свом раду баве истраживањем ефикасности и повјерења наставника у употребу електронског учења у настави и енглеског језика (HADIYANTO, KURNIAWAN, JUWITA 2020). С друге стране, Алмеклафи (Almekhlafy) се бави перцепцијом и употребом онлајн учења на курсевима енглеског језика реализованим преко система Blackboard на саудијским универзитетима током пандемије КОВИД-19 (ALMEKHLAFY 2020).

У конкретном случају наставе техничког енглеског језика у онлајн окружењу, што је релевантно за овај рад, било је потребно извршити низ радњи у погледу организације онлајн курсева и планирања процеса њиховог креирања, прије него што је дошло до дизајнирања и реализације. При томе је олакшавајућа околност била чињеница да је страни језик, као наставни предмет, у начелу нешто што се може лако, логично и двосмјерно изразити, представити и дистрибуирати у облику аудио-визуелних и онлајн материјала који садрже писани и говорни текст.

2. Организовање и планирање курсева

Прије самог писања о онлајн курсевима, неопходно је дати кључне информације о предметима који заједно чине курс техничког енглеског језика који се изводи на Електротехничком факултету Универзитета у Источном Сарајеву и за које су креирани онлајн курсеви. Наиме, настава из техничког енглеског језика се одвија током прве двије године основних студија (прва четири семестра) на сва три одсјека (Електроенергетика, Аутоматика и електроника и Рачунарство и информатика) и организована је кроз четири једносеместрална предмета (Енглески језик 1, 2, 3 и 4). Додијелено вријеме за наставу је два часа седмично (2x45 минута) у сва четири семестра што, с обзиром на чињеницу да семестар траје 15 седмица, даје укупно 120 часова у двије године. Енглески језик 1 покрива неке од општих тема из техничког енглеског језика, првенствено везаних за електротехнику и информационо-комуникационе технологије (ИКТ). Енглески језик 2 је у цјелости посвећен

енглеском језику у области ИКТ, док се, у оквиру Енглеског језика 3 обрађују настанак и историјски развој различитих уређаја, концепата и система из области електротехнике и ИКТ. Коначно, Енглески језик 4 обухвата лекције о савременим технологијама које су везане за различите гране електротехнике и ИКТ. Током наставе из Енглеског језика 1 и 2 обрађују (обнављају) се и кључне области енглеске граматике (морфологија и основна синтакса).

Полазна идеја приликом планирања и креирања онлајн курсева била је да се поступно креира систем курсева за сва четири предмета (Енглески језик 1, 2, 3 и 4) са појединачним курсевима за сваки од њих, тако да се прво направе курсеви за предмете чија настава се одвија у љетњем семестру (који је био у току у тренутку избијања пандемије), односно Енглески језик 2 и 4, а затим за преостала два, Енглески језик 1 и 3, чија настава се одвија у зимском семестру. Цјелокупни концепт онлајн курса замишљен је као онлајн платформа или, боље рећи, организовани скуп онлајн алата, који пружа могућност директне, живе комуникације са студентима у реалном времену, али им и омогућава да приступе и/или преузимају све материјале релевантне за појединачни курс (укључујући снимљене видео записе предавања и PowerPoint презентације са снимљеном нарацијом), те испуне, креирају и предају писмене задатке. Другим ријечима, курс је замишљен као комбинација онлајн интеракције са студентима у стварном времену и активности које треба урадити и завршити у времену које поједини студенти сматрају најприкладнијим, а да притом остане потпуно комплетан, релевантан, садржи све потребне наставне материјале и има потпуну употребну вриједност у случају да било кад дође до било какве ситуације у којој наставник или студент(и) нису у могућности да присуствују наставу у реалном времену.

Због чињенице да важећим законима у Босни и Херцеговини није регулисано и дозвољено онлајн полагање испита на државним универзитетима, те се сви испити морају полагати у учионицама у просторијама факултета/универзитета и уз присуство и наставника и студената, није предвиђено да креирани курсеви садрже икакве (истинске) механизме и системе оцјењивања који излазе из оквира евиденције о похађању курса и прегледа реализације датих задатака и њихове евалуације.

Дио курса који се бави директном интеракцијом са студентима у реалном времену осмишљен је тако да симулира говорни дио рада у учионици (првенствено предавања, граматичке и говорне вјежбе) помоћу алата за видео конференције, у мјери у којој је то могуће остварити у виртуелном окружењу. С друге стране, дио курса који садржи материјале за курс захтијевао је много више размишљања и планирања, као и бројне припремне радње које су претходиле изради наставних јединица. Ове радње ће бити детаљније описане у сљедећем дијелу, који се бави креирањем и имплементацијом курсева.

3. Алати за креирање и реализацију курсева

У софтверском смислу, два алата која је Електротехнички факултет Универзитета у Источном Сарајеву усвојио и имплементирао представљала су темељ за креирање курсева: Jitsi Meet, као бесплатни алат за видео конференције, служио је за креирање виртуелних учионица у реалном времену, док је Moodle, као бесплатни свеобухватни систем за управљање учењем, пружио комплетно рјешење за креирање осталих компонената курсева. Такође, а нарочито у смислу размјене информација и креирања материјала коришћених у оквиру курсева и њихове дистрибуције, кориштени су и неки други, мање-више општи сервиси и софтвер, као што су електронска пошта, друштвене мреже, YouTube, Google Drive, Word, PowerPoint и VSDC Free Screen Recorder.

3.1. Jitsi Meet

Jitsi Meet представља рјешење за реализацију видео конференција које се може користити бесплатно, чак и без потребе за отварањем било каквог налога. Ако се користи на персоналним или лаптоп рачунарима са оперативним системом Windows, довољно је отворити веб претраживач, отићи на <https://meet.jit.si/> и креирати онлајн просторију за видео конференције (учионицу) тако што јој се додијели јединствено име, а затим једноставно дистрибуирати добијену адресу (у облику <https://meet.jit.si/uniqueusername>) жељеним учесницима (студентима) који потом могу приступити просторији на исти начин, односно путем веб претраживача. У случају Андроид уређаја, на Play Store-у је за преузимање доступна апликација коју је потребно инсталирати, а затим се у њој врши креирање просторије и/или приступање курсу, на начин сродан претходно описаном. Осим елементарних функција које карактеришу алате видео конференције (усмена комуникација помоћу микрофона и слушалица/звучника, са укљученом или искљученом веб камером), Jitsi Meet такође омогућава дијелење радне површине, презентација, прозора апликација, садржаја фолдера и слично, као и размјену порука и емотикона током онлајн наставе, помоћу интегрисаног алата. У оквиру својих поставки нуди и многе опције корисне за реализацију онлајн курсева у реалном времену, као што су снимање видеа (да би се користила ова опција потребно је имати Dropbox налог, јер се видео снима тамо), пренос уживо, дијелење видеа на YouTube и детаљи о сваком појединачном полазнику курса. Углавном ради глатко на различитим врстама и брзинама интернет везе, без већих прекида и са прихватљивим кашњењем звука.

3.2. Moodle

Moodle је скраћеница за Modular Object-Oriented Dynamic Learning Environment (модуларно објектно оријентисано динамичко окружење за учење). Основао га је и развио Мартин Доугиамас 2002. године, са циљем

да едукаторима, администраторима и студентима пружи отворену, робусну, сигурну и бесплатну платформу за креирање и коришћење персонализованих окружења за учење. Moodle је систем за управљање учењем прилагођен кориснику који подржава потребе за учењем и обуком широког спектар институција и организација широм свијета, као најраспрострањенији такав систем на свијету, са више од 100.000 регистрованих имплементација широм свијета, које подржавају више од 150 милиона студената. Његова модуларна природа и инхерентна флексибилност чине га идеалном платформом за апликације на академском и пословном нивоу било које величине.

У случају самог креирања и дизајнирања онлајн курсева о којима је ријеч у овом раду, а због захтјева Moodle-а као система, било је веома важно да Електротехнички факултет Универзитета у Источном Сарајеву на свом серверу има инсталиран и постављен Moodle (<https://moodle.etf.ues.rs.ba/>), са свим студентима пријављеним на њега, тако да је за креирање, а касније и развој, покретање и реализацију курсева било потребно само да администратори креирају одговарајуће поставке и креатору курсева (наставнику техничког енглеског језика) додијеле одговарајуће опције и привилегије везане за креирање администрацију курсева. Након тога, све радње везане за креирање и дизајн курсева постале су одговорност наставника, уз подразумијевајуће планирање и припремне радње које су претходиле креирању појединачних наставних јединица у оквиру курсева.

3.3. Општи сервис и софтвер

За информисање студената о креирању курсева и појединачних наставних јединица, као и о детаљима и процедури пријављивања, коришћени су електронска пошта и друштвена мрежа Facebook, путем претходно креираних затворених група за студенте сваке године.

Microsoft Word је послужио као алат за израду дигитализованих копија садржаја курса (лекција и вјежби), док је PowerPoint коришћен за креирање презентација граматичких области са снимљеном нарацијом.

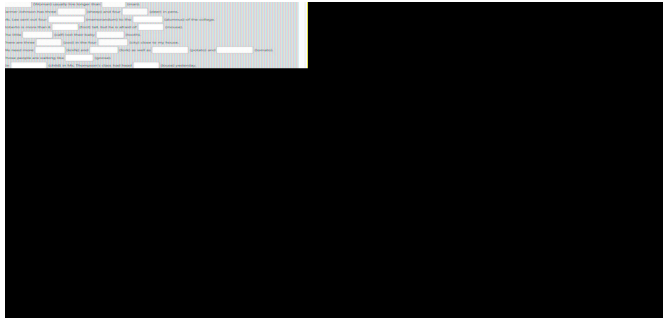
Улога алата VSDC Free Screen Recorder је била креирање видео презентација лекција, при чему су истовремено снимани и нарација и текст лекције који се види у Microsoft Word прозору. Такви видео снимци су потом постављани и објављивани на YouTube, на каналу креираном у ту сврху, и линком повезани (уграђени) у одговарајућу наставну јединицу у Moodle. YouTube је такође служио и као извор видео материјала о различитим темама релевантним за лекције разматране у оквиру наставних јединица.

Конечно, Google Drive, као креирани намјенски простор за онлајн складиштење података, коришћен је за постављање додатних материјала за курсеве у различитим текстуалним, сликовним, аудио и видео форматима и дијелење таквих материјала у оквиру одговарајућих наставних јединица на платформу Moodle.

4. Креирање и реализација курсева

Начелна идеја креирања једног онлајн курса била је да се направи као виртуелна верзија „живог“ курса, која садржи све материјале и компоненте од којих би се требао састојати један курс техничког енглеског језика, што укључује и симулацију рада у учионици (лекције и граматичке презентације, говорне и граматичке вјежбе), вођене ваннаставне активности (разумијевање прочитаног текста, конверзацију и писање, везано уз одговарајуће стручне и стручне текстуалне и аудиовизуелне материјале), те, у прва два курса, (Енглески језик 1 и 2), преглед енглеске граматике.

Као што је већ речено, дио онлајн курсева у реалном времену изведен је путем платформе Jitsi Meet, креирањем „просторија“ за видео конференције (онлајн часове) на које се студенти повезују у задатом времену. Он укључује презентацију наставног материјала и усмену размјену информација са студентима, као и говорне вјежбе и кратке дискусије. Због оптерећења сервера, квалитета везе, квалитета слике и звука, смањења кашњења слике и звука, као и разлике у квалитету интернет везе која постоји међу студентима који похађају онлајн наставу, уобичајена пракса била је да у једном временском интервалу говори само једна особа. Онлајн часови су се одвијали седмично, у терминима који одговарају „редовном“ седмичном распореду и динамици наставе. Из практичних разлога и зависно од броја полазника, студенти су дијељени у двије или три групе (у љетном семестру академске 2019/2020. године, кад су курсеви први пут имплементирани, онлајн наставу на првој години је пратило 76 студената, а на другој 49).

Слика 1. *Jitsi Meet* прозор за онлајн учионицу

С друге стране, када је ријеч о статичним, сталним и самосталним компонентама курсева, основу процеса креирања чиниле су наставне јединице које прате наставни план и наставни материјали планиране за презентовање и увјежбавање у оквиру једне радне седмице, тако да се сваких седам дана током трајања семестра креира нова наставна јединица, тако да на крају настане комплетан курс са петнаест наставних јединица у којима се налазе сви потребни материјали и садржаји.

Да би се креирала и дизајнирала једна наставна јединица, потребно је извршити бројне радње. Као што је раније наведено, неке од тих радњи претходе самој изради наставне јединице. Такве радње су:

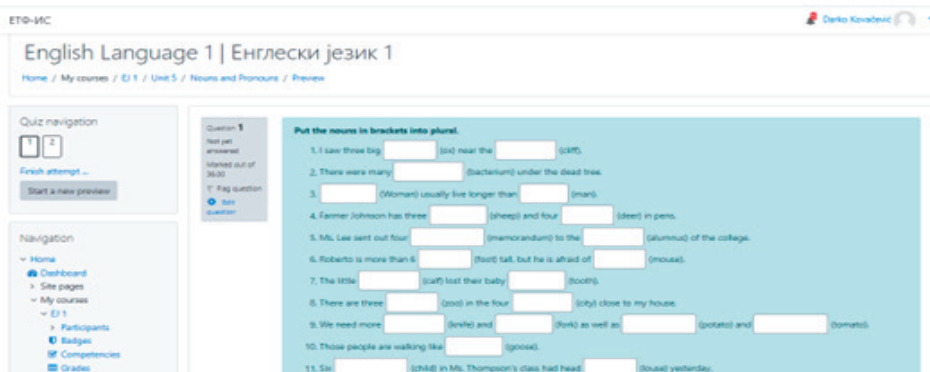
- дигитализација и адаптација основних текстуалних садржаја (лекција) и њихова припрема у docx формату (обично се врши куцањем текста или уз помоћ софтвера за оптичко препознавање текста);
- дигитализација наставних вјежби, такође у docx формату и
- прављење (снимање) видео записа презентација лекција у софтверу VSDC Free Screen Recorder и њихово постављање на YouTube.

У случајевима када се у оквиру наставних јединица обрађују одређене граматичке области (Енглески језик 1 и 2), постоје још двије припремне радње:

- креирање PowerPoint презентација за одређене граматичке области и
- снимање наратије која се односи на одређену граматичку област као звучне подлоге слајдова из презентације.

Након што се обаве поменуте припремне радње, приступа се изради појединачних наставних јединица, које, потом, заједно сачињавају комплетан курс. Као што је већ речено, наставне јединице одговарају јединицама предвиђеним за рад у учионици и ваннаставне активности на седмичној основи. Једна наставна јединица садржи више врста елемената. Прије свега, ту су текстови и сродне вјежбе припремљене у docx formatu, спремне за преузимање. Сљедећи елемент, неопходан за интерактивност предмета и праћење рада студената, усмјеравање и евалуацију су активности, односно тестови дати у форми Moodle квизова. Одговарају вјежбама везаним за текстове, али се, у случају да се у оквиру часа обрађује граматичка јединица, јављају и одговарајући граматички тестови. Коначно, ту су и тестови превођења и задати есеји, који се односе на тему/теме одређене лекције.

Тестови се састоје од задатака заснованих на три различита типа питања која нуди Moodle (есеј, упаривање, уписивање предефинисаних одговора (Essay, Matching, Embedded answers (Cloze))). Задаци који се раде као есејска питања подразумевају одговоре отвореног типа, који нису унапријед дефинисани (реченице или пасуси, описи појмова, усаглашавање појмова и њихових дефиниција, преводи, есеји...), тако да студенти немају могућност провјере тачности и исправности својих одговора након што су урадили тест, тако да је неопходно да наставник прегледа сваки од одговора и пружи студентима повратне информације о квалитету и тачности урађеног. С друге стране, задаци засновани на упаривању или уписивању предефинисаних одговора пружају студентима прилику да, након што су урадили тест, провјере тачност и исправност својих одговора. Као такви, посебно су корисни за рад на развијању вокабулара и дефинисању појмова, као и за вјежбање различитих аспеката граматике.

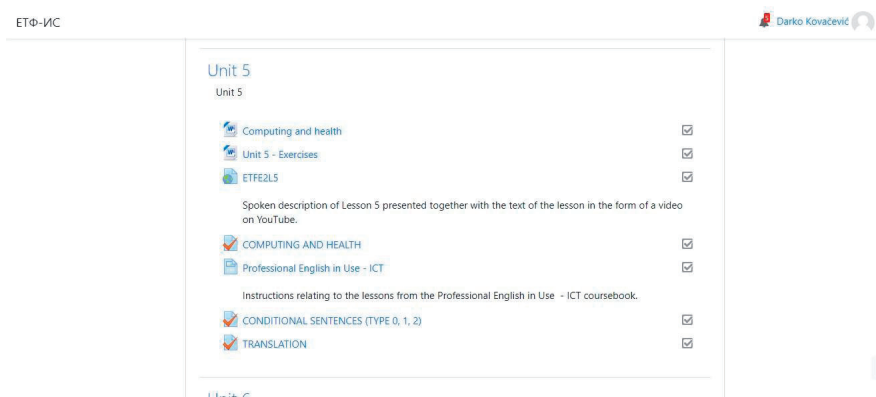

Слика 2. Примјер граматичке вјежбе за попуњавање креиране у Moodle окружењу

За студенте је израда тестова обавезна и третира се као учионичка активност и саставни и неизоставни дио похађања онлајн наставе. Moodle евидентира све унесене одговоре, чиме се остварује прецизан и детаљан увид у „дигитално“ присуство студената на одређеном курсу, као и у њихов практични рад, ангажовање и разумијевање представљеног садржаја.

Саставни дио наставних јединица јесу и снимљена видео предавања везана за текстуални садржај наставе, која се постављају на YouTube канал и повезују са одговарајућим наставним јединицама на платформи Moodle, као и, по потреби, PowerPoint презентације граматичких јединица (са снимљеном нарацијом која прати садржај слајдова) које се постављају на Moodle директно, унутар наставних јединица, и са њих се могу преузети. На исти начин се, у оквиру јединица, објављују додатне датотеке за преузимање, било директно или, у случају већих датотека, повезане са Google Drive-ом, гдје су постављене прије дијелења.

Конечно, неке наставне јединице садрже линкове на YouTube видео записе, о којима студенти дискутују, усмено или у облику есеја (путем онлајн квиза који садржи једно или више есејских питања).

Слика 3. Садржај наставне јединице креиране у Moodle окружењу

Сви наведени елементи заједно чине свеобухватне и самосталне наставне јединице које су практично независне од физичке присутности наставника и које заједно учествују у креирању појединачног курса који, у односу на наставни план и програм предмета, својим садржајем и формом тежи да представи и понуди симулацију рада у учионици и наставних и ваннаставних активности у виртуелном свијету на најбољи могући начин.

О креирању нових наставних јединица и додавању нових елемената појединачним цјелинама студенти су правовремено обавјештавани путем наведених канала за информисање (електронска пошта, Facebook групе). Нису дата никаква временска или било каква друга ограничења погледу рјешавања квивова и других задатака, али је од студената очекивано да све што је задато ураде и предају до краја семестра, односно до завршетка курса. Moodle пружа увид у детаљне статистичке информације о томе, како за цијеле групе тако и за појединачне студенте.

5. Закључна разматрања

У свим својим аспектима, како општим тако и специфичним, настава и усвајање страног језика представља процес у коме се најбољи резултати постижу у директном контакту са студентима уживо и размјени информација у оквиру учионице. Међутим, низ догађаја који су произашли из пандемије КОВИД-19 показао је да је могуће да се цијели свијет практично „заледи“ у смислу физичких контаката, да људи седмицама остану изоловани у својим домовима и да интернет постане једини медиј доступан за остваривање друштвених контаката, обављање радних задатака и, што је од посебног значаја за све оне који су укључени сва три нивоа образовног процеса, постизање и одржавање континуитета у школовању. Између бројних других наставних области, наведено се може у потпуности примијенити и на наставу техничког енглеског језика на универзитетском нивоу.

Посматрано на тај начин, али и у глобалнијем и општијем смислу, онлајн курсеви техничког енглеског језика који су представљени и описани у претходном тексту, наравно, заједно са онлајн курсевима из свих осталих предмета који се изводе на Електротехничком факултету у Источном Сарајеву, имали значајну улогу у очувању континуитета наставног процеса током пандемије. Потпуна доступност и логика њихове употребе, као и сам садржај курсева, омогућиле су већини студената да стекну одговарајући ниво знања из свих релевантних компоненти наставе техничког енглеског језика, што су потврдили и резултати испита који су одржани (уживо, у учионицама) након завршеног наставног процеса, као и резултати анкете која се спроводи међу студентима сваког семестра. Након нормализације наставног процеса, до које је потпуно дошло током 2021. године, сасвим је сигурно да

би се могли добили прецизнији подаци о квалитету наставног процеса из техничког енглеског језика изведеног онлајн, кроз поређење резултата, постигнућа и утисака студената који су похађали часове техничког енглеског језика у дигиталном окружењу са резултатима оних који су наставу пратили у учионици, што ће сигурно бити занимљива тема за нека будућа истраживања. Неоспорна чињеница је да увијек има простора за усавршавање и дотјеривање, али се може рећи да су, у датим околностима и ограничењима, креирани онлајн курсеви техничког енглеског језика постигли своју сврху. С друге стране, након нормализације наставног процеса, креирани курсеви остали су као трајни ресурс који је доступан свим студентима и вишеструко може унаприједити њихово учење и усвајање наставних садржаја.

Сљедећи корак у развоју курсева могао би се извршити на нивоу цијелог Универзитета у Источном Сарајеву, стварањем јединственог система курсева из енглеског језика струке из различитих области на нивоу универзитета, на основу специфичних курсева који се изводе у оквиру организационих јединица Универзитета. Израда оваквог система била би од несумњиве користи и наставницима и студентима, али и цијелом Универзитету, посебно у смислу размјене информација, искустава и наставног материјала, а самим тим значајно би се унаприједио и наставни процес у вези са енглеским језиком струке на нивоу читавог Универзитета.

Цитирана литература

- BAWARSHI, Anis, Mary Jo Reiff. *Genre: An Introduction to History, Theory, Research, and Pedagogy*. West Lafayette: Parlor Press, 2010.
- PALTRIDGE, Brian, Sue Starfield (eds). *The Handbook of English for Specific Purposes*. Chichester, West Sussex: Wiley-Blackwell, 2013.
- KRZANOWSKI, Mark, Jeremy Day. *Teaching English for Specific Purposes: An Introduction*. Cambridge: Cambridge University Press, 2011.
- KOVAČEVIĆ, Darko. „Creation of Online Teaching Materials for Students of Technical Faculties”, у *Друга међународна конференција „Језик струке: Изазови и перспективе“ - Зборник радова* (ур А. Игњачевић и др.). Београд: Друштво за стране језике и књижевности Србије. 2011, 455-466.
- KOVAČEVIĆ, Darko. „ESP Tuition and the Internet”, in *Applying Intercultural Linguistic Competence to Foreign Language Teaching and Learning, 4th International Conference on Foreign Language Teaching and Applied Linguistics (FLTAL) Proceedings Book* (ed. A. Akbarov). Sarajevo: International Burch University, 2014, 512-517.
- KOVAČEVIĆ, Darko, „Elektronski sadržaji kao dodatak nastavi engleskog jezika na tehničkim fakultetima”, у *II međunarodni naučno-stručni skup „Informacione tehnologije za elektronsko obrazovanje – ИТеО 2010“ - Зборник радова* (ур. G. Radić i Z. Ž. Avramović). Banja Luka: Apeiron, 2010. 253-259.

KOVAČEVIĆ, Darko. “Creation of Online Courses in ESP and their Use and Application in the Teaching Process”, *2020 19th International Symposium INFOTEH-JAHORINA, INFOTEH 2020 – Proceedings*. East Sarajevo: Faculty of Electrical Engineering, 2020. 1-6.

ALMEKHLAFY, dSultan Saleh Ahmed. “Online learning of English language courses via blackboard at Saudi universities in the era of COVID-19: perception and use”. *PSU Research Review*, Vol. 5 No. 1. 16-32.

HADIYANTO, Hadiyanto, Dedy Kurniawan and Mariza Juwita. “Effectiveness and Teachers’ Confidence in E-Learning Usage in Teaching and Learning English during Covid 19 Pandemic at a University”, *Advances in Social Science, Education and Humanities Research*, volume 50, 2020. 273-277.

Darko M. Kovačević

CHALLENGES OF ESP TEACHING IN DIGITAL ENVIRONMENT

Teaching a foreign language in a digital environment is characterized by a large number of challenges that must be overcome in order for the teaching process to take place continuously and purposefully. In this paper, the challenges of teaching English for Specific Purposes (ESP) in a digital environment will be presented, on the basis of the author’s practical experiences in creating and implementing online courses in English Language 1, 2, 3 and 4 at the Faculty of Electrical Engineering, University of East Sarajevo. Before that, in the introductory chapters, an overview of the features of teaching ESP within higher education will be given, with special reference to the ESP that deals with the specifics of the register of technical sciences, electrical engineering and computer science. In the final part of the paper, the results will be summarized and certain ideas and recommendations will be presented, on the basis of which the ESP teaching in the digital environment could be further improved.

Keywords: English for Specific Purposes (ESP), technical English, online teaching, digital environment, Moodle, Jitsi Meet, multimedia, course creation.

УЧЕЊЕ У ДИГИТАЛНОМ ОКРУЖЕЊУ ИЗМЕЂУ ПРИВАТНЕ И ЈАВНЕ СФЕРЕ

У раду се разматрају могуће последице промена које је учење доживело у дигиталном окружењу из перспективе његовог положаја између приватне и јавне сфере. Указује се на два основна могућа тока. Први води остваривању потпуне контроле над наставаом и учењем у циљу остваривања постављених стандарда и исхода. Други води јачању улоге појединца у образовању кроз примену принципа партиципативности.

Кључне речи: учење, дигитално окружење, приватна сфера, јавна сфера

Одређење дигиталног окружења постаје све разгранатије прожимајући собом готово целокупно људско окружење и континуирано стварајући нове и нестражене просторе којима ваљано можемо приступити само теоријски засновано и методолошки прецизно. Потреба за чврстим упориштима у овим новим истраживањима једнако искрсава како при недоумицама техничке природе, тако и при покушају одговарања на питања која задиру у основне методе једне науке.² Ослонац у промишљању и даље се чини далеким, те смо принуђени да се поуздамо у што исцрпније саморефлексије које би требало да комуницирају са историјским искуством, а у циљу праћења тока неизвесне садашњости. Из овог разлога, у нашем раду биће можда више фрагментарних запажања и позива на размишљање него недвосмислених одговора на изнете проблеме, али смо, иако због тога не тако задовољни, уверени да је и таква пропорција тренутно сврсисходна.

*

У (пост)пандемијском контексту још јасније су се оцртале све промене које је учење доживело бивајући скоро у потпуности смештено у дигитално окружење.³ Кроз овај рад настојаћемо да скицирамо динамику тих промена сагледану из перспективе дихотомије приватне и јавне сфере као детерминишућег односа за развој образовања у прошлости. Од термина *sholé* којим се у Старој Грчкој означавала „нека врста доколичарске активности” (ДИ-

МИЋ 2013: 94) до савремених тежњи „да се дужина школовања у опште-образовним школама перманентно продужава” (ПЕЋАНАЦ 2010: 204)⁴, примећује се јасан пут које је образовање прешло како би стекло прворазредни друштвени значај, који данас превасходно условљава економија⁵. Управо правну и економску условљеност имају и сами концепти приватног и јавног изведени из термина познатих најпре у римском праву (ЦВЕЛИЋ 2013: 165–166). Међутим, уз сва нормативна решења којима се образовање у једном друштву формализује, што се одражава и на процес учења (ПАВИЋЕВИЋ и ПЕТРОВИЋ 2015: 104), управо је учење и у школском контексту успевало да остане у доброј мери слободно од постављених образаца чувајући комплементарност формалног и информалног.⁶ Узрок овоме је у чињеници да се учење одвија у реалном времену у оквирима конкретних заједница чији су чланови повезани личним односима поседујући јасну аутономију и учећи друге својим примером, што проистиче из повезаности учења са животом у широј заједници, односно у ономе што су Стари Грци схватили као полис, а за шта је оно припремна, али и огледна средина (ДИМИЋ 2017: 10–12).

*

Знатне могућности дигиталних технологија исказане током наставе у ванредним околностима отварају простор евидентно великих иновација у учењу. Но, истовремено, ове могућности дозвољавају да се боље него икада раније успостави систем контроле над читавим наставним процесом која би се, осим за утврђивање недостатака зарад побољшања квалитета, могла усредсредити на доследно остваривање свега што је као неопходно за образовање прокламовано у друштву. Ово нужно води још већој афирмацији економског приступа образовању, који образовни процес види као „заједничку производњу” породице и школе” (БОДРОШКИ СПАРИОСУ 2021: 27).⁷ Та „производња” се у дигиталном окружењу може још ефикасније оптимизовати кроз њену унификацију којом би требало да се дође до уједначавања

⁴ Ова тежња заснована је на два претпоставкама које се приписују просветитељству: „да су људи бољи што су образованији и да је друштво утолико боље што је број образованих чланова већа” (КРСТИЋ 2014: 978).

⁵ О улози образовања у савременом друштву из економске перспективе видети: ВИЛИЋ 2014.

⁶ Истовремено се мора констатовати да се ни изблиза не користе сви потенцијали овог споја. О томе видети: АНТИЋ 2018.

⁷ Са оваквим приступом може се повезати и појам образовне технологије. О различитим схватањима овог појма видети: АРСИЋ и ЗАПОРОЖАЦ 2021: 353–355. За један афирмативни поглед на употребу термина технологија у образовању видети: ДЕЛЈЕТИЋ 2018: 2-3. О повезаности образовне технологије и идеологије видети: ВУКНТОУАРОВ and ВУКНТОУАРОВА 2021: 191–194.

нивоа и врста добијених знања и стечених вештина.⁸ Тако свака разлика за коју буде процењено да не доприноси остваривању предвиђених исхода лако може бити отклоњена, док ученици добијају „савршеног наставника” без људског лика.

4.

Насупрот наведеном тумачењу будућности учења у дигиталном окружењу, стоји оно које у њему проналази могућност повећане транспарентности сваке заједнице учења којом би се оне у потпуности отвориле за јавну сферу поприште дијалога свих заинтересованих (СТЕВАНОВИЋ 2018: 40). Настава се не одвија више искључиво међу зидовима васпитно-образовних установа, иако је под њиховим окриљем. Тиме се стварају услови за потпуну примену једног од два основна принципа на којима се заснива демократизација једног васпитног-образовног система, а то је принцип партиципације, тј. активног, свесног и одговорног учествовања у стварању и спровођењу образовних пракси и политика (КОСТАДИНОВИЋ 2020: 107). Час у дигиталном окружењу постаје много више јаван него икада раније. Њему може присуствовати небројано људи који нису ни чланови неке конкретне заједнице учења нити лица задужена за праћење рада у васпитно-образовним установама.⁹ Ово, према нашем мишљењу, може довести до тога да се, са једне стране, учење у школском контексту деинституализује, а да се, са друге стране, повећа значај целоживотног учења у школском контексту. Са аспекта поменутог принципа партиципације, овакав могући развој учења у дигиталном окружењу довео би до његове још шире примене која би водила до снажне реактуелизације поимања образовања као јавног добра.¹⁰

*

Претходно изнета промишљања пуна су супротности која проистичу из паралелних страховања и надања везаних за будућност учења у дигиталном окружењу. Чини се да постоји довољно аргумената који иду у прилог довршавању једног процеса у којем је учење претварано у активност под будним оком друштва и државе чији је циљ довођење до максималне аутоматизације и подређења појединца постављеним стандардима. Ипак, наши увиди дозвољавају и једну другачију претпоставку која у дигиталном окружењу проналази простор за повећање

⁸ О негативном учинку једног покушаја у овом правцу за време ванредног стања у Србији видети: ТАДИЋ 2022.

⁹ Овде је примерено поставити питање и о томе у којој је мери у овом случају повређена приватност чланова заједнице учења.

¹⁰ О овом схватању у контексту данашњег стања видети: НИКОЛИЋ и СЕКУЛОВИЋ 2021: 4–5.

улоге појединца у образовању и његово отварање према свим заинтересованим чиниоцима. У још увек непронађеном пресеку оваквих могућности налази се разрешење разрешити тензија слободно-наметнуто, појединачно-опште и приватно-јавно.

Цитирана литература

- АНТИЋ 2017: Антић, Чедомир. *Увод у историјске студије*. Београд: Завод за уџбенике, 2017.
- АНТИЋ 2018: Antić Slobodanka, „Informalno учење тражи своје место у formalnim контекстима образовања”, *Психолошка истраживања*, Vol. XXI, 1 (2018): 41–60.
- АРСИЋ и ЗАПОРОЖАЦ 2021: Арсић, Звездан М, Иван Запорожац. „Карактеристични проблеми у примени савремене образовне технологије у настави: могућност њиховог превазилажења”, *Зборник радова Филозофског факултета у Приштини*, LI, 4 (2021): 351–365.
- БОДРОШКИ СПАРИОСУ 2021: Бодрошки Спарсиосу, Биљана. „Корона-криза: време за педагошка преиспитивања”, *Образовање у време ковид кризе. Где смо и куда даље. Зборник радова*, Филозофски факултет Универзитета у Београду, Београд 2021: 23–38.
- BUKHTOYAROV and BUKHTOYAROVA 2021: Bukhtoyarov, Mikhail, Anna Bukhtoyarova. „Educational Technology: From Educational Anarchism to Educational Totalitarianism”, *Liberating Education: What From, What For?*, Institute for Philosophy and Social Theory, University of Belgrade, Belgrade 2021: 185–204.
- ВИЛИЋ 2014: Vilić, Dragana. „Uloga znanja i obrazovanja u savremenom društvu”, *Политема*, 4, 8 (2014): 390–404.
- ДЕЛЕТИЋ 2018: Делетић, Здравко. *Методика и технологија наставе историје*. Косовска Митровица: Филозофски факултет Универзитета у Приштини с привременим седиштем у Косовској Митровици 2018.
- ДЕЛЕТИЋ 2019: Делетић, Здравко. *Занат историчара. Методологија историописања*. Косовска Митровица–Краљево: Филозофски факултет у Приштини с привременим седиштем у Косовској Митровици–Историјски архив 2019.
- ДИМИЋ 2013: Dimić, Zoran. *Рађање идеје универзитета*. Sremski Karlovci–Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića 2013.
- ДИМИЋ 2017: Dimić, Zoran. *Politike obrazovanja: od paideje do bildunga*. Loznica: Karpos 2017.
- ЂУРКОВИЋ 2021: Ђурковић, Миша. *Мрачни коридори моћи. Други део Тамних коридора...* Београд: Satena mundi–Институт за европске студије 2021.
- КОСТАДИНОВИЋ 2020: Костадиновић, Страхиња. „Демократизација васпитно-образовног система у Србији”, *Политема*, II, 4 (2020): 105–115.
- КРСТИЋ 2014: Крстић, Предраг. „Чему још образовање?”, *Зборник Матице српске за друштвене науке*, 149 (2014): 977–989.

- НИКОЛИЋ и СЕКУЛОВИЋ 2021: Nikolić, Olga, Milica Sekulović. *Na šta mislimo kada kažemo...Novi obrazovni sistem*. Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju Univerziteta u Beogradu–Institut za demokratski angažman jugoistočne Evrope, 2021.
- ПАВИЋЕВИЋ и ПЕТРОВИЋ 2015: Павићевић, Миљана, Данијела Петровић. „Разлике између формалног, неформалног и информалног образовања”, *Зборник радова Учитељског факултета Призрен-Лепосавић*, 9 (2015): 103-113.
- ПЕЋАНАЦ 2010: Пећанац, Рајко. „Обавезно образовање и васпитање у систему образовања”, *Норма*, XV, 2 (2010): 201–210.
- СТЕВАНОВИЋ 2018: Стевановић, Бранислав. „Улога јавности и јавног мњења у демократској комуникацији: претпоставке и противречности”, *Годишњак за социологију*, XIV, 21 (2018): 35–52.
- ТАДИЋ 2022: Tadić, Aleksandar S. „О разлозима и примерености uniformne организације рада школа у време пандемије COVID-19”, *Susreti pedagoga. Nacionalni naučni skup. Obrazovanje u vreme krize i kako dalje*. Institut za pedagogiju i andragogiju Filozofskog fakulteta u Beogradu i Pedagoško društvo Srbije, Beograd, 2022: 105–111.
- ЦВЕЈИЋ 2013: Свејјић, Игор. „Privatno, javno i zajedničko”, *Stvar*, 5 (2013): 165–172.
- ЏАЛТО 2013: Џалто, Давор. *Res publica. Изабране студије и есеји*. Пожаревац–Београд: Одбор за просвету и културу Епархије пожаревачко-браничевске–Богословско друштво „Отачник” 2013.

Strahinja N. Kostadinović

LEARNING IN A DIGITAL ENVIRONMENT BETWEEN PRIVATE AND PUBLIC SPHERES

The paper discusses the possible consequences of the changes that learning has experienced in the digital environment from the perspective of its position between the private and public spheres. Two basic possible flows are indicated. The first leads to achieving complete control over teaching and learning in order to achieve the set standards and outcomes. The second leads to the strengthening of the role of the individual in education through the application of the principle of participation.

Keywords: learning, digital environment, private sphere, public sphere

ИЛУСТРАЦИЈЕ КЊИЖЕВНОСТИ – ОДЛИКЕ И МОГУЋНОСТИ У НАСТАВИ

Циљ овог рада је тумачење илустрација које нису примарно саставни део уџбеника/читанке. Сагледавањем илустрација у контексту трансмедијалне наратологије желимо да покажемо да свака илустрација поседује наративни потенцијал због ког касније може постати (додатно) наставно средство. Проналажењем заједничких одлика илустрација изабраних аутора покушаћемо да покажемо да свака илустрација, иако уметничко дело за себе, може бити тумачена у оквиру ширег система.

Кључне речи: илустрација, настава књижевности, визуелна уметност, трансмедијална наратологија

1. Увод

Због тога што су незаобилазни део приликом рецепције текстова уз које се јављају, илустрације књижевности се већ неко време проучавају из угла различитих области (књижевности, ликовне уметности, педагогије, психологије, графичког дизајна и сл.). Најчешће се анализирају илустрације које прате текстове књижевности за децу и илустрације које се јављају у оквиру уџбеника. Мање пажње се посвећује „независним” илустрацијама књижевности које се не налазе примарно у књижевности за децу или уџбеницима, а које долазе до великог броја реципијената и које могу бити коришћене као помоћно наставно средство. То су илустрације које имају књижевни текст као предлогак, али настају као аутономно ликовно дело или су наручене од илустратора како би биле коришћене у маркетиншке сврхе.

Поред тога, тумачењем само једног дела илустрација, не посвећује се довољно пажње ширем сагледавању илустрације – њеном месту у оквиру трансмедијалне наратологије. Трансмедијалном наратологијом у контексту визуелне уметности бавила се Венди Штејнер (Wendy Steiner) која наводи да је термин „наративно сликарство” био коришћен за описивање поједи-

¹ d.petrovic-18729@filfak.ni.ac.rs

начних примера, а никада за приказивање наративног потенцијала визуелних уметности уопште (2004: 146). Као било које друга грана визуелне уметности, илустрација (у комбинацији са текстом и самостално) има своје наративне потенцијале којима се (у мањој или већој мери) разликује од других медија.

По Ролану Барту (Roland Barthes), читање било ког облика визуелне уметности тражи од реципијента „различите врсте знања”, нпр. практично, национално, културно, естетско знање². Због тога сваки од тих облика можемо окарактерисати као комплексан и вредан наратолошког проучавања. Тако се и комплексност илустрације огледа у вишеслојном процесу рецепције који постоји приликом тумачења исте. Пери Ноделман (Perry Nodelman) наводи низ когнитивних акција које се морају извршити пре него што реципијент у потпуности усвоји било коју илустрацију: све одлике са слике преводе се у оно што представљају при чему реципијент мора да поседује предзнање о стварним објектима како би проценио да ли приказане одлике „заиста личе на оно што представљају” (2013: 108).

Уколико имамо на уму теорију Кендала Волтона (Kendall Walton) о урањању у фикционално (в. 2013: 58–68) – реципијент пристаје да „игра игру” илустратора, односно да свет наратива посматра онаквим како га је илустратор представио, док је све приказано на слици реципијентов реквизит за игру.

2. Илустрације и трансмедијална наратологија

У оквиру изучавања трансмедијалне наратологије, много више пажње је било посвећено тексту и аудио-визуелним адаптацијама јер је визуелна уметност често оцењивана као уметност са најмање наративног потенцијала. На основу тврдње Џералда Принса да наратив чине најмање два узрочно-последична догађаја, Венди Штејнер закључује да се стиче утисак да је визуелна уметност онда „антинаративна” јер „представља догађај кроз изоловани тренутак” (2004: 150). Овоме је блиска тврдња Вернера Волфа (Werner Wolf) који тврди да се темпоралност неопходна за наратив може само закључити када је реч о визуелној уметности (2014: 145).

Мари-Лор Рајан (Marie-Laure Ryan) истиче да мањи степен наративног потенцијала од визуелне уметности има једино музика (односно аудитивна уметност), али да сваки медиј може да конструише наративни свет (у мањој или већој мери) јер наратив дефинисан у оквиру когнитивне наратологије представља менталну слику, а не језички објекат (2004: 11).

Ипак, стиче се утисак да уметници одувек покушавају да премосте поменути недостатке ликовне уметности и додају темпоралност којом ће појачати нара-

² Бартов текст „Rhetoric of the image” доступан је на линку: <https://williamwolff.org/wp-content/uploads/2014/08/Barthes-Rhetoric-of-the-image-ex.pdf> <20. 1. 2023.>

тивни потенцијал. Штејнер наводи примере непрестаног умножавања слика старогрчких уметника – једна епизода о животу истакнутог јунака дели се у на неколико фаза, самим тим се приказује преко неколико слика, а посматрач прати како се радња мења (2004: 153). Резултат таквог приказивања, истиче Штејнер, представља „енормно повећање броја сцена и формирање далеко обимнијих циклуса слика” (2004: 153). У наставку своје студије Штејнер тумачи наративност појединих слика и наводи да се простим описом догађаја приказаних на слици може закључити да слике не одликује само наративност, већ постојање снажног и сложеног наратива (конкретно, њен пример је слика *Саломин плес* Беноца Гозолија) (2004: 172). Слично томе, по мишљењу Вернера Волфа, чак и портрети познатих личности су „индиректно наративни”, јер приказом једне личности реферишу на историјску компоненту која је од ње неодвојива (2014: 137).

Када је реч о илустрацији, њени аутори су се трудили да временску ограниченост премосте најчешће умножавањем слика које је слично оном из примера Венди Штејнер – таквим повећавањем сцена једноставна илустрација постаје стрип. Поред тога, наративни потенцијал илустрације повећава се најчешће уз помоћ детаља или описа који су придодати илустрацији, а који указују на временски аспект.

За свеобухватно „читање” ликовне уметности, Волф наводи значај „интрапикторских трагова”, тј. трагова који упућују да пуно значење наратива слике (и фотографије) тражимо ван саме слике. Он даје пример наслова слика који подстиче реципијента да конструише наративни ток и визуелном дода временски и каузални ток (2014: 141–142). У потрази за интрапикторским траговима илустрација, можемо узети у обзир ко је аутор илустрације, где је она првобитно објављена, којој публици је илустрација намењена итд.

3. Илустрације у оквиру уџбеника и „независне” илустрације

Коришћење илустрација у настави представља процес креативне наставе о којој је детаљно говорио Симеон Маринковић. По његовом мишљењу, неке од одлика креативне наставе су: „усмереност ка трагању за новим, необичним, неочекиваним и духовитим решењима”, тежња ка разноврсним приступима и „покретљивост мишљења” која се добија уношењем сумње у оно што изгледа само по себи јасно (1995: 18). Илустрације су пожељне као наставно средство на часовима књижевности јер се њиховим коришћењем наставник приближава Маринковићевом одређењу креативне наставе као процеса којим се уноси разноврсност и флексибилност чиме се подстиче развој стваралачких способности ученика и креативна улога наставника (1995: 17).

У оквиру знатно ширег сагледавања наставног процеса, Наташа Лалић Вучетић наводи коришћење илустрација и слика као један од начина мотивације ученика:

„Установљено је да што наставници више подражавају склоности ученика, што више повезују тематски градиво, што више користе хумор на часу то је потребно више активности на часу које се огледају у размени мишљења, одговарању на питања, дискутовању, јављању показивању занимљивих слика или илустрација, објашњавања догађаје из стварног живота, повезивања и постављања проблема, постављања претпоставки и њиховог истраживања и потврђивања. (...) Може се рећи, да што је више ученичке иницијативе то ученик боље научи градиво и више је заинтересован за учење када ради у групама и међусобно се договара око задатака” (2015: 301).

Такође, хумористична илустрација може бити позив ученицима да и они употребе хумор³ како би сами представили ситуацију сличну оној са илустрације. Наравно, хумор треба буде надоградња успешног и целовитог тумачења књижевног текста којим ученик показује способност за креативно решавање проблема. Илустрације као извор хумора представљају иновацију на часовима књижевности, јер Саша Чорболоковић, који се бавио изворима хумора у настави српског језика и књижевности (в. 2019: 124–129), закључује да се наставници углавном ослањају само на текстове које је потребно тумачити (одломци из уџбеника и лектире) и да велики проценат њих нема друге изворе за уношење хумора на часове књижевности „што сведочи о пасивности и одсуству иницијативе и креативности код значајног броја наставника, макар када је реч о теми овог рада, тј. о приступу хумору у настави” (ЧОРБОЛОКОВИЋ 2019: 128).

О илустрацијама из уџбеника говоре Нада Шева и Наташа Лалић Вучетић у оквиру своје студије о односу текста и илустрације у савременим букарима. Том приликом, ауторке истичу важност илустрација: „ликовно-графичка опрема уџбеника представља за ученика основу за први утисак о књизи која ће бити главни ослонац за учење током школске године” (2019: 508). Због тога је важно да илустрације у уџбенику испуњавају мотивациону и афективну функцију и естетску и декоративну функцију (ШЕВА 2019: 508).

Саша Чорболоковић наводи да се стриповима лакше и брже привлачи пажња ученика, јер они подстичу на размишљање и уочавање одређених језичких појава⁴, те утичу на лакше разумевање и трајније памћење (2019: 143). Поред образовне, он наводи да хумористички стрипови могу да имају и васпитну улогу: да ученике подстичу да у школским ситуацијама буду „оштроумни, сналажљиви и духовити, али и толерантни, добронамерни и одмерени” (ЧОРБОЛОКОВИЋ 2019: 143). Такође, он истиче да су стрипови пример за

³ Саша Чорболоковић прави разлику између духовитости као особине и хумора као дидактичког средства и наставне стратегије која се може научити и користити у унапред осмишљеном дидактичком материјалу (16)

⁴ Аутор говори првенствено о илустрацијама које се јављају у граматикама.

добру међупредметну корелацију (Српски језик и Ликовна култура) јер комбинују текст и слику, па закључује да „једном осмишљени, најуспешнији стрипови се могу више пута користити као наставно средство” (2019: 143).

Са друге стране, постоји опасност да илустрације из уџбеника могу отежати процес учења, а „која је тачно оптимална мера представља емпиријско питање за сваки појединачни пар текста и илустрације” (ШЕВА 2019: 510). Аутори студије „Effects of Illustration Details on Attention and Comprehension in Beginning Readers” скрећу пажњу на теорију когнитивног оптерећења по којој превише додатног материјала може утицати на смањење учинковитости учења (ENG 2018: 336) и закључују да код рецепијента-почетника постоји већа могућност за штетни ефекат (ENG 2018: 336).

Постоји три типа односа између текста и илустрације из уџбеничког комплета: (1) илустрација има само декоративну функцију, (2) илустрација поткрепљује садржај текста и (3) илустрација надограђује значење текста (ЈАЛИЋ ВУЧЕТИЋ 2021: 46). Међутим, за избегавање „штетног дејства илустрације” Шева и Лалић Вучетић истичу да је потребан висок степен „значајске повезаности” између илустрације и текста у школском уџбенику јер су вербални и невербални кодови све време повезани и „заједно комуницирају када је систему представљен нови стимулус” (ШЕВА 2019: 509).

Илустрације о којима је реч у овом раду не морају бити директно повезане са текстом. Такве илустрације неретко представљају пример креативне надградње наратива који је наставна јединица на часу књижевности, због чега могу представљати изазов за ученике који треба да пронађу повезаност између текста и визуелног приказа.

Још једна разлика између илустрација из уџбеника и „независних” илустрација налази се у „ограничености”. Горана Стевановић наводи да илустрације из уџбеника могу бити вишеструко ограничене, те увек треба имати на уму бројне захтеве које илустратор има од стране писца са којим сарађује, издавачке куће, жанра текста који илуструје и слично (2019: 77). Слично може бити и приликом илустрације уџбеника – углавном један уџбеник илуструје један илустратор који приликом посла води рачуна да илустрације међусобно буду усклађене. Када је реч о илустрацијама које нису примарно део наставног процеса, њих најчешће одликује већа доза „слободе”, јер су настале као независна творевина.

Пример повезивања визуелног и текста у настави наводи Милија Николић. Он даје пример коришћења слике моста приликом тумачења приповетке „Мост на Жепи” и оцењује га као проблематичан јер на тај начин машта ученика може бити спутана јер „ученици схватају присутни поступак као намеру и позив да се уочавају сличности између грађевинског објекта и његове поетске слике” (1999: 177). Показивање слике моста, по Милији Николићу, постаје подобан методички приступ уколико наставник подстакне ученике на „уочавање нужних разлика између прототипског објекта и његове уметничке надградње” приликом чега ученик размишља о уметничком транспоновању стварности, о моћи стваралачке имагинације и сл. (1999: 178).

Закључујемо да све наведене „мане” коришћења визуелног на часовима књижевности упућују на улогу наставника као медијатора рецепције илустрација/слика. До те ситуације долази због тога што сагледавањем илустрације „невиним очима детета” (в. НОДЕЛМАН 2013: 109) постоји могућност занемаривања скривених значења на која је навикао искусни реципијент. Андреа Фолмер Гринхут (Andrea Follmer Greenhoot) наводи да су родитељи први медијатори, јер они помажу деци да разумеју сликовнице, а затим и да повезују илустрацију и текст чиме подстичу интерактивни и ангажовани стил читања код деце (2014: 8). У школском систему улогу медијатора преузима наставник који помаже приликом отклањања потенцијалних потешкоћа које постоје када је тумачење илустрације у питању. Наставник је важан и због „личне предисторије читања визуелног текста” на основу које ће се међу реципијентима једне исте илустрације појавити разлике у тумачењу (СТЕВАНОВИЋ 2019: 76).

Поред неупоредиво већег броја предности коришћења хумора на часовима српског језика и књижевности, Саша Чорболоковић је уз помоћ емпиријског истраживања дошао и до негативних страна коришћења хумора у настави (в. 2019: 101–109). Неке од негативних страна су опасност да час „измакне контроли”, могућност различите интерпретације хумора од стране ученика и опасност од удаљавања од основног тока часа (ЧОРБОЛОКОВИЋ 2019: 109). Како је хумор неретко присутан на илустрацијама – улога наставника као медијатора још једном се наводи као пресудна. Значајније од „вођења процеса тумачења илустрације” је „контрола употребе хумора на часовима књижевности приликом тумачења илустрације”.

На основу свега наведеног закључујемо да треба превазићи размишљање да је илустрација намењена само ученицима. Она је важно помоћно наставно средство и самом наставнику који је њен примарни реципијент. Поред улоге медијатора, наставник треба да води рачуна о самој употреби илустрација. Он мора на уму имати принцип условности јер сваки методички приступ има условну вредност због тога што истовремено може бити и подобан и неподобан за наставу (НИКОЛИЋ 1999: 173).

4. Тумачење илустрација и могућности у настави

У овом поглављу бавимо се анализом илустрација тројице аутора, Добросави Боба Живковића, Данила Крловића (Kontrazen) и Синише Лазића (Bastiggio). Уз навођење карактеристика које смо уочили као важне и високофреквентне на анализираном корпусу, осврнућемо се на утицај тих карактеристика на наставни процес у ком се илустрације могу користити.

Значај Добросави Боба Живковића у домену илустрације књижевности за децу и младе истицали су Поп Д. Ђурђевић и Јован Љуштановић. Поп Д. Ђурђевић истиче да је Боб поново покренуо илустрацију у српској књижевности за децу и младе јер је она била у сенци након ратних сукоба с краја прошлог века, „економског хаоса” и пропадања великих државних издавача (2011:

43). Јован Љуштановић наводи да у илустрацијама Добросава Боба Живковића готово увек има „суштинске заинтересованости за човеково место под звездама” што је праћено „иронијом и здравом мрзовољом” које служе „да се ствари прочисте, да се ослободе лажи и погледају с неочекиване стране” (2011: 80): „Његове илустрације приповедају о човеку који живи са сопственим пртљагом – телесним и духовним, профаним, религијским, митским – и с њиме опстаје, а то је сама суштина ствари” (ЉУШТАНОВИЋ 2011: 80).

Други илустратор је Данило Крловић чије уметничко име је Контразен. За разлику од претходног илустратора, Контразен није примарно илустратор књижевности за децу и младе, већ свој рад објављује на друштвеним мрежама нудећи притом ново читање познатих наратива. Књижевност је честа тема његових илустрација, али Контразенов приступ, који неретко измешта наратив и ставља га у савремени оквир, пун је ироније и пародије.

Трећи аутор, Синиша Лазић користи уметничко име Bastiggio и до сада је преко друштвених мрежа представио две илустрације које вишеслојношћу приказивања показују висок наративни потенцијал.

Неке особине илустрација поменутих аутора о којима ћемо овом приликом говорити су: комбинација слике и текста, вишеслојност, мноштво детаља, хумор и приказивање кључног тренутка (поступак *in medias res*).

Ролан Барт наводи да слику увек прати лингвистичка порука, а као пример наводи наслов слике, пратећи новински чланак и балона који се јавља у стрипу⁵. Код илустрација које су корпус овог истраживања текст се увек јавља са функцијом употпуњавања визуелног наратива. Текст може бити у оквиру стрип-балона, а понекад су то ауторове речи (сличне приповедачевом коментару) које служе да ближе одреде илустрацију.

AHIL JE IMAO SAMO JEDNU RANJIVU TAČKU

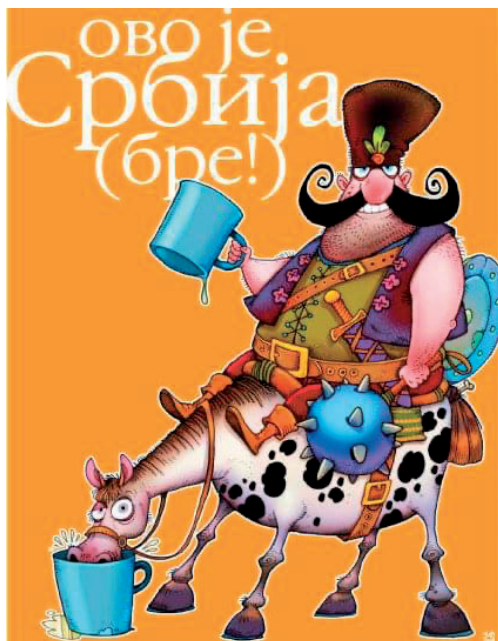
Илустрација 1: [facebook.com/Kontrazen](https://www.facebook.com/Kontrazen)

5 Лингвистичка порука је оправдање Ролану Барту да тврди да није тачно говорити о савременом свету као „цивилизацији слике”: „ми смо још увек, и више него икада, цивилизација писања, писања и говора који настављају да буду пуни појмови информационе структуре” (Електронски извор: <https://williamwolff.org/wp-content/uploads/2014/08/Barthes-Rhetoric-of-the-image-ex.pdf> <20. 1. 2023.>).

Понекад нема текста који прати илустрацију, али чак и тада се подразумева минимална имплицитна „лингвистичка порука” коју чини наслов илустрације у машти реципијента.

Као што текстови, који су део школског програма, често могу имати скривено значење, тако је и са илустрацијама – оне могу бити средство критике онога што је неисправно, непожељно, штетно и неприхватљиво. Вишеслојност као одлика проистиче из тврдње Горане Стевановић да илустрација није ограничена временски ни просторно, већ је увек „променљива и жива” (2019: 77). О вишеслојности илустрација говори и Пери Ноделман – он карактерише сликовнице као „варљиве” јер реципијента уверавају да представљају стварни свет на прост и очигледан начин (2013: 112). Са друге стране, сликовнице којима се Ноделман бави неретко се ослањају на читав сплет визуелне симболике, а понекад могу да буду просветљене познавањем свега од иконографије класичне уметности до семиотике савремених реклама” (НОДЕЛМАН 2013: 120).

Слично је и са илустрацијама које су предмет овог рада – поред детаља који упућују на вишеслојност, ова особина може бити сакривена у самом начину приказивања особа и предмета на илустрацији. Стога би задатак на часу тумачења епске биографије Марка Краљевића могао да буде поређење Марка Краљевића замишљеног на основу песама и Марка Краљевића са илустрације Добросава Боба Живковића.

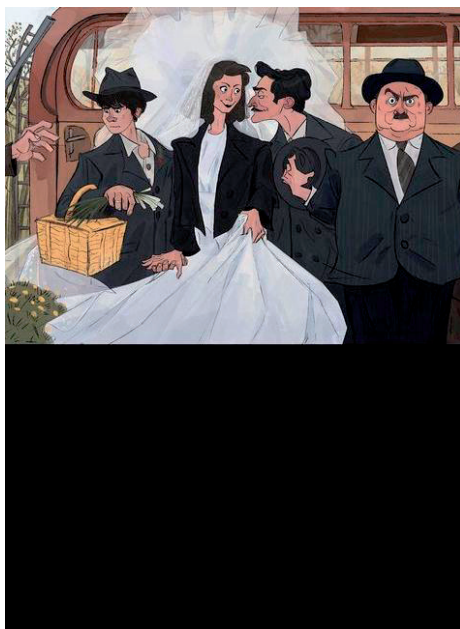

Илустрација 2: [facebook.com/DobrosavBobZivkovic](https://www.facebook.com/DobrosavBobZivkovic)

На вишеслојност значајно утичу детаљи који су неизоставни део илустрације. Џини Еварт (Jeanne Ewert) проучава графички роман и наводи да су детаљи важни (2004: 185), јер сваки од њих може представљати симбол важан за рецепцију наратива у целини.

Са друге стране, Горана Стевановић наводи да велики број детаља на илустрацији „затрпава поље слободне асоцијације” (2019: 79). Већ смо поменули и теорију когнитивног оптерећења (ENG 2018: 336–339), а аутори поменуте студије као решење предлажу поједностављење илустрација у уџбеницима. Конкретније, сматрају да би уклањање сувишних детаља из илустрација помогло већој усресређености ученика на сам текст, док би пажња усмерена ка илустрацији била резервисана само за детаље који су важни и у директној вези са текстом (ENG 2018: 337).

Поново је у фокусу улога медијатора који треба пажљиво да изабере илустрацију тако да она има онолико детаља колико је довољно да ученике додатно мотивише за активност на часу. Сви детаљи на наредној илустрацији су сличне значењске вредности – упућују на поетику романа Агате Кристи. Због тога они не „расипају пажњу ученика”, већ се сваким новим детаљем појачава поента илустрације у целини.

Илустрација 3: [facebook.com/DobrosavBobZivkovic](https://www.facebook.com/DobrosavBobZivkovic)

Пример за мноштво (комплекснијих) детаља изазовних за тумачење на часу књижевности је илустрација Синише Лазића. Поред приказивања већине јунака из адаптације драме *Ко то тамо пева* Душана Ковачевићеве, детаљи који су занимљиви за анализу јављају се на левој и десној страни илустрације.

На левој страни примећује се рука ловца који увек касни, док је на десној страни у виду црног плашта приказана смрт. Први поред смрти је најугроженији – човек који је кренуо у Београд како би се лечио од туберкулозе.

Илустрација 4: [instagram.com/bastiggio](https://www.instagram.com/bastiggio)

Хумор је још једна важна особина илустрације. Раније у раду смо навели колико је хумор важан у наставном процесу, те овакве илустрације значајно утичу на мотивацију ученика. Присуство хумора на илустрацији може бити и повод „другачијег читања” наратива. На следећој илустрацији видимо перспективу којој није посвећено довољно пажње приликом тумачења познате песме за децу „Фифи” Драгана Лукића.

Илустрација 5: [facebook.com/Kontrazen](https://www.facebook.com/Kontrazen)

Због раније наведене упитне временске компоненте визуелног наратива, илустратор се труди да представи кључни тренутак који ће бити довољно референтан да реципијент схвати о ком наративу се ради. Чак и када није приказан *кључни* тренутак, илустратор ће другим средствима употпунити илустрацију тако да она буде референтна.

Када се бави визуелном уметношћу у оквиру трансмедијалне наратологије – Венди Штејнер наводи да се на остварењима постренесансне ликовне уметности увек приказује ситуација која представља управо кључни изоловани моменат који, иако не приказује, имплицира оно што је пре њега било и оно што ће се после њега догодити (2004: 150). Прецизније, Штејнерова сматра да свака презентована сцена може да се третира као „преломни тренутак” проширен у читаву темпоралну секвенцу (2004: 156). Слично мишљење има и Ноделман – он наглашава да се у сликовницама увек бира најзгоднији моменат заустављеног тренутка који треба да прикаже најкомуникативније композиционе напетости међу приказаним објектима (2013: 121).

Наредна илустрација Добросава Боба Живковића која приказује Вилијама Шекспира не садржи толико детаља и смештена је у савремени контекст, али њен „кључни тренутак” дат је у дијалогском облаку. Јасно је на шта се реферише јер је на илустрацији приказан један од најупечатљивијих цитата драмског писца који је употпуњен сликом неодлучног дечака. Задатак за ученике могао би бити да на сличан начин замисле (или илуструју) њиховог омиљеног писца ког би том приликом сместили у актуелни тренутак.

Илустрација 6: facebook.com/DobrosavBobZivkovic

5. Закључак

Као било која друга грана ликовне уметности, илустрација је потврдила могућност превазилажења недостатка временске компоненте која је дуго сматрана јединим обележјем наратива. Умножавање слика, мноштво детаља и интрапикторски знаци само су неки од разлога због којих се илустрација може третирати као „снажан и сложен” наратив.

Поред тога, илустрација се показала као иновативно додатно наставно средство којим се поред мотивације ученика, пружа могућност другачијег приступа наставној јединици.

Показали смо да се илустрација која није примарно у уџбенику разликује у односу на илустрације које се налазе у уџбеницима/читанкама. Пре свега, такве илустрације најчешће не подлежу правилима којих се морају придржавати илустратори који цртају за уџбеник. Због тога оне не морају значењски бити блиско повезане са текстом који је наставна јединица, већ могу бити његова надградња чиме се шире аспекти тумачења на самом часу.

Улога наставника намеће се (очекивано) као најзначајнија за коришћење илустрација у наставном процесу – наставник је тај који (најчешће) бира илустрације и који усмерава њихово тумачење и „стављање у контекст”. Навели смо и неколико негативних страна коришћења илустрације, па се оне могу сматрати изазовним наставним средством које треба примењивати рационално и умерено.

Овај рад представља скромни допринос у теоријском истраживању илустрације. Будуће истраживање ове теме могло би да иде у смеру могућности употребе конкретних примера илустрација у оквиру појединачних часова књижевности (и језика). Сваки час представља индивидуалну творевину наставника и самим тим – индивидуални процес тумачења одређених илустрација које ће касније бити представљене другим реципијентима. Неограничене могућности употребе илустрације у настави до сада су неописане у оквиру методичке литературе. Такође, ова тема истраживања може бити пренета и на остале наставне области: историју, психологију, социологију и др.

Цитирана литература

- БУРЂЕВ, Поп Д. „За све је крива Алиса или змијски цар који је прогутао слона”. *Детињство*. Нови Сад, 2011, 41–45.
- ЈОВАНОВ, Јасна. „Три модела дечје илустрације у Србији”. *Детињство*. Нови Сад, 2011, 46–54.
- ЛАЛИЋ ВУЧЕТИЋ, Наташа и Нада Шева. „Однос текста и илустрације: перспектива илустратора и учитеља”. *Иновације у настави*. Београд, 2021, 44–62.

- ЉУШТАНОВИЋ, Јован. „Белешка о антрополошким манипулацијама Добросави Боба Живковића”. *Детињство*. Нови Сад, 2011, 79–81.
- МАРИНКОВИЋ Симеон. *Методика креативне наставе српског језика и књижевности*. Београд: Креативни центар, 1995.
- НИКОЛИЋ, Милија. *Методика наставе српског језика и књижевности*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1999.
- НОДЕЛМАН, Пери. „Дешифровање слика: илустрација и сликовнице”. *Тумачење књижевности за децу* (ур. Питер Хант). Београд, 2013, 107–124.
- СТЕВАНОВИЋ, Горана. „Ново читање илустрације као визуелног текста”. *Гласник Народне библиотеке Србије*. Београд, 2019, 73–82.
- ЧОРБОЛОКОВИЋ, Саша. *Хумористички дискурс у настави српског језика и књижевности* (докторска дисертација). Београд: Филолошки факултет, 2019.
- ШЕВА, Нада и Наташа Лалић Вучетић. „Однос текста и илустрације: анализа савремених буквара”. *Зборник Института за педагошка истраживања*. Београд, 2019, 507–572.
- BARTHES, Roland. „Rhetoric of the image”. <https://williamwolff.org/wp-content/uploads/2014/08/Barthes-Rhetoric-of-the-image-ex.pdf> <19. 1. 2023.>
- ENG, Cassondra etc. „Effects of Illustration Details on Attention and Comprehension in Beginning Readers”. *Proceedings of the 40th Annual Meeting of the Cognitive Science Society*. 2018, 336–341.
- EWERT, Jeanne. „Art Spiegelman’s *Maus* and the Graphic narrative”. *Narrative across media* (edited by Marie-Laure Ryan). 2004, 178–193.
- FOLLMER GREENHOOT, Andrea etc. „More than pretty pictures? How illustrations affect parent-child story reading and children’s story recall”. *Frontiers in Psychology*. 2014, 1–10.
- LALIĆ VUČETIĆ, Nataša. *Postupci nastavnika u razvijanju motivacije učenika za učenje* (doktorska disertacija). Београд: Филозофски факултет, 2015.
- VOLTON, Kendal. „Strah od fikcionalnog”. *Paradoks fikcije: ogledi iz savremene analitičke estetike* (ур. Александра Костић). Београд, 2013, 53–89.
- RYAN, Marie-Laure. „Introduction”. *Narrative across media* (edited by Marie-Laure Ryan). 2004, 1–40.
- STEINER, Wendy. „Pictorial narrativity”. *Narrative across media* (edited by Marie-Laure Ryan). 2004, 145–177.
- WOLF, Werner. „Framings of Narrative in Literature and the Pictorial Arts”. *Storyworlds across media* (edited by Marie-Laure Ryan and Jan-Noël Thon). 2014, 126–147.

Dušan Ž. Petrović

ILLUSTRATIONS OF LITERATURE – CHARACTERISTICS AND POSSIBILITIES IN TEACHING

Summary

The goal of this paper is the interpretation of illustrations that are not primarily part of a textbook. Analysis of illustrations in the context of transmedial narratology, we want to show that each illustration has a narrative potential, so it can become a teaching tool in literature classes. By finding the common characteristics of the illustrations, we will try to show that the illustration can be viewed within a wider system.

Keywords: illustration, teaching of literature, visual arts, transmedial narratology

ОНЛАЈН ЧАСОВИ ПРЕВОЂЕЊА НА СТУДИЈАМА ФИЛОЛОГИЈЕ – ПРЕДНОСТИ У ПОРЕЂЕЊУ СА ПРЕЗЕНТНОМ НАСТАВОМ

У раду су представљене предности које онлајн часови превођења на студијама филологије имају у односу на презентну наставу. Аутор рада бави се темом превођења из угла студента стране филологије, конкретно студента немачког језика и књижевности на Филозофском факултету у Нишу, који је услед ситуације изазване пандемијом вируса корона пет семестара (од школске 2019/20. до школске 2021/22. године) похађао наставу на даљину. Предности онлајн часова превођења изнете у раду огледају се у томе да се сва неопходна опрема налази код куће, да рачунар пружа много извора који се могу користити истовремено и чија је употреба једноставна и штеди време, што унапређује превођење и повећава учинак рада на часу, а то је уједно и аутентична припрема за преводилачки посао – у данашње време сваки професионали преводилац ради на рачунару. Аутор рада сматра да се овакав начин извођења наставе позитивно одразио на наставу превођења на универзитетском нивоу и да би се такав начин вежбања у превођењу уз добру организацију могао задржати и у годинама након пандемије.

Кључне речи: превођење, настава превођења, превођење на универзитетском нивоу, онлајн-настава, презентна настава, филологија

1. Увод

Часови превођења саставни су део студија свих страних филологија, ма где се оне изучавале. Сматра се да је неопходно да особа која студира неки страни језик у току студија стекне компетенције које су потребне да би се касније бавила преводилачким послом. Велико је питање да ли у успешности посла преводиоца² већу улогу има таленат или академска специјализација и

¹ s.stevanovic-19524@filfak.ni.ac.rs

² Термини „преводиолац”, „студент” и слично у раду односе се на лица оба пола (преводиоце и преводитељке, студенте и студенткиње) – од коришћења родно осетљивог језика аутор рада

ставови на ту тему су различити, али је чињеница да се, под паролом „нико се није научен родио”, у свету стално одговарајућом обуком оспособљавају стручњаци веома успешни у превођењу, који касније излазе на тржиште рада и тамо захваљујући својим стручним компетенцијама опстају.

У оквиру њиховог школовања на универзитетима организују се часови превођења, на основним студијама филологије углавном у оквиру предмета *Савремени _____ језик* (црту заменити са *немачки, енглески, француски* и сл., у зависности од студијског програма), а нуде се и посебни курсеви, на пример *Теорија превођења*³, чији је циљ да дају теоријска, али и практична знања из области превођења, како би се студенти оспособили за будуће преводачке послове. На мастер студијама превођења присутан је већи број предмета који омогућавају рад на развијању компетенција неопходних за бављење преводачком професијом, али будући да је у том случају настава организована другачије и изводи се на једном вишем нивоу (на пример, често овакви мастер програми имају предмет *Преводне технологије и алати* и сл.), тако да ће се овај рад ограничити на дискусију о часовима писаног⁴ превођења на основним студијама филологије.

Притом се аутор овог рада ослања на дефиницију и поделу превођења који су дали Питер Њумарк (Peter Newmark) и Роџер Томас Бел (Roger Thomas Bell), а у свом раду усваја их (VASILJEVIĆ STOKIĆ 2012: 24):

„Termin „prevođenje” (eng. translation) se koristi kao opšti pojam u lingvistici. Profesionalno, ipak, gore pomenuta riječ prevođenje se odnosi na pismeno prevođenje dok se drugi termin „interpretacija” koristi za usmeno prevođenje (eng. interpretation). Ako se misli na pismeno prevođenje, onda termin ima tri različita značenja: 1.) prevođenje kao proces, 2.) prevod kao proizvod procesa prevođenja (npr. prevedeni tekst), i 3.) prevođenje kao apstraktni koncept koji objedinjuje i proces prevođenja i proizvod toga procesa.”

Акценат се, дакле, у раду пред вама, ставља на писано превођење, и то на 1) превођење као процес (види цитат изнад), односно начин одвијања процеса превођења у току часова. Какве врсте текстова се преводе и да ли обука на овим часовима треба да буде специјалистичка или општија избор је наставника и аутор сматра ова питања неревантним за проблематику рада. С обзиром на то да се предмет обично дели на часове предавања и часове вежби, при чему су предавања често у ствари часови теорије, где студенти стичу академске и делом стручне компетенције, још једном је неопходно скренути пажњу на то да се овај текст концентрише на практичан преводачки рад, оно што се углавном одвија на часовима вежби и пружа студентима професионалне компетенције.

из практичних разлога свесно одступа.

³ Аутор рада даје примере на основу организације на смеру Немачки језик и књижевност на Филозофском факултету Универзитета у Нишу.

⁴ У литератури се термини *писано (превођење)* и *писмено (превођење)* користе синонимно, али ће у овом раду бити доследно коришћен облик *писано*.

2. Часови превођења на универзитетском нивоу – традиција

Већ годинама се на универзитетима у Републици Србији часови превођења на студијама страних филологија одвијају на сличан начин: наставник донесе примерке текста који је изабрао за превођење на часу и подели их студентима; студенти понесу своје речнике, или их за тај час позајме из библиотеке (уколико библиотека располаже бројем примерака довољним за све студенте), односно приступе речницима као базама на својим мобилним телефонима, што је пракса последњих година, откад готово сви у сваком тренутку код себе имају паметне уређаје, отворе своје свеске, узму оловке у руке и отпочињу са превођењем текста. Превођењу би требало да претходи једно читање читавог текста и кратка дискусија о врсти текста, његовим карактеристикама и потенцијалним преводилачким проблемима који се при његовом превођењу могу појавити. Након одређеног времена, када студенти заврше са превођењем, односно када истекне време које је наставник за те сврхе предвидео, следи читање студентских превода и дискусија о преводним решењима – шта је преведено тачно, шта не, која решења су боља, а која неприхватљива у датом контексту и закључује се дискусијом о томе шта је за студенте представљало највећи изазов у процесу превођења.

Важно је поменути да је на неким предметима било могуће послати текстове студентима унапред, тако да их они преведу као домаћи задатак, а на вежбама се у том случају одвија само дискусија о готовим преводима, што би учинило часове динамичнијим и повећало обим преведеног текста, али представља искорак преко одређеног броја сати који представљају оптерећење студента за тај предмет на недељном нивоу, а што је предвиђено стандардима акредитације студијског програма.

Оваква организација рада на часу дуго је на исти начин функционисала, без много унапређивања и уопште размишљања о томе како би се на други начин вежбама превођења могло приступити, све док пандемија вируса корона није приморала све, па и раднике у просвети на свим нивоима, да свој начин рада прилагоде новонасталим околностима. Пандемијски услови нису нужно донели само лоше ствари у начину глобалног пословања и функционисања људи, за шта је пример онлајн настава превођења на универзитетском нивоу, чије ће предности бити изнете у наредном поглављу овог рада.

3. Предности онлајн часова превођења

У овом поглављу рада биће изложене предности онлајн часова превођења које је аутор као студент немачког језика и књижевности могао да из личног искуства примети у току пет семестара, колико је наставу на основним академским студијама похађао онлајн.

У сврху боље прегледности, разматрања аутора биће представљена у склопу Табеле 1 која се налази испод, а успут ће, према потреби, бити додати и неопходни коментари и образложења која се односе на презентну наставу.

Табела 1.

Компонента наставе	Онлајн-настава	Презентна настава
Опрема	Сва опрема која је студенту неопходна за успешно превођење налази се код куће: рачунар, интернет, онлајн-речници и остало.	За успешно превођење на часу уживо студент би морао да физички донесе речник, или више њих, у зависности од потреба.
Предности интернета	Употреба компјутера и интернета омогућава студентима да користе онлајн-речнике (двојезичне или једнојезичне, речнике синонима, колокација итд.), да код претраживања истих буду брзи и ефикасни и да на налажење потребних речи потроше мање времена у односу на оно које би посветили листању папирних речника. Осим тога, рачунар омогућава неограничен број отворених прозора/картица, који не морају бити речници, већ странице које ће послужити студенту да се информише о неком појму из текста који му је непознат, да нађе неку потребну допунску информацију или било шта што ће му олакшати рад и унапредити његов превод.	Теоријски је и у учионици могуће користити интернет са мобилног телефона и тим путем у онлајн-речницима и на интернет-страницама пронаћи потребне речи и информације, али би, услед могућности мобилног уређаја да отвори мали број прозора истовремено, тај процес текао доста спорије. Са друге стране, нереално је очекивати да сваки студент располаже довољном количином мобилних података у свом pamетном уређају које би употребио у ове сврхе.
Ворд документ	Рад у Ворд документу неупоредиво убрзава процес настајања текста на циљном језику – ту се у сваком тренутку могу додати напомене, коментари, одређени делови могу се означити различитим бојама, болдовати и сл., а текст се може линковима повезати са одређеним садржајима на интернету, уколико је то из неког разлога потребно.	Писање руком одузима непотребно много времена у односу на куцање на тастатури, без могућности преправке коју даје Ворд документ.
Количина преведеног текста	Сви претходно наведени алати омогућавају да се процес превођења одвија много брже и да се као крајњи исход добије већа количина преведеног текста, што чини наставу успешнијом, а студентима даје могућност да се позабаве већим бројем преводилачких проблема и више времена са својим наставником посвете дискусији о могућим dobrим решењима, односно разлозима зашто неки преводи у контексту нису одговарајући.	
Без додатног ангажовања	Овакав начин рада не захтева од студената додатно ангажовање пре или након наставе. Они не морају да преводе код куће пре часова да би током наставе били продуктивнији, нити да након часова „сређују” своје белешке и преписују преправљане преводе, уколико придају значај уредности.	Већ је било речи о томе да се некад од студената тражи да се превођењем позабаве код куће и припреме своје преводе пре часа, што за њих представља додатно ангажовање и превазилази број радних сати који је одређен за конкретан предмет. Осим тога, у случају писања руком, чак и они којима није важно да им свеске буду уредне морају се након часа позабавити тиме да уреде своје преводе, како би за месец-два, или више од тога, у тренутку када буду полагали испит, могли да се врате текстовима и на основу њих се припреме за полагање испита.

<p>Аутентична припрема за преводилачки посао</p>	<p>Незанемарљив број студената страних филологија опредељује се за преводилачки позив и превођење касније постаје њихово главно занимање. Онлајн часови превођења представљају аутентичну припрему за преводилачки посао, будући да ниједан преводилац⁵ више не користи папирне речнике и не пише своје преводе руком, тако да ће садашњи студенти, а будући преводиоци, било да раде самостално или у оквиру неке преводилачке агенције, морати да се служе бар програмима из Мајкрософт Офис (Microsoft Office) пакета. Преводилачки свет је у овом технолошком смислу још и напреднији, будући да професионални преводиоци користе програме за машинско превођење као што је на пример Традос (Trados) и често је неопходно да током свог радног века уче да раде на новим програмима који почињу да се користе, како би у послу остали конкурентни⁶. Ипак, питање зашто се рад са машинским преводиоцима тек спорадично помиње студентима на основним студијама, иако би то било вишеструко корисно, комплексније је и захтева посебну дискусију.</p> <p>Подсетимо се чињенице да су ситуације када преводилац нема приступ свим изворима који су му потребни за превођење ретке, али и тога да њихов недостатак утиче на квалитет самог превода као крајњег производа.</p> <p>Код (DANIČIĆ 2018: 144) налазимо објашњење зашто је важно научити студенте општим принципима функционисања њиховог будућег позива: „[...] како је немогуће будуће преводиоце обучити за све области које би они једног дана могли да преводе, тежиште наставе је на томе да им се дају вештине, алатке и знања који ће од њих направити 'универзалне преводиоце' – преводиоце који ће моћи да преводе све врсте текстова, а специјализоваће се зависно од посла који добију, личних склоности и могућности да примене своје специјализовано знање”.</p>	
--	--	--

⁵ Подсећамо да се рад бави писаним превођењем и да су све врсте усменог превођења искључене из разматрања.

⁶ Ова преводилачка компетенција се у литератури назива инструментална поткомпетенција, а дефинише се на следећи начин: „Instrumentalna potkompetencija je pretežno proceduralno znanje u vezi sa korištenjem izvora, informacija i komunikacionih tehnologija koje se odnose na prevođenje (rječnici svih vrsta, enciklopedije, gramatike, paralelni tekstovi, elektronski korpusi i pretraživači)” (VASILJEVIĆ STOKIĆ 2012: 26).

4. Након завршетка пандемијских рестрикција и повратка на презентну наставу

Начелни повратак на презентну наставу, поготово на високошколском нивоу, не мора да представља крај добре праксе успостављене у току пандемије, коју престављају онлајн часови превођења. Могло би се у оквиру студијских програма распоредом часова предвидети задржавање часова превођења онлајн, односно спровести хибридни модел наставе⁷, при чему би се за часове превођења одвојио један дан недељно, како студенти не би били оптерећени обавезом да у току једног радног дана део часова прате од куће, а део на факултету. У случају немогућности такве недељне организације, настава би се могла одвијати онлајн једном у две недеље.

Друга могућност задржавања наставе превођења у оквиру онлајн-света јесте настава у рачунарској учионици. Свака институција на којој се одржава универзитетска настава располаже бар једном учионицом која је опремљена великим бројем рачунара које може користити група студената, тако да се настава може, у складу са распоредом часова и поштовањем резервисања учионице, одвијати на такав начин. То би омогућило студентима да на факултету преводе у истим условима у којима то раде од својих кућа и циљеви наставе били би вишеструко испуњени.

5. Закључне напомене

Након што су стручњаци проценили да пандемија попушта и да вирус корона више не представља опасност, највећи број студената враћен је у учионице и чини се да се настава поново одвија на уобичајен начин. Аутор овог рада сагласан је са чињеницом да „*nijedan pedagoški pristup ne može zameniti najveću prednost tradicionalnog formalnog obrazovanja – direktnu interakciju nastavnika sa studentima*” (JAKŠIĆ I DRUGI 2021: 181) и да обавеза физичког присуства на факултету омогућава студентима и неопходну дозу социјализације, али ипак се не треба враћати корак уназад, већ прихватити промену набоље, па макар она настала и као последица негативне појаве као што је пандемија.

У овом раду аутор је покушао да прикаже предности онлајн часова превођења на универзитетском нивоу, односно да покаже зашто су они бољи и квалитетнији у односу на наставу превођења уживо. Треба нагласити да превођење није комуникативна активност – студенти самостално преводе свој текст, за успешност рада на часу није неопходно физичко присуство у учионици. Чини се да је школство један од сектора који се најупорније држе традиционалног приступа, али јаз који нараста између процеса образовања

⁷ Хибридни модел наставе представља: *viši nivo (nastave), u kojoj se jedan deo nastave odvija u klasičnoj učionici, a jedan na mreži* (више о томе у: ŠĆEPANOVIĆ 2010).

и „стварног живота”, односно начина функционисања пословног света за који би факултет требало да спрема студенте показује да студенти након факултета имају доста теоријског знања, али веома мало практичног, што захтева доста додатног времена које треба да посвете учењу посла који треба да обављају, а често су та практична умења могли стећи и у току студирања, само да су студије биле мало другачије организоване.

Наравно, ниједна промена која се дешава не може се десити преко ноћи, нити је лако усвојити другачије принципе функционисања, чак и када су они бољи од претходних, јер свака појединачна промена носи са собом низ нових, али, када говоримо о настави превођења, такве промене су и неопходне. Оне би довеле до веће професионалности будућих преводилаца, њихове веће конкурентности на тржишту рада, као и повећања њиховог угледа у пословном свету. О томе у свом раду говори и (DANIČIĆ 2018: 141): „Трансформисање традиционалног приступа настави превођења носи одређене дилеме и недоумице, али за последицу има и трансформисање улоге преводиоца од некога ко преноси значења речи са једног језика на други до интелектуалног радника који је прошао стручну обуку на академском нивоу” .

Будући да „univerzitetska nastava ima za cilj obrazovanje studenata koji treba da steknu određena znanja i veštine relevantne za rad u struci za koju se pripremaju” (ZOBENICA 2013: 209) остаје нада да ће се систем образовања прилагодити потребама новог начина пословања у свету и на тај начин омогућити боље могућности за рад онима који кроз њега прођу.

Цитирана литература

- DANIČIĆ 2018: Daničić, M. Mirjana. „Neke dileme, nedoumice i izazovi u nastavi prevođenja na akademskom nivou”. *Inovacije u nastavi*. XXXI, 2018/1. str. 141–147. [ориг.] Даничић, М. Мирјана. „Неке дилеме, недоумице и изазови у настави превођења на академском нивоу”. *Иновације у настави*, XXXI, 2018/1, стр. 141–147.
- JAKŠIĆ I DRUGI 2021: Jakšić, Anja, Ksenija Mitrović, Jelena Ćurčić i Danijela Gračanin. *Tradicionalna vs. onlajn nastava: prednosti i izazovi*. XXVII skup Trendovi razvoja: „Online nastava na univerzitetima”. Novi Sad, 2021. < http://www.trend.uns.ac.rs/stskup/trend_2021/radovi/T1.3/T1.3-9.pdf>. 15. 12. 2022.
- ŠĆEPANOVIĆ, Danijela. *Elektronsko učenje i obrazovanje na daljinu – odabrane teme*. Beograd: Proarte. 2010.
- VASILJEVIĆ STOKIĆ 2012: Vasiljević Stokić, Tijana. *Metalingvistička kompetencija u nastavi prevođenja na univerzitetskom nivou (na materijalu engleskog i srpskog jezika)*. Doktorska disertacija. Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu, 2012.
- ZOBENICA 2013: Zobenica, Nikolina i Gordana Ristić. „Univerzitetska nastava nemačkog jezika i književnosti”. *Od nauke do nastave*. Niš: Filozofski fakultet, 2013. str. 209–219.

Sanja D. Stevanović

ONLINE-ÜBERSETZUNGSUNTERRICHT IM RAHMEN VON PHILOGIE STUDIUM – VORTEILE IM VERGLEICH ZU PRÄSENZÜBERSETZUNGSUNTERRICHT

In der vorliegenden Arbeit werden die Vorteile des Online-Übersetzungsunterrichts im Rahmen von Philologie Studium im Vergleich zum Präsenzübersetzungsunterricht dargestellt. Der Autor dieser Arbeit befasst sich mit dem Thema „Übersetzen“ aus der Sicht einer Fremdphilologiestudentin bzw. der Studentin der deutschen Sprache und Literatur an der Philosophischen Fakultät in Niš (Serbien), die, infolge der Coronapandemie, fünf Semester (vom Schuljahr 2019/20. bis zum Schuljahr 2021/22.) den Online-Unterricht besucht hat. Die Vorteile des Online-Übersetzungsunterrichts, die in der Arbeit dargestellt wurden, sind folgende: alle dafür notwendigen Mittel hat man schon zu Hause, Computer bietet zahlreiche Quellen, die gleichzeitig benutzt werden können und deren Gebrauch einfach und zeitsparend ist, was den Prozess des Übersetzens verbessert und die Leistung der Arbeit im Unterricht erhöht. Angesichts dessen, dass heutzutage jede/-r professionelle/-r Übersetzer/-in am Computer arbeitet, kann solcher Unterricht als eine authentische Vorbereitung für die Übersetzungsarbeit betrachtet werden. Der Autor dieses Textes ist der Meinung, dass das Online-Unterricht-System einen positiven Einfluss auf den Übersetzungsunterricht an der Fakultät geübt hat und dass diese Art des Übersetzungsunterrichts, wenn er gut organisiert ist, auch nach der Pandemie behalten werden könnte.

Schlüsselwörter: Übersetzen, Übersetzungsunterricht, Übersetzen an Universität, Online-Unterricht, Präsenzunterricht, Philologie

ОСВРТИ И ПРИКАЗИ

ЛЕГАТ ПРОФ. ДР НЕДЕЉКА БОГДАНОВИЋА

На Филозофском факултету Универзитета у Нишу 4. априла 2023. године пред великим бројем присутних студената, професора, пријатеља, свечано је отворен *Легат проф. др Недељка Богдановића*. Ова свечаност била је уприличена пригодним програмом, говорима професора, као и посебним обраћањем проф. Богдановића који је Факултету поклонио неколико стотина књига из области опште лингвистике, славистике, дијалектологије, књижевности итд. Професорово поклањање књига настављено је и након овог дана, а нама су остале као дар пропраћен речима дариваоца:

„Нека је благословена рука која ове књиге отвара и очи које у њих завирују.”

Као посебно дирљив тренутак издвојио се говор академика Слободана Реметића, дугогодишњег професора нашег факултета, који је услед болести био спречен да присуствује отварању Легата, али нас је задужио лепом обавезом да прочитамо говор који је спремио.

Драги пријатељи,

Давно, а не случајно је речено: „Човек снује, а Бог одлучује; Човек каже, а Бог располаже“. Повратак планетарне пошести у мој дом спречио ме је да, као један од, по природи ствари, најпозванијих и најпрозванијих учесника присуствујем озбиљном и примереном чину, да на лицу места будем сведок како се Департман за српски језик нишког Филозофског факултета одужује своје оснивачу. Да на лицу места изразим лично задовољство што су се у томе сваке хвале вредном чину тако предано ангажовали и млади сарадници Департмана, Недељкови ђаци. Понашање руководства и младих посленика Департмана доживљавам и као велику личну сатисфакцију за четврт столећа рада у нашем Нишу.

Мало где и када се, као у Нишу 4. априла 2023. године, тако посведочио аксиом да су легати део личне карте најбољих и најпробранијих појединаца у струци. Отвара се легат једном од најугледнијих српских лингвиста, добром песнику и приповедачу, по много чему оригиналном а и непоновљивом приносику у домену српске науке и културе. Чешће се говори о добрим научницима и уметницима, а ређе о онима који се сматрају појавом у једном народу, у једном времену. Недељко, по много чему, припада овима другима. Лично ми је нејасно како је успео да учини све то што је учинио,

да на више колосека постигне сваког респекта, па и дивљења резултате, да не буде ничији дужник, а да задужи све: струку, завичај, породицу, ђаке, колеге и пријатеље. Како је ванредни ђак, физички радник и службеник, берач кукуруза у Војводини стигао до статуса једног од најбољих у струци, члана више научних одбора Српске академије наука и уметности, добитника Повеље Матице српске за неговање српске језичке културе, да са колегом и пријатељем Мирољубом Стојановићем оснује Студијску групу за српски језик и књижевност? А Недељкова заслуга за развој Групе је, најкраће речено, немерљива. Његова ширина и свесрдност одлучујуће су утицале око ангажовања гостујућих наставника, посебно у првим годинама Групе. У језичкој струци Ниш данас баштини статус озбиљне адресе, свакако највише заслугом Недељка Богдановића. Непоновљив је у подизању младог кадра над чијим радом и развојем бди. Нико као Недељко не уме да осмисли тему, пројекат, да окупи, анимира сараднике и да све то самери кадровским, материјалним и другим приликама и могућностима. На резултатима таквога рада Ниш се и котира тако високо на српској лингвистичкој сцени. Свим институцијама, колективима, редакцијама, комисијама и разним одборима чији је члан професор Недељко Богдановић чини част. У том смислу морам бити личан. Недељко је више деценија један од најагилнијих чланова Уређивачког одбора Српског дијалектолошког зборника, најстаријег језичког гласила Српске карађевске академије. Статус редовног годишњака часопис је задржао и после одласка великога Павла Ивића великом, а можда и највећом заслугом Недељка Богдановића. За то му је садашњи уредник више него захвалан. Што толике деценије припадам кругу Недељкових најближих пријатеља и сарадника сматрам, не знам чиме заслуженом, великом привилегијом.

Шта на крају рећи о свљишком Вуку? Онај из Тршића је без ноге стигао до Ловћена и Ивановије корита. Недељко ће поћи до свога завичаја, па да са оне простране терасе у Бучуму, уз кафу и ракију, гледамо у Врлу страну и да ослушнемо оно старо звоно, да чујемо да ли му се звук мења.

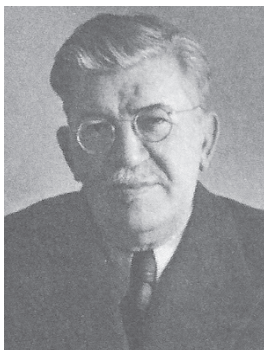
У Београду, 4. априла 2023.

Ваш колега и пријатељ
Слободан Реметић

Слободан Реметић¹
Академик АНУРС

¹ profesorremetic@gmail.com

ЈЕДНО СЕЋАЊЕ НА СУСРЕТ СА АЛЕКСАНДРОМ БЕЛИЋЕМ²

Академик Александар Белић (1876–1960)

Професора Александра Белића видео сам први пут на Конгресу славистичких друштава Југославије (СФРЈ), 1957.³

Пуна сала учесника из свих шест република. Осим универзитетских професора и гостију (било је и из иностранства), ту смо и ми, професори и наставници из школа. Предавања су имала дидактички риступ.

Професор Белић – висок, достојанствен, уман, јасан, харизматичан. Слушаоци су „гутали” сваку његову реч.

Под утиском предавања, замолио сам за пријем код професора у САНУ. Тада сам био учитељ у селу Грлишту, код Зајечара, које је проф, Белић одредио као крајњу северну тачку призренско-тимочких говора.

Примио ме часна старина Белић, јуна месеца 1959. године у свом кабинету. Чак му је драго било што је, ето, неки наставник са територије Тимочке крајине затражио виђење, из оних предела где је он по налогу Обреновића отпочео свој рад на монументалним *Дијалектима источне и јужне Србије*. А како сам се ја осећао: млади наставник за радним столом академика Александра Белића! А он, професор у годинама ближим деведесетим, мало озарен, почео је оно уобичајено, а онда је почео причати о путовањима од села до села на коњчету или пешице, о сусретима са групама људи (у до-

² Текст је приредио проф. др Недељко Богдановић.

³ Трећи конгрес славистичких друштава ФНРЈ одржан је у Љубљани новембра месеца 1961. године. Нап. прир.

говору с властима, са кметовима села). Једно од првих, било је погранично село Радичевац, разговор и са старима и са младима. Девојке и девојчице, у свечаној ношњи, играле су и певале. Није испустио да му је власт помагала у организовању сусрета са људима. Посећивао је народне светковине, био је гост у познатом манастиру Суводолу код Селачке. У планинским граничним селима у пратњи су били и жандарми са опремом.

У одмереном тренутку професор је сматрао себи за потребно да упути младог наставника, у неки задатак, да му повери неки рад. Савет је да сакупља речи, да их описује, да свакој речи даде широко објашњење, штавише и два, три примера употребе те речи у говору. Сећам се да ли од њега, да ли од мене спомињане су речи: *поседък, острушка, одводи*. Тражио је да се на наглашени вокал ставља усправна црта. Мислим да нисам ништа питао, само сам слушао – била је преда мном једна светла и сретна старост.

Нисам ништа урадио, али професора нисам изневерио. У то време много сам се дружио са Љубишом Рајковићем, коме сам до детаља пове-рио разговор са проф. Белићем. Мене су окупирале тешкоће радног места, стамбене неприлике, одгој малене деце, а Љубиша је прихватио задатак и годинама радио управо оно што је проф. Белић од мене очекивао, сарађујући при том са Белићевим најбољим учеником Павлом Ивићем. Касније је Љубиша, сада већ покојник, настрадавши прерано и трагично, објавио *Речник Тимочког говора*, а ја нисам могао да ту књигу ухватим у руке а да се не сетим упута проф. Белића.

*

Седели смо окупљени у наставничкој канцеларији школе у Грлишту, када је на радију објављено: Умро је познати филолог, професор Александра Белић.

Мислим да су ми се тада очи стиснуле.

У Селачкој, априла 2023.

Борислав М. Првуловић⁴
Филозофски факултет Ниш
Депарتمان за енглески језик

⁴ Др Борислав Првуловић био је професор српскохрватског језика на групи за Енглески језик и књижевност. Докториро је у Загребу, са темом Присуство народног стваралаштва у делу Борисава Станковића. Једно време био је управник Студијске група за српски језик и књижевност у оснивању. Сада живи у Селачкој, близу манастира Суводола, између Књажевца и Зајечара. Његово сећање, које нам је доставио у листовима писаним руком, сматрамо да треба објавити јер је поучно, а колеги Првуловићу да захвалимо (ако не и завидимо) јер је једини живи човек са нашега подручја који се лично срео са Александром Белићем (1876–1960). Нап. прир. Н. Богдановића.

Научна конференција: **ЈЕЗИК НИШКИХ МЕДИЈА**

Огранак САНУ у Нишу, 29. 11. 2022. године

Дана 29. новембра 2022. године у просторијама Огранка Српске академије наука и уметности у Нишу одржана је научна конференција под називом *Језик нишких медија*. Конференција представља резултат рада на пројекту Огранка САНУ у Нишу О-25-20 „Говорни и стандардни језик јавне комуникације у Нишу“, чији је координатор дописни члан САНУ Љубинко Раденковић, а руководилац др Марина Јањић, професор Филозофског факултета у Нишу. Организатори конференције били су: Огранак САНУ у Нишу и Институт за српски језик САНУ.

Научна конференција је отворена пригодним речима поздравних говора: дописног члана САНУ Владе Вељковића, председника Комисије за руковођење радом Огранка САНУ у Нишу; дописног члана САНУ Љубинка Раденковића, координатора пројекта; проф. др Софије Милорадовић, директора Института за српски језик САНУ и др Марине Јањић, професора Филозофског факултета Универзитета у Нишу, руководиоца пројекта. Конференција је била пленарног карактера, а излагачи су презентовали своја саопштења у континуираном следу према претходно утврђеном Програму научне конференције. Своје реферате саопштило је укупно 18 од 19 пријављених учесника, који су са различитих аспеката осветљавали језичке особености штампаних и електронских медија у Нишу.

Најпре је након свечаног отварања, уводно предавање одржала Марина Николић са темом *Стандард и псеудостандард у говору нишких медија*. Централно питање уводног предавања било је у којој мери се остварује норма савременог српског језика у језику нишких медија. Истраживања су показала да се реализација стандарда може тумачити као неостандард, а под тим термином подразумева се својеврсни неформални али високовредновани стандардни идиом, који се у извесној мери разликује од традиционалног, нормом прописаног. Као и сви, тако и нишки медији, имају јак утицај на говор аудиторијума, па се и овај неостандард очекивано сусреће код великог броја говорника. Друго саопштење актуелизовало је аспекте језичке културе и језичке учтивости у медијској комуникацији на нишким медијима. Након темељне ретроспективе теорије језичке учтивости и представљене методологије истраживања, Марина Јањић упознала је учеснике са резул-

татима која недвосмислено указују на то да је језичка етикеција присутна у емисијама нишких телевизија, али да њен ниво превасходно зависи од личног нахођења водитеља, што се директно одржава и на говорно понашање њихових гостију. Употреба језичких етикета и хонорифика условљена је такође и карактером и тематиком самих емисија. Истраживања су резултовала закључком да велики број гледалаца из Ниша, који се телефонски укључују у програм, показује висок ниво језичке етикеције и служи се формулама учтивог обраћања (користе речи из поштовања: *госпођа* и *господин*, титуле, служе се „Ви-обраћањем“ и формама за изрицање молбе, извињења, захваљивања, поздрављања). Међутим, када је, опет, реч о коментарима читалаца датих на интернет порталима нишких медија, константован је висок ниво вербалне агресије са негативним обрасцима говорног понашања као што су: вређање и негативно оцењивање личности уз помоћ експресивне лексике пејоративне тоналности. Све ово указује на говор мржње и ниске вредности етике говора у јавној комуникацији, закључак је реферата Бојане Милосављевић. Учесници конференције су сагласни да се у овим, али и другим питањима језичке културе нишки медији усаглашавају са комуникативним понашањем новинара и гостију београдских медија у маниру тзв. „немарног говорног стила“.

Говорећи о појединим граматичким нивоима, уочене су неке грамаатикализоване особености нишког дијалекта унутар језика јавне комуникације на нишким медијима (на плану акцентологије и морфо-синтаксе). У свом раду Александра Лончар Раичевић бавила се анализом прозодијских обележја у говору новинара, водитеља и спикера у електронским медијима у Нишу. Имајући у виду чињеницу да ово подручје припада призренско-тимочком дијалекту чији је акценатски систем најудаљенији од стандарда, указала је, са једне стране на локална нагласна обележја, а са друге, на оне особине које су настале као резултат померања и приближавања норми стандардног српског језика. Сличном тематиком бавила се и Миљана Чопа, настојећи да укаже на дистрибуцију акцената у говору спикера у нишким медијима, с циљем да се сагледа каква је реализација прозодијске норме на локалним телевизијама с наведеног подручја. У наставку конференције било је више занимљивих тема из области морфо-синтаксе. Такав је рад Мирјане Гочанин *О глаголима и њиховим допунама у језику нишких медија*, који се бавио синтаксичко-семантичком анализом неких глагола регистрованих у језику нишких медија. Затим, ту је и реферат под називом *Специфичности и тенденције у употреби модалних глагола у насловима на порталу 'Јужне вести'* Александре Јанић чији су предмет истраживања биле семантичке и морфолошке специфичности и тенденције у употреби модалних глагола којима се изражавају могућност и (јака и слаба) неопходност у журналистичком функционалном стилу. Пажње вредно било је и саопштење Ане Крстић под називом *Однос конструкције да + презент и инфинитива у*

појединим нишким медијима у коме је анализирана употреба ових двеју конкурентних форми на примеру својеврсног подтипа новинарског функционалног стила, са фокусом на емисије Нишке телевизије. Разматрана је и употреба инфинитива у футуру првом, где се конструкција да + презент сматра нестандартном, али је пракса показала да је она доминантија на територији целе земље, а не само јужних говора. Додајмо овде и реферат Иване Митић *О природи конгруенцијских образаца у језику нишких медија*, који стицајем околности није био саопштен, али ће бити уврштен у зборник радова. Све наведено указало је на то да постоји јака похвална интенција и труд нишких новинара и њихових саговорника у приближавању нормативу стандардног српског језика.

Два реферата на конференцији била су посвећена питању месту и значају локалног говора у нишким медијима и оба су указала на експресивност вернакулара који је особен Нишлијама. Мирјана Илић је образложила тему *Језичко-стилска функција дијалектизама у емисијама 'Белами' радија*, док је реферат Татјане Трајковић гласио: *Дијалекат и стандард у емисијама нишких медија: карактеристике и функције*. Закључак у вези са овим питањем утемељен је у чињеници да су дијалектизми и данас у говору савременог Ниша свакодневна чињеница јер имају висок ниво изражајности те тиме богате комуникациони процес и чине га динамичнијим и привлачнијим. Језичка анализа одабраних телевизијских емисија нишких медија била је усмерена ка различитим говорницима који користе различите варијетете српског језика: стандардне и дијалекатске. У зависности од улоге коју говорник има у датом тренутку, препознају се различити степени заступљености стандарднојезичких и дијалекатских црта. У случајевима када се ради о службеном односу према публици, форме стандардног српског језика су фреквентније. Када се ради о говорницима који немају посебно одређену службену улогу у комуникацији или онда када постоји тежња да се укаже на обичног представника из народа, запаженија су дијалекатска обележја.

Значајан број радова који су се могли чути на конференцији био је посвећен лексици и стилизацији медијске комуникације. Такав је био реферат Јоване Јовановић: *Експресивна лексика у извештавању 'Јужних вести'*, Драгане Цвијовић: *Језичко-стилска средства за исказивање субјективности у новинским чланцима (на примеру нишких Народних новина)*, Кристине Манојловић: *Неологизми у текстовима нишких медија* и Александра Новаковића: *Слика студената из иностранства у нишким онлајн медијима*. Медијски говор се, по својој природи, одликује специфичним језичко-стилским карактеристикама. На конференцији је указано на неке од њих и оне се превасходно тичу експресивне лексике. Наиме, уочена је честа примена лексичких механизма (метафоре, метонимије, синегдохе), употреба функционалностилски обележене лексике (лексеме са ироничним и саркастичним

или пак благонаклоним призвуком) како би се исказала извесна позитивна или негативна оцена према садржају који се представља. Дакле, експресиван тон је прожет јаким емоционалним набојем. Константовано је да нишки новинари у својим извештајима и репортажама употребљавају експресивну лексику и да захваљујући њеној конотативној компоненти остварују снажан утицај на креирање јавног мњења и обликовање друштвене свести у вези са одређеним темама. Такође, указано је на иновативне и популаризоване лексичке појаве у нишком јавном дискурсу, као и на моћ медија у процесу модернизације лексичког система српског језика. Нина Судимац бавила се односом нишких медија према ортографској и језичкој норми са циљем и показала на који начин одабрани локални медији језички обликују текстове.

Посебан куриозитет конференције представљају саопштења са дијакроничком ретроспективом. Марина Спасојевић у свом саопштењу *У новине да те турим: какви би били коментари читалаца у Нишу пре једног века* покушала је да, на основу књижевног дела Јелене Димитријевић, утврди какве би биле језичке особености коментара читалаца и пратилаца медија у Нишу пре једног века. *Политички дискурс у нишкој периодици с краја XIX века* назив је реферата Јелене Стошић који се бавио особеностима политичког дискурса нишке периодике с краја XIX века с циљем да издвоји језичка средства која су била најфреквентнија у новинским текстовима тога доба и утврди која се функција политичког дискурса остваривала њиховом употребом.

Од посебног значаја је рад Данијеле Костадиновић под називом: *Улога часописа 'Градина' у књижевном, културном, медијском и националном животу Србије*. Овај часопис покренут је у Нишу 1900. године и он се у раду сагледава са становишта књижевне историје, књижевне теорије и теорије културе и медија. У првом делу реферата елаборирана је рецепција часописа *Градина* као књижевног жанра, а у другом делу рада, након дијакроничког пресека, разматрана је тадашња структура часописа.

На затварању конференције закључено је да су сви саопштени реферати били изузетно занимљиви, да су апострофирали различите језичке нивое и указали на важне карактеристике актуелне језичке слике нишких медија. Ексерцирана грађа послужила је за истраживање усмених и писмених облика јавне комуникације, тј. штампаних и електронских медија: радија, телевизије и друштвених мрежа. Отворена су многа питања и подтеме за даља истраживања у оквиру пројекта, остварене су значајне констатације на пољу не/поштовања књижевнојезичке норме, употребе хонорифика и формула језичке учтивости, потом, дијагностиковано је стање говора мржње у коментарима аудиторijума на платформама нишких информативних кућа; на плану прозодије констатовано је приближавање стандардном акценатском систему од стране новинара-водитеља нишких телевизија; уочене су занимљиве језичко-стилске одлике штампаних и писаних медија, као и мор-

фосинтаксичке посебности јавног говора у Нишу. Разматране су и теме о нишким медијима публикованим пре стотину и више година.

Може се рећи да су сви саопштени реферати били оригинални и аутентични, као и да су разноврсном тематиком обрађена многа питања и језичке особине нишких медија. Сви радови могу се разврстати у пет подтема:

1. значајан број радова бавио се питањима језичке културе: нормативистиком и језичком учтивошћу;
2. више занимљивих реферата у свом фокусу је имало експресивност лексиколошких јединица у нишким медијима;
3. било је радова посвећених истраживању различитих граматичких нивоа (прозодије, морфологије и синтаксе);
4. два рада су се бавила афирмацијом дијалекта у нишком медијском дискурсу;
5. три рада су анализирали нишке периодике из дијахронијске перспективе.

На основу презентованих саопштења о језичким карактеристикама нишких медија може се константовати да се оне у многим аспектима подударају са карактеристикама београдских медија, али да ипак овај говор има и својих специфичности. Другим речима: језик нишких медија показује јасну тенденцију померања ка стандарнојезичкој норми и ка неговању језичке учтивости; поштује и афирмише свој дијалекат на више начина; ипак остаје доследан модерним друштвеним стремљењима демократизације језика и неговању карактеристика неформалног начина изражавања у контексту глобализма, пратећи сензибилитет модерног човека који стреми да буде грађанин света.

Марина Јањић⁵
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет
Департман за србистику

⁵ marina.janjic@filfak.ni.ac.rs

**Приказ зборника студенских радова *СТУДКОН 4*
(СТУДКОН 4, Ниш: Филозофски факултет, 2023)**

Публикација под називом *СТУДКОН – Наука и студенти* представља тематски зборник радова који објављује научне и стручне прилоге студената из подручја друштвено-хуманистичких наука и тиме доприноси развоју и промоцији науке и научно-истраживачког рада. СТУДКОН својим интердисциплинарним карактером пружа изазовну могућност младим истраживачима да отворе врата према науци и истраживачком раду, да промовишу и презентују своја научно-стручна достигнућа, али и добију увид у научна достигнућа студената других универзитета. Овогодишњи број зборника (*СТУДКОН 4*) састоји се од двадесет и осам истраживачких саопштења која су излагана на истоименом научном скупу одржаном октобра 2018. године, у организацији Савеза студената Филозофског факултета у Нишу.

Као прва тематска целина могли би се издвојити радови филолошке оријентације (укупно седам) који се баве различитим питањима системских и употребних облика српског језика и другим проблемима из области морфологије, лексикологије и историје језика.

Истраживањем на пољу лексичког односа између српског и француског језика, тј. позајмљеницама у српском језику које се дефинишу као лажни пријатељи, бави се Катарина Миленковић у раду под називом *О лажним пријатељима француског језика у српском*.

Рад под називом *Фреквенција, значење и врста речи у менталном лексикону*, чији је аутор Милица Михајловић, испитује асоцијативне везе различитих врста речи у менталном лексикону и могуће корелације између фреквенције асоцијата и броја њихових значења.

Конкурентним облицима именичких аугментатива у српском језику, који су грађени додавањем суфикса *-етина* и *-урина* на исту именичку основу, бави се Ђорђе Шуњеварић у раду *Суфикси -етина и -урина као конкурентни у творби именичких аугментатива*.

Исказивање семантичке категорије посесивности личним и присвојним заменицама у старосрпском језику предмет је рада Александре Антић.

Јована Стојановић својим истраживањем под називом *Глаголи романског порекла у призренско-тимочким говорима* скреће пажњу на процесе до којих долази приликом морфолошке и семантичке адаптације глагола романског порекла у призренско-тимочкој дијалекатској области.

Прилог Јоване Стевановић посвећен је сточарској лексици села Секурич код Рековца.

У оследњем раду у оквиру ове тематске целине говори се о микро-топонима насеља Ораховац у јужној Метохији, чија је анализа допринела реконструисању географске и историјске позадине овог места, важног за очување народног именослова у јужнометохијској регији, али и на српској територији уопште.

Радам из области француске књижевности *Артур Рембо – песник другости*, Јоване Трандафиловић приказан је „загонетни итнерер једне индивидуе која је досегла другост“, где се у циљу открића Рембоових инкарнација другости полази од проблема самоспознаје и плуралитета идентитета.

Применом конфронтативног метода у поређења руског инфинитива са његовим српским еквивалентима и утврђивањем разлике синтаксичких функција између ова два инфинитива бави се рад *Синтаксичке функције руског инфинитива и његови српски еквиваленти*, Мирјане Цветковић.

Тематски блок из књижевности сачињава седам квалитетних и интересантних прилога чији су аутори: Милица Миловановић, Александра Вукелић, Дарко Илин, Милица Перић, Ања Глишовић, Александар Илић и Андријана Ранковић.

Универзалним поукама о људскости, на примеру комада драматуршкиње афроамеричког порекла, Лорен Хејнсбери, бави се рад Милице Миловановић под називом *Нешто старо, нешто ново и нешто између: карактеризација женских ликова у комаду Суво грожђе на сунцу Лорејн Хенсбери*.

Упоредним погледом на два прослављена дела заснована на истинитим злочинима које су починиле жене у XIX веку бави се Александра Вукелић у раду *Злочинке у романима Тони Морисон и Маргарет Атвуд: Вољена и Алијас Грејс*. Смештајући оба дела у оквире постмодернизма, рад приступа анализи заједничких мотива, тема и карактеристика романа, најпре испитујући приступ историјској грађи, а затим и однос према прошлости.

Дарко Илин у раду *Метатеатрални елементи у драми Народни демократски циркус Сакешвили Рока Вичника* испитује начин на који драма *Народни демократски циркус (Људски демократични циркус Сакешвили)* превазилази традиционалну драмску форму и комуницира са стварношћу, успостављајући интерактиван однос са гледаоцима.

Књижевнотеоријском анализом ликова осам приповедака, којима се приступа преко поставки теорије психоанализе аналитичко-интерпретативним методом, баве се Милица Перић у раду *Ликову у пограничним приповеткама Илије И. Вукићевића*.

Објашњењем метафикцијских поступака и модификовањем традиционалног подтекста, тј. фолклорних представа о вампиру, али и разматрањем питања идентитета, односно трагања главног лика за сопственим ја, посматрано из угла хомодијегетског наратора, бави се Ања Глишовић у раду *Метафикција о вампирском наслеђу и традиционални подтекст представа о вампиру у приповеци Родослов лозе вампира Момчила Настасијевића*.

У раду Александра Илића *Латини у Максиму Црнојевићу Лазе Костића и у Јелисавети, кнегињи црногорској Буре Јакишића*, представљена је детаљна анализа другог народа у српској романтичној књижевности, и то на примеру две најзначајније трагедије тога периода. Аутор је „имаголошким” посматрањем ове две јунакиње приказао доминантне образце описивања „другог (хетероимаж) кроз рефлектовање сопственог идентитета (аутоимаж)”.

Надовезујући се на истраживања Иване Иконић, Горана Лазичића, Љиљане Петровачки и Љиљане Недељков, који су се бавили темом хране у Сремчевим романима, Андријана Ранковић у раду под називом *Храна – један од кључних „састојака” Сремчевог романа поп Ђира и по Спира* налази простора да ово питање сагледа подједнако како из угла књижевности тако и из угла етнологије.

Тематском блоку из области социологије посвећени су радови Анђеле Ђорђевић, Марија Цекића, Дане Митровске и Катарине Живковић.

Полазећи од претпоставке да је економски аспект глобализације, односно глобално слободно тржиште, богате учинио још богатијима, а сиромашне још сиромашнијима, Анђела Ђорђевић у раду под називом *Да ли глобално тржиште утиче на растућу социјалну неједнакост у свету?* указује на све већу неједнакост у свету, како на глобалном, тако и на локалном нивоу.

Анализом текстова и прилога о исламској заједници у онлајн издањима познатих западних, српских и медија из земаља са доминантно муслиманском популацијом, Дана Митровска и Катарина Живковић покушавају да установе какве поруке шаљу медији о овој културно-религијској заједници. У раду је анализиран и садржај стручних текстова који се баве исламском заједницом и појавом тероризма у њеном окриљу.

Рад Марија Цекића под називом *Мишљење студената о волонтирању старијих људи као виду активног старења (прилог разматрању улоге образовања у превазилажењу стереотипа и предрасуда о старијим људима)*, који је заснован на резултатима емпиријског истраживања, показује колико формално образовање може имати значајну улогу у превазилажењу стереотипа и предрасуда о старијим људима међу студентском популацијом.

Трећу тематску целину сачињавају радови који се баве историјском проблематиком.

Тамара Ивановић прилогом *Југословенски краљевски информативни центар у Њујорку (1942-1943): проблем истраживања скреће пажњу на деловање и рад југословенске емигрантске владе за време трајања Другог светског рата, с намером да истакне значај овог питања за једно потпуније разумевање историје Југославије у периоду Другог светског рата.*

Прилогом о Дневнику Тадије Костића – *Дневник Тадије Костића 1915. године – од Ниша до Прокупља*, написаном 1915. године, Урош Микетић и

Чарна Булатовић покушавају да употпуне познату историографску представу о страдањима српског народа, посебно српске православне цркве, након војног пораза исте године.

Алекса Поповић се у раду под називом *Структуре српске црквенонародне аутономије у Хабзбуршкој монархији 1690–1792 године* бави анализом чинилаца који су утицали на развој и обликовање српске црквенонародне аутономије на тлу Хабзбуршке Монархије током XVIII века.

Прилог Вукашина Вукмировића – *Српска историографија о питању властеле у српским средњовековним земљама* скреће пажњу на проблеме у вези са настанком и развојем властелинских институција у српским средњовековним земљама, али истиче и значај истраживања ове теме, која би могла боље да расветли управљачки слој средњовековних држава на Балкану.

Наредна два прилогу у зборнику баве се питањима из области филозофије.

Основни циљ рада *Галилејевог решења Аристотеловог точка* Александра Драшковића јесте да се прикаже Галилејево решење парадокса познатог као „Аристотелов точак“, изнето у делу *Расправе и математички докази о две нове науке које се баве механиком и локалним кретањима*. Аутор Галилејево решење разматра у контексту два међусобно супротстављена становишта: инфинитизам и финитизам, након чега скреће пажњу на проблеме и слабости овог решења.

Друго истраживање из филозофије које се бави питањима солидарности и ресантимана представљено је у раду Владимира М. Лукића – *SOLIDARITY OPPOSED TO RESENTIMENT: A BASIS FOR THE VIRTUOUS CIVIC LIFE?*

Последња три прилога, посвећена педагошкој проблематици актуелизују теме о вештачкој интелигенцији и вршњачким конфликтима и школи, али о дидактичко-методичким компетенцијама будућих наставника.

Имајући у виду чињеницу да емоционална интелигенција постаје све учесталија тема у различитим истраживањима из области педагогије, Марија Томић даје занимљив прилог под називом *Повезаност емоционалне интелигенције са општим успјехом ученика из основне школе*.

Александра Јовановић истраживањем под називом *Вршњачки конфликти у школи: медијација и саветовање* приказује начине предупређивања вршњачких конфликта саветодавном и медијаторском улогом педагога, саветодавним разговором и учењем адекватног стила поступања у конфликтним ситуацијама.

Утврђивањем могућности за развој дидактичко-методичких компетенција будућих наставника разредне и предметне наставе бави се Лана Томчић у раду *Развој дидактичко-методичких компетенција кроз иницијално образовање наставника*.

У дведесет осам прилога који су представљени у зборнику радова *СТУДКОН 4* објашњени су различити комплексни проблеми у многим ас-

пектима језика, књижевности, социологије, историје, педагогије и филозофије. Бројност огледа у зборнику омогућава различит одабир почитаног, али представља и незаобилазно полазиште за даља истраживања и нове расправе. Оваквим скупом, који већ прераста у традицију на Филозофском факултету у Нишу, успостављена је и трајна веза између сродних факултета, а студентима је пружена прилика да своја научна сазнања публикују и прикажу јавности.

Александра Лончар Раичевић⁶
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет
Депарتمان за србистику

⁶ aleksandra.loncar.raicevic@filfak.ni.ac.rs

ПРИКАЗ АЛЕКСИНАЧКОГ ГОВОРА КРОЗ РЕЧНИК

(Недељко Богдановић и Маја Радоман Цветићанин: *Речник Алексиначког Поморавља*, Алексинац: Центар за културу и уметност, 2022, 368 стр.)

Иако наизглед недовољно афирмисана, издавачка делатност Центра за културу и уметност из Алексинца обогаћена је крајем 2022. године вероватно својим најкапиталнијим издањем – *Речником Алексиначког Поморавља* Недељка Богдановића и Маје Радоман Цветићанин. Центар за културу и уметност из Алексинца може се похвалити објављивањем неколико значајних лингвистичких подухвата у претходном периоду. Најпре је 2019. године објављен *Алексиначки језички поучник* Недељка Богдановића, Александре Лончар Раичевић и Маје Радоман Цветићанин, затим 2020. године репринт издање монографије *Говор Алексиначког Поморавља* Недељка Богдановића, а 2022. године објављен је и *Речник Алексиначког Поморавља* Недељка Богдановића и Маје Радоман Цветићанин. Рецензију *Речника* потписује проф. др Слободан Реметић, редовни члан Академије наука и умјетности Републике Српске.

Прикупљање и бележење дијалекатске и ономастичке грађе Недељка Богдановића за израду монографије *Говор Алексиначког Поморавља* (1989) резултирало је, испоставиће се више од тридесет година касније, и објављивањем овог речника. Тада прикупљена грађа допуњавана је и богаћена примерима из литературе објављене у међувремену, преношењем казивања информатора и издвајањем одредница из стручних монографија и хроника.

Речник Алексиначког Поморавља, обима 368 страна, структуриран је на следећи начин, и то: „Увод“ (стр. 5–11), „О говору Алексинца и околине“ (стр. 11–15), „Информатори“ (стр. 15–17), „Упутство за израду и коришћење *Речника*“ (стр. 17–43), „*Речник*“ (стр. 43–363), „Извод из рецензије“ (стр. 365–368). Маја Радоман Цветићанин у Уводу износи релевантне податке о алексиначкој општини, начину израде *Речника* и најзначајнијим лексикографским достигнућима са подручја југоисточне Србије. Сходно томе, *Речник Алексиначког Поморавља* наставља традицију објављивања речника говора призренско-тимочке дијалекатске зоне и након објављивања речника Момчила Златановића, Љубисава Ћирића, Јакше Динића, Драгољуба Златковића и др. представља значајан прилог познавању српских народних говора. Недељко Богдановић у делу насловљеном „О говору Алексинца и околине“ издваја неколико најмаркантнијих фонетских, морфолошких, творбених и лексичких особина говора Алексиначког Поморавља, како читаоци *Речника* којима овај говор није близак не би имали потешкоћа при тумачењу одредница. У делу „Информатори“ дат је списак информатора који су веома заслужни за настајање овог речника. Поред имена и презимена, навођени су и подаци о томе где су

живели, као и колико су година имали у тренутку прикупљања грађе, на основу којих се може извести закључак да су они и те како добри чувари дијалекатских црта и да је бележењем грађе урађен драгоцен посао за лингвистику. Веома важан део *Речника* јесте и део насловљен „Упутство за израду и коришћење *Речника*“. Аутори у њему пружају приказ одредница, навођењем начина на који су оне презентоване, издвајајући више делова, и то: 1) насловна реч; 2) граматичко обележје; 3) функционално обележје; 4) значење; 5) илустровани материјал; 6) деривати; 7) лексички и фразеолошки спојеви; 8) варијанте и синоними (обрада); 9) акценат; 10) остале напомене. Најобимнији део, а уједно и најважнији, представља узбучена грађа. С обзиром на то да је навођен контекст у коме се лексеме налазе у говору тако се може стећи шири увид у културолошки сегмент живота мештана алексиначких села и тиме се приказати слика о начину живота. Читаоци *Речника* могу сазнати шта је *корка* и чему она служи, када се нешто *измица*, али и како се припрема *туришија*. Како би се лакше стекао увид у начин презентовања грађе, овде преносимо пример неколико одредница:

- (1) **дóвечер** прил. увече тог дана. – Кад прáвиш парчићи, ти га усíриш данас и дóвечер га исипеш и притиснеш га под камен К.
- (2) **застрúг** дрвена здела, с поклопцем, за ножење хране, може бити једноделна, или више делна где горњи и мањи делови упадају у доњи (у једном поретку то би могло бити овако: доњи и најшири за сир, следећи за туцану паприку, највиши и најмањи за со) Гк, ДЉ.
- (3) **помáкне** свр. помери. – *Помакни* га, јака вáтра (о печењу које се на ражњу пече) Л.
- (4) **презівље се / презива се** несвр. презива се, носи одређено презиме. – *Презивљем се* на дедино име ЈШС; Како̀ се они́ *презивљају* ШБС; Они́ се *презивљају* Анђелковић, а де́да им бија Анђелинко Вт. [Очигледно је Анђелинко хипокористик, а презиме је настало од службеног лика – Анђелко.]

Устаљеним лексикографским поступцима, управо на овај начин је и приређен *Речник Алексиначког Поморавља*. Основни циљ израде *Речника*, а то је окупљање на једном месту лексике говора Алексиначана и мештана околних села, испуњен је и те како, а својим обимом и садржајем, узбучена грађа ће и неминовно послужити будућим генерацијама истраживача алексиначког говора. За крај, остаје нам и потпуно се усагласити са речима Слободана Реметића, рецензента *Речника*, који наводи да би оваква публикација „била за понос и веће средине од алексиначке, која је ипак нашла и снаге и средстава да добре и корисне иницијативе ових истраживача опредмете“ (2022: 368).

Душан Р. Стефановић⁷
Универзитет у Приштини
са привременим седиштем у Косовској Митровици
Филозофски факултет

⁷ dusan.stefanovic@pr.ac.rs

НОВИ ПРИСТУП У НОВИМ ОКОЛНОСТИМА: КОЛАБОРАЦИЈА ПУТЕМ ВИДЕА КАО НОВО СРЕДСТВО РАЗМЕНЕ ЗНАЊА

Parsons, Martin, Garant, Mikel and Shikhova, Elizaveta (2022). "Video exchange telecollaboration: Towards developing interculturality in EFL environments". *Second Language Teaching and Learning through Virtual Exchange*, edited by Shannon M. Hilliker, Berlin, Boston: De Gruyter Mouton, pp. 145-160.

Пандемија је довела до промене у свим сферама живота и рада, због чега смо били приморани да се прилагођавамо новим околностима, смишљајући нове методе и алате којима бисмо извршавали своје обавезе. Образовање је претрпело велики удар, с обзиром на то да су школе затваране у више наврата и целокупна настава почела је да се одвија на интернету. Те нове околности, приморале су едукаторе да осмисле нове методе рада у оквиру online образовања. Једна од тих метода јесте и колаборација путем видеа, о којој читамо у раду којим се овај приказ бави.

Академски рад *Video exchange telecollaboration: Towards developing interculturality in EFL environments* објављен је у двадесет и деветом броју зборника *Second Language Teaching and Learning through Virtual Exchange*, који се бави темом трендова у примењеној лингвистици, те су сви текстови у датом зборнику, као и овај којим ће се приказ бавити, део те шире тематске области. Под покровитељством издавача De Gruyter Mouton, овај зборник издат је крајем фебруара ове године, због чега можемо рећи да нам рад, који је предмет приказа, заиста говори о "најсвежијим" трендовима у примењеној лингвистици, као и у образовању уопште.

Овај рад, који, укратко речено, говори о развоју интеркултуралности у околностима где се енглески језик учи као други, односно нематерњи језик, уз помоћ размене видео материјала међу студентима три земље, нуди нам 15 страна садржаја, подељеног у 7 поглавља: 1. Увод, 2. Интеркултуралност у учионици, 3. Телеколаборација у учионици, 4. Студија, 5. Истраживачко питање, 6. Резултати, 7. Дискусија и закључци. Сама концепција поглавља показује нам да прва три поглавља пружају теоријски увид у тему, те хипотезе које нуде други аутори о истој, док се остатак поглавља фокусира на конкретно практично истраживање, чији су нам резултати саопштени у раду, те на крају видимо и у каквој су корелацији са теоријским елаборацијама у почетним поглављима.

Као што је већ речено, кроз 7 поглавља пратимо два преплићућа нивоа – теоријског и практичног, где својеврсна врста образовног експеримента о којој је реч, треба да потврди хипотезу коју намеће теоријски део рада. Та теза, најбаналније речено – пре него што је дубље објаснимо – јесте да када би студенти из Кине, Русије и Јапана имали прилику да интерагују једни са другима, њихови ставови једни према другима би доживели позитивну промену. Покушавајући да докажу исправност своје хипотезе, аутори нас упознају са терминима попут EFL (English as a Foreign Language), интеркултуралност, телеколаборација... Сам увод рада својеврсни је приручник за разумевање контекста који је неопходно знати како бисмо разумели сврху ове врсте образовног експеримента. У првом делу уводног поглавља, аутори нам објашњавају специфичност која повезује омладину из три различите земље – Русије, Кине и Јапана, а то је врло ниска стопа одласка у иностранство, било на студентске размене или зарад пословних прилика. То доводи до тога да се млади људи из ових земаља највише служе својим матерњим језицима и ван академских околности (предавања енглеског језика), немају прилику да усавршавају своје језичке вештине, односно немају прилику да комуницирају на енглеском језику, већ се њихово учење језика своди на меморисање вокабулара и граматичких правила. Таква структура животне динамике готово па онемогућава постојање прилика у којима би припадници ових нација могли на енглеском језику да комуницирају, док би им ти разговори омогућили, како аутори текста наводе, не само усавршавање страног језика, већ и упознавање других људе и међусобних културних контекста.⁸

Говорећи о културним контекстима, долазимо до важних историјских чињеница наведених у другом делу уводног поглавља. У пар страна сазнајемо о међусобним односима ових земаља кроз историју, те о међусобним нетрпељивостима, затегнутим односима и променама које су се догађале временом, а које су последица одређених историјских догађаја. Тако сазнајемо о нетрпељивости Кине и Јапана, с обзиром на јапанску агресију према Кинезима, која се догодила крајем деветнаестог, а почетком двадесетог века, затегнутим односима Јапана и Русије с обзиром на догађаје из Другог светског рата и историјски посматрано буран и промењив однос између Кине и Русије. Познавање културног контекста билатералних односа ових земаља важно је због самог експеримента о којем рад говори, јер нам говоре о томе какви наративи о другим нацијама постоје у свакој од ове три државе, те каквом моделу размишљања су млади из ових земаља били изложени.

Да конкретном истраживању мора претходити теоријско објашњење и елаборација говоре нам друго и треће поглавље овог рада. У другом је објашњен појам интеркултуралности, те дато објашњење зашто аутори сма-

⁸ Аутори рада дају примере иницијатива које предузимају ресурсна министарства у све три земље, како би се мотивисали млади људи да прошире свој круг познанстава, своје видике упознајући различитост и сличност.

трају да је је овај концепт важан и потребан у контексту образовања и едукације. Од давања објашњења зашто је с обзиром на концепт културе комплексно дефинисати интеркултуралност, преко дефинисања интеркултуралне компетенције као ”способности да се ефикасно и на одговарајући начин комуницира у интеркултуралним ситуацијама, у које спадају су знање, вештине, ставови и свест, које су усредсређене на идеје поштовања, радозналости, отворености и спремности да се ангажују у учењу о другим културама (Moeller and Nugent, 2014), до елаборирања зашто је интеркултуралност важна у контексту учења енглеског језика – који служи као универзални језик споразумевања, аутори теоријски покривају концепт интеркултуралности. На основу свега реченог, ми закључујемо да развијање интеркултуралности у околностима учења енглеског као страног језика није једноставан процес, с обзиром на споменути културни контекст, у коме многи могу имати опречне ставове о култури и дубоко различите ставове о прихватљивим начинима комуникације.

Аутори на крају овог поглавља наводе како је пројекат осмишљен као „прелиминарни, истраживачки корак у започињању процеса генерисања интеркултуралних ситуација за студенте који иначе немају ту могућност.“ Чињеница је да сви људи имају менталне слике о другим људима, где год живели, а аутори овог рада сматрају да учионица у којој се учи страни језик може бити одлично место за преиспитивање тих слика. Овде бих навео да свака учионица, односно сваки предмет, на ком год нивоу едукације, може служити борби са предрасудама и ширењу видика.

У трећем поглављу, уједно и последњем теоријском, аутори се фокусирају на концепт телеколаборације. Дајући нам објашњење да телеколаборација подразумева употребну online средстава зарад размене знања међу студентима који су географски удаљени. Аутори се ту највише фокусирају на употребу подкаста – који је коришћен у њиховом пројекту, те објашњавају зашто је првенствено била потребна употреба интернет алата за комуникацију, а даље и зашто су се видео подкасти показали као најбоље решење за овај пројекат. Притом, из вида се не испуштају ни друге предности „online“ алата попут унапређивања интеркултуралне свести, учења о различитости, проширивања својих видика и генерално хипотезе да би оваква врста комуникације студената са својим колегама из других делова света, могла да их мотивише да више сазнају о својој култури, као и о другим културама, што би без икакве сумње имало велике benefite по њих. Управо овим поглављем аутори нас уводе у поглавље о конкретном пројекту о коме је реч у овом раду, објашњавајући да се овакав модел учења већ практикује на одређеним универзитетима, те да има потенцијал да истински допринесе повезивању људи који долазе из различитих култура, било да се користи видео подкастима као што је то случај у овом пројекту или неком другом врстом online комуникације. За крај поглавља, аутори нам објашњавају и предности које је

овај пројекат донео у контексту учења енглеског језика, али и комуникационих и комјутерских вештина студената, што је свакако изнимно позитивно, јер се кроз један пројекат, развија истовремено неколико различитих вештина, поједнако битних у модерном свету.

Остатак рада, посвећен је конкретном пројекту, односно одређеној врсти експеримента, чији циљ јесте био да потврди хипотезу о бенефитима употребе online средстава у едукацији. Стога, наредних пар редова искористићу како бих што концизније објаснио методологију и одлике овог пројекта.

Дакле, у питању је триларерална студија, која је укључивала студенте из Јапана, Кине и Русије и њихове професоре енглеског језика, који су аутори овог рада. Сви учесници могли су да се похвале познавањем емгелског језика од нивоа А2 до нивоа Б2 и студенти су друге и треће године на различитим државним и приватним факултетима, од информационих технологија, преко студија бизниса, до дизајна и инжењеринга. С обзиром на то да се овај пројекат догађа 2020. године, у жеку избијања пандемије, он се у потпуности одвио online. У наставку поглавља, аутори таксативно наводе који је био поступак у истраживању, те ћу ове кораке верно пренети и у овом приказу.

Првенствено се од студената се очекивало да изаберу тему повезану са сопственом културом, уметношћу или популарном културом, а за коју би мислили да може бити интересантна њиховим колегама из других земаља. Након чега би написали кратак есеј на енглеском језику о изабраној теми. Даље, уз есеј од студената се очекивало да понуде и визуелну репрезентацију дате теме (кроз фотографије, видее) Након тога студенти креирају видео подкаст у коме објашњавају своју тему, а чији пропратни материјал јесу видео клипови, фотографије и други визуелни елементи. Професори би давали повратну информацију, која се тицала изговора енглеској језика, граматике, квалитета видео едитовања, релевантности визуелног материјала за тему и сл. Подкаст се затим објављивао на платформи *Padlet*, како би размена подкаста могла да се изврши. Коначно, од сваког студента из све три државе се очекивало да остави коментар на најмање једном видео подкасту представника обе преостале земље. На тај начин се осигурало да студенти виде минимун један видео из обе земље.

Наредно поглавље посвећено је искључиво једној теми, а то је методологија овог истраживања. Дакле објашњено нам је истраживачко питање на које је овај пројекат требало да одговори, које је хипотетичке природе и гласи „ако јапански, кинески и руски студенти имају прилику да комуницирају једни са другима, макар и само online – као што је учињено у овом истраживању, да ли ће се поправити њихови ставови о другим земљама о којима су имали прилику да науче нешто кроз видео подкасте?“ као и методологија којом су се пратили резултати овог истраживања, а то су анкете, од

укупно 12 исказа, на које учесници одговарају уз помоћ скале од 1 до 5, где 1 означава апсолутно неслагање са исказом, а 5 апсолутно слагање. Ове анкете учесници истраживања попуњавали су пре и након експеримента, како би уочиле промене у ставовима ученика према друга два народа⁹.

Претпоследње поглавље, пружа нам кључне информације у контексту овог рада, а то су резултати истраживања. Овако конципирано истраживање, чија методологија је подразумевала анкете, води до тога да имамо одговоре које можемо да поставимо у компарацију, како бисмо видели да ли се потврђује хипотеза аутора. Дакле, у раду нам се дају конкретни статистички подаци, који проценат студената из које земље је пре пројекта, као и након, имао позитивно, а колики проценат негативно мишљење о датој држави (Кини, Русији, Јапану) и њеним становницима. Оно што нам резултати истраживања показују јесте да се након размене видео подкаста, значајно подигао проценат студената из све три земље чије мишљење се променило на боље, спрам понуђених исказа. Тумачењем ових статистичких података, долазимо до закључка да је хипотеза о ситуацији у којој би јапански, руски и кинески студенти имали прилику да интерагују и комуницирају, дошло до позитивне промене у њиховим ставовима који се тичу једни других, апсолутно тачна!

Ово поглавље завршава се са пар информативних редова, у којима нам аутори ојашњавају да су основној анкети била придружена и три додатна исказа („2020. године билатерални односи су добри“, „Билатерални односи су бољи него што су били пре 30 година“ и „Верујем да ће билатерални односи бити бољи у будућности“), која су била значајно објективнија и одговор на њих није укључивао лична осећања и ставове, но одговори су показали одређену дискрепанцију, коју аутори нису могли да протумаче, те закључују да је то нешто чиме би било корисно бавити се у будућности.

Закључак овог савременог и важног текста, омогућио нам је да увидимо нове методе образовања и нова средства за едукацију, чији циљеви надмашују пуко меморисање лекција, већ студенте уче многим вредностима, попут поштовања различитости, чије само познавање утиче на ширење видика и добро владање модерним технологијама, чије познавање у данашње време представља основ комуникације. Иако овај рад јесте врло концизан, те таксативно подељен на целине које нас воде кроз процес овог поступка, аутори нам на крају рада дају до знања да овај целокупан експеримент, као и уопште употреба телеколаборације није процес који тече без потешкоћа, те наводе проблем на који су сами наишли, а који се тиче потешкоћа са употребом интернета у Кини¹⁰ и уопште, потешкоће које је са собом носила пандемија.

⁹ Неки примери исказа су: „имам позитиван став према људима из Кине/Јапана/Русије“ или „волео бих да посетим неку од наведених држава“, „волео бих да студирам у некој од наведених држава“...).

¹⁰ Google и YouTube нису доступни у Кини. Другим сајтовима могу приступити само кроз

Дакле, како нам сам наслов рада каже, у овом кратком тексту читали смо о размени видео материјала између студената три земље с циљем развоја интеркултуралности, а све то унутар академског курса енглеског језика. Резултати истраживања указују на то да је овај наднационални, заједнички пројекат, дао студентима јединствену прилику за контакт са студентима из других култура, које би им у супротном биле недоступне, због чега су се њихови лични ставови према тим културама, земљама и народима побољшали. Аутори су пројекту приступили са јаким и јасно дефинисаном хипотезом и методологијом, те су критички анализирали резултате истраживања¹¹. Стога, по мом мишљењу, овај рад не само да је пример одлично конципираног образовног експеримента, већ је и важан допринос знању о општим светским трендовима у едукацији, о којима морамо учити, како бисмо и сами унапредили сопствени просветни систем. Коначно, овај рад може бити важна референца и добар пример за неке друге истраживаче, за едукаторе, наставнике, професоре и све оне који су на било који начин укључени у процес образовања, јер оно што бих истакао као најважнију вредност овог рада, јесте управо развој интеркултуралности, која развија критичку свест, за коју сматрам да треба да буде основ и темељ сваког образовног система.

Саша Ј. Костадиновић¹²
ОШ „Коле Рашић“, Ниш

специјалне претраживаче или уз употребу VPN-а,

¹¹ У корист томе да су аутори критички поступили анализи, говоре напомене у којима нам говоре да не можемо да игноришемо чињеницу контекста у коме се истраживање догађа, односно пандемију, која је првобитно избила у Кини, због чега је могуће да јесте утицала на ставове испитаника о Кини. Такође, наводе да се не може игнорисати ни социо-културна позадина сваког студента, која је потенцијално значајно утицала на њихове одговоре.

¹² sasa.kostadinovic@kolerasic.edu.rs

ПРЕГЛЕД МЕТАФИЗИКЕ МОДЕРНОГ: У ПОТРАЗИ ЗА ЕГЗИСТЕНЦИЈАЛНИМ

(*Поезија данас: стилистички огледи о савременој српској поезији*, Соња Миловановић, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, Едиција Црвена линија, 2023, 146).

Монографија ауторке Соње Миловановић под насловом *Поезија данас: стилистички огледи о савременој српској поезији* објављена је 2023. године у оквиру престижне едиције *Црвена линија* Филолошко-уметничког факултета у Крагујевцу, уредника проф. др Драгана Бошковића и представља скуп седам радова ауторке сабраних у периоду од 2017. године до 2022. године. У својој уводној речи (5–6), а с обзиром на малопре поменути чињеницу да је монографија састављена као збирка радова, првобитно објављених у зборницима са научних скупова и округлих столова, о чему ауторка оставља библиографске податке на крају књиге, ауторка нас упознаје са премисом истих, истичући да наведене огледе треба посматрати посредством две заједничке карактеристике: прва се односи на стилистику као научну област из које се тумачи поезија савремених песника који се налазе у фокусу ауторкине пажње (Бранислав Петровић, Новица Тадић, Матија Бећковић, Тања Крагујевић, Никола Вујчић, Војислав Карановић и Ана Ристовић), док се друга тиче истицања егзистенцијалног као елементарног, суштинског начела поезије која је предмет ове монографије. С тим у вези, ауторка нам, напослетку, отвара врата и правилног читања њених текстова – стилски поступак сваког од наведених песника треба сагледати што обухватније, не подвајајући га притом на књижевни и језички план, јер, према њеним речима, „стил подразумева уједињеност форме и садржине” (6).

Дакле, монографија је, поред поменуте уводне речи ауторке (5–6), подељена на седам поглавља, почевши са радом „Експресивност песничког текста Бранислава Петровића” (7–29), који стоји уместо увода, затим „Од прождрљивости до блутовости: глад у поезији Новице Тадића” (33–51), „О егзистенцијалном у поеми *Кад дођеш у било који град* Матије Бећковића” (55–67), „Уистину, поезија” (71–83), „Стилски проседе песничке књиге *Дисање* Николе Вујчића” (85–101), „Речник као исходиште стила у поезији Војислава Карановића” (103–119), и напослетку је, уместо закључка, „Уосећање као вид онеобичавања у поезији Ане Ристовић” (121–137). Након наведених поглавља налазе се „Библиографска белешка” (139), као и „Белешка о ауторки” (141).

У првом поглављу „Експресивност песничког текста Бранислава Петровића” (7–29), ауторка је, на одабраним примерима песама са почетка и краја стваралаштва Бранислава Петровића, указала на начин испољавања експресивности, који су се временом мењали од симболичког до евокативног. С тим у вези, ауторка ће промене унутар Петровићеве лирике размотрити упоређујући поједина остварења која су у целини или делом заснована на мотиву усамљености и мотиву моћи говора, због чега ће и сама анализа бити спроведена на текстемском плану. Од значаја је и ауторкино појашњење појма текстеме у конкретном случају: с обзиром на чињеницу да за „текстему као надреченичну целину још увек не постоји јасна и конзистентна дефиниција, на основу формалних и семантичких карактеристика под текстомом у овом случају сматрамо целу песму, односно текст као знак” (12). На том плану, ауторка ће пратити семантички аспект текстеме, али, будући да он није једини показатељ експресивности песничког текста Бранислава Петровића, пажња ће бити усмерена и на експлицитне облике експресивности, заснованих на разлици између спољашње и унутрашње структуре. Поређењем ових двеју структура на примерима Петровићеве поезије, ауторка долази до закључка да онеобичавање спољашње структуре понекад може да превагне над унутрашњим, кохезионим планом, али да су ти планови, у успешној поезији, неодвојиви.

Следеће поглавље, „Од прождрљивости до бљутовости: глад у поезији Новице Тадића”, доноси једну амбивалентну слику света у поезији овога песника, утемељену превасходно на преплитању верских и јеретичких схватања, при чему Новица Тадић преиспитује човеково место у свету, одбацујући сваки вид догматизма. Стога ауторка анализи његовог стваралаштва приступа полазећи од тумачења кључних поетских слика, међу које, несумњиво, спада и слика глади, са инсистирањем на разлици између мистериозног и чудовишног, будући да ове поетичке компоненте представљају основ за разликовање песниковог опуса, а истовремено су атрибути божанског начела, али и демонских сила. На одређеном броју песама, ауторка ће показати на који начин се манифестовао овај мотив кроз песничково стваралаштво, како се развијао и које облике је добијао: „феномен глади указује се као вишеслојан тематско-мотивски комплекс, у распону од материјалног, односно соматског, преко душевног, односно моралног до духовног смисла” (32). С тим у вези, као основно обележје ових слика наводи се њихова гротескност, гаргантуовско-пантагруелска глад и антрополошка прождрљивост. У таквом поетском свету, изолованост песничког субјекта јавља се као примарно стање, те ауторка истиче да то изопштавање „није радикална издвојеност од заједнице, већ је пре чин заснован на парадоксу вере” (46). У складу са наведеним, ауторка оправдано износи закључак да дистинкција у изолованости песничкој ја у поезији Новице Тадића произилази из различите природе аскетизма коју у песмама испољава, а са чиме су у непосредној вези слике глади и њихов смисао.

У трећем поглављу, „О егзистенцијалном у поеми *Кад дођеш у било који град* Матије Бећковића”, из самог наслова закључујемо да ће предмет анализе бити конкретна поема, за разлику од претходних поглавља, у којима се ауторка бавила анализом одређених песничких слика на ширем плану, који је подразумевао извесно кретање од почетка до краја песничког стваралаштва. Оно што ће се код Матије Бећковића издвојити као полазна тачка за даље тумачење и разградњу поетских слика јесте егзистенцијални слој, који се, заједно са феноменом времена, често посматра интердисциплинарно. Тако ауторка истиче да се феномен времена може посматрати двојачко: као објективно време или време света и субјективно време или време душе. С обзиром на то да су у Бећковићевој поеми управо и предочена два вида времена, и егзистенција се тако може посматрати као двојака: спољашња и унутрашња. Инсистирање на разлици између приповедног времена и временитости ауторка појашњава посредством семантике глагола *доћи*, истичући да је појам временитости у директној вези са егзистенцијалним слојем поеме, и да се он, као такав, испољава у својој двострукости: као физичка представа и као унутрашња драматизација времена песничког субјекта, тј. казивача. У вези са поменутом семантиком глагола, категорија аспектуалности и њен подтип – проспективност, представљаће полазиште за испитивање дилема које се јављају у уводном делу, а које се, са извесним променама, јављају и дуж читаве поеме. Кључна питања на која ће ауторка у овом поглављу дати одговор јесу: каква је слика времена и какав је карактер времена о којем се у поеми говори. То нас доводи до закључка да је у овом Бећковићевом песничком остварењу најочљивије остварен спој „два виђења времена, митског и психолошког, или космичког и феноменолошког” (61), те се зато у поеми, према наводима ауторке, може говорити о две врсте каузалности – митске и аргументацијске, које једна другој нису супротстављене, већ које, у структури текста, или, прецизније, у свести казивача, коегзистирају.

У четвртном поглављу, „Уистину, поезија”, са поднасловом којим се спецификује предмет анализе („Структурно-семантички и симболички аспекти песничке књиге *Хлеб од ружа* Тање Крагујевић”), ауторка осветљава симболику два кључна ентитета песничке књиге Тање Крагујевић – хлеб и ружа, истичући да је „једно од њених могућих, а рекло би се и незаобилазних значења – *насушност стваралаштва*” (69). Као и у поезији Матије Бећковића, егзистенцијално се овде испољава у својој конфигурацији са уметничким, те се, унутар фигурације пута, путника и путовања, предочава и емотивна и рефлексивна дезинтеграција песничког бића. Онеобичавање, као кључни моменат сваке поезије, код Тање Крагујевић остварено је првенствено на синтаксичком плану парцелацијом реченице и паратаксом. Ауторка ће покушати да што подробније прикаже оба процеса онеобичавања на конкретним песмама, а њихова функција је заправо идејно-тематски мотивисана. Наиме, читава поезија Тање Крагујевић представља својеврсну потрагу за

целином. Али, та целина није раздвојена на неповезане делове, већ на смисаоно обједињујуће. Уколико постоји извесна разбијеност целине на тематско-мотивском, али и на језичком плану, јасно нам је због чега је и песничко *ја* флуидно, колебљиво у својој идентификацији, разапето између *сопства* и *другости*. Стога, ауторка наводи да се „удвојен доживљај света може пратити и на структурном и на значењском плану књиге, лексичким круговима у центрипеталном и центрифугалном кретању, а сложеност и дифузност подсећа на слику паукове мреже” (76). Тој дифузности и вишесмислености поезије Тање Крагујевић доприноси и врло вешто изведена стилска „игра”, која, у корелацији са структурним чиниоцима и чини да су два суштинска, идејно и тематски апсолутно нераздвојива и комплементарна чиниоца ове поезије – инспирација и идентификација – неухватљива, флуидна и у непрекидној потрази за сопственом аутентичношћу.

Пето поглавље отвара врата поезији Николе Вујчића, и оно, својим симптоматичним насловом „Стилски проседе песничке књиге *Дисање* Николе Вујчића”, уводи једну нову димензију у тумачењу, пре свега, односа језика и стварности. Ауторка нас на самом почетку упознаје са основним обележјима ове песничке збирке, истичући у првом реду њен графички лик, а затим и разломљеност синтаксе, полуизговорену мисао до прозаизације исказа, чиме се ствара утисак да је песник многоструко онеобичио поступак. Уколико узмемо у обзир да књига на графичком, тематском и садржајном плану умногоме кореспондира са самим насловом (неухватљивост значења, расејаност субјекта, поцепаност реченице и мисли) и ако препознајемо онај тренутак тежње ка дефинисању света и песничког сопства, присутног и у поезији Тање Крагујевић, разумљиво је зашто ауторка наводи да је располућеност бића у простору језика предочена „тежњом за конституисањем себе кроз говор, уз неизоставну спознају о немогућности тог чина – јер он, попут текста, никад није окончан” (89). Из овога недвосмислено произилази закључак да је однос између језика и стварности код овога песника заправо питање идентитета песничког субјекта, а не чисто појмовна апстракција. Када постоји једно такво виђење поменутог односа, као последица, јавља се извесна напетост, односно драма бивствовања. Ту сопствену драму егзистенције, песник ће, према речима ауторке, представити знаковито двоструко: „с једне стране, она се исказује у знаку елементарног, основним речима, који у његовој поезији постају речи-теме, а, с друге, у појмовним апстракцијама какве су језик односно реченица” (93). Уколико се дисање схвати двоструко - као доживљај настанка света кроз говор и као оно што упућује на митско, односно библијско стварање, онда те две смисаоне линије сугеришу и постојање два поретка у којима се креће и дела песнички субјект: митски и рефлексивни. Оваква једна конфигурација, закључује ауторка, доприноси динамичности и значењској несводивости овог Вујчићевог остварења.

Претпоследње поглавље, „Речник као исходиште стила у поезији Војислава Карановића”, ауторка започиње навођењем стихова из Карано-

вићеве поезије, који сведоче о значају речи и речника, које је немогуће изоловано сагледати спрам осталих кључних тежишта унутар песничког опуса Војислава Карановића. Речник је, за песника, не само књига у којој су садржане све речи једног језика, већ он, као такав, упућује на „схватање стила као индивидуалног израза који тежи узајамности осећања и мишљења” (102). Унутар овога поглавља, за разлику од претходно наведених, ауторка наводи и посебно потпоглавље „Речник као кућа могућег”, у коме посебан акценат ставља на истанчаност Карановићеве поезије, која потиче од једноставности његовог језика. Уколико речник има статус повлашћеног почетка, уколико нам он отвара простор стварности и маште и омогућава нам да спознамо додир стварног и надстварног посредством речи, утолико нам је јаснији и став ауторке да „Карановић овом поетском игром предочава доживљај света у његовим непрестаним моментима преласка из једног духовног стања у друго или граничним покретима песништва од језика до стварности” (109). Следеће потпоглавље, „Брисање трагова (метафора и антитеза)”, односи се на доминантне стилске поступке, који Карановићу омогућавају то струјање у два смера, а као први ауторка наводи антитетичност, присутну од нивоа текста, „па све до осећања света који збирка као целина настоји да предочи” (112). Наравно, ауторка ће на одабраним песмама до детаља представити овај поступак онеобичавања у Карановићевој песничкој збирци (*Избрисани трагови*), истичући да је друга централна фигура која отвара питање речника метафора. С тим у вези, потребно је нагласити да је она код Карановића много више од реторичког тропа, она је „гравитационо језгро имагинације, само срце поезије” (114), те сходно томе, Карановић, истиче ауторка, ни у једном моменту не потиरे разлику између разума и маште, већ их види у садејству. Схватити збирку *Избрисани трагови* као једно отворено дело, као речник који нам константно омогућава прелаз из једног простора у други, из стварности у имагинацију, из разума у осећајност, значи спознати систем бесконачних одраза једног у другом, при чему се речник, како закључује ауторка, као „кућа могућег”, никада не затвара.

Последње поглавље, „Уосећање као вид онеобичавања у поезији Ане Ристовић”, доноси једно ново искуство у сагледавању односа поезије и стварности, при чему Ана Ристовић доводи у везу изгнанство са поезијом. Овим поистовећивањем, истиче ауторка, песникиња је „обесправљеност преобратила у повлашћеност: само маргинализовани јесу осетљиви, обдарени отвореним чулом, које је у стихији свакодневице ослабило, или се сасвим изгубило” (119). „Сновидно” и ”егзилијарно” искуство представљаће константу поезије Ане Ристовић, без обзира на то да ли је песма превасходно интроспективна, љубавна, рефлексивна и да ли у њој преовладава иронијски или меланхолични тон. Развој тих поетских слика ауторка ће пратити од почетне збирке *Сновидна вода*, преко збирки *Око нуле*, до песама из последњег периода, у којима се апсолутно раздваја метафорички и немета-

форички смисао. Али, истиче ауторка, оно што је заједничко различитим начинима овог типа онеобичавања јесте „снага метафоричке референције текста”. То би, у конкретном случају, значило да се онеобичавањем познатих, свакодневних ситуација, појава или односа, какви се у великој мери и тематизују у поезији Ане Ристовић, „оживи емотивни или рефлексивни однос према свету или непосредном окружењу” (121). Једноставније речено: истргнути перцепцију из аутоматизма. У светлу претходно изнетих тврдњи, напетост која се јавља посредством продубљене или обновљене перцепције у лирским остварењима Ане Ристовић заснива се, према речима ауторке, на тихом, поступном трансферу осећања као инструменту визије света који се сагледава, спознаје и доживљава” (124). Питање сопства, сумња у постојећи свет, двострука оптика између стварности и привида, претапање реалног и вероватног, балансирања између физичког и рефлексивног ја, двоструко виђење реалности на плану заједништва, уосећавање као облик искуства, само су делови једне шире слике, коју је ауторка, познавањем и исцрпним тумачењем поезије Ане Ристовић, успела да расветли.

У монографији *Поезија данас: стилистички огледи о савременој српској поезији*, ауторка Соња Миловановић теоријски и аргументовано, уз врсно познавање релевантне литературе, води читаоца у потрагу за егзистенцијалним, у потрагу за метафизиком модерног, односно постмодерног искуства. Посебна вредност ове монографије огледа се у чињеници да ауторка ни у једном тренутку не раздваја књижевни од језичког плана и да управо од тог јединства и полази када приступа тумачењу и анализи лирских остварења наших постмодернистичких стваралаца. С тим у вези, можемо тврдити да монографија представља штиво које, због низа теоријских, стилистичких и језичких разматрања ауторке током представљених седам радова, написаних у јасном и питком стилу, може послужити истраживачима и ван филолошких и књижевних студија те и отворити нека нова читања истих.

Јована Н. Антонијевић¹³
*Универзитет у Крагујевцу*¹⁴
Филолошко-уметнички факултет
Центар за научноистраживачки рад

¹³ jovana.joka4395@gmail.com

¹⁴ Истраживање спроведено у раду финансирано је Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије (Уговор о реализацији и финансирању научноистраживачког рада НИО у 2023. години број 451-03-47/2023-01/200161).

О ЈЕДНОЈ НАУЧНОЈ СРБИСТИЧКОЈ ПАРАДИГМИ

Научно стваралаштво Милоша Ковачевића, Милка Николић.

Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 2022, 451 стр.

Монографија *Научно стваралаштво Милоша Ковачевића* Милке Николић објављена је 2022. године у издању Филолошко-уметничког факултета у Крагујевцу. Њен текстуални предложак чини десет ауторових радова наведених у *Библиографским напоменама* (445–446): „Непролазна актуелност лингвостилистичких истраживања”, „Велика лингвостилистичка синтеза: од стилске фигуре до стилема”, „Под лупом научних критеријума: структура српског језика од речи до текста”, „Језичко-уметнички тоталитет српске прозе у светлу интегралне стилистике”, „Како и зашто се књига Милоша Ковачевића нашла у едицији *Популарна лингвистика*”, „Нови истраживачки резултати у србистици: синтаксички систем српскога језика”, „Од језика српске поезије до српског поетског језика: (раз)откривање помоћу интегралностилистичког кључа”, „„Пресек” актуелног стања србистике: методолошки образац полидисциплинарне србистичке анализе”, „Интегралностилистичка рецепција србистичке белетристике: нова истраживања у контексту претходних” и „Милош Ковачевић”. За ову прилику сви наведени радови су редиговани, допуњени и технички уједначени, те ова публикација представља нову назвисну целину. Предмет монографије изречен је већ у наслову, док се њен циљ да се будућим читаоцима Ковачевићевих публикација представи његово лингвистичко (србистичко) стваралаштво у погледу његових тематских истраживачких преокупација, његова ауторерецепција сопствених дела и рецепција његових дела у филолошкој јавности, као и научна парадигма коју је он успоставио експлицира у *Уводу* (9–20). Корпус посредством ког је настало *Научно стваралаштво Милоша Ковачевића* чине Ковачевићева лингвистичка библиотека од 37 књига и 200 рецепцијских текстова Ковачевићевих дела. У овој публикацији се разматрају следећа питања: (1) Ковачевићева научна ауторерецепција; (2) лингвистичке теме у његовим публикацијама; (3) образовне вредности Ковачевићевих (ко-ауторских) уџбеника; (4) научна рецепција његових остварења; (5) парадигма Ковачевићевог научног стваралаштва.

Поред *Предговора* (5–8), списка *Извора* (287–307) и исцрпне *Литературе са Регистром имена* (309–321) монографија садржи и две обимне библиографије: *Библиографију стваралаштва Милоша Ковачевића* (323–411) и *Библиографију рецепцијских текстова* (413–440), као и резиме на

енглеском (441–443), *Библиографске напомене* (445–446) и *Податке о аутору* (447). Књига је тематски подељена у седам поглавља: (1) *Увод* (9–20), (2) *Ауторецепција* (21–56), (3) *Књиге* (57–219), (4) *Уибеници* (221–234), (5) *Рецепција* (235–254), (6) *Парадигма* (255–269) и (7) *Закључак* (271–286). Поглавља су структурно уједначена, прегледна и систематична, реализована аналитичко-синтетичким методом рада, јасним, прецизним језиком академског подстила научног регистра, што доприноси научној и употребној вредности ове монографије Милке Николић.

У *Предговору* (5–8) аутор прецизно и систематично успоставља Ковачевићев интелектуални портрет, осветљује тему и предмет своје књиге, указује на разматрана питања у њој, даје скицу сваког поглавља публикације и скреће пажњу на приређене *Библиографије* и *Библиографске напомене*.

Увод (9–20) можемо тематски поделити на два дела. Првим делом аутор дефинише циљ израде књиге, одређује тематски, ауторецепцијски, рецепцијски, аналитичко-интерпретативни и синтетички аспект свога интересовања за научну србистичку делатност М. Ковачевића, наводи хронологију његовог стваралаштва, указујући на вишеструко сложен културолошки, друштвени и геополитички амбијент његовог стварања и закључује о научној, образовној и друштвеној Ковачевићевој филолошкој делатности. Другим делом *Увода* Милка Николић приказује списак свих Ковачевићевих објављених књига од 1988. до 2022. године, одређује кључне тематске правце научних интересовања М. Ковачевића – граматику, стилистику, језички идентитет – уз њему „опсесивну тему” научности, те његова истраживања сегментира на монодисциплинарна и полидисциплинарна дела. У контексту његових монодисциплинарних дела издваја три такве групе. Једну групу чине публикације посвећене граматички, другу дела посвећена стилистички и трећу књиге у вези са језичким идентитетом. Даље се наводе и његова полидисциплинарна дела, која су посебно истакнута с обзиром на то да омогућавају сагледавање парадигме Ковачевићевог научноистраживачког рада на ограниченом простору у једном временском одсечку његове дугогодишње делатности. Затим се скреће пажња на снажан одјек научног ангажовања М. Ковачевића у ужестручној и широј јавности, потцртава његов подстицај српских филолога и других интелектуалаца на критички и самокритички приступ истраживања српског језика, дефинише корпус рецепцијских текстова узетих у обзир при изради монографије и дају се предлози за будућа истраживања у контексту научног стваралаштва М. Ковачевића попут историје рецепције његових дела и појединачно објављених радова, истраживања његовог метајезика и језичко-стилских диференцијација његових текстова зависно од функционалног стила и жанра, са акцентом на његов полемички стил. Пред крај *Увода* проблемско сагледавање, критичко промишљање и полемички тон дефинишу се заједничким карактеристикама свих Ковачевићевих радова, „с тим што су те три црте различито испољене

и заступљене у појединачним жанровима” (Николић 2022: 19). Поглавље се завршава увидом у две *Библиографије* на крају књиге.

Друго поглавље *Ауторецепција* (21–56) тематски је подељено на две целине: (1) у вези са уводним и завршним разматрањима монодисциплинарних Ковачевићевих истраживања, сегментираних према његовим кључним тематским правцима научних интересовања за српски језик; и (2) у вези са уводним и завршним разматрањима Ковачевићеве полидисциплинарне србистичке анализе. Ове две целине уоквирене су *Уводним* и *Закључним напоменама*, којима се, с једне стране, одређују циљеви приказивања Ковачевићеве ауторецепцијске мисли: што су дефинисање (1) методолошких концепата његове лингвистичке делатности остварене у оквиру различитих србистичких дисциплина и (2) методолошког обрасца његове полидисциплинарне србистичке анализе; с друге стране, сумирају запажања до којих се дошло и закључује о: (1) Ковачевићевим егзактним научним приступима утврђених у три монодисциплинарна подручја; и (2) његовом континуираном унапређивању методолошког обрасца полидисциплинарне србистичке анализе; и, с треће стране, предочава Ковачевићева тежња ка коренима и интеграцији српске културе, објективношћу, критичком и самокритичком сагледавању ранијих и сопствених и туђих истраживања српскога језика. Обе потцелине поглавља хијерархијски су устројене хронолошким критеријумом представљања теоријско-методолошких домета М. Ковачевића, екстрахованих према његовим анализама у конкретним публикацијама.

Прва целина другог поглавља монографије подељена је према основним правцима Ковачевићевог научног бављења српским језиком на три потцелине – граматичку, стилистичку и идентитетску. Пошавши од *Узрочног семантичког поља* (1988) преко књига о синтагмама, синтакси сложене реченице и реченичној негацији до нормативистичког дела *Како и зашто (не) писати овако* (2019), одељком *Грамматика* приказују се три врсте граматичких (синтаксичких) тема Ковачевићевих анализа, затим се круцијалним системсколингвистичким критеријумима истраживања дефинишу вишеаспектна и корпусна утемељеност и успоставља идеал научно утемељене лингвистичке публикације. Пратећи хронологију уводних и завршних одељака Ковачевићевих стилистичких истраживања стилских фигура, стилема, језика и стила српских писаца и историје србистичке стилистике, објављених у 11 књига, почевши од *Грамматике и стилистике стилских фигура* (1991) до *Српских стилистичара* (2011), у вези са Ковачевићевим теоријско-методолошким апаратом у одељку *Стилистика* предусловом успешне анализе уметничке употребе језика закључује се анализа структурних специфичности језичких јединица у вези са њиховом уметничком вредношћу, увиђа се контекстна условљеност стилског ефекта фигура/стилема, заснованост поетског ефекта на регуларитету одступања и комплементарност језика поезије, оличене у њима заједничким категоријама стилематичности и стило-

гености. Теоријско-методолошки оквир идентитетске ауторецепцијске мисли из публикација М. Ковачевића предметом србистике дефинише српску књижевност са свих територија на којима се говори српским језиком, истиче да је „Ѣирилица [...] српско писмо, а латиница [...] писмо српскога језика” (Николић 2022: 54), превласт политике над лингвистиком, те множење Вуков(ск)ог српског књижевног језика на простору бивше Југославије настало његовим дељењем, што се одређује директном последицом усвајања *Европске повеље о регионалним и мањинским језицима*.

У другој тематској потцелини *Ауторецепције* посредством Ковачевићевих уводних и завршних проблемских и полемичких разматрања тока заснивања и развоја српскога књижевног језика, односа стандарднога језика према његовим функционалним стиловима и утицаја различитих функционалних стилова на стандардни језик са дијахронијскога аспекта, постојања националне филологије условљене интегративном дисциплинарном србистичком „надоблашћу” и идентитетске вредности лингвистичке историје српскога прознога и поетскога језика дефинишу се основни постулати теоријско-методолошког апарата Ковачевићевих полидисциплинарних публикација. Овој групи Ковачевићевих дела припада 5 публикација: *Грамаичке и стилистичке теме* (2003), *Списи о стилу и језику* (2006), *Србистичке теме* (2007), *Лингвистика као србистика* (2013) и *Србистички огледи* (2021). Поглавље *Ауторецепције* Милка Николић завршава општим закључком о суперординаности критеријума научности у србистичким истраживањима лингвисте чију науку анализира.

Треће поглавље *Књиге* (57–219) је најобимнија тематска целина *Научног стваралаштва Милоша Ковачевића*. Структурирано је на истоветан начин као и претходно, од суштинског потпоглавља уоквиреног *Уводним и Закључним напоменама*. *Уводним напоменама* најављује се опсежна анализа свих Ковачевићевих књига са рецепцијским освртом, док се *Закључним напоменама* изводе општи закључци о његовој научној делатности. У средишњој потцелини поглавља аутор монографије са критичког, проблемског, структуралног, грамаичког (синтаксичког), семантичког и социолингвистичког аспекта даје кратак хронолошки информативни приказ сваког појединачног остварења Милоша Ковачевића, обједињујућом тачком његових анализа дефинише научно утемељену хијерархизовану критеријалност, одређује стилске црте његовог метајезика и Ковачевићев однос према туђим проучавањима и сопственом проучавању система српскога језика. Аспект анализе који ће преовладати на конкретном месту у потцелини одређен је тематским критеријумом дела које се на том месту обрађује. У *Закључним напоменама* од 37 Ковачевићевих књига кључним за праћење његових истраживачких прекупација истиче се чак њих 16: *Узрочно семантичко поље* (1988), *Стилистика и грамаика стилских фигура* (1991, 1995, 2000, 2015, 2019), *Кроз синтагме и реченице* (1992), *Суштатствено и мимогредно у лингвистици* (1996), *У од-*

брану језика српскога (1997), *Стилске фигуре и књижевни текст* (1998), *Синтаксичка негација у српскоме језику* (2002), *Грамастичке и стилстичке теме* (2003), *Српски писци о српскоме језику* (2003), *Списи о стилу и језику* (2006), *Лингвостилстичка књижевног текста* (2012), *Лингвистика као србистика* (2013), *Српски писци у озрачју стилстике* (2013), *Како и зашто (не) писати овако* (2019), *Србистички огледи* (2021) и *Српски стилстичари* (2021). Посебну пажњу завређују *Узрочно семантичко поље* (1988), чијом иновативном темом Ковачевић скреће научну пажњу на себе, затим *Суштаствено и мимогредно у лингвистици* (1996), где се утемељује критеријум научности његовог целокупног будућег стваралаштва, *Стилстичка и грамастика стилских фигура* (1991, 1995, 2000, 2015, 2019), што је најопсежнија анализа стилских фигура у србистици, затим *У одбрану језика српскога* (1997), којом се враћа идентитетска суштина српскоме језику и монографија *Српски стилстичари* (2021), посвећена историјату и актуелном стању српске стилстике. На крају поглавља запажа се Ковачевићева континуирана дисперзија и ужа спецификација научних тема којима се бавио и висока интегрисаност његовог целокупног дела високо, постигнута трима кључним тематским принципима која обједињују све његове студије/чланке: језик, научност и идентитетско разматрање српскога језика.

Четврто поглавље носи назив *Уџбеници* (221–234) и тиче се Ковачевићевих 25 коауторских уџбеничких јединица. Попут претходних поглавље је структурирано од три тематске потцелине. У *Уводним напоменама* тематизује се методичка и дидактичка делатност Милоша Ковачевића, његови уџбеници се одређују уџбеницима тзв. нове генерације, даје се хронолошки устројени списак свих његових уџбеника, дефинишу њихове одлике и указује се на допринос М. Ковачевића у теоријском промишљању образовних квалитета савременог језичког уџбеника. Ауторова истраживања уџбеника М. Ковачевића емпиријски су проверена и потврђена кроз анализу сваког појединачног приручника приказаног и објашњеног у средишњем делу поглавља. Од 8 Ковачевићевих коаутора Милка Николић посебно истиче Миланку Бабић и Мијану Кубурић Мацуру. Аутор закључује да су уџбеници Миланке Бабић и Милоша Ковачевића адекватно структурирани, дијалогични, да располажу сврсисходним стратегијама обликовања лекција и да подстичу мисаону активност ученика. Са друге стране, говорећи о уџбеницима и радној свесци Мијане Кубурић Мацуре и Милоша Ковачевића, Милка Николић указује на њихов дидактичко-методички значај оличен у прегледности лекција и адекватном избору примера. У складу са двоструком трансмисивном и конструкционом функцијом коауторских уџбеника М. Ковачевића у закључку поглавља аутор сумира њихове образовне вредности и потцртава њихов допринос настави српског језика.

Предмет поглавља *Рецепција* (235–254) јесте кореспонденција научне јавности са стваралаштвом Милоша Ковачевића, а његов циљ је да се ос-

ветли вишедеценијски ток датог односа. Структурно ово поглавље одговара претходним трима поглављима. *Уводним напоменама* Милка Николић дефинише тип и обим корпуса истраживања реализованог у поглављу, задаје радне циљеве, те истиче неповољност глобализацијског тренутка и његов утицај на друштво у времену настајања Ковачевићевих дела, услед чега и не чуди велики одјек његових публикација у широј и ужој, стручној научној, јавности. Средишњи део поглавља подељен је на две тематске потцелине. У првој потцелини аутор са статистичког аспекта разматра рецепцију Ковачевићевих књига у свим трима главним целинама његових србистичких интересовања и даје запажања о публикацијама са најјачим одјеком у јавности. С тим у вези наводи да су најшири одзив читалаца имале публикације *У одбрану језика српскога* (1997, 1999) и *Лингвостилистика књижевног текста* (2012), као и оба издања прве Ковачевићеве књиге *Узрочно семантичко поље* (1988, 2012) и сва издања *Стилистике и граматике стилских фигура* (1991, 1995, 2000, 2015, 2019). Од полидисциплинарних књига издвајају се *Списи о стилу и језику* (2006) и *Србистички огледи* (2021). Много више простора у поглављу заузима потцелина *Ставови научне рецепције*, у којој су систематично, аналитичко-синтетичком методом рада и цитатношћу рецепцијских текстова представљена кључна запажања Ковачевићевих научних достигнућа у свим трима његовим правцима истраживања српскога језика – граматици, стилистички и језичком идентитету. Међу граматичким одјецима издвајају се текстови Бабић 2018, Русимовић 2018, Чутура 2018 и Панић 2019, док ће се у стилистичкој рецепцији указати на приказе Јовановић Симић 2018, Шћепановић 2014, 2019 и Мишић 2018. Идентитеска рецепција презентована је цитираним одломцима Самарцић 2018, Милановић 2019 и Бабић 2016. Пред крај средишње потцелине, на основу анализе рецепције књига М. Ковачевића, основом Ковачевићеве лингвистичке/србистичке парадигме Милка Николић издваја четири подобласти: (1) историју српског језика од предвуковског периода до данас, (2) питање лингвистичких критеријума идентитета и интегритета српске националне заједнице, (3) граматички систем српског језика и (4) стилистичка средства српског језика. У *Закључним напоменама* предочава најважније временске тачке у рецепцијском току његових дела и даје општи закључак о релевантној, научној и обимној рецепцији публикација М. Ковачевића.

Парадигма (255–269) је шесто поглавље *Научног стваралаштва Милоша Ковачевића*, у коме се на основу претходних тематских, ауторрецепцијских и рецепцијских разматрања дају четири основне компоненте Ковачевићеве научне парадигме: (1) књижевни/стандардни језик, (2) граматика српскога језика, (3) стилистика српскога језика и (4) идентитет српскога језика. На овом месту у монографији, у складу са горенаведеним тематским оријентирима, истичу се најзначајнија дела за формирање Ковачевићеве научне парадигме. Ауторова истраживања парадигме М. Ковачевића ем-

пиријски су проверена и аргументована конкретним закључцима у вези са основним координатама дате парадигме и уоквирена закључним ставом о Ковачевићевом вишедеценијском грађењу научног концепта, уз стално иницирање: (1) (пре)испитивања ранијих научних резултата, (2) проширивања истраживачког корпуса помоћу савремених видова веома разнолике употребе језика и (3) укључивања савремених славистичких и општелингвистичких научних достигнућа у србистику.

Седмо поглавље монографије је исцрпни *Закључак* (271–308) у коме аутор не само да обједињује резултате свога истраживања, истиче хијерархијски критеријалну и корпусну утемељеност системсколингвистичких анализа српскога језика Милоша Ковачевића и одређује најбитније публикације за праћење развојног тока његовог научног стваралаштва већ и први пут указује на чињеницу да свеукупном његовом делатношћу добијамо прецизно формулисан и критеријално заснован појмовно-терминолошки апарат у више подобласти граматике и стилистике, и да, захваљујући његовим стилистичким истраживањима, данас можемо рећи да србистика поседује својеврсни лексикон српских стилистичара. На овом месту указано је да је у свом вишедеценијском раду Ковачевић србистику прво доводио до деконструкције, а онда посредством увида у туђа истраживања правио њену научну конструкцију, те да је у српском друштву допринео изградњи (1) теоријске, (2) националне, (3) примењене и (4) ангажоване науке о језику.

У целини посматрано монографија *Научно стваралаштво Милоша Ковачевића* Милке Николић представља изузетно значајан допринос научном бављењу како српског језика, посебно његове синтаксе, стилистике, лингвостилистике и језичког идентитета, тако и лингвистике уопште. Структура и садржај књиге прате теоријско-методолошки манир Ковачевићевих остварења, стога је њена вишеаспекатска анализа логички структурирана, хијерархијски критеријално и корпусно утемељена и складно компонована на нивоу целине, поглавља и потцелина у оквиру њих, писана јасним и прецизним језиком академског стила, отворена за њено преиспитивање и даља проучавања у датом контексту анализе, што је чини својеврсним приручником за употребу и примену публикација и радова М. Ковачевића. Ова исцрпна монографија своју вредност темељи на више поља: њоме се стиче увид у начин и резултате ранијих србистичких истраживања на основу чега се изводи системсколингвистичка основа научних анализа језика, на једном месту сумира појмовно-терминолошки апарат савремене србистике, осветљава круцијалне теме Ковачевићевих истраживачких преокупација, те екстрахује парадигму научног стваралаштва М. Ковачевића и подстиче даља проучавања научне делатности овог лингвисте. *Научно стваралаштво Милоша Ковачевића* није само преглед једне научне парадигме већ је консеквентно и методолошки, и методички приручник, и библиографија, с једне стране, Милоша Ковачевића и, с друге стране, других лингвиста чије

су рецепцијске речи пратиле Ковачевићеву делатност. Имајући у виду све досад наведено, закључујемо да је *Научно стваралаштво Милоша Ковачевића* Милке Николић незаобилазни оријентир за све претенденте научног проучавања лингвистике, те српскога језика у оквиру ње, како због њеног компетентног и критеријално утемељеног теоријско-методолошког апарата тако и због чињенице да су у њој дати конкретни примери добрих, лоших и одличних начина лингвистичких (србистичких) истраживања, које будући истраживачи могу применити на својим анализама, у чему проналазимо посебну вредност ове монографије.

Ана Марија Б. Павловић¹⁵
Универзитет у Крагујевцу¹⁶
Филолошко-уметнички факултет
Центар за научноистраживачки рад

¹⁵ ana.marija.pavlovic@filum.kg.ac.rs

¹⁶ Истраживање спроведено у раду финансирало је Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије (Уговор о реализацији и финансирању научноистраживачког рада НИО у 2023. години број 451-03-47/2023-01/200161).

IN MEMORIAM ЈАКША ДИНИЋ (1929–2023)

Недавно смо сазнали да нас је тихо напустио човек којем се српска дијалектологија и ономастика не могу одужити. Била је то особа која је, ван своје струке, неуморно, стрпљиво и темељно радила на пословима једног озбиљног и посвећеног лексикографа са чврстом вером у велики значај сваке речи коју је записивао.

Јакша Динић рођен је у Доњој Каменици (код Књажевца) 25. 6. 1929. године, а преминуо 5. 10. 2023.

Професор историје и друштвено-политички радник у Зајечару оставио је трајно дело на проучавању лексике и ономастике народних говора истока Србије и Тимочке крајине. Најзначајније радове објавио је у *Српском дијалектолошком зборнику*, чији уредник, академик Слободан Реметић, иначе дугогодишњи професор Филозофског факултетат у Нишу, у једном писму, такође професору, и члану Уредништва *Српског дијалектолошког зборника*, Н. Богдановићу писао: „Сарадња са Јакшом је почела буквално од мене. Он поштом послао рукопис Речника тимочког говора, у шта је била укључена и ономастика, пре свега топонимија. Пошта је то предала секретару САНУ Папићу, Папић Исаковићу (Антонију), Исаковић Ивићу (Павлу), а професор ме пита за Јакшу. На моје: Ни чуо, ни видео! Ивићев коментар био је: „Ако га Ви и Недељко не познајете, онда га не познаје нико”. И тако је почело. А пошто Јакша није био макар ко, на први сусрет у Академији довози га шофер службеним возилом. Даље знаш.” На ово проф. Богдановић додаје: „Ја сам по распореду послова у уредништву, на позив неких редакција, а и

зато што смо с Јакшом земљаци (само нас једно село раздваја, и оно се зове Мучибаба), био рецензент већине Јакшених прилога који су објављени у СДЗБ-у или *Ономатолошким прилозима* (ту је *Речник тимочког говора* са две допуне, *Ономастика Заглавка*, *Микротопонимија Буџака* и још неки из зајачарског краја). Иако нам је дијалекат исти, сума података које је Јакша придонео српској дијалектолошкој науци далеко надмашује не само оно што сам ја могао саопштити, већ би се могло рећи да је он најзначајнији сарадник СДЗБ-а са наше стране, иако нити припада нашој науци, нити му је бављење нашом науком донело било шта сем личног здвољства и неподељене захвалности за труд у коме није жалио ни своје време ни своја средства (то је човек који је обишао највећи број села, ономастички их обрадио и даровао српској науци о народним говорима).

Поштовао је уреднике и рецензенте, али их богато награђивао многим реминисценцијама из историјске старине, јер је био историчар с посебном љубављу за антички период, за остатке грчких и романских речи у нашој топономастици.”

Као подсећање на задужбину Јакше Динића дајемо само извод из његовог објављеног лексикографског опуса:

Микротопонимија Вратарнице и Заграђа, 2001.

Ономастика Заглавка, 2004.

Топонимија слива Грлишке реке, 2005.

Топонимија слива Грлишке реке, 2005.

Тимочки дијалекатски речник, 2008.

Антропонимија слива Грлишке реке, 2009.

Имена река и других вода у поречју Тимока, 2011.

Топонимија Белог Потока, Божиновца и Сврљишке Тополе, 2015.

Ономастика „Косовљанских села“ у околини Зајечара, 2015.

Топонимија западног дела књажевачке територије, 2016.

Топонимија Буџака, 2017.

Топонимија Мајданпека и Мироч планине, 2018.

Топоними Црноречја, 2019.

Речи и изрази традиционалне исхране становништва књажевачког краја, 2020.

Универзитет у Нишу
Филозофски факултет

ГОДИШЊАК ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

Година XXXIV, бр. 21

Рецензенти

- Др Ирена Арсић (Универзитет у Нишу, Филозофски факултет)
Др Мирјана Бојанић Ђирковић (Универзитет у Нишу, Филозофски факултет)
Др Јована Бојовић Јоксимовић (САНУ, Институт за српски језик)
Др Мирјана Илић (Универзитет у Нишу, Филозофски факултет)
Др Александра Јанић (Универзитет у Нишу, Филозофски факултет)
Др Надежда Јовић (Универзитет у Нишу, Филозофски факултет)
Др Тања Милосављевић (САНУ, Институт за српски језик)
Др Јелена Младеновић (Универзитет у Нишу, Филозофски факултет)
Др Александар Новаковић (Универзитет у Нишу, Филозофски факултет)
Др Ана Савић-Грујић (САНУ, Институт за српски језик)
Др Бранимир Станковић (Универзитет у Нишу, Филозофски факултет)
Др Драгана Станковић (Универзитет у Нишу, Педагошки факултет у Врању)
Др Јелена Стошић (Универзитет у Нишу, Филозофски факултет)

УПУТСТВО ЗА ПРИПРЕМУ РУКОПИСА ЗА ШТАМПУ

1. Часопис *Годишњак за српски језик* објављује оригиналне и прегледне радове из свих области истраживања језика и књижевности, грађу и приказе. Радови који су већ објављени или понуђени за објављивање у некој другој публикацији не могу бити прихваћени за објављивање у *Годишњаку за српски језик*. Уколико је рад био изложен на научном скупу у виду усменог саопштења (под истим или сличним насловом), податак о томе потребно је да буде наведен у посебној напомени, по правилу при дну прве странице чланка.

2. Радови се објављују на српском језику, екавским или ијекавским књижевним изговором, ћирилицом. Уколико аутор жели да му рад буде штампан латиницом, треба то посебно да нагласи. По договору са Уређивачким одбором, рад може бити објављен на руском и другим словенским језицима, на енглеском, француском или немачком језику.

Рукопис мора бити правописно, граматички и стилски коректан. У *Годишњаку за српски језик* за радове на српском језику примењује се *Правопис српскога језика* Митра Пешикана, Јована Јерковића и Мата Пижурице (Матица српска: Нови Сад 2010 или каснија издања).

Поред правописних норми утврђених тим правописом, аутори би требало да се у припреми рукописа за штампу придржавају и следећих правила:

- 1) Наслови посебних публикација (монографија, зборника, часописа, речника и сл.) који се помињу у раду штампају се курзивом на језику и писму на којем је публикација која се цитира објављена, било да је реч о оригиналу или о преводу.
- 2) Пожељно је цитирање према изворном тексту (оригиналу) и писму. Уколико се цитира преведени рад, треба у одговарајућој напомени навести библиографске податке о оригиналу.
- 3) Страна имена пишу се транскрибовано (прилагођено српском језику) према правилима *Правописа српскога језика*, а када се страном име први пут наведе, у загради се даје изворно писање, осим ако је име широко познато (нпр. Ноам Чомски), или ако се изворно пише исто као у српском језику (нпр. Филип Ф. Фортунатов).
- 4) У уметнутим библиографским скраћеницама (парентезама) презиме аутора наводи се у изворном облику и писму, нпр. (БЕЛИЋ 1941), (KAROLAK 2004).
- 5) Цитати из дела на страном језику, у зависности од функције коју имају, могу се наводити на изворном језику или у преводу, али је потребно доследно се придржавати једног од наведених начина цитирања.

3. Рукопис треба да има следеће елементе: а) име, средње слово, презиме, назив установе у којој је аутор запослен, б) наслов рада, в) сажетак, г) кључне речи, д) текст рада, ђ) литературу и изворе, е) резиме, ж) прилоге. Редослед елемената мора се поштовати.

4. Име, средње слово и презиме аутора у студијама и чланцима штампају се изнад наслова уз леву маргину, а у приказима испод текста уз десну маргину, курзивом. Имена и презимена домаћих аутора увек се наводе у оригиналном облику, независно од језика рада. Назив и седиште установе у којој је аутор запослен наводи се испод имена, средњег слова и презимена аутора. Називи сложених организација би требало да одражавају хијерархију њихове структуре (нпр. Универзитет у Нишу, Филозофски факултет, Департман за србистику). Уколико има више аутора, мора се назначити из које установе потиче сваки од наведених аутора.

Функција и звање аутора се не наводе. Службена адреса и / или електронска адреса аутора даје се у подбелешци, која је звездицом везана за презиме аутора. Ако је аутора више, даје се само адреса првог аутора. Назив и број пројекта, односно назив програма у оквиру којег је чланак настао, као и назив институције која је финансирала пројекат или програм, наводи се у посебној подбелешци, која је двема звездицама везана за назив установе у којој је аутор запослен.

5. Наслов рада би требало да што верније и сажетије изражава садржај рада. У интересу је аутора да се користе речи прикладне за индексирање и претраживање. Уколико таквих речи нема у наслову, пожељно је да се наслову дода поднаслов. Наслов (и поднаслов) штампају се на средини странице, верзалним словима.

6. У сажетку, који мора да буде на језику на којем је написан рад, потребно је сажето представити проблем, циљ, методологију и резултате научног истраживања. Препоручује се да сажетак има од 150 до 250 речи. Сажетак мора да се налази испод наслова рада, без ознаке *Сажетак*, и то тако да му је лева маргина увучена 1,5 цм у односу на основни текст (тј. једнако увучена као први ред основног текста).

7. Кључне речи су термини или изрази којима се указује на целокупну проблематику истраживања, а не може их бити више од десет. Кључне речи дају се на језику на којем је написан сажетак, те на језику на којем је написан резиме рада. Кључне речи се наводе испод сажетка и испод резимеа са одговарајућом ознаком *Кључне речи*, односно *Keywords* и сл., и то тако што им је лева маргина уравната с левом маргином сажетка, односно резимеа.

8. Библиографска парентеза, као уметнута скраћеница у тексту која упућује на потпуни библиографски податак о делу које се цитира, наведен на крају

рада, састоји се од отворене заграде, презимена аутора датог верзалом, године објављивања рада који се цитира, размака, те ознаке странице са које је цитат преузет и затворене заграде; на пример: (ИВИЋ 1986: 128) за библиографску јединицу: ИВИЋ, Павле. *Српски народ и његов језик*. – 2. изд. Београд: Српска књижевна задруга, 1986.

Када се цитира више суседних страница истог рада, дају се цифре које се односе на прву и последњу страницу која се цитира, а између њих ставља се средња црта, на пример: (ИВИЋ 1986: 128–130) за библиографску јединицу: ИВИЋ, Павле. *Српски народ и његов језик*. – 2. изд. Београд: Српска књижевна задруга, 1986.

Уколико се цитира више несуседних страница истог рада, цифре које се односе на странице у цитираном раду одвајају се запетом; на пример (ИВИЋ 1986: 128, 130) за библиографску јединицу: ИВИЋ, Павле. *Српски народ и његов језик*. – 2. изд. Београд: Српска књижевна задруга, 1986.

Уколико је реч о страном аутору, презиме је изван парентезе пожељно транскрибовати на језик на којем је написан основни текст рада, као нпр. Џ. Марфи за Јамес Ј. Мурпу, али у парентези презиме треба давати према изворном облику и писму; нпр. (MYRPHY 1974: 95) за библиографску јединицу: MYRPHY, James J. *Rhetoric in the Middle Ages: A History of Rhetorical Theory from Saint Augustine to the Renaissance*. Berkley: University of California Press, 1974.

Када се у раду помиње више студија које је један аутор публиковао исте године, у парентези је потребно одговарајућим азбучним словом прецизирати о којој се библиографској одредници из коначног списка литературе ради; нпр. (MYRPHY 1974a: 12).

Уколико библиографски извор има више аутора, у парентези се наводе презимена прва два аутора, док се презимена осталих аутора замењују скраћеницом и др.; нпр. (ИВИЋ, КЛАЈН и др. 2007) за библиографску јединицу: ИВИЋ, Павле и Иван Клајн, Митар Пешикан, Бранислав Брборић. *Српски језички приручник*. 4. изд. Београд: Београдска књига, 2007.

Уколико је из контекста јасно који је аутор цитиран или парафразирани, у парентези није потребно наводити презиме аутора.

Када се у парентези упућује на радове двају или више аутора, податке о сваком следећем раду треба одвојити тачком и запетом; нпр. (БЕЛИЋ 1958; СТЕВАНОВИЋ 1968).

10. Називи табела исписују се изнад табела. Називи графичких приказа, дијаграма и сл. исписују се испод графикана, дијаграма и сл.

11. Подбелешке (подножне напомене, фусноте), обележене арапским цифрама (иза правописног знака, без тачке или заграде) дају се при дну странице у којој се налази део текста на који се подбелешка односи. Могу садржати мање важне детаље, допунска објашњења и сл. Подбелешке се не користе за навођење библиографских извора цитата или парафраза датих у основном тексту, будући да за то служе библиографске парентезе, које – будући да су повезане с пописом литературе и извора датих на крају рада — олакшавају праћење цитираности у научним часописима.

12. Прилози којима је илустровано научно излагање (табеларни и графички прикази, факсимили, слике и сл.) обележавају се римским цифрама, прилажу се на крају текста рукописа, а њихово место у тексту означава се одговарајућом цифром.

13. Цитирана литература даје се у засебном одељку насловљеном *Цитирана литература*. У том одељку разрешавају се библиографске парентезе скраћено наведене у тексту. Библиографске јединице (референце) наводе се по азбучном или абecedном реду презимена првог или јединог аутора, онако како је оно наведено у парентези у тексту. Најпре се описују азбучним редом презимена првог или јединог аутора радови објављени ћирилицом, а затим се описују абecedним редом презимена првог или јединог аутора радови објављени латиницом. Ако опис библиографске јединице обухвата неколико редова, сви редови осим првог увучени су удесно за 1,5 цм употребом тзв. „висећег” параграфа.

Уколико цитирани чланак има DOI број, обавезно мора бити наведен.

Свака библиографска јединица представља засебан пасус који је организован на различите начине у зависности од врсте цитираног извора. У *Годишњаку за српски језик*, у библиографском опису цитиране литературе примењује се МЛА начин библиографског цитирања (*Modern Language Association's Style – Works cited*), измењеним тако што се презиме аутора наводи верзалом, а наслов посебне публикације наводи се курзивом.

Примери таквог начина библиографског цитирања:

Монографска публикација:

ПРЕЗИМЕ, име аутора и име и презиме другог аутора. *Наслов књиге*.
Податак о имену преводиоца, приређивача, или о некој другој врсти ауторства.
Податак о издању или броју томова. Место издавања: издавач, година издавања.

Пример:

БЕЛИЋ, Александар. *О језичкој природи и језичком развоју: лингвистичка испитивања*. Књ. 1. — 2. изд. Београд: Нолит, 1958.

МИЛЕТИЋ, Светозар. *О српском питању*. Избор и предговор Чедомир Попов. Нови Сад: Градска библиотека, 2001.

Фототипско издање:

ПРЕЗИМЕ, име аутора. *Наслов књиге*. Место првог издања, година првог издања. Место поновљеног, фототипског издања: издавач, година репринт издања.

Пример:

СОЛАРИЋ, Павле. *Поминак књижевски*. Венеција 1810. Инђија: Народна библиотека „Др Ђорђе Натопшевић”, 2003.

Секундарно ауторство:

Зборници научних радова описују се према имену уредника или приређивача.

ПРЕЗИМЕ, име уредника (или приређивача). *Наслов дела*. Место издавања: издавач, година издавања.

Пример:

БУГАРСКИ Ранко (ед.). *Language Planning in Yugoslavia*. Columbus: Slavica Publishers, 1992.

РАДОВАНОВИЋ, Милорад (ур.). *Српски језик на крају века*. Београд: Институт за српски језик САНУ – Службени гласник, 1996.

Рукописна грађа:

ПРЕЗИМЕ, име аутора. *Наслов рукописа* (ако постоји или ако је у науци добио општеприхваћено име). Место настанка: Институција у којој се налази, сигнатура, година настанка.

Пример:

НИКОЛИЋ, Јован. *Песмарица*. Темишвар: Архив САНУ у Београду, сигн. 8552/264/5, 1780–1783.

Рукописи се цитирају према фолијацији (нпр. 2а–3б), а не према пагинацији, изузев у случајевима кад је рукопис пагиниран.

Прилог у серијској публикацији

Прилог у часопису:

ПРЕЗИМЕ, име аутора. „Наслов текста у публикацији”. *Наслов часописа* број свеске или тома (година или потпун датум): стране на којима се текст налази.

Пример:

РИБНИКАР, Јара. „Нова стара прича”. *Летопис Матице српске* књ. 473, св. 3 (март 2004): стр. 265–269.

Прилог у новинама:

ПРЕЗИМЕ, име аутора. „Наслов текста”. *Наслов новина* датум: број страна.

Пример:

КЉАКИЋ, Слободан. „Черчилов рат звезда против Хитлера”. *Политика* 21. 12. 2004: 5.

Монографска публикација доступна онлајн:

ПРЕЗИМЕ, име аутора. *Наслов књиге*. <адреса са Интернета>. Датум преузимања.

Пример:

VELTMAN, K. N. *Augmented Books, knowledge and culture*. <<http://www.isoc.org/inet2000/cdproceedings/bd/bd>> 02. 2. 2002.

Прилог у серијској публикацији доступан онлајн:

ПРЕЗИМЕ, име аутора. „Наслов текста”. *Наслов периодичне публикације*. Датум периодичне публикације. Име базе података. Датум преузимања.

Пример:

ТОИТ, А. „Teaching Info-preneurship: students' perspective”. *ASLIB Proceedings* February 2000. Proquest. 21. 2. 2000.

Прилог у енциклопедији доступан онлајн:

„НАЗИВ ОДРЕДНИЦЕ”. *Наслов енциклопедије*. <адреса са Интернета>. Датум преузимања.

Пример:

„WILDE, Oscar”. *Enciklopedia Americana*. <...> 15. 12. 2008.

12. Извори се дају под насловом *Извори* у засебном одељку, после одељка *Цитирана литература*, по истим принципима библиографског описа који се примењују у одељку *Цитирана литература*.

13. Резиме не би требало да прелази 10% дужине текста, а потребно је да буде на једном од светских језика (руском, енглеском, немачком, француском). Уколико је рад написан на страном језику, резиме мора бити написан на српском језику. Уколико аутор није у могућности да обезбеди резиме на српском језику, потребно је да напише резиме на језику на којем је написан рад, а уредништво ће обезбедити превод резимеа на српски језик.

14. Текст рада за *Годишњак за српски језик* пише се електронски на страници А4 формата (21 x 29,5 cm), са маргинама од 2,5 cm, увлачењем првог реда новог пасуса 1,5 cm, и без размака између редова. Текст је потребно писати у фонту *Times New Roman*, словима величине 12 pt, а сажетак, кључне речи и подножне напомене словима величине 10 pt. Друге фонтове употребљене у тексту треба послати као посебан фајл. Обим текста: за ауторске радове и грађу – до 36.000 словних знакова (са размаком); за приказе – до 14.000 словних знакова (са размаком).

15. Уређивачки одбор у року од недељу дана по пријему рада, узимајући у обзир тему и опсег истраживања, одлучује да ли рад одговара профилу часописа и да ли ће бити послат на рецензирање. Радове рецензирају два квалификована рецензента, а поступак рецензирања је анониман у оба смера. Уређивачки одбор на основу рецензија доноси одлуку о томе да ли се рад одбија, да ли се прихвата за објављивање, или се прихвата уколико аутор изврши неопходне измене и преправке рада, у складу са примедбама рецензента / рецензента. Уколико се две рецензије разликују, Уређивачки одбор може затражити и мишљење трећег рецензента. Ревидирана верзија рада шаље се рецензенту / рецензентима на поновни увид и оцену, или је у случају мањих исправки прегледа уредник, након чега Уређивачки одбор доноси одлуку о објављивању.

16. Електронску верзију рукописа у Word формату потребно је послати до 15. маја на следећу електронску адресу: godisnjak.srbistika@filfak.ni.ac.rs, са назнаком да се ради о рукопису за *Годишњак за српски језик*. Поред електронске верзије рукописа, потребно је послати и штампану верзију рукописа на следећу адресу: Уређивачки одбор *Годишњака за српски језик*, Филозофски факултет Универзитета у Нишу, Тирила и Методија 2, 18000 Ниш. Штампана верзија рукописа може бити замењена електронском верзијом у ПДФ-у. Уколико су у раду коришћени посебни фонтови, потребно је доставити их приликом слања рада.

ОДРИЦАЊЕ ОД ОДГОВОРНОСТИ

Изнесени ставови у објављеним радовима не изражавају ставове уредника и чланова Уређивачког одбора часописа. Аутори преузимају правну и моралну одговорност за идеје изнесене у својим радовима. Издавач и Уређивачки одбор неће сносити никакву одговорност у случају испостављања било којих захтева за накнаду штете.

Уређивачки одбор *Годишњака за српски језик*

ГОДИШЊАК ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК
Година XXXIV, број 21

Издавач

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
УНИВЕРЗИТЕТА У НИШУ

За издавача

Проф. др Наталија Јовановић, декан

Координатор Издавачког центра

Доц. др Сања Игњатовић

Лектура / коректура

Аутори

Техничко уредништво

Дарко Јовановић (дизајн корице)

Милан Д. Ранђеловић (Прелом)

Ирена Вељковић (Дигитализација)

Формат

17 x 24 cm

Штампа

SCERO PRINT

Тираж

10 примерака

Ниш, 2023.

ISSN 2334-6922

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

811.163.41

ГОДИШЊАК за српски језик / уредник Татјана
Трајковић. - Год. 25, бр. 12 (2012)- . - Ниш :
Филозофски факултет, 2012- (Ниш : Scero print).
- 24 cm

Годишње. - Је наставак: Годишњак за српски језик
и књижевност = ISSN 1451-5415

ISSN 2334-6922 = Годишњак за српски језик

COBISS.SR-ID 195610124